

**HADİSTE HÂŞİYE GELENEĞİ VE MEŞHUR
MUHAŞŞİ MUHAMMED b. ABDÜLHÂDÎ es-SİNDÎ
İbrahim ARVASI
Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN
2025
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ DOKTORA PROGRAMI

HADİSTE HÂŞİYE GELENEĞİ VE MEŞHUR MUHAŞŞİ MUHAMMED b.
ABDÜLHÂDÎ es-SİNDÎ

DOKTORA TEZİ

İbrahim ARVASI

Danışman: Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

BAYBURT - 2025

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN danışmanlığında, İbrahim ARVASI tarafından hazırlanan “Hadiste Hâşiye Geleneği ve Meşhur Muhaşşî Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî” başlıklı bu çalışma, 02.05.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Üye : Prof. Dr. Harun ÖZÇELİK

Üye : Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR

Üye : Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Üye : Doç. Dr. Fatih KAYA

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bünyamin ALIM
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Selçuk COŞKUN danışmanlığında hazırlamış olduğum “Hadiste Hâşiye Geleneği ve Meşhur Muhaşşî Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî” başlıklı doktora tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

02.05.2025

İbrahim ARVASI

ÖN SÖZ

İslam dininin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı olan sünnet ve onun bize nakledilmesini sağlayan hadisler üzerine tarihi süreçte çokça çalışmalar yapılmıştır. Bazı âlimlerimiz onları şerh etmiş, bazı âlimlerimiz ricâlini araştırmış, bazı âlimlerimiz cerh ve ta'diline yoğunlaşmış, bir kısmı garîbü'l-hadîse yoğunlaşmış, bir kısmı muhtelifü'l-hadîsi ile meşgul olmuş, kimisi esbâbü vürûdi'l-hadîsine odaklanmış, bir kısmı nâshü'l-hadîs ve mensûhuhû ile meşgul olmuş, kimisi ilelü'l-hadîsi ile ilgilenmiş ve hadisin farklı ilim dalları ortaya çıkmıştır. Hadisleri açıklamaya yönelik ilim dalları arasında garîbü'l-hadîs, hadis şerhleri, hadis lügatleri üzerine çokça çalışmalar yapılmıştır. Ancak farklı ilim dalları içinde geçerli olan hâşiye geleneğinin hadisteki uzantısı üzerine fazla çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmamızda söz konusu hâşiye tarzı üzerine yoğunlaşılacaktır.

“Hadiste Hâşiye Geleneği ve Meşhur Muhaşşî Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî” adlı doktora tez çalışmasında tefsîr, şerh, zeyil ve ta'lik gibi açıklama türü eserler arasında yer alan hâşiye geleneği, bu doktora tezinde ele alınacaktır. Bu bağlamda kavram olarak açıklamak, beyan etmek, izah etmek gibi manaları barındıran ve aynı zamanda bir yazım türünün ismi olarak kullanılan kavramlara ve bu yazım türlerine de temas edilecektir. Çalışmamızda *Kütübü sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i* başta olmak üzere birçok hadis eseri için hâşiye kaleme alan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) hayatı, eserleri, hâşiye türü eserleri ve hâşiye yöntemi konularına odaklanılacaktır. Hâşiye geleneğinin Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî üzerinden ele alınmasının sebebi onun klasik hadis eserlerinin kâhir ekseriyeti hakkında hâşiye yazmış olmasıdır.

Öncelikle konunun belirleme aşamasından nihayete erinceye kadar her safhasında yakınlığını ve teşviklerini yakinen hissettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Selçuk COŞKUN hocama şükranlarımı arz ederim.

Çalışmaya fikir ve teşvikleriyle büyük katkı sunan tecrübe ve bilgi birikimleriyle her zaman önderlik yapan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmaya materyal anlamda katkı sunan İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM) ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına teşekkür ederim.

İbrahim ARVASI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

HADİSTE HÂŞİYE GELENEĞİ VE MEŞHUR MUHAŞŞİ MUHAMMED b. ABDÜLHÂDÎ es-SİNDÎ

İbrahim ARVASI

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Bayburt-2025, Sayfa: 278

Kütübü sitte ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i* gibi birçok klasik hadis eseri için hâşiye kaleme alan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, hadis hâşiye geleneğinin önemli isimleri arasında yer almaktadır. Sindî'nin hayatı, hadis ilmindeki yeri ve eserlerinin tanınması önem arz etmektedir.

Bu amaçla giriş ve dört bölümden meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde hâşiye ile ilgili terimler ve hâşiyeler konusu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde hadis hâşiye geleneği, üçüncü bölümde Sindî'nin yaşadığı dönem, siyasî, sosyal, dinî, ilmî durum ve eserleri hakkında çalışma yapılmıştır. Dördüncü bölümde Sindî'nin hâşiye yöntemi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, hâşiye, hadis, şerh, ta'lik.

ABSTRACT

PH. D. THESIS

HASHIYE TRADITION IN HADITH AND THE FAMOUS MUHASHSI MUHAMMED b. ABDÜLHÂDÎ al-SINDÎ

İbrahim ARVASÎ

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Bayburt-2025, Pages: 278

Muhammad b. Abdulhâdî al-Sindî, who wrote footnotes for many classical hadith works such as *Kutubu Sitte* and Ahmed b. Hanbel's *al-Musnad*, is among the important names of the hadith footnote tradition. It is important to know Sindî's life, his place in hadith science and his works.

For this purpose, the first part of the study, which consists of an introduction and four parts, focuses on the terms related to footnotes and footnotes. The second part is about the hadith footnote tradition, and the third part is about the period in which Sindî lived, his political, social, religious, scientific situation and his works. The fourth part is about Sindî's footnote method.

Keywords: Muhammad b. Abdülhâdî al-Sindî, hadith, hashiye, commentary, ta'lik.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME.....	III
ÖN SÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLOLAR.....	XI
ŞEKİLLER.....	XII
KISALTMALAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
Araştırmanın Kaynakları.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. HÂŞİYE İLE İLGİLİ TERİMLER VE HÂŞİYELER.....	7
1.1. TERİMLER.....	7
1.1.1. Hâşiye.....	7
1.1.1.1. Sözlük anlamı.....	7
1.1.1.2. Terim anlamı.....	11
1.1.2. Şerh.....	13
1.1.2.1. Sözlük anlamı.....	13
1.1.2.2. Terim anlamı.....	15
1.1.3. Ta'lik.....	16
1.1.3.1. Sözlük anlamı.....	16
1.1.3.2. Terim anlamı.....	16
1.1.4. Tefsîr.....	17
1.1.4.1. Sözlük anlamı.....	17
1.1.4.2. Terim anlamı.....	18
1.1.5. Garîbü'l-Hadîs.....	19
1.1.5.1. Sözlük anlamı.....	19
1.1.5.2. Terim anlamı.....	19
1.1.6. Te'vîl.....	20
1.1.6.1. Sözlük anlamı.....	20
1.1.6.2. Terim anlamı.....	21
1.1.7. Zeyil.....	22
1.1.7.1. Sözlük anlamı.....	22
1.1.7.2. Terim anlamı.....	22
1.1.8. Tetimme.....	23
1.1.8.1. Sözlük anlamı.....	23
1.1.8.2. Terim anlamı.....	23
1.1.9. Tahlîl.....	23
1.1.9.1. Sözlük anlamı.....	23
1.1.9.2. Terim anlamı.....	24
1.1.10. Telhîs.....	24

1.1.10.1. Sözlük anlamı	24
1.1.10.2. Terim anlamı.....	24
1.2. HÂŞİYELER	25
1.2.1. Bir Telif Türü Olarak Hâşiyeler.....	25
1.2.2. Hâşîye Türü Eserlerin Tarihi Serüveni	27
1.2.3. Hâşîye Türü Eserlerin Telif Sebepleri	32
1.2.4. Şekil Bakımından Hâşiyeler	37
1.2.5. İçerik Bakımından Hâşiyeler	39
1.2.6. İslami İlimlerdeki İlk Hâşiyeler.....	40
1.2.7. Şerh ve Hâşiyelerin İslamî İlimlere Katkısı.....	43
İKİNCİ BÖLÜM	47
2. HADİSTE HÂŞİYE GELENEĞİ	47
2.1. HÂŞİYE LİTERATÜRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	47
2.2. HADİS HÂŞİYELERİNİN TELİF SEBEPLERİ	78
2.3. HÂŞİYELERİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	80
2.3.1. Hâşiyelerin İsimlendirilmeleri	80
2.3.2. Üzerine Yapıldığı Eserlere Yazılan Hâşiyeler.....	84
2.3.2.1. Rivâyet türü eserlere yazılan hâşiyeler.....	84
2.3.2.2. Usûlü'l-Hadîs eserlerine yazılan hâşiyeler	88
2.3.2.3. Tahrîc eserlerinin hâşiyeleri	89
2.3.2.4. Ricâlü'l-Hadîs eserlerinin hâşiyeleri	90
2.3.2.5. Şerhlerin hâşiyeleri	90
2.3.2.6. Hâşiyelerin hâşiyeleri	91
2.3.3. Kapsamlarına Göre Hâşiyeler	92
2.3.3.1. Tam hâşiyeler	92
2.3.3.2. Eksik hâşiyeler.....	92
2.3.3.3. Bölüm hâşiyeleri.....	93
2.3.3.4. Bir ya da birkaç hâdis hâşiyeleri.....	94
2.3.3.5. Dîbâcelerin hâşiyeleri	94
2.3.3.6. Hadis eserlerinin bâb başlıkları hakkında yazılan hâşiyeler.....	95
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	97
3. MUHAŞŞİ MUHAMMED B ABDÜLHÂDÎ ES-SİNDÎ	97
3.1. SİNDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASÎ, SOSYAL, DİNÎ VE İLMÎ DURUM..	97
3.1.1. Coğrafi Bölge.....	97
3.1.1.1. Sind bölgesi	97
3.1.1.2. Hicâz bölgesi	99
3.1.2. Siyasi Durum	100
3.1.2.1. Sind bölgesi	100
3.1.2.2. Hicâz bölgesi	105
3.1.3. Dini Durum	107
3.1.3.1. Sind bölgesi	107
3.1.3.2. Hicâz bölgesi	108
3.1.4. İlmî Durum	109
3.1.4.1. Sind bölgesi	109
3.1.4.2. Hicâz bölgesi	110
3.2. MUHAMMED B. ABDÜLHÂDÎ ES-SİNDÎ'NİN HAYATI.....	112

3.2.1. Ailesi.....	112
3.2.2. Mezhebi	113
3.2.2.1. Amelî mezhebi.....	113
3.2.2.2. İtikâdî mezhebi	114
3.2.3. Vefatı	115
3.2.4. Sindî'nin Arkasından Yazılanlar	117
3.2.5. İlmî Kişiliği.....	118
3.2.5.1. Tahsil hayatı	118
3.2.5.2. Hocaları	120
3.2.5.3. Talebeleri.....	124
3.2.6. Müderrisliği	129
3.2.7. Fıkıhçılığı.....	130
3.2.8. Seyahatleri	131
3.2.9. Hadisçiliği ve Eserleri.....	132
3.2.9.1. Tefsir ile ilgili eserleri	134
4.1.1.1. Hadis ile ilgili eserleri.....	136
4.1.1.2. Fıkıh ile ilgili eserleri	143
4.1.1.3. Kelâm ile ilgili eserleri	145
4.1.1.4. Usûl ile ilgili eserleri	146
4.1.1.5. Diğer eserleri	148
4.2. MUASİR ÂLİMLER.....	148
4.2.1. Sind Bölgesi	149
4.2.2. Hicâz Bölgesi	149
4.3. HİCÂZ BÖLGESİNDEKİ SİNDLİ ÂLİMLER.....	151
4.3.1. Hicâz'daki Sindli Âlimlerin Tecdîd, İhyâ ve Islâh Görüşlerine Etkisi.....	155
4.3.2. Hicâz Bölgesindeki Sindli Muhaddisler Ekolü.....	158
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	161
5. SİNDÎ'NİN HÂŞİYE YÖNTEMİ	161
5.1. HÂŞİYELERİN KAYNAKLARI	161
5.1.1. Tefsir Kaynakları	165
5.1.2. Hadis Kaynakları	169
5.1.3. Sarf, Nahiv, Lügat ve Belâgat Kaynakları.....	171
5.1.4. Fıkıh Kaynakları	174
5.1.5. Kelâm Kaynakları	176
5.2. HADİSLER HAKKINDA YAPTIĞI AÇIKLAMALAR	178
5.2.1. Hâşiyelerindeki Sıhhat Değerlendirmeleri.....	179
5.2.2. Hadislerin Senedi Hakkında Bilgiler Vermesi.....	181
5.2.3. Râviler Hakkındaki Değerlendirmeleri.....	184
5.2.4. Hadislerin Senedindeki Mübhem Râviler Hakkında Bilgiler Vermesi	189
5.3. HADİS METİNLERİNİN ANLAŞILMASI İÇİN YAPTIĞI AÇIKLAMALAR	192
5.3.1. Sarfla İlgili Açıklamaları	192
5.3.2. Nahivle İlgili Açıklamaları	194
5.3.3. Kelimelerin Okunuşlarına Yönelik Açıklamaları	205
5.3.4. Hadislerdeki Nüsha Farklarıyla ilgili Açıklamaları.....	210
5.3.5. Mezhepler Arasında İhtilafa Sebep Olan Hadisleri Açıklaması	214
5.3.6. Zâhiren Mütêârız Gibi Görünen Hadisler Arasında Teâruzu Gidermesi.....	224

5.3.7. Mütâarız Olan Hadislerden Birini Tercih Etmesi	229
5.3.8. Hadisleri Açıklarken Usûl İlminden Faydalanması	233
5.3.9. Hadisleri Açıklarken Tartışmalı bir Uslûb Kullanması	236
5.3.10. Hadislerdeki Âyetleri Açıklaması.....	239
5.3.11. Hadislerdeki Mecâzi ve Hakiki Mana Ayırımını Göstermesi	240
5.3.12. Garîb Kelimelerle İlgili Yaptığı Açıklamalar	242
5.3.13. Istılahlarla İlgili Açıklamaları.....	249
5.3.14. Özel İsimlerle İlgili Açıklamaları	257
5.3.15. Hadislerde Geçen Yerler Hakkında Bilgiler Vermesi	260
SONUÇ	264
KAYNAKÇA.....	268
ÖZ GEÇMİŞ	278

TABLÖLAR

Tablo 1: Sindî'nin Yaşadığı Dönemdeki Bâbü'r Devleti Hükümdarları	104
Tablo 2: Sindî'nin Yaşadığı Dönemdeki Osmanlı Hükümdarları	105
Tablo 3: Sindî'nin Hicazda Bulunduğu Zamandaki Mekke Şerîfleri	106

ŞEKİLLER

Şekil 1: Hint Alt Kıtası, Coğrafi Harita 1	98
Şekil 2: Hint Alt Kıtası, Coğrafi Harita 2	98
Şekil 3: Sindî'nin Metfun Olduğu Cennetü'l-Bakî'	116
Şekil 4: Sindî'nin İlmi Seyahatleri	132

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selâm
bk.	: Bakınız
(c.c.)	: Celle Celâluhu
b.	: Bin
bnt.	: Binti
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallahu anh
(s.a.s.)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Diğerleri
yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayıncı Yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslam dininin ikinci temel kaynağı sünnettir. Sünnetin günümüze intikalini sağlayan hadisler isnâd ve metinden oluşmaktadır. Hadislerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aidiyetini tespit kadar anlaşması konusu da önem arz etmektedir. Bunun için klasik hadis kaynaklarının telif edilmeye başlandığı tedvîn, tasnîf ve hatta tehzîb dönemlerinde hadislerin sıhhat durumlarına ilişkin yoğun çalışmalardan ve onların anlaşılmasından bahseden çokça çalışma yapılmıştır.¹

Hadis ilmi, genel itibarıyla ilmu rivâyeti'l-hadîs ve ilmu dirâyeti'l-hadîs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.² Allah Rasûlü (s.a.s.), sahâbe ve tâbiûndan rivâyet edilen merfû mevkûf ve maktû hadislerin usulüne uygun bir biçimde rivâyet edilmesini konu edinen rivâyetü'l-hadîs ilmiyle beraber dirâyetü'l-hadîs ilmi de gündeme gelmiştir.

Dirâyetü'l-hadîs ilmi; hadisin sadece naklini esas alan rivâyetü'l-hadîs ilmine göre daha kapsamlı olup râvi ve mervînin durumlarını yani hadisin sened ve metnini beraber ve kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Bu kapsamda râvilerin durumu başta olmak üzere rivâyetin hakikatini, çeşitlerini, hükümlerini, rivâyet edilen hadislerin sınıfları gibi mevzuları konu edinmektedir.³ Dolayısıyla; nâsih-mensûh, ilelü'l-hadîs, muhtelifü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, esbâbü vürûdi'l-hadîs, ricâlü'l-hadîs, cerh ve ta'dîl gibi hadis ilmine ait birçok konu bu ilim dalıyla ilgilidir. Dirâyetü'l-hadîs ilmi bunun yanında rivâyet edilen hadis metinlerindeki lafızların manalarını, dilin kaide ve kuralları ile dinin genel esaslarına uygun bir biçimde anlaşılmasını da konu edinmektedir. Bundan dolayı hadis şerh, hâşiye ve ta'lîkiler de aynı şekilde dirâyetü'l-hadîs ilmiyle alakalı olan hadis bilgi kolları arasında yer almaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.s.) ve sahâbe dönemini de kapsayan hicrî birinci yüzyılda, birden fazla bireysel hadis yazma örnekleri olsa da daha çok şîfahî olarak rivâyet edilen hadisler Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) döneminde resmi olarak tedvîn edilmeye başlanmıştır.

¹ İbrahim Arvasi, "Muhadram Kavramının İstılahlaşma Süreci ve Bilimler Muhadram Kavramı *Mütefekkirler Dergisi* 5/4 (05 Aralık 2024), 1-10.

² el-Hasen b. Abdîrrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'i'*, thk. M. Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dârü'l-Fîkr, 1404), 13; Mustafâ el-Hîn - Bedî' es-Seyyid el-Lehhâm, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istılâh* (Beyrût: Dârü'l-Kelîmeti't-Tayyîb, ts.), 33-35.

³ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, thk. Muhammed Behcet el-Beytâr - Muhammed Reşîd Rızâ (Dârü'n-Nefâis, 2006), 77; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 13.

Dolayısıyla hadis metinleri bu dönemden itibaren çok kısa bir zaman diliminde kayıt altına alınmaya başlanmıştır.⁴

İslam'ın ilk döneminden itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nazil olan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri hakkında açıklamalarda bulunması, sahâbenin Allah Rasûlü'nün sözlerinden ya da âyetlerden anlayamadıkları kısımlar hakkında sorular sorması ve bunu müteakiben Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) açıklamalar yapması ile başlayan metin açıklamaları⁵ uygulaması⁶ hadislerin tedvîn edilmesinden sonra telif edilen eserler hakkında da devam etmiştir.⁷ Bu cümleden olarak tefsîr, şerh, hâşiye, ta'lik, zeyil, gibi çalışmalar bir metni ya da eseri açıklama amacıyla telif edilen çalışmalar ortaya çıkmışlardır. Hicrî IV. asrın sonlarına doğru ilk örnekleri kaleme alınmaya başlanan hadis şerhlerini hâşiyeler takip etmiş ve ilk hadis hâşiye örnekleri h. VI. asırda ortaya çıkmıştır. İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında kaleme alınan hâşiyeler hadis ilminde hem rivâyetü'l-hadîs hem de dirâyetü'l-hadîs ilimlerinde birçok eser için telif edilmiştir. İlk hadis hâşiyesi İbn Sükkera es-Sadeffî'nin (ö. 514/1120) *Sahîhu'l-Buhârî* için kaleme aldığı ama günümüze ulaşmayan *Hâşiye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri kabul edilmektedir.⁸

Açıklama türü eserler arasında yer alan hâşiyeler, genel itibarıyla şerhler üzerine kaleme alınan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında başka hâşiye türlerine de rastlanılmaktadır: Bunlar arasında ana metinler, rivâyet ve dirâyet türü hadis eserleri, hadis dîbâceleri, bir ya da birkaç hadis, hadis bâbları, bazı eserlerin bir ya da birkaç bölümü hatta hâşiyeler hakkında da telif edilen hâşiyeleri saymak mümkündür.

Hadis alanında *Kütübü sitte* başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i* gibi klasik hadis kaynakları hakkında hâşiyeler kaleme alan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) hadis hâşiyesi alanında önemli bir isimdir. "Hadiste Hâşiye Geleneği ve Meşhur Muhaşşî Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî" ismiyle belirlenen konunun tercih edilmesinde, söz konusu muhaşşî hakkında Türkiye'de tespit ettiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması önemli bir faktör olmuştur. Dr. Sezai Engin'in; hadis şerhleri üzerine kaleme aldığı hâşiye ve ta'likleri konu ettiği "Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar" adlı çalışma iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde hadis şerhleri üzerine kaleme alınan hâşiyeler tanıtılmış, ikinci bölümde ise örnek olarak dört hâşiye, yöntem

⁴ Hîn - Lehâm, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 11-16; Arvasi, "Muhadram Kavramının İstilahlaşma Süreci ve Bilimlere Göre Muhadram Kavramı", 1-10.

⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.), "Fiten", 68.

⁶ Tirmizî, "Tefsirü'l-Kur'ân", 2

⁷ Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 38.

⁸ Muhammed b. Abdillâh et-Tüleydî, *Türâsü'l-meğâribe fî'l-hadîsi'n-nebeviyye ve'l-ulûmîhi* (Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 129-130.

açısından tahlil edilmiştir. Örnek olarak incelenen bu dört hâşiyeden birisi de “Sindî ve Sahîhi’l-Buhârî” adlı başlıkta Sindî’nin *Sahîhu’l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı hâşiyesini kısaca tahlil etmiştir. İlgili çalışmada hadis hâşiyelerine geleneği değil de sadece hadis şerhleri üzerine kaleme alınan hâşiyeler konu edilmiştir. Ayrıca çalışmanın konusu olan Sindî ve eserleri hakkında ise bilgiler yer almamaktadır. Bizim çalışmamız ise hadis hâşiyelerine geleneğinin tarihi seyri konusu herhangi bir sınırlama olmaksızın ele alınmıştır.⁹

Yurt dışında yapılan ve aşağıda haklarında bilgi verilecek birkaç çalışmanın ise Sindî ve çalışmaları hakkında yeterli olmadığı kanaati de yine konunun tercih edilmesinde etkili olmuştur. Sindî hakkında yapılan bu çalışmalardan bir tanesi Kâhire Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde, Ali b. Abduh Ali el-Almeî’ tarafından *el-İfâzatü’l-Medeniyye fî’l-İrâdeti’l-Cüziyye* adıyla 1423/2007 yılında tahkik ve araştırma şeklinde hazırlanan yüksek lisans tezidir.¹⁰ Çalışma iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde kulların fillerinin yaratılması konusunda Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî ile Emîr es-San’ânî’nin (ö. 1182/1768) önce Medine’de yüze yüze gerçekleştirdikleri münazaralar daha sonra risâleler üzerinden devam ettirdikleri tartışma konusu ele alınmıştır. İkinci bölümde Sindî’nin *el-İfâzatü’l-Medeniyye fî’l-İrâdeti’l-Cüziyye* adlı eserinin tahkiki yapılmıştır. Çalışmada Sindî hakkında verilen bilgiler son derece kısa olup birkaç ansiklopedik bilgiden öteye geçmemiştir. Araştırma kısmında ise sadece kulların fillerinin yaratılması konusu ele alınmış, âyet numaraları verilmiş, risâlelerde atıf yapılan hadislerin klasik hadis metinlerindeki yerleri belirtilmiş, atıf yapılan görüşler/mezhepler, kurucuları ve fikirleri hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Çalışma daha sonra 1428/2012 yılında Mektebetü’r-Rüşd tarafından kitap olarak basılmış ve eser internet ortamında da erişime açıktır.¹¹

Sindî hakkında yapılan çalışmalardan bir diğeri ise Tikrit Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kur’ân ilimleri bölümünde¹² 2011 yılında İbrahim Mekhûl Necm Abdullah tarafından *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî li’l-imâm Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö.1138)* adıyla hazırlanan doktora tezidir.¹³ Çalışma bir tahkik ve araştırma şeklinde olup iki bölüm halinde hazırlanmıştır. Çalışmanın birinci bölümde Buhârî’nin hayatı, *Sahîhu’l-Buhârî*, Sindî’nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde Sindî’nin *Sahîhu’l-Buhârî* hakkında yazdığı hâşiyenin tahkiki yapılmıştır.¹⁴ Bu çalışmada Buhârî ve *Sahîhi*

⁹ Sezai Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiyeler ve Ta’likalar* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 1-10.

¹⁰ <https://cu.edu.eg/ar/Home> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

¹¹ https://archive.org/details/hanafi_20150901_1934/page/n131/mode/2up (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

¹² <https://cedh.tu.edu.iq/> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

¹³ İbrahim Mekhûl Necm Abdullah, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ terâcimi’l-Buhârî li’l-imâm Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî* (Câmiatü’t-Tikrit, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011).

¹⁴ <https://bukhari.islamweb.net/handle/1234/8808> (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

hakkındaki malumatlar sunulmuş fakat bunlar çalışma alanımızın dışında yer almaktadır. Sindî'nin hayatı, eserleri hocaları ve hâşiyeciliği hakkındaki bilgiler ise yeterli değildir.

Diğer bir çalışma Malezya Medine Uluslararası Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Fıkhu's-Sünne bölümünde (MDIU)¹⁵ 2012 yılında, Muhammed Muhammed Muhammed İbrahim el-Fevâhirî, tarafından, *Fethü'l-vedûd 'alâ süneni Ebî Dâvûd li'l-Allâmeti'l-Muhaddis Ebi'l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî min Evveli'l-Kitâbi ilâ Âhiri Bâbi el-Vudû fî Âniyeti's-Sefer*, adıyla hazırlanmış olan Yüksek lisans tezidir. Çalışma 180 sayfadan müteşekkil olup internet ortamında erişime açıktır.¹⁶ Çalışma Sindî'nin Ebû Dâvûd'un *Süneni* üzerine kaleme aldığı *Fethü'l-vedûd bi şerhi süneni Ebî Dâvûd* adlı hâşiyesinin araştırması ve tahkiki hakkında olup iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde kısaca Ebû Dâvûd'un hayatı, *Süneni* ile Sindî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde *Süneni Ebî Dâvûd'un* ilgili kısımlarının tahkiki yapılmıştır.¹⁷ Bu çalışmada Sindî'nin hayatı hakkındaki bilgiler ansiklopedik bilgiler hükmünde olup son derece kısıtlıdır. Ayrıca çalışmanın bir bölümünde yer alan Ebû Dâvûd'un hayatı, eserleri hakkındaki bilgiler bizim çalışma alanımıza dâhil değildir. Sindî'nin hâşiyeye yöntemi ise çok kısa olup sınırlı sayıdaki örneklerle yetinilmiştir

Çalışma dört bölümden meydana gelmektedir.

“Hâşiyeye ile İlgili Terimler ve Hâşiyeler” adlı birinci bölümde önce ilgili terimler tespit edilerek açıklanmıştır. Burada açıklama türü eserler arasında yer alan hâşiyeye türünün mahiyeti, hâşiyeye biçimleri, telif sebepleri, hâşiyeye türü eserlerin telif edilme gerekçeleri, diğer telif türleriyle ortak olan yönleri, ayrıştığı noktalar, İslamî ilimler sahasında hâşiyeye türü eserler, hâşiyelerin tarihi serüveni gibi konulara değinilmiştir.

“Hadiste Hâşiyeye Geleneği” adlı ikinci bölümde ise hadis alanında kaleme alınan hâşiyeler hakkında bilgiler verilmiştir. İlk dönemden itibaren yakın zamana kadar kaleme alınan hadis hâşiyeleri tespit edilmeye çalışılmış ve hadis hâşiyeleri müelliflerin vefat tarihleri esas alınarak yüzyıllık dilimler halinde kategorize edilmiştir. Bu bağlamda rivâyet, dirâyet, hadis usûlü, tahrîc, dîbâce, şerhler, hâşiyeler, bir ya da birkaç hadis üzerine yazılmış hâşiyeler, hadis bâbları hakkında yazılmış hâşiyeler tespit edilerek bunlar hakkında bilgiler verilmiştir.

¹⁵ <https://www.mediun.edu.my/search-programs/> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

¹⁶ <https://ebook.univeyes.com/> (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

¹⁷ Muhammed Muhammed Muhammed İbrahim el-Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd 'alâ Süneni Ebî Dâvûd li'l-allâmeti'l-muhaddis Ebi'l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî min evveli'l-kitâbi ilâ âhiri bâbi'l-vudû fî âniyeti's-sefer* (Câmiatü'l-Medineti'l-'Âlemiyye Devletü'l-Mâlezya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012).

“Muhaşşî Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî” adlı üçüncü bölümde; Sindî’nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları, talebeleri, hakkında söylenenler, yaşadığı coğrafya, dönemin siyasî, sosyal, dinî, ilmî durumu gibi mevzular ele alınmıştır. Ayrıca Sind bölgesi ile Hicâz bölgesi arasındaki ilmi irtibat, bu bölgede yetişmiş ya da bu bölgeye mensup olup Hicâz bölgesine ilim tahsili için geçerek buraya yerleşen isimler, bunların İslamî ilimlere özellikle de hadis ilmine katkıları, tecdîd ve ıslâh görüşlerine etkileri, şerh ve hâşiyelerin İslamî ilimlere katkıları gibi konulara da yine bu bölümde temas edilmiştir.

“Sindî’nin Hâşiyeciliği” adlı dördüncü bölümde ise Sindî’nin hâşiyeye yöntemi ve üslûbu başta olmak üzere, hâşiyelerinde başvurduğu kaynaklar, zâhiren ihtilaflı görünen hadisler arasındaki ihtilafları giderme usûlü, hadisler hakkında yaptığı açıklamalar, hadis metinlerinin anlaşılması için yaptığı açıklamalar gibi hususlar incelenmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Sindî’nin hayatı hakkında müstakil bir çalışmanın olmaması, biyografik eserlerde de hayatı hakkında detaylı bilgilere yer verilmemesi sebebiyle birçok esere başvurulmuştur.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî’nin (ö. 1162/1749) *Hilyetü ehli’l-fazl’ı*, Muhammed Halîl el-Murâdî’nin (ö. 1206/1791) *Silkü’l-dürer’i*, Füllânî’nin (ö. 1218/1803) *Katfû’s-semer fî ref’i esânîdî’l-musannefât fî’l-fünûn ve’l-eser’i*, Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî’nin (ö. 1240/1825) *‘Acâ’ibü’l-âsâr fî’t-terâcim ve’l-ahbâr’ı*, İsmail Paşa el-Bağdâdî’nin (ö. 1338/1920) *Hilyetü’l-‘ârifîn’i*, Abdülhayy el-Hasenî’nin (ö. 1341/1923) *Nüzhetü’l-havâtır ve behcetü’l-mesâmî’ ve’n-nevâzır’i*, Kettânî’nin (ö. 1344/1926), Yûsuf İlyân Serkîs’in (ö. 1350/1932) *Mu’cemü’l-matbû’âtî’l-‘arabiyye’si Fihrisü’l-fehâris’i*, Ziriklî’nin (ö. 1395/1976) *el-A’lâm’ı*, Ömer Rıza Kehhâle’nin (ö. 1407/1987) *Mu’cemü’l-mü’ellifîn’i* gibi eserler bunların arasındadır.

Sindî’nin hâşiyeye yöntemi ise onun hâşiyeleri esas alınarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle *el-Müsned* hâşiyesi, *Kütübü sitte* hâşiyeleri ve diğer hâşiyeye türü eserleri başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Sindî’nin eserlerinin bir kısmı kayıp, bir kısmı yazma halde olup farklı ülkelerde bulunan kütüphanelerde yer almaktadır. Suûdi Arabistan, “Merkezü’l-Melik Faysâl li’l-Buhûsi ve’d-Dirâsâti’l-İslamîyye”, Almanya, “Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazması Koleksiyonları”, Ülkemizde, “Selimiye Kütüphanesi”, “Süleymâniye Kütüphanesi”, “Diyarbakır Kütüphanesi”, “Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi” bu kurumlar arasında yer almaktalar. Bu eserlerin büyük bir kısmı dijital ortamda da istifadeye sunulduğu için eserlerden istifade etmek için sıkıntı yaşanmamıştır.

Araştırmamız esnasında ilgili eserlere ulaşmak için matbu kaynaklar yanında dijital kaynaklardan da istifade edilmiştir. *el-Mektebetü's-Şâmile'nin* 3.28 sürümü bunların başında yer almaktadır. Sindî'nin mahtût olan eserleri için “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı” resmî sitesi,¹⁸ yurt dışında yapılan çalışmaları için ise internet imkânlarından istifade edilmiştir.

¹⁸ <https://portal.yek.gov.tr> (Erişim Tarihi: 04.11.2021)

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HÂŞİYE İLE İLGİLİ TERİMLER VE HÂŞİYELER

Daha önce kaleme alınan bir eser hakkında başka bir ilmî çalışma gerçekleştirmek iki şekilde olmaktadır: Ya muhtasar şekilde kaleme alınan bir eseri detaylandırmak ya da çok detaylı bir şekilde kaleme alınan bir eseri özetlemek şeklinde yapılmaktadır. Herhangi bir eseri, metni manasını bozmadan kısaltmak, özet bir hale dönüştürmek, metni sıkıştırarak daha sistemli bir hale dönüştürmek, böylece metnin ezberlenebilirlik ve kuşatıcılık yönünü artırmak için yapılan çalışmalar odaklanma çalışmalar olarak isimlendirilebilirler. Telhîs, hülâsa, ihtisâr, muhtasar, müntehâb, müktefi ve mülehhas gibi çalışmalar bu gruptan sayılmaktadır.

Yine bir metnin daha iyi anlaşılması için, metni açmak, varsa yanlış bilgileri tashih etmek, eksik görülen kısımları tamamlamak, ikmal etmek, özet olarak verilen bilgilerin daha iyi anlaşılması için yeni örneklerle açıklamak, gerekli olması halinde bilgileri tenkit etmek, tahlile tabi tutmak gibi teferruatlandırmaya yönelik yapılan çalışmalara tafsîl çalışmaları isimlendirilebilirler. Bu çalışmalar ise şerh, hâşiye, zeyil, tekmile, ta'lik, tefsîr, tebyîn, tafsîl, te'vîl ve îzâh, tavzîh türü çalışmalar arasında yer almaktadır.

1.1. TERİMLER

1.1.1. Hâşiye

1.1.1.1. Sözlük anlamı

Hâşiye (الحاشية) kelimesi; “el-haşvu (الحشو)” mastarından türetilmiş bir isim olup çoğulu “el-havâşî (الحواشي)” şeklinde gelmektedir.¹⁹ Sözlükte; “gereğinden fazla söz söylemek,²⁰ dolmak, bir şeyi doldurmak, yastık ya da minderi pamuk veya bir başka şeyle doldurmak,²¹ iki ya da üç yaşındaki küçük ve genç deve ya da yaratılış itibarıyla küçük olan deve,” demektir.²²

¹⁹ Muhammed b. Mükerrrem el-Afrîkî el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sadr, ts.), 14/178-183.

²⁰ Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît li'l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta'likât ve 'ş-şurûh* (el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1980), 4/311.

²¹ Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk Murtazâ Hüseyînî Zebidî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafâ Hicâz (Kuveyt, 2001), 37/431-434.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/178183; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa* (Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 2008), 6/163.

Aynı şekilde, “yaratılış itibarı ile küçük olan insan,²³ kişinin kendisi,²⁴ herhangi bir şeyin ucu, kenarı, parçası, yanı, bir kitabın veya yazılı bir sayfanın kenarında bulunan boşluk, sayfa kenarlarındaki boşluklara bir şeyler yazmak, dipnot, not eklemek” vb. anlamlara gelmektedir.²⁵

Büyük ihtimalle kitapların elle istinsah edildiği zamanda metinlerin boş olan kenarlarına yazılan tashihler, notlar normal yazı alanının dışına taşmaları için böyle bir isimle tesmiye edilmişlerdir. Zamanla metinlerin kenarlarına açıklama gayesiyle yazılan uzun notlara da hâşiye denilmeye başlanmıştır. Daha sonra hem bu notlara hem de bu notlardan derlenerek oluşturulan risâle ve kitaplara da aynı şekilde hâşiye adı verilmiştir.²⁶

“H-ş-v (حشو)” sözcüğü ve türevleri olan kelimelerin anlamları şöyledir: “el-Haşvu (الحشو)” “Gereğinden fazla söz söylemek, gerekli olan sözü söyledikten sonra mesela diyerek fazladan sözler sarf etmek, kişinin bizzat kendisi, özü, şahsı, nefsi; yastık, minder ya da başka bir şeyin pamuk, yün ya da başka başka şeylerle doldurulması”, demektir.²⁷ “el-Huşv (الحشوة)”: “Bir yerde bulunan ve herhangi bir şeye yaramayan çalı, çırpı, ot ve benzeri şeyler,²⁸ ayrıca yemek yeri yani mide” demektir. “el-Haşv (الحشوة)”: “İç yağ dışında karın bölgesinde bulunan organların bütünü”, demektir.²⁹ “el-Hişv (الحشوة)”: “Karın bölgesinde bulunan bütünü her şey (iç organların tamamı)”, demektir.³⁰ “el-Mihşâ (المحشى)”: “Karın bölgesindeki yemeğin yeri (bağırsaklar, mide, iç organlar, sindirim sistemi)”, demektir.³¹ “İhteşâ (احتشى)”: “Doldu, dolmak, dolu olmak” “احتشى الرجل من الطعام” “Adam yemekle

²³ Muhammet Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 21-22 Ekim 2011)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012), 6/163.

²⁴ Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 6/163-165.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 14/178; Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 37/431-434; Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 6/163-165; Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011), 14.

²⁶ Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 21-22 Ekim 2011)*, 169.

²⁷ Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 37/431-434; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît li’l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta’likât ve’ş-şurûh*, 4/311.

²⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît li’l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta’likât ve’ş-şurûh*, 4/311-312.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 14/178.

³⁰ Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 37/431-434; İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 14/178.

³¹ Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 37/431-434; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît li’l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta’likât ve’ş-şurûh*, 311-312.

doldu.”³² “İhtîşâ (اِحْتِشَاء)”: “Kadınların özel günlerinde gelen akıntıları durdurmak için bez koymaları”, demektir. “والْحَائِضُ تَحْتَشِي بِالْكُرْسُفِ لَتَحْبَسَ الدَّمَ”³³ Kelimenin ism-i mef’ûl kullanımı olan “el-mehşü (المحشو)” veya “el-mehşî (المحشى)”: “Doldurulmuş şey”, anlamındadır. “Doldurulmuş (sebze) yemek.” “Et, pirinç ya da benzeri şeylerle doldurulmuş sebze yemeği,”³⁴ “كُلُّ طَعَامٍ مِنْ خُضَرَ يُحْشَى بِاللَّحْمِ أَوْ الْأُرْزِ وَمَا شَابَهُ ذَلِكَ”

Hâşiye, bir kitabın ya da herhangi bir sayfanın kenarında bulunan boşluklara yazılan ve ana metni açıklamak ya da eksik kaldığı düşünülen kısımlarını tamamlamak için yazılan notlara verilen addır. Bu notlar genellikle metnin kenarında ya da altında bulunan boşluklara yazıldığı için “kenara veya alta yazılmış yazı, esas metne göre çıkma” anlamına gelen “derkenar”³⁵ ile “yazının altına düşülen ek bilgi, not” anlamındaki “hâmiş (هامش)”³⁶ kelimeleriyle eş anlamlıdır. Kimi âlimler hâmiş ile hâşiyenin birbirinden farklı olduğunu ve hâmişin kitabın dört tarafına yazılan notlardan meydana geldiği görüşündeler.³⁷ Hâşiye kelimesi ile aynı kökten türeyen “muhaşşî (محشي)” kavramı ise “hâşiyeyi yazan, bir esere kenar notu, derkenar ve açıklamalar düşen kimse” demektir.³⁸ Aynı kelimedenden türetilen “tahşiye” (تحشية) ise “hâşiye yazmak, derkenar yazmak” demektir.³⁹ Hakkında hâşiye yazılan esere “muhaşşâ (محشى)” adı verilmektedir.⁴⁰

³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/175-182; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 37/431-434.

³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/175-182; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 6/163-165; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 37/431-434.

³⁴ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 37/431-434; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 6/163-165; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît li'l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta'likât ve's-şurûh*, 4/311.

³⁵ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.11.2021)

³⁶ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.11.2021)

³⁷ Bk. Muhammed Altuncı, *el-Mu'cemü'l-mufassâl fi'l-edeb* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/342.

³⁸ Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensâr, 2010), 392; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı: Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri* (İstanbul: İFAV, 2014), 208; Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul, 21-22 Ekim 2011), 169.

³⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 538; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 208; Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul, 21-22 Ekim 2011), 169.

⁴⁰ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*.

Kur’ân-ı Kerîm’de, yer alan “hâşe (حاشى)” kelimesinin aynı kökten türediği şekilde de bir görüş vardır. Kimi dil âlimlerine göre “hâşe” kelimesi “hatta (حتى)” gibi bir istisna edatıdır.⁴¹ Sözcük, Kur’ân-ı Kerîm’de (حَاشَ لِلّٰهِ) terkibi şeklinde iki yerde geçmektedir.⁴²

Kimi dil bilginlerine göre terkipte yer alan حَاشَى kelimesinin aslı حَاشَى الله şeklindeydi, fiilin lâmu’l-fiil kesreti istimalden dolayı hazf edildi ve terkip (حَاشَ لِلّٰهِ) şeklinde kullanılmaya başlandı.⁴³

Kelime lûgat manasıyla hadislerde de yer almaktadır.

1. “Hâşiye (حَاشِيَّة)” kelimesinin yer aldığı hadislerden birkaç tanesi şu şekildedir:

“أَنَّهُ كَانَ يَصْلِي فِي حَاشِيَةِ الْمَقَامِ أَيِ جَانِبِهِ وَطَرَفِهِ” “(Allah Rasûlü (s.a.s.) Mescid-i Harâm’daki) Makâm’ı İbrahim’in yanında namaz kıldı.”⁴⁴ Bu hadiste hâşiye kelimesi; kenar, yan, taraf anlamlarında kullanmıştır.⁴⁵

2.

عَنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ، قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ فَرَّغَ مِنْ سُبْعِهِ جَاءَ حَاشِيَةَ الْمَطَافِ فَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الطَّوْفَيْنِ أَحَدٌ

Muttalib b. Ebî Vedâ’a’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü’nü (s.a.s.) şöyle gördüm. “Beytullah’ı yedi defa tavaf etti sonra metâfin kenarında iki rekât namaz kıldı. Namaz kılma esnasında kendisiyle Kâbe’yi tavaf edenleri birbirinden ayıran herhangi bir kimsede bulunmamaktaydı.”⁴⁶ Hadis metninde yer alan hâşiye sözcüğü; yan, kenar, anlamlarında kullanmıştır.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 14/178-184.

⁴² Yûsuf 12/31; Yûsuf 12/51.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 14/178-183.

⁴⁴ Mecdüddîn İbnü’l-Esir, *en-Nihâye fî ğaribi’l-hadîs*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tabâğî - Tâhîr Ahmed ez-Zâvî (Lübân: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-’Arabiyye, ts.), 1/393.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 14/178-183.

⁴⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, ts.), “Menâsik”, 33.

3.

“كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِيٌّ غَلِيظٌ الْحَاشِيَّةِ” *Allah Rasûlü (s.a.s.)*

ile beraber yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından kalın kenarlı, yakalı bir cübbe vardı.”⁴⁷ Kavram burada elbisenin yanı, kenarı anlamında kullanılmıştır.

4. Hâşiye kelimesi ile aynı kökten iştikak eden “İhtişâ (اِحْتِشَاءُ)” kelimesinin yer aldığı hadis metni ise şu şekildedir:

“قَالَ لَامْرَأَةٍ: اِحْتَشِي كُرْسُفًا ، وَهُوَ الْفُطْنُ تَحْشُو بِهِ فَرْجَهَا” (*Âdetli bir kadın, Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) âdet kanının çok aktığını söyleyince Allah Rasûlü (s.a.s.): “(Orayı) pamukla doldur” dedi. Bu âdet akıntılarını durdurmak için kullandıkları pamuktur.*⁴⁸ Bu hadiste “İhtişâ (اِحْتِشَاءُ)” “Bayanların regl dönemindeki akıntılarını durdurmak için kullandıkları bezi” ifade kavramı etmek üzere kullanılmıştır.

5. Hâşiye kelimesinin iştikaklarından “Mehâş (مَحَاشٍ)” kelimesinin yer aldığı hadis bir şöyledir: “مَحَاشُ النِّسَاءِ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ”, “*Kadına, dübüründen yaklaşmak haramdır.*”⁴⁹

6. Hâşiye kelimesinin iştikaklarından olan “Hevâşî (حَوَاشِي)” kelimesinin yer aldığı bir hadis metni şöyledir: “خُذْ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ” “*Onların mallarının havâşisini alın.*”⁵⁰ Buradaki “havâşî” iki ya da üç yaşını dolduran küçük deve anlamında kullanılmıştır.⁵¹ Ayrıca; kavram “malın orta halli olanı ne çok iyisi ne de çok çok kötüsü” şeklinde de anlaşılabilir.

1.1.1.2. Terim anlamı

Terim olarak hâşiyenin birden fazla tanımı yapılmıştır. *Hadis Istılahları Sözlüğü* kitabının yazarı Abdullah Aydınlı hâşiyeyi: “*Bir kitabın gerekli görülen yerlerine yapılan açıklamalar, kitabın kenarına yazılan bir açıklamanın sonuna, bunun kitabın aslında*

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi’ü’s-sahih*, thk. Muhammed Zahîr en-Nâsır (Dâru Tûrûki’n-Necât, ts.), “Humus”, 19.

⁴⁸ Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, ts.), “Tahâret”, 117; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnâut - Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 45/121.

⁴⁹ Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu’d-Dârimî*, thk. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000), “Tahâret”, 113; Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, ts., “Nikâh”, 185.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, 34/294.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 14/178-183.

*bulunmayan bir ilave olduğunu belirtmek üzere yazılan kelime” şeklinde tarif etmiştir.*⁵² İsmail Kara ise: “*Herhangi bir metin, eser, kitap hakkında yapılmış, yerinde, doğru ve münasip bir biçimde anlamaya, ilmi koruyup bunun da devamlılığını sağlama, bilgileri olabildiğince kaydetmeye yönelik işlevsel ve katılımcı çabaların bir ürünü*” olarak tarif etmiştir.⁵³

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi “Hâşiye” maddesi yazarı Tefik Rüşti Topuzoğlu hâşiyenin tanımını şöyle yapmıştır: “*Sayfa boşluklarına eklenen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri barındıran not.*”⁵⁴ *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* kitabının yazarı Mehmet Erdoğan muhtemelen hâşiyenin fıkıhtaki kullanımından da hareketle hâşiyeyi; “*şerh üzerine sadece gerekli görülen yerlerin açıklanması amacıyla yönelik çalışma, derkenar*” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁵

Kelam Terimleri Sözlüğü kitabının yazarlarından Bekir Topaloğlu ve İlyas Çelebi hâşiyeyi “*şerh üzerine yazılan çalışma, derkenar*” diye tanımlamışlardır.⁵⁶ Hadis ilim dalında *Hadis Edebiyatı, Hadis Usûlü, Ana Hatlarıyla Hadis* gibi birçok eser kaleme alan İsmail Lütfü Çakan, hadis eserlerinin özelliklerini açıklarken hâşiyenin tanımını şöyle yapmıştır: “*Hâşiye, bir eserin, metnin veya şerhin muğlak olan kısımlarını açıklamak için “Kavluhû” ifadesiyle başlayan açıklamalardan (oluşan ifadelerden) meydana gelen eserdir. Şerhler genel itibarıyla metinde yer alan bütün ifadeleri açıklarken, hâşiyeler de böyle bir zorunluluk yoktur. Herhangi bir eserin boş olan yan kısımlarına yazılan ve eserin içindeki ifadelerle ilgili olan değerlendirmeler de hâşiye adı verilmektedir.*”⁵⁷

Tefsir Terimleri Sözlüğü eserinin yazarı Muhsin Demirci; “*herhangi bir eserin, metnin veya kitabın sayfalarının boş kalan kenarına kaydedilen açıklama, beyânat, dipnot, derkenar, hâmiş. Bir eserin, metnin anlaşılması zor olan bölümlerini açığa kavuşturmak gayesiyle telif edilen eserlere verilen ortak isimdir*” şeklinde aşamalı bir hâşiye tanımı yapmıştır.⁵⁸

Muhammed Altuncu; hâşiye için iki ayrı tanım yapmaktadır. Bunlardan birincisi şöyledir: “*Müellifin ana metne fazladan eklemiş olduğu yorumlardır.*” Bu manadaki hâşiye ana metin içinde bulunan bazı garîb lafızların izahı ya da kelime, kavramların açıklanması

⁵² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2013), 114.

⁵³ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 19.

⁵⁴ Tefik Rüşti Topuzoğlu, “Hâşiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/419-422.

⁵⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 184.

⁵⁶ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 119.

⁵⁷ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 208.

⁵⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MÜ İlahiyat fakültesi, 2009), 85.

şeklinde olmuştur. İkinci tanım ise “*Şöhret sahibi olan bazı önemli kitaplar üzerine kaleme alınan ve genellikle de ana metnin parantez içine alındığı eserlerdir.*”⁵⁹

Farklı ilim dalları için hazırlanan sözlük ve kâmuslardan derlediğimiz hâşiye tanımlarından hareketle hâşiyenin iki temel manası olduğunu söylemek mümkündür.

Bu temel anlamlardan birincisine göre hâşiye aslı itibarıyla bir metinde yer alan ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan bazı cümlelerin, kelimelerin, kavramların vuzuha kavuşturulmasından ibarettir. Bu daha çok ilgili kelimelerin manalarını açıklamak, bazı kelime ve kavramların okunuşlarını beyan etmek, cümlelerin manalarının muhatap tarafından iyice anlaşılması ve kast olunan anlamları verebilmeleri için i'râbını yapmak gibi birçok ilmî ameliyeyi sayfanın hemen yanı başında bulunan boşluklara kısa ve hatırlatıcı notlar şeklinde yazmaktır. Buna göre hâşiye; yeni bir eser telif etme ameliyesi olmayıp var olan bir metin üzerinden ilgili metnin daha iyi anlaşılması için metni açıklayan hatırlatıcı notlardan ibarettir. Burada metne bir katkı sunma gayesinden de öte o metnin daha iyi anlaşılması amacı ön plandadır.

İkinci manada ise hâşiye bir telif türüdür. Bu bir metnin zor olan kısımlarını açıklamak gayesiyle kaleme alınan eserlerdir. Bu ameliyede daha çok metinlerde bulunan muğlak ifadeler açıklanır, anlaşılması zor olan kelime ve kavramlar izah edilir, zaman zaman cümlelerin i'râbları yapılır, kimi kelime ve kavramların okunuşlarına yer verilir. Ayrıca metinlerde bulunan herhangi bir eksikliğin tespiti ya da eksiklik iddiasının olması halinde metindeki o eksiklikler giderilir ya da o iddianın açıklığa kavuşması için bilgiler verilir. Yine metni daha yararlı bir hale dönüştürmek için ana metin korunmak şartıyla ona ilaveler yapılır. Metni daha faydalı bir hale dönüştürmek için yazılan tetimmeler de aslı itibarıyla birer hâşiyedir.

1.1.2. Şerh

1.1.2.1. Sözlük anlamı

Şerh (الشرح) kelimesi sözlükte; “*keşfetmek, beyan etmek,*⁶⁰ *anlaşılması güç bir metni açıklamak, bir durumu açığa kavuşturmak,*⁶¹ *kapalı ve gizli şeyleri ortaya çıkarmak,*⁶² *fethetmek, genişletmek,*⁶³ *tefsîr etmek,*⁶⁴ *yarmak, kırmak, kesmek,*⁶⁵ *koparmak, izah etmek,*⁶⁶

⁵⁹ Altuncı, *el-Mu'cemü'l-mufassâl fi'l-edeb*, 2/341.

⁶⁰ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2/401.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/495-500.

⁶² Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 293.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/495-500.

⁶⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 180-181.

⁶⁵ Asım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît; kâmûsul-muhît tercemesi* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/1157-1158.

açıklamak,⁶⁷ eti kesmek, uzuvdan eti kesip almak,⁶⁸ eti kemikten ayırmak,⁶⁹ beyan etmek, herhangi bir şeyi genişletmek, yaymak,⁷⁰ müşkil ve mübhem olan şeyleri izah etmek, vuzuha kavuşturmak, açıklamak,” gibi anlamlara gelmektedir.⁷¹

Şerh kelimesi; genişletmek, yaymak manasında Kur’ân-ı Kerîm’de de yer almıştır.⁷²

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“Senin kalbini açıp genişletmedik mi?”⁷³

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

“Hakk Teâlâ; her kimin göğsünü İslam’a açmışsa artık o kimse Rabbinden gelen bir aydınlık, bir nur üzere değil midir?”⁷⁴ Bu iki âyette de “ş-r-h (شَرَحَ)” fiili genişletmek, açmak anlamlarında kullanılmıştır.

Kelime, aynı anlamda hadislerde de yer almıştır.

أُتِيْتُ فَأَنْطَلَقُوا بِي إِلَى زَمْزَمَ فَشَرَحَ عَنْ صَدْرِي ثُمَّ غَسَلَ بِمَاءِ زَمْزَمَ ثُمَّ أَنْزَلْتُ

“Miraç gecesinde melekler bana geldiler. Daha sonra beni alıp zemzem suyunun yanına kadar getirdiler. Orada göğsümü yarıp zemzem suyu ile yıkadılar ve en sonunda da beni yerime indirdiler.”⁷⁵ Burada “ş-r-h (شَرَحَ)” fiili yarmak, açmak manalarında kullanılmıştır.

⁶⁶ Hasan Gültekin, “Metin Şerhi”, *Söylem Filoloji Dergisi* 5/1 (23 Haziran 2020), 1-13.

⁶⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 524.

⁶⁸ Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît; kâmûsul-muhît tercemesi*, 2/1157-1158; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2/401.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/495-500.

⁷⁰ Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît; kâmûsul-muhît tercemesi*, 2/1157-1158; Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 292-293.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/497-498; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 10.

⁷² el-En'âm 6/125; ez-Zümer 39/22.

⁷³ el-İnşirâh 94/1.

⁷⁴ ez-Zümer 39/22. Ayrıca bk. en-Nahl 1/106; el-En'âm 6/125; Tâ-Hâ 16/25.

⁷⁵ Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim en-Nisâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasari bi nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillah*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, ts.), “İmân”, 76.

وَاللّٰهُ لَأَقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ، فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ، وَاللّٰهُ لَوْ مَنَعُونِي عَنَّا كَانُوا يُؤَدُّوهُمَا إِلَى

رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنَعِهَا قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَوَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَدْ شَرَحَ اللَّهُ

صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ

Ebûbekir (r.a.), Ömer'e (r.a.) şöyle karşılık verdi: "Hakk Teâlâ'ya yemin ederim ki namaz ile zekât arasını (inkâr etmek suretiyle) ayıranlarla savaşıyorum. Zira zekât mali bir sorumluluktur. Yüce Allah'a yemin ederim, Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) verdikleri dışı bir oğlağı bana vermekten imtina ederlerse onlarla harp ederim" dedi. Ömer (r.a.) şöyle dedi: Hakk Teâlâ'ya yemin ederim ki, zekât vermeyerek mürted olanlarla savaş kararında Yüce Allah (c.c.) Ebûbekir'in (r.a.) göğsünü genişletmişti. Ben de böylece bunun hak olduğunu öğrendim" dedi.⁷⁶ Bu hadiste de "ş-r-h (شَرَحَ) fiili, genişletmek, açmak" anlamlarında kullanılmıştır.

1.1.2.2. Terim anlamı

Şerh kavramı ıstılah olarak; "herhangi bir eseri daha geniş bir şekilde açıklamak amacıyla kaleme alınan eserlere şerh adı verilmektedir."⁷⁷ Şerh kavramı için yapılan tanımlardan birisi de şöyledir: "Müşkil, mübhem, mahfi makulesini keşfetmek ve izhar etmek demektir."⁷⁸

Bir telif türü olarak şerh, daha çok telif edildiği alanda şöhret bulmuş ya da muhtasar olarak kaleme alınan eserler üzerine tasnîf edilmiş eserlerdir. Bununla birlikte son derece geniş hacimli eserler için de ehemmiyet ve önemleri dolayısıyla şerhler telif edilmişlerdir. Şerhler, genellikle bir eserin tamamını açıklamak gayesiyle kaleme alınmış olsalar da bazen kimi eserlerin sadece belli kısımlarını ya da önemsenen bölümlerini açıklayan şerhlerde mevcuttur. Ana metinler hakkında şerhler telif edildikleri gibi şerhler üzerine kaleme alınan şerhler de vardır. Genel itibarıyla şerhlerin müellifleri metinlerin müelliflerinden farklı olsalar da kendi eserlerine şerh yazan müellifler de vardır.⁷⁹ Şerhler daha çok eserlerde yer alan kapalı ifadeleri ve anlaşılması zor olan kavramları açıklamak gayesiyle telif edilmişlerdir.⁸⁰ Yine eserde herhangi bir eksiklik varsa onu tespit ederek o eksikliği tedarik etmek, hatalı ya

⁷⁶ Buhârî, "Zekât", 1.

⁷⁷ Altuncı, *el-Mu'cemü'l-mufasssâl fi'l-edeb*, 2/548.

⁷⁸ Âsım Efendi, *el-Okyanûsü'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhîti; kâmusul-muhîti tercemesi*, 2/1157-1158.

⁷⁹ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 44-45.

⁸⁰ Altuncı, *el-Mu'cemü'l-mufasssâl fi'l-edeb*, 2/548.

da yanlış bilgiler varsa tashih etmek, metnin daha iyi anlaşılması için örnekleri çoğaltmak gibi birçok sebebe binaen kaleme alınmışlar.⁸¹

Şerh ve hâşiyeler aslı itibarıyla bir metni ya da sözü açıklamayı ifade eden kavramlar ve bu gayeyle kaleme alınan eserlerdir. Bunlar metinde bulunan kapalı ifadeleri açıklamak, cümlelerin i'râblarını yapmak, anlaşılması zor olan kavramları açığa kavuşturmak, varsa metnin eksiklikleri onları gidermek, tetimmelerde bulunmak, örnekleri çoğaltmak, tashihler yapmak, nüsha farklılıklarına değinmek gibi ortak muhtevalara sahip olsalar da aralarında belli başlı farklılıklar da vardır. Şerhler her şeyden önce ana metinler üzerine kaleme alınan eserleri ifade ederken hâşiyeler ise daha çok ana metinleri açıklayan şerhler üzerine tasnîf edilen eserleri ifade etmektedir. Bu, şerh ile hâşiyeler arasındaki en belirgin farktır. Şerhler hâşiyelerden daha hacimli ve daha kapsamlı eserlerdir, çünkü şerhler bir metnin tamamını, baştan sona kadar açıklamak gayesiyle kaleme alınmışken, hâşiyeler daha çok gerekli görülen yerleri beyan etmek amacıyla telif edilmişlerdir. Yine şerhlerde metinler açıklanırken daha geniş izahatlara yer verilirken, hâşiyelerde ise şerhlere göre daha kısa, az ve öz açıklamalarla yetinilmektedir.⁸²

1.1.3. Ta'lik

1.1.3.1. Sözlük anlamı

Ta'lik ya da ta'likâ (التعليقية-التعليق) kelimesi sözlükte; *“asılı olmak, bir şeyi asmak,”*⁸³ *kan pıhtısı, yapışmak, ilişmek*⁸⁴ manasındaki “a-l-l-k (عَلَّقَ)” (rübâî) fiilinin mastarı olup *“iliştirilen, eklenen not”* demektir. Çoğulu “ta'likât (تعليقات)” şeklinde gelmektedir. Ta'lik yazarına “mua'llik (معلق)” adı verilmektedir.⁸⁵

1.1.3.2. Terim anlamı

Terim olarak ta'lik; *“herhangi bir eserin muhtevasının bazı kısımlarını tashih etmek, izahat ve tafsilatlarda bulunmak maksadıyla sayfaların boş olan kenarlarına ya da sayfaların*

⁸¹ Gültekin, “Metin Şerhi”, 1-13; Altuncu, *el-Mu'cemü'l-mufasssâl fî'l-edeb*, 2/548.

⁸² Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/555-558.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/261; İsmail Karagöz (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010), 624.

⁸⁴ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/215-230.

⁸⁵ Maden, *Tefsirde Hâşiyeler Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 46; Sedat Şensoy, “Ta'likât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/508-510; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiyeler ve Ta'likalar*, 9.

alt kısımlarına yazılan veyahut da müstakil bir risâle, kitapta bir araya getirilen bilgiler, düşünceler ve notların bütünüdür.”⁸⁶ Ta’lik için yapılan tanımlardan birisi de şöyledir: “*Bir kitapta yer alan ifade ve görüşler hakkındaki açıklama, tenkit, ilave notlar, tashih ve çıkarma şeklinde sayfaların boş kalan kenarlarına, alt bölümlerine yazılan hatırlatıcı notlardır.*” Ayrıca, bir âlimin bir ilim alanındaki görüş ve düşüncelerinin notlar halinde toplandığı risâle veya kitaplara da ta’lik denir.”⁸⁷

Kısa ders notlarından meydana gelen ta’likler, herhangi bir eserin kapalı ve anlaşılması zor olan kısımlarını vuzuha kavuşturmak ya da ilgili konu hakkında detaylı, açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgiler verme gayesiyle tasnif edilmişlerdir.⁸⁸ Açıklama türü eserlerden olan ta’liklerde de hâşiye türü eserlerde olduğu gibi metin üzerinde uygulanan ilmi bir ameliye olup metnin sayfa kenarlarına, altına ya da metnin satır aralarına, satırın alt kısmına ya da üstüne yazılan kısa notlar biçimindedir. Bu notlara hâşiye denildiği gibi ta’likte denilmektedir.⁸⁹

Lügat olarak herhangi bir metni açıklamak için yazılan edebi türler sırasıyla şerh, hâşiye, ta’lik ve şerhü’ş-şerh biçimindeki bir sınıflandırmaya tabi tutulmaları ilgili edebi türlerin kapsamlarıyla ilgilidir. Zira ta’likler, herhangi bir müellifin bir eser için kaleme aldığı kısa notlardan meydana gelen risâle, eserdir. Ta’lik ile hâşiyeyi birbirinden ayırt etmek zor hatta çoğu zaman biri diğerinin yerine kullanılmış olsa da ta’liklerin sayısı hâşiyelerin sayısından çok daha azdır. Zira teknik olarak şerh türü eserler için yapılan beyan, eleştiri ya da herhangi bir ekleme tarzı notlara hâşiye, hâşiyeler için kaleme alınan notlara ta’lik adı verilmektedir.⁹⁰

1.1.4. Tefsîr

1.1.4.1. Sözlük anlamı

Tefsîr (التفسير) kelimesi; “f-s-r (فسر)” fiilinin tef’îl babından mastar olup “*bir şeyi açıklamak, beyan etmek,*⁹¹ *aşikâr olmak, yorumlamak,*⁹² *kapalı olan bir şeyi açmak,*

⁸⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 208; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 13.

⁸⁷ Şensoy, “Ta’likât”, 39/508-5010.

⁸⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 306.

⁸⁹ Şensoy, “Ta’likât”, 39/508-5010.

⁹⁰ Şensoy, “Şerh”, 38/555-558.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/55-56; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2009), 19-20; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 213-214; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2014), 23-24.

⁹² Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 558; Mennâ‘ el-Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Suriye: Müessesetü’r-Risâle, 2015), 24/5247; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve’l-müfessirûn* (Kâhire: Mektebetü Vehb, ts.), 1/12.

keşfetmek, ortaya çıkarmak” manasındadır.⁹³ Ya da “*keşfetmek, kapalı olan bir şeyi açmak, açığa çıkarmak, sabahın aydınlıkla birlikte belirmesi, aydınlanmak, kadının yüzünü açması*”⁹⁴ manasındaki “s-f-r (سفر)” fiilinin tef’îl babından türemiş olup daha sonra bu fiil kalb sanatı ile tefsîr şekline dönüşmüştür.⁹⁵ Tefsîr kelimesinin cem’i ise “tefsîrât (تفسيرات)” şeklindedir. Bu alanda kaleme alınan eserlere “tefsîr (تفسير)”, çoğulu “tefâsîr (تفاسير)”, tefsir yazarına ise “müfessîr (مفسير)” adı verilmektedir.⁹⁶

Tefsîr, sözlük anlamıyla Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bir kavramlar arasında yer almıştır.

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا

“Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı yaparız.”⁹⁷ Tefsîr sözcüğü bu ayette kelimenin asli manası olan “açıklamak, beyan etmek” anlamlarında kullanılmıştır.

1.1.4.2. Terim anlamı

Terim olarak tefsîr; “*sarf, nahiv, Arap dili ve belâgati gibi dil bilimlerinden; nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih esbâb-ı nüzûl, gibi ilimlerden; hadis, tarih gibi rivâyet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usûlü gibi yöntem bilimlerinden yararlanarak Kur’ân-ı Kerîm’in manalarının açıklanması, onlardan hükümler çıkarılmasını öğreten bir ilim dalıdır.*”⁹⁸ Ya da kısaca tefsîr: “*Hakk Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’deki murâdını beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalıdır,*” şeklinde de tarif edilmiştir.⁹⁹

Herhangi bir metni açıklamak, anlaşılır bir hale getirme ameliyesi kutsal kitapları açıklamakla başladığı genel kabul görmüştür. Bu zaviyeden bakıldığında zaman tefsîr ilminin şerh, hâşiye, te’vîl gibi edebi türlere öncülük ettiğini söylemekte pekâlâ mümkündür. Zira

⁹³ Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 2/345; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 283; İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab*, 5/55; Mesut Okumuş, *Tefsir El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 108-109.

⁹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213-214; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 19-20.

⁹⁵ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 642; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirîn*, 1/12.

⁹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirîn*, 1/12; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213.

⁹⁷ el-Furkân 25/33.

⁹⁸ Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 345-347; Altuncu, *el-Mu’cemü’l-mufassâl fî’l-edeb*, 2/270; Okumuş, *Tefsir*, 107-108; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer’aşelî (Lübnân: Dârü’n-Nefâis, 2012), 112-113.

⁹⁹ Altuncu, *el-Mu’cemü’l-mufassâl fî’l-edeb*, 2/270; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 20.

şerh, hâşiye, te'vîl, ta'lîk, zeyil, tahlîl, tebyîn gibi edebi türlerin tamamındaki ortak gaye herhangi bir metni daha anlaşılır bir hale dönüştürmektir.¹⁰⁰

Tefsîr kelimesi kavram olarak; “rüyaları te'vîl etmek, açıklamak, nassların manalarını beyan etmek, nasslarda yer alan kapalı lafızların manalarını açığa çıkarmak, ilmî ve felsefi kitapları açıklamak,” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁰¹ Tefsîr kavramının kullanım alanı bakımında en yakın olduğu kavramlar ise şerh, hâşiye, ta'lîk vb. kavramlar olmuştur. Zira bunlar birer telif türü olarak tefsîrler gibi bir eserde bulunan ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan kısımları beyan etmişlerdir.

1.1.5. Garîbü'l-Hadîs

1.1.5.1. Sözlük anlamı

Garîbü'l-hadîs (غريب الحديث) terkinde yer alan garîb kelimesi sözlükte; “bilinmeyen şey, manası çok bilinmeyen, kapalı olan kelime, kavram, deyim; dost ve akrabalarından uzakta olan kimse, vatanından uzakta olan kişı” gibi manalara gelmektedir. Çoğulu ise “garaîb (غرائب)”, “gurabâ (غُرَبَاءُ)” ve “ağrâb (أَغْرَاب)” biçimlerinde gelmektedir.”¹⁰²

1.1.5.2. Terim anlamı

Garîbü'l-hadîs terim olarak; “hadis metinlerinde yer alan ve anlaşılması zor olan, açıklamayı gerektiren kelime, kavram ve deyimleri ifade etmektedir. Hadis metinlerinde yer alan ve manası çok bilinmeyen bu kavramlar; az kullanılmaları, Arapça'daki lehçe farklılıkları, Arapça'ya farklı dillerden girmiş olmaları ya da hadis ilmiyle uğraşan insanların konu hakkındaki bilgilerinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.”¹⁰³ Garîbü'l-hadîs zaman içinde; “hadislerde yer alan ve manaları çok bilinmeyen kelime ve kavramları konu edinen” hadis bilgi kolu olarak ilmü garîbi'l-hadîs adıyla teşekkül etmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'ü's-ş-şürûh ve'l-havâşî* (Birleşik Arap Emirlikleri: el-Mecmu's-Sekâfi, 2004), 1/7-11; Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 48.

¹⁰¹ Altuncu, *el-Mu'cemü'l-mufassâl fi'l-edeb*, 2/270-271.

¹⁰² Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs* (Pakistan: Büşrâ, 2010); M. Yaşar Kandemir, “Garîbü'l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/378-379; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/637-640.

¹⁰³ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs (el-Meşhûr bi mukadimetü İbni's-Salâh)*, thk. Mustafâ Dîb Buğâ (Dârü'l-Mustafâ, 2011), 186-187; Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 85; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 86-87; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Mu'azzam Hüseyin (Lübân: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 88-89; Kandemir, “Garîbü'l-Hadîs”, 13/378-379.

¹⁰⁴ Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 88-89; Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 150-151.

Garîbü'l-hadîs alanında birçok eser kaleme alınmıştır, bunlardan birkaç tanesi ise şunlardır: Ebû Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbü'l-hadîsi*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Garîbü'l-hadîs'i*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs'i*, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser'i*.¹⁰⁵

İlmü garîbi'l-hadîs; hadis metinlerinde yer alan ve nadir kullanımları, başka dillerden Arapça'ya geçen sözcükler, lehçe farkları gibi nedenlerden dolayı manaları çok bilinmeyen kelime, kavram, ifade, deyimlerin anlamlarını açıklayan bir ilim dalıdır. Hâşiye türü eserler de aynı şekilde bir eser ya da metinde yer alan fakat sözün muhatap tarafından tam anlaşılamayan bölümlerinin açıklanması ameliyesidir. Bu yönüyle ilmü garîbü'l-hadîs ile hâşiyeler bir metin, eser, ya da ifade de yer alan kapalılıkları ortadan kaldırmaktalar. Bununla birlikte hadis hâşiyelerinde çok sık gördüğümüz durumlardan birisi de hadis metinlerinde yer alan garîb kelimelerin izahatıdır.

1.1.6. Te'vîl

1.1.6.1. Sözlük anlamı

Te'vîl (التأويل) kavramı; “geri dönmek, dönüp gelmek,” manalarındaki “e-v-l (اول)” sülâsî fiilinin tef'îl babı olan “e-v-v-l (أَوَّل)” rübâî fiilinin mastarıdır. Te'vîl kelimesi sözlükte; “beyan etmek, döndürmek, sözü iyice inceleyip varacağı manaya yormak, bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” gibi anlamalara gelmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca te'vîl sözcüğünün “kelâmı tefsîr etmek, sözün anlamını açıklamak” manaları da vardır. Te'vîl kavramı bu anlamlarıyla tefsîr kavramının anlamına yakın bir manaya sahiptir.¹⁰⁷ Aralarında bulunan bu anlam yakınlığından dolayı tefsir, te'vîl kelimelerinden biri diğerrinin yerine kullanılmıştır.¹⁰⁸

Te'vîl sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'de de yer alan bir kelimedir.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ

الظَّالِمِينَ

¹⁰⁵ Tahhân, *Teysirü mustalahi'l-hadîs*, 150-151; Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 86-87; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 85.

¹⁰⁶ Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 247; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 642; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 112-113; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/32-34; Okumuş, *Tefsir*, 108-109; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 310-312; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/14; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213-214.

¹⁰⁷ Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 247; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213-214; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/15; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 25-26; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 3/313.

¹⁰⁸ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 25-26; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 214; Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 247; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 112-113; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 3/313.

“İşin gerçeği şu ki onlar mahiyetini bilemedikleri ve “henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi” yalanladılar. Onlardan öncekiler de işte böyle yalan saymışlardı ama bak ki zalimlerin sonu nice oldu.”¹⁰⁹

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ

شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

“Onlar, ancak kitapta söylenenlerin gelip çıkmasını mı bekliyorlar? Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: “Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Ne olurdu da bizim de şefaathçilerimiz olup bize şefaath etselerdi. Ya da (dünyaya) gerisin geriye döndürülsek de fiillerimizi bambaşka şekilde yapsak!” onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu.”¹¹⁰ Bu iki ayette de te’vîl kelimesi “sözün açıklaması, yorumu” vb. anlamlarda kullanılmıştır.

1.1.6.2. Terim anlamı

Terim olarak te’vîl; “lafzın zâhir olan manasında anlaşılmaktan engellenmesi ve bir delile binaen zâhir olmayan başka bir mananın kastedildiğine hükmetmek,” demektir.¹¹¹ Te’vîl’in bir diğer tanımı ise şöyle yapılmıştır: “Herhangi bir delile dayanarak sözün zâhir olan manasından alınıp bir başka manaya nakletmek”, demektir.¹¹² Bir tefsîr terimi olarak te’vîl: “Meşrû bir sebep veya delile dayanarak âyeti zâhiri manasından alıp, önceki veya sonraki âyete (siyâk ve sibâka) mutabık, Kitap ve Sünnete uygun manalardan herhangi birisine hamletmek”, demektir.¹¹³

Te’vîl hususu özellikle de tefsîr ve kelâm kitaplarında geniş bir şekilde yer almış hatta konu hakkında müstakil eserler kaleme alınmıştır. Gazzâlî’nin (ö. 505/1111), *Kânunu’t-tev’îl*, Ebûbekir İbnü’l-‘Arabî’nin (ö. 543/1148), *Kânunu’t-tev’îl*, bunlardan sadece iki tanesidir.¹¹⁴

İlk dönemlerde te’vîl ile tefsîr kavramları adeta mürâdif olarak kullanılmış hatta kelime Kur’ân tefsîrlerine isim olarak da kullanılmıştır. İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889), *Te’vîlü Müşkili’l-Kur’ân*, İbn Cerîr et-Taberî’nin (ö. 310/923) *Câmi’ü’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, adlı eserleri bunlar arasında yer almaktadır. Te’vîl kavramının tefsîr kavramıyla ortak

¹⁰⁹ Yûnus 10/39.

¹¹⁰ el-A’râf 7/53.

¹¹¹ Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 346-348; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 577; Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, 112-113.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/32-34; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu’cemü’t-ta’rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Dârü’l-Fazîle, ts.), 46; Kattân, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 346-347.

¹¹³ Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, 310-312; Okumuş, *Tefsîr*, 108-109.

¹¹⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 577; Demirci, *Tefsîr Terimleri Sözlüğü*, 310-312.

olduğu; “açıklamak, izah etmek, beyan etmek” anlamları, hâşiye kavramıyla anlam birlikteliğine sahiplerdir.

1.1.7. Zeyil

1.1.7.1. Sözlük anlamı

Zeyil (الذيل) kavramı sözlükte; “*bir şeyin sonu, kuyruğu, elbisenin eteği, uzun olup yere değen kısmı, bir yazıya ek olarak yazılan yazı*” gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu “züyûl (ذويل),” ve “ezyâl (اذيال)” şeklinde gelmektedir.¹¹⁵ Aynı kavramdan türeyen “tezyîl (تذييل)” ise “kitaba yazılan ek” demektir.¹¹⁶

1.1.7.2. Terim anlamı

Terim olarak zeyil; “*kaleme alınan herhangi bir eserde ihmal edilen, eksik bırakılan bazı bilgilerin zamanla fark edilmesi neticesinde bu bilgileri tamamlamak, bilgilerin akışını sağlamak, eksiklikleri ikmal etmek, o ilim alanında yazılan benzer eserlerle mukayesesini yapmak amacıyla yeni bir eserin kaleme alınması*”, demektir.¹¹⁷ Bu anlamıyla zeyil bir yazım türünün özel adı olarak kullanılmaktadır.

Zeyil kavramıyla eş anlamlı ya da yakın anlamlı olan birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlardan “itmam, tetimme, ikmal, tekmil”; ana metnin eksikliklerini tamamlamak, “sıla”; bir telifatın devamı, eki ve tamamlayıcısı, “fâit ve istidrak” ise bir eserde unutulmuş, ihmal edilen ya da dikkatsizlik neticesinde gözden kaçırılan bilgileri tamamlamak, hataları düzeltmek anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹⁸

“*Eserlerde var olan eksiklikleri tamamlamak, ihmal edilen bilgileri eklemek, herhangi bir eseri aynı alanda yazılan diğer eserlerle mukayese ederek yeni bir eser kaleme almak,*” anlamındaki zeyil türü eserlerle diğer açıklama türü eserler arasında “*telifatta var olan eksiklikleri tamamlamak, yanlış olan bilgileri tashih etmek ve kapalı kısımları açıklamak,*” gibi ortak alanlar da vardır. Bu cümleden olarak zeyil türü eserler ile hâşiye türü eserler ortak kullanım alanlarına sahiptirler.

¹¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/260; Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/388.

¹¹⁶ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/388.

¹¹⁷ Donuk Suat, “Siyer-i Veysi’ye Yazılan Zeyiller ve Nev’i-Zâde Atâyî’nin Zeyl-i Siyer-i”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015), 1-39.

¹¹⁸ İsmail Durmuş, “Zeyil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/339-342.

1.1.8. Tetimme

1.1.8.1. Sözlük anlamı

Tetimme (التتمة) kelimesi sözlükte; “*eksiği olan bir şeyi tamamlamak için eklenen şey; bir eserde ya da metinde var olan eksiklikleri tamamlamak için eklenen bölüm*” demektir.¹¹⁹

1.1.8.2. Terim anlamı

Tetimme terim olarak ise; “*ana metnin ya da herhangi bir eserin içeriğini tamamlamak için ona ek olarak yazılan eser*” demektir.¹²⁰ Bu anlamıyla tetimme, zeyil kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca aynı ya da yakın anlamlı olmak üzere; “*ziyâde, ziyâdât, zevâid, tamam, itmam, tekmîl, tekmile, ikmal, sıla, istidrâk, müstedrek, fâit ve fevât*” kelimeleri de kullanılmaktadırlar.¹²¹

Bir telif türü olarak tetimme: “*herhangi bir eserdeki eksiklikleri telâfi etmek amacıyla aynı eser hakkında yapılan ikincil bir ilmi ameliyeyi ifade eden manasıyla*”, “*bir eser hakkında sayfa boşluklarına yazılan tamamlayıcı bilgiler*” demek olan hâşiye telif türü ile yakın anlamlıdır. Her iki telif türü de daha önce kaleme alınmış herhangi bir eser hakkındaki ikincil bir çalışmadır. Yine bu iki çalışmada da bu eserlerde var olan eksikleri bertaraf etmek, açıklamalarda bulunmak suretiyle eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamak gibi ortak noktaları vardır.

1.1.9. Tahlîl

1.1.9.1. Sözlük anlamı

Tahlîl (التحليل) kelimesi sözlükte; “*açıklamak, ayırtırmak, çözmek, çözüme kavuşturmak*” gibi anlamlara gelmektedir.¹²² Tahlîl kavramı yapı itibarıyla çözme anlamındaki “h-l-l (حل)” sülâsî fiilinin “tef’îl” babının mastarıdır.¹²³

¹¹⁹ Mustafa İbrahim vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît* (Dârü’d-Da‘ve, ts.), 1/89-90; Durmuş, “Zeyil”, 44/339-342.

¹²⁰ İbrahim vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/318.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/260; Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 4/388; Durmuş, “Zeyil”, 44/339-342; Suat, “Siyer-i Veysi’ye Yazılan Zeyiller ve Nev‘i-Zâde Atâyî’nin Zeyl-i Siyer-i”, 1-39.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/163-170.

¹²³ Âsım Efendi, *el-Okyânüsü’l-basît fî tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît; kâmûsul-muhît tercemesi*, 5/4430-4434.

1.1.9.2. Terim anlamı

Terim olarak tahlîl; “*edebî bir metnin edebiyat tarihi içindeki yerini, geçmiş dönem edebiyatının tanıtımını, kültür zenginliğini, değer yargılarını ortaya koymak amacıyla yapılan ilmî faaliyetleri ifade etmektedir.*”¹²⁴ Tahlîl kavramının temelinde herhangi bir şeyi çözmek anlamı vardır. Kavramın kesbettiği diğer anlamlarda aynı şekilde çözmek anlamıyla olan bir tasavvur ya da münasebetle elde etmektedir. Çözme kavramının tabi bir sonucu olarak bütün önce parçalara ayrılır, daha sonra bu parçaları tanımayı, tanımlamayı esas almaktadır.¹²⁵

Tahlil kavramının bir eserin, metnin, görüşün açığa kavuşturulması, bilinir kılınması, daha anlaşılır bir hale dönüştürülmesi manası ile tefsîr, şerh, hâşiye, zeyilde de var olan bir metindeki kapalılığı ortadan kaldırmak, eserin bizzat kendisinin daha iyi anlaşılması amacı gibi ortak bir kullanım alana sahip oldukları görülmektedir. Bundan mütevellit tahlil kavramı ile hâşiye kavramı birbirleriyle irtibatlıdır.¹²⁶

1.1.10. Telhîs

1.1.10.1. Sözlük anlamı

Telhîs (التلخيص) kelimesi sözlükte; “*özetlemek, hulâsa etmek, kısaltmak, özet bir hale dönüştürmek*”¹²⁷ gibi manaların yanı sıra “*şerh etmek, îzah etmek, açıklamak,*”¹²⁸ *tavzih etmek, beyan etmek, vuzuha kavuşturmak*” gibi manalara gelen¹²⁹ “l-h-s (لخص)” sülâsî fiilinin “tef’îl” babının mastarıdır.¹³⁰

1.1.10.2. Terim anlamı

Terim olarak telhîs kavramının birden fazla tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar arasında özellikle kavramın “*açıklamak, beyan etmek, şerh etmek, îzah etmek*” anlamlarını da barındıran terim manası ise şöyledir. “*Metnin anlaşılması için gerekli, faydalı olan tek bir unsurunu bile dışarıda bırakmayacak şekilde ibareyi özet bir hale dönüştürerek, metne yorum*

¹²⁴ Mine Mengi, “Metin İncelemesi Aşamaları Terimleri ve Bunlardan Biri Metin Tahlili”, *Çukurova Üniversitesi Türkojî Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2007), 407-417.

¹²⁵ M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Said Hamlan (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 2/122-124.

¹²⁶ Tahlil ve şerh kavramları arasındaki ilişki ve anlam bağlamları için bk.; Mengi, “Metin İncelemesi Aşamaları Terimleri ve Bunlardan Biri Metin Tahlili”, 407-417; Saraç, “Şerhler”, 2/122-124.

¹²⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît li'l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta'likât ve's-şurûh*, 813; İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçerisinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 3/3099.

¹²⁸ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/192.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 7/86; Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 13.

¹³⁰ Mustafa Talha Akkiraz, *Osmanlı Tefsirciliğinde Bir Telif Yöntemi Olarak Telhis* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 15.

da katarak açıklamak,”¹³¹ “herhangi bir eserin gerekli olan kısımları için açıklamalar yapmak, izahatta bulunmak”¹³² gibi ikinci tanımı konumuz bakımında önem arz etmektedir.

Telhîs kavramının sözlük manalarından olan “herhangi bir şeyin daha görünür kılınması, öz bir hal alması” gibi manaları daha ön plana çıkmıştır. Bu mana ile irtibatlı olmak üzere “bir eserin, yazının ya da herhangi bir görüşün açıklanmaya ihtiyaç duyulan yerlerini açıklamak suretiyle ortaya çıkarmak, öz ve özet bir hale dönüştürmek, sunmak” anlamlarında kullanılmıştır. Kavram bu anlamıyla irtibatlı olmak üzere bir yazım geleneğinin, türünün de adı olarak da kullanılmıştır.¹³³

Dolayısıyla telhîs; telif türünün herhangi bir eserini özet bir halde sunma manasıyla beraber, o eserde “var olan kapalı kısımları açığa kavuşturmak, beyan etmek, açıklamak, izah etmek, şerh etmek” özelliği ise açıklama türü edebiyatının da özelliğini barındırmaktadır. Bu özelliğiyle telhîs, tefsîr, şerh, hâşiye, te’vîl, zeyil gibi açıklama türü edebi metinlerle ortak bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla telhîs bu manasıyla da hâşiye kavramıyla irtibatlıdır.

1.2. HÂŞİYELER

Bir eserin daha iyi anlaşılması için o eseri merkeze alarak üzerinde ilmî bir ameliye gerçekleştirmek gayesiyle yapılan birden fazla çalışma biçimi vardır. Bu çalışmalardan birisi de hâşiyedir. Daha önce de ifade edildiği üzere İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında hâşiyeler kaleme alınmıştır. Hâşiyelerin yazılma biçimleri farklı olsa da kaleme alınma sebepleri hakkında birden fazla ortak nokta bulunmaktadır.

1.2.1. Bir Telif Türü Olarak Hâşiyeler

Hâşiye, ta’lîk, zeyil gibi telif türleri, kaleme alınmış bir eserin daha iyi anlaşılması amacıyla ilgili eseri açıklamak üzere tasnîf edilmişlerdir. Telif edilme şekilleri bakımından aralarında belli başlı farklar bulunsun da telif edilmelerinin ana gayeleri ilgili eserde izahata ihtiyaç duyulan kısımları açıklamak, muğlak ifadelere açıklık getirmek, kapalı olmayan kısımlar için ise daha fazla malumat vermek, örnekleri çoğaltmak suretiyle konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunmuşlardır.¹³⁴

Kapalı olan ya da yeteri kadar açık olmadığı düşünülen bir sözü ya da konuyu açığa kavuşturmak maksadıyla açıklamalarda bulunmak İslam dininin tebliğiyle başlamıştır. Allah Rasûlü (s.a.s.) tebliğ ettiği son ilâhi dinin kutsal kitabı Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini açıklama

¹³¹ Ebu’l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali İbn Yaîş, *Şerhü’l-mufasssâl li’z-Zemahşerî*, thk. Yâkub. E. Bedi (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 1/68.

¹³² Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 4/192.

¹³³ Akkiraz, *Osmanlı Tefsirciliğinde Bir Telif Yöntemi Olarak Telhis*, 18.

¹³⁴ Topuzoğlu, “Hâşiye”, 16/419-422.

ihtiyacı hissetmiştir.¹³⁵ Bunun için bazen Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyetlerden bazen de müşahhas örneklerden istifade etmiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s.) zaman zaman sözlerinin muhatapları tarafından tam anlaşılamaması üzerine kendisi yeni yeni açıklamalarda bulunma gereksinimi duymuştur.

İslam ilim medeniyetinde bir eseri açıklamak gayesiyle kaleme alınan ilk eserler tefsîrler olmuştur. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) kendisine inzal buyurulan âyet-i kerîmeleri açıklamasıyla başlayan Kur'ân âyetlerinin tefsîri, sonraki nesiller tarafından devam ettirilmiştir. İlk tam Kur'ân-ı Kerîm tefsîri 150/767 yılında vefat eden Mukâtil b. Süleymân'a ait olan *et-Tefsîrû'l-kebîr*'dir. Tefsîrler üzerine şerh çalışmalarından da ziyade hâşiye ve ta'lik türü eserler telif edilmişlerdir. Tefsîrler üzerine kaleme alınacak şerhlerin hacimli olan tefsîrlerin hacimlerini daha da arttıracak bu ise okuyucuyu bıktıracağı şeklindeki bir kaygıdan ileri geldiği söylenebilir. Bununla birlikte tefsîrler için kaleme alınan şerhler de vardır.¹³⁶ Tefsîrler hakkında kaleme alınan hâşiyeler daha çok Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı ile Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı tefsirleri hakkında olmuştur. Bunlardan *Envârü't-tenzîl* üzerine kaleme alınan çalışmaların sayısı iki yüz elli olarak ifade edilmiş ve bu çalışmaların çoğu ise hâşiye ve ta'lik türü eserler olmuştur. *el-Keşşâf* hakkında kaleme alınan çalışmaların sayısı ise elli olarak ifade edilmiştir.¹³⁷

Açıklama türü eserler arasında yer alan şerhlerin ilk örnekleri h. IV/X. asrın sonu ile V/XI. asrın başında telif edilmişlerdir.¹³⁸ Şerhler, genel olarak ana metinleri açıklamak gayesiyle kaleme alınmış olsalar da şerhleri şerh eden şerhu's-şerh şeklinde olan eserlerde vardır.¹³⁹ Genellikle ana metin yazarı ile şerh yazarı farklı olsalar da kendi eseri hakkında şerh kaleme alan müellifler de vardır.¹⁴⁰ İslam ilim medeniyetinde hemen hemen her ilim dalı için şerhler tasnîf edilmiştir.

Bir yazım türü olarak tefsîr, şerh, ta'liklerden sonra ortaya çıkan ve metin olarak da oldukça büyük bir yekûn oluşturan hâşiyelerin ilk örnekleri h. VI/XII. asırda görülmeye başlamış ancak VII/XIII. asırda yaygın bir telif türü haline gelmiştir. Hâşiyelerin daha çok ders kitabı gayesiyle telif edilen ve muhtasar olan gramer, Arap dili ve belâğati türü eserler

¹³⁵ İbrahim Arvasi, *Hadisler Bağlamında Başkası İçin Fedakârlık Yapmak (İsâr)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 6-7.

¹³⁶ Abdulhamit Birişik, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/558-564; Saraç, "Şerhler", 2/121-125; Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 42.

¹³⁷ Birişik, "Şerh", 38/558-564.

¹³⁸ Eyyüp Said Kaya, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/560-564.

¹³⁹ Şensoy, "Şerh", 38/555-558.

¹⁴⁰ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf Cemâleddîn İbn Hişâm Cemâleddîn b. Hişâm, *Metnu Kaṭru'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ* (b.y.: y.y., ts.).

üzerine kaleme alındıkları görülmüştür.¹⁴¹ Sarf ve nahiv alanında; Abdülkadîr el-Cürcânî (ö. 471/1078) ve Birgivî'ye (ö. 981/1573) ait olan *el-Avâmil*, Zencânî'nin (ö. 660/1262) *el-İzzî*, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *eş-Şâfiye*, İbn Âcurrûm'unin (ö. 723/1323) *Âcurrûmiyye*, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Katru'n-nedâ ve bellü's-sadâ* gibi eserleri için kaleme alınan hâşiyelerin sayısı yüzlerle ifade edilmiştir.

İslam kültür tarihinde şerh ve hâşiye türü eserlerin yaygın bir biçimde kaleme alınmalarıyla günün yegâne eğitim-öğretim kurumları olan medreselerdeki eğitim-öğretim faaliyetleri arasında büyük bir bağlantı olmuştur. İslam dünyasındaki eğitim, öğretim faaliyetlerinde hâşiye metodunun geleneksel bir telif türü haline gelmesinde Nizâmiye medreselerinin büyük katkısı olduğu kabul edilmektedir.¹⁴² Medreselerde ders kitabı olarak tercih edilen kitaplar için birçok şerh ve hâşiye telif edildiği gibi tercih edilen bu eserlerden birçoğunun İslam dünyasında meşhur olan ve haklarında epeyce çalışma yapılan eserler olduğu görülmektedir. Osmanlı Medreselerinde ders kitabı olarak tercih edilen eserlerin bir kısmı Osmanlı dönemi öncesi telif edilen eserlerdendir. Bunun yanında Osmanlı döneminde kaleme alınan eserler hakkında telif edilen hâşiyelerde vardır. Yine Osmanlı dönemi ilim adamlarının daha önce telif edilen eserler için kaleme aldıkları şerh ve hâşiyelerden de aynı şekilde ders kitabı ya da yardımcı ders kitabı olarak okutulanlar vardır. Osmanlı döneminde şerhlerin özellikle ders kitabı olarak okutulan eserler için telif edilen şerhlerin sayıca çok olmalarının bir diğer sebebi ise medreselerde tedrisat ile görevlendirilen hocaların kariyer olarak yükselip bir üst medresede görev alabilmeleri için okutmuş oldukları kitaplar ya da kitapların belli bir bölümü için hâşiye kaleme alma konusunda getirilmiş olan zorunlulukta vardır.¹⁴³

1.2.2. Hâşiye Türü Eserlerin Tarihi Serüveni

Bir metni daha anlaşılır bir hale getirmek için onu açıklayacak bir eser telif etme geleneğinin kutsal kitapları açıklamakla başladığı kabul edilmektedir. Kutsal metinlerin yeteri kadar açık oldukları kabul edilse de insanların bilgi birikimleri, anlama kapasiteleri birbirinden farklı olduğu için herkesin bu metinleri aynı seviyede anlamaları mümkün değildir. Zira ilahî kitaplar, kutsal metinler yine tarihi seyir içinde kaleme alınan felsefi, hikemi, dini kitaplar, şiirler, kanunlar vb. eserler toplumların kültür hayatında büyük bir öneme sahip oldukları için her asırda ve her ortamda anlaşılmaları büyük önem taşımışlardır.

¹⁴¹ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422.

¹⁴² Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 61; Mehmet Köroğlu, *Nizamiyye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya* (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 61.

¹⁴³ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 61.

İşte bu tür eserlerin daha iyi anlaşılabilmeleri için sürekli şerh ve hâşîye çalışmalarına konu oldukları görülmektedir.¹⁴⁴

Batı kültür hayatında herhangi bir eseri açıklamak için şerh yazmanın geleneği Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Bu çağda birden fazla yazarın birbirinden farklı birçok eser için şerhler kaleme alınmış olsa da aslı itibarıyla bu uygarlıktaki şerh, açıklama geleneği Aristo'nun eserlerini şerh etme çabası üzerine bina edilmiştir.¹⁴⁵ Helenistik dönemin sonu ile geç Antik Çağ'daki felsefe literatürünün en önemli modellerinden birisi de felsefî şerhler oluşturmaktadır. Aristo'nun eserleri ise felsefî şerh literatürünün en temel kaynakları arasında yer almaktadırlar.¹⁴⁶

Mısır, Grek bölgeleriyle Mezopotamya bölgelerinde de İlk Çağ'da ortaya çıkan bu şerh geleneği Orta çağ boyunca varlığını devam ettirmiştir.¹⁴⁷ Dolayısıyla İslam dininin tebliği esnasında bu kültür geleneği dünyanın birçok bölgesinde bilinen ve birçok örneği de bulunan ilmi bir gelenektir.

İslam ilim ve kültür medeniyetinde yazılı metinlerin ya da konuşulan mevzuların açıklanmasına yönelik faaliyetler ise Allah Rasûlü (s.a.s.) zamanında başlamıştır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) İslam dininin hükümlerini tebyîn etmek üzere, Kur'ân-ı Kerîm'deki kimi konuları izah etmesi, garîb kelimeleri açıklaması ve Kur'ân'ın hükümlerini tebliğ ve irşat etmek üzere açıklamalarda bulunması vb. faaliyetleri herhangi bir konuyu açıklama faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Sahâbe-i kirâm, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) bu metodunu bir muallim olarak gönderilen Hz. Peygamber'den (s.a.s.)¹⁴⁸ öğrendikleri için âyet ve hadisleri bilgi birikimleriyle açıklamaya devam etmişlerdir.¹⁴⁹ Tâbiûn ve tebeü't-tâbiîn nesli de gerek Kur'ân-ı Kerîm'i gerek hadisleri bu şekilde vuzuha kavuşturmak için açıklamalar yapmayı sürdürmüşlerdir. Zira Yüce Allah tarafından seçilen ve insanlığa dinini tebliğ eden peygamberler, dini yaşama hususunda da insanlık için birer model olmuşlardır.¹⁵⁰ Allah Rasûlü (s.a.s.), sahâbe-i kirâm ve tâbiûn nesillerinin bu beyanları açıklama türü eserlerin ilk örnekleri olarak kabul edilmişlerdir. Bununla birlikte Arap toplumunda dilin barındırdığı garîb lafızları izah etmek özellikle de Cahiliye dönemi şiirlerinde yer alan ve

¹⁴⁴ Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşîye Meselesine Dair Birkaç Not*, 15; Muhammet Kara, "Beydâvî Özelinde Yakub el-Kemâhî'nin Nûru'l-Ef'ide Adlı Hâşîyesindeki Tefsîr Metodu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (15 Ocak 2020), 14.

¹⁴⁵ <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/#Aca> (Erişim Tarihi: 11.11.2021). *Aristoteles Yorumcuları (Stanford Felsefe Ansiklopedisi)* (Erişim Tarihi: 11.11. 2021).

¹⁴⁶ Harun Anay, "Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?", *Dergâh Dergisi* 7/76 (Haziran 1996), 12-22.

¹⁴⁷ Maden, *Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşîyesi*, 38; Kara, "Beydâvî Özelinde Yakub el-Kemâhî'nin Nûru'l-Ef'ide Adlı Hâşîyesindeki Tefsîr Metodu", 14.

¹⁴⁸ İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

¹⁴⁹ Habeşî, *Câmi'ü's-ş-şürûh ve'l-havâşî*, 7.

¹⁵⁰ Arvasi, *Hadisler Bağlamında Başkası İçin Fedakârlık Yapmak (İsâr)*, 5-6.

manası fazla bilinmeyen, çok kullanılmayan kelimeleri açıklamak, atalarından kendilerine tevarüs eden sözleri beyan etmek gibi ilmî ameliyeleri de vardı. Bu aynı zamanda o gün ki Arap toplumunun kültür hayatında herhangi bir şeyi açığa kavuşturma anlayışının olduğunu da ortaya koymaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri hakkında açıklamalarda bulunurken bazen de sözlerinin/hadislerinin muhatapları tarafından tam anlaşılabilmesi üzerine bu sözleri hakkında da açıklamalar yapmak durumunda kalmıştır. İşte Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) söylediği sözleri hakkında yaptığı açıklamalar da aynı şekilde şerh/hâşiyenin ilk örnekleri olarak kabul etmek pekâlâ mümkündür.¹⁵¹ Hadis ilminde sünneti/hadisleri sonraki kuşaklara aktaran râviler son derece önemsenmiştir. Bu râvi tabakları içinde de özellikle sünnetin tedvin, tasnif ve bir diğer nesle aktarma ameliyesinde çok büyük gayretleri bulunan sahâbe ve tâbiün neslinin ise emek ve gayretleri çok büyük olmuştur.¹⁵²

Ali'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Bir gün Allah Rasûlü'ne (s.a.s.): *"Hacc-ı Ekber gününde Allah ve Allah'ın Rasûlü'nden bütün insanlara bildiridir,"*¹⁵³ âyetinde yer alan *"Hacc-ı Ekber'in" ne olduğunu sordum. Allah Rasûlü (s.a.s.): "Hacc-ı Ekber, yevmi nahr'dır," şeklinde cevap verdi.*¹⁵⁴

Enes'ten (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) bir defasında: *"Din kardeşin zalim de mazlum da olsa ona yardım edin"* buyurdu. Bunun üzerine: *"Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.s.) kardeşimiz mazlum olsa ona yardım edelim ama zâlimse nasıl yardım edeceğiz?"* diye soruldu. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursunuz bu ona yardım etmektir."*¹⁵⁵

Ebü Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. *"Allah Rasûlü (s.a.s.) Hicr sûresindeki: "Andolsun ki! Sana tekrarlanan yediyi (es-Seb'u'l-Mesânî) ve Kur'ân-ı 'Azîm'i verdik"*¹⁵⁶ âyetindeki *"es-Seb'u'l-Mesânî'yi" Fâtîha sûresi olarak açıkladı.*¹⁵⁷

Adî b. Hatim'den (r.a.) rivâyet etmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"Gazaba uğrayanlar Yahûdîler, dalâlete düşenler ise Hristiyanlardır."*¹⁵⁸

Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) bu ve benzeri açıklamaları İslam kültür tarihinde herhangi bir kelime, kavram, söz ve eseri açıklama geleneğinin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁹

¹⁵¹ Mehmet Efendioğlu, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/559-560.

¹⁵² Arvasi, "Muhadram Kavramının İstılahlaşma Süreci ve Bilimlere Göre Muhadram Kavramı", 939-976.

¹⁵³ et-Tevbe 9/3.

¹⁵⁴ Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 10.

¹⁵⁵ Tirmizî, "Fiten", 68; Buhârî, "İkrâh" 6.

¹⁵⁶ el-Hicr 15/87.

¹⁵⁷ Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 16.

¹⁵⁸ Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 2.

Bunlar aynı zamanda İslam ilim ve kültür medeniyetinde bir metni açıklamak için sarf edilmiş sözler olmak üzere açıklama türü eserlerden olan hâşiyelerin ilk örnekleri olarak kabul etmek pekâlâ mümkündür. Zira şerh, hâşiye, zeyil gibi telif türleri yazılı metinleri açıklamak amacıyla kaleme alınan yazım biçemleridir. Bundan mütevellit, hâşiyenin tarihi de aynı şekilde İslam dininin tebliğiyle başladığı kabul edilebilir.¹⁶⁰ Zira Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i insanlara açıklama görevi de verilmiştir. “*O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdi. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.*”¹⁶¹

Buna göre, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Kur'ân âyetlerini muhataplarına nakletmenin yanı sıra Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını sözlü, fiili olarak beyan etmek, açıklamak, uygulamada örnek olmak ve onları yorumlamak gibi bir görevi de bulunmaktadır.¹⁶²

Bir metni daha anlaşılır bir hale dönüştürmek için genel olarak önce o eser için bir şerh yazılır, daha sonra ilgili şerh için bir hâşiye kaleme alınır, daha sonra bu hâşiye için ise bir ta'lik telif edilmiştir. Genel sıralama böyle kabul edilmekle beraber şerh, hâşiye ve ta'likler her zaman bu sıralama gözetilerek kaleme alınmamışlardır. Bazen bir eser için birden fazla şerh yazıldığı gibi bazen de şerhler için şerhler kaleme alınmış, bazen de ana metinler için hâşiyeler hatta ta'likler kaleme alınmıştır.¹⁶³

Metinlerin kayıtlı olduğu sayfaların boş kenarlarına not düşme anlamındaki hâşiye kavramının kullanımı, bir yazım biçemi manasındaki hâşiyenin kullanımından çok daha eskiye dayanmaktadır. Sayfa kenarlarına not düşme geleneği İslam kültür geleneğiyle kullanılmaya başlanan bir yöntem olmayıp daha önce bilinen ve yoğun bir biçimde de kullanılan bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Bir yazım yöntemi olarak hâşiye yazma geleneği İslam kültür tarihinde Memlukler döneminde başlamış, Selçuklular ve özellikle Osmanlılar döneminde yaygınlaşarak pek çok alanda birden fazla hâşiye yazılmıştır.¹⁶⁴

Bir yazım yöntemi olarak hâşiyelerin; tefsîr, şerh ve ta'liklerden daha sonra ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Zira tefsîr, şerh ve ta'liklerin ilk örnekleri daha erken bir dönemde

¹⁵⁹ Habeşî, *Câmi'ü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, 1/8.

¹⁶⁰ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 38; Habeşî, *Câmi'ü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, 1/7.

¹⁶¹ en-Nahl 16/44.

¹⁶² Hayreddin Karaman, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 3/401-402.

¹⁶³ Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, 18-19.

¹⁶⁴ Rosenthal, “Hashiya”, 3/268' den naklen Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 38; Habeşî, *Câmi'ü'ş-şürûh ve'l-havâşî*, 1/8.

ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵ Şerh ve ta'liklerin ilk örnekleri hicrî IV/X. yüzyılın sonu ile V/XI. yüzyılın başlarında kaleme alınmışlardır.¹⁶⁶

Hadis ilimlerindeki ilk şerhler hicrî IV/X. yüzyılda telif edilmeye başlanmışlardır. İslam kültür ve medeniyetindeki ilimlerin bütünü düşünüldüğü zaman bunlar şerhlerin ilk örnekleri olarak da kabul edilebilir.¹⁶⁷ İlk fıkıh şerhleri ise hicrî IV/X. asrın sonu ile V/XI. asrın başlarında telif edilmeye başlanmış ve VI/XII. asırda ise kurumsallaşmışlar. Hicrî V/XI. ve VI/XII. asırda ise çok daha hızlı bir şekilde artan fıkıh şerhleri IX/XV. asırda nicelik bakımından zirveye ulaşmışlardır. Kelâm ilmindeki ilk şerhlere gelince de hicrî IV/X. asrın son çeyreğinde akâid ve kelâm alanında klasik anlamda bir eser üzerine şerh yazma şeklinde olmasa bile Allah'a nispet edilen bazı sıfatlar, isimler hakkında şerh olarak nitelendirilebilecek eserler başlamıştır.¹⁶⁸

İslam kültür ve medeniyetinde ilk hâşiyeler h. VI/XII. ile VII/XIII. yüzyılları arasında kaleme alınmaya başlanmıştır.¹⁶⁹ İlk hadis hâşiyeleri ise hadis şerhlerinin yoğun bir şekilde telif edildikleri h. V/XI. yüzyıldan sonraki asırda hadis şerhleriyle beraber kaleme alınmışlar.¹⁷⁰ Tefsîr ilmiddeki ilk hâşiyeler ise h. VI/XII. asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat yaygın bir telif yöntemi olarak ancak h. VIII/XIV. ve IX/XV. asırlarda olmuştur.¹⁷¹ Fıkıh alanındaki ilk hâşiyeler ise h. VII/XIII. asırda kaleme alınmışlardır. Kelâm ilmi alanındaki ilk hâşiyeler h. VIII/XIV. asırdan sonra telif edilmişlerdir.¹⁷² Arap dili ve belâgatındaki ilk hâşiye örnekleri ise çok daha erken bir dönemde telif edilmiş olsalar da daha çok Memlukler ile Osmanlı devleti zamanında yaygın olarak kaleme alınmışlardır.¹⁷³

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ve Sâdüddîn et-Teftâzânî (ö.792/1390) ile şerh, hâşiye, ta'lik türü eserler zirveye çıkmıştır. Zira bu iki isim hem kaleme aldıkları açıklama

¹⁶⁵ Kaya, “Şerh”, 38/560-564; Şensoy, “Ta’likât”, 39/508-510; Güllü Yıldız, *Siyer Yazıcılığında Şerh-Hâşiye Geleneği ve Moğultay b. Kılıç’ın (762-1361) ez-Zehrü’l-Bâsim Adlı Eseri* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017), 20.

¹⁶⁶ Kaya, “Şerh”, 38/560-564.

¹⁶⁷ Efendioğlu, “Şerh”, 38/559-560; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta’likalar*, 14.

¹⁶⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/564-565.

¹⁶⁹ Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 21-22 Ekim 2011)*, 176.

¹⁷⁰ Efendioğlu, “Şerh”, 38/559-560; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta’likalar*, 30.

¹⁷¹ Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 21-22 Ekim 2011)*, 184; Kara, “Beydâvî Özelinde Yakub el-Kemâhî’nin Nûru’l-Ef’ide Adlı Hâşiyesindeki Tefsir Metodu”, 1-25; Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade’nin Envârü’t-Tenzil Hâşiyesi*, 39.

¹⁷² Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade’nin Envârü’t-Tenzil Hâşiyesi*, 39; Sinanoğlu, “Şerh”, 38/564-565.

¹⁷³ Abdullah b. Uveykil es-Selmî, “el-Mütûn ve’s-şürûh ve’l-havâşî ve’t-takrîrât fi’t-telifi’n-nahvî”, *el-Mecelletü’l-Ahmediyye* 4 (1999 1420), 245-249; Habeşî, *Câmi’ü’s-şürûh ve’l-havâşî*, 8.

türü eserlerle hem de bu eserlerin içerikleri hakkında yapmış oldukları yeniliklerle kendilerinden sonraki dönemleri etkilemişlerdir.

Bütün bu veriler ışığında şu sonuca varmak pekâlâ mümkündür: Hâşiyeler, bir yazım biçimi olarak ilimler müstakil birer dal olarak teşekkül ettikten yaklaşık iki asır sonra ortaya çıkmaya başlamışlardır. Ancak yaygın bir yazım yöntemi olarak kullanılmaları ise daha sonraları olmuştur.¹⁷⁴

1.2.3. Hâşiye Türü Eserlerin Telif Sebepleri

Hâşiyeler her şeyden önce bir telif türüdür. Dolayısıyla diğer yazım türler hakkında serdedilen telif sebeplerinin tamamına yakını hâşiye türü eserler içinde geçerlidir. Eserlerin telif sebepleri hakkında pek çok neden sıralanmış, birçok görüş ortaya çıkmıştır. Eser telif etme sebepleri hakkında görüş beyan edenlerden İbn Haldun (ö. 808/1406) bu sebepleri yedi madde olarak belirlemiştir:

1. Herhangi bir ilim dalı hakkında bir eser telif etmektir. Bu, o ilim dalını anlatmak, tanıtmak, konusunu beyan etmek, çerçevesini çizmek, alanını tayin etmek, yani herhangi bir ilim dalında ilk defa bir eser kaleme almaktır.

2. Daha önce kaleme alınmış bir eserde müellifin açıkladığı konuların yeteri kadar açık olmadığı, konuların muğlak kaldığı, kendisinin ilgili konularda konuyu daha iyi anladığını, bunu beyan gücüne sahip olduğunu, beyan ettiği konuların insanlar için daha anlaşılır bir şekle dönüştüğünü söyleyerek aynı konuda yeni bir eser telif etmektir.

3. Kendisinden önce telif edilmiş, şöhret sahibi bir eserin müellifinin beyanında, verdiği bilgilerde hataların olduğunu dile getirir ve bu iddiasını da ilmen tespit ettikten sonra bu iddiasını beyan edip insanlara, ilim dünyasına bunları aktarmak, daha sonraki nesillere de ulaştırmak üzere bir eser kaleme almaktır.

4. Herhangi bir ilim dalı hakkında daha önce telif edilen bir eserin bablara ve fasıllara ayrılma konusunda birtakım eksiklerin olduğunu tespitini yaptığını beyan ederek bu eksiklerin tamamlamak üzere bir eser telif etmektir.

5. Bir müellifin herhangi bir ilim dalı hakkında daha önce kaleme aldığı bir eserin tertip ve düzeninin çok sağlıklı olmadığını beyan ederek, eseri daha faydalı bir hale dönüştürmek üzere aynı eseri farklı bir formda yeniden düzenleyerek, bu yeni form üzere eseri tekraren kaleme almaktır.

¹⁷⁴ Kara, “Beydâvî Özeline Yakub el-Kemâhî’nin Nûru’l-Ef’ide Adlı Hâşiyesindeki Tefsir Metodu”, 15.

6. Herhangi bir ilim dalına ait bilgilerin farklı bir ilim dalına ait eserde dağınık bir şekilde yer alması halinde o ilim hakkında bilgi sahibi bir müellifin dağınık haldeki bu bilgileri toplayarak bir araya getirmek gayesiyle yeni bir eser telif etmektir.

7. Bir eserin çok uzun olması, ayrıntılara boğulması, faydadan hali örneklerin bulunması ve bu karakterinden dolayı da usandırıcı bir özelliğe bürünmesi neticesinde bir musannifin eseri gereksiz olan bu verilerden arındırarak daha veciz bir şekle dönüştürerek aynı eseri muhtasar bir şekle büründürmek üzere aynı eseri yeniden kaleme almaktır.¹⁷⁵

İbn Haldun'un eser telif etme nedenleri olarak zikrettiği bu gerekçelerden, özellikle Müellifin değindiği konuların yeteri kadar açık olmaması nedeniyle bu konuların daha anlaşılır bir duruma gelmesi için eser telif etmek, eserde bulunan ifadelerin muğlak olması hasebiyle meydana gelen kapalılığı ortadan kaldırmak için kitap yazmak, şöhret sahibi bir eserde bulunan hatalı bilgileri tashih etmek amacıyla eser tasnif etmek, bir eserin çok uzun olması hasebiyle asli bilgilerin ayrıntılar arasında sönük kalması neticesinde bu faydayı temin etmek için eser telif etmek gibi gerekçeler açıklama türü eserler arasında yer alan hâşiye türü eserlerin telif edilme sebepleri arasında yer almaktadır.

Eser kaleme alma sebepleri hakkında görüş beyan edenlerden bir diğeri de Kâtib Çelebi'dir (ö. 1067/1657). O'da herhangi bir eserin yedi sebebe binaen kaleme alınacağını beyan etmiştir.

1. İlmi bir konuda daha önce kaleme alınmamış bir eser kaleme almaktır.
2. Bir konu hakkında telif edilmiş fakat eksiklikleri olan bir eserdeki eksiklikleri tamamlamak için bir eser telif etmektir.
3. Bir eserde bulunan muğlak ifadeleri açığa kavuşturmak için bir eser yazmaktır.
4. Herhangi bir konu hakkında yazılan fakat konular çok uzun uzun anlatıldığı için istenilen faydayı sağlamadığı için o eseri daha faydalı bir hale dönüştürmek için kısaltmak/muhtasar yapmak için bir eser telif etmektir.
5. Herhangi bir konu hakkında farklı ilim dallarına ait kitaplarda dağınık halde bulunan bilgileri bir araya getirmek gayesiyle bir eser yazmaktır.
6. Herhangi bir alana ait ama karışık bir halde bulunan bilgileri belli bir düzen içinde bir araya getirmek amacıyla bir kitap yazmaktır.

¹⁷⁵ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dımaşk: Dâru Ya'kûb, 2004), 2/340-343.

7. Herhangi bir eserdeki hatalı bilgileri tespit ederek doğru olan bilgileri kaydetmek amacıyla için bir eser yazmaktır.¹⁷⁶

Kâtib Çelebi'nin eser telif etmek için sıraladığı bu yedi maddeden dört tanesi açıklama türü eserlerin kaleme alınma gerekçeleri arasında yer almaktadır. Eserde bulunan hatalı bilgileri tashih etmek, eserdeki muğlak ifadeleri anlaşılır bir hale dönüştürmek, eserin çok ayrıntılara yer vermesi nedeniyle anlaşılır olmaktan uzaklaştığı için özet bir hale dönüştürmek gibi nedenler, aynı zamanda açıklama türü eserlerin kaleme alınmalarının temel nedenleri arasında da yer almaktadırlar.

Eser telif etme sebepleri hakkında görüş ortaya koyanlardan birisi de Ebû Abdullah Muhammed b. 'Alâuddîn Şemsüddîn el-Bâbilî eş-Şâfiî'dir (ö. 1077/1666). Bâbilî'ye (sınırlı sayıda eserleri olan bir müellif) neden eser yazmadığı sorulunca ya da herhangi bir kişinin bir eser kaleme aldığı haber verilince o herhangi bir eserin ancak şu sebeplere binaen kaleme alınacağını açıklamıştır:

1. Daha önce telif edilmeyen ya da bilinmeyen bir konuda eser yazmaktır.
2. Telif edilen bir eserde ya da herhangi bir konuda tespit edilen bir eksikliği tamamlamak için kitap kaleme almaktır.
3. Bir eserde yer alan kapalı ifadeleri açıklamak üzere bir eser yazmaktır.
4. Çok uzun bir şekilde telif edilen bir eseri, manasını bozmadan kısaltmak üzere kitap yazmaktır.
5. Karma bir şekilde telif edilen bir eseri daha faydalı bir şekle dönüştürmek üzere yeniden düzenlemek için eser kaleme almaktır.
6. Telif edilen bir eserde tespit edilen hatalı bilgileri tashih etmek için eser yazmaktır.
7. Dağınık bir şekilde olan bilgileri derleyip, toparlamak için kitap yazmaktır.¹⁷⁷

Kitap yazmanın gerekçelerini sıralayan Şemsüddîn Bâbilî'nin gerekçelerinden; eserde bulunan eksik bilgileri ikmal etmek, eserde yer alan kapalı bilgileri açıklamak, uzun olduğu için faydadan hali olan bilgilerin daha iyi anlaşılması için bütün öğeleriyle özetlemek, eserdeki hatalı bilgileri tashih etmek gibi gerekçeler açıklama tür eserlerin de kaleme alınma gerekçeleri arasında yer almaktadır.

¹⁷⁶ Mustafâ b. Abdillâh Hacı Halîfe Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, ts.), 2/35-36.

¹⁷⁷ Muhammed Emin b. Fazlûllâh b. Muhibiddin b. Muhammed el-Muhibbî, *Hülâsâtü'l-eser fi a'yâni'l-kârni'l-hadi-'aşer* (el-Matbatü'l-Vehibe, 1284), 4/39-42.

Hâşiye tür eserler her şeyden önce bir telif biçimi olduklarına göre herhangi bir eser telif etmenin sebepleri hakkında ortaya konan görüşlerin büyük bir kısmı hâşiye türü eserlerin kaleme alınma gerekçeleri arasında da yer almaktadır. Eser telif etme sebeplerinden özellikle “eseri daha müstefit bir hale dönüştürmek için eserde yer alan muğlak ifadeleri açıklamak, eserde bulunan hatalı bilgileri tashih etmek, varsa eksik bilgiler bunları ikmal etmek, yanlış olan bilgileri düzeltmek, galat ifadelerin doğru olanını beyan etmek, uzun olduğu için istifade edilemeyen eserleri özet bir hale dönüştürmek” gibi gerekçeler aslında telif edilen bir eser üzerinde yapılacak ilmi ameliyeleri ifade etmektedir. Bu da hâşiye, ta’lîk, zeyil gibi telif türlerinin herhangi bir eserde bulunan muğlak ifadelerini, anlaşılamayan yerlerini açıklamak, var olan hataları tashih etmek, eserde bulunan eksiklikleri tamamlamak gibi ilmi ameliyeler bu telif türlerinin kaleme alınma sebepleri arasında yer almaktadır.

Herhangi bir eser kaleme almak için birçok sebep zikredildiği gibi hâşiye ta’lîk, zeyil gibi açıklama türü eserlerin telif edilmeleri için görüşler ortaya konmuş, sebepler zikredilmiştir. Bu konuda görüş beyan edenlerden Bedrüddîn Zerkeşî (ö. 794/1392). *el-Burhân* adlı eserinde müellifin aslında eserini herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymaksızın anlaşılabilir bir şekilde kaleme almak istediğini, bununla birlikte birçok eserin açıklanmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Bu durumu da üç madde halinde açıklamıştır. Bunlardan birincisi, müellifin ilmi birikimi, beyan gücü, konu hakkındaki yetkinliği nedeniyle ilmi konuları veciz ifadelerle ve dakik bir söylemle ifade etmektedir. Bütün bunlar onun amacının tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Müellif bu zorluğu bertaraf etmek için kendi eseri için şerh yazmaktadır. İkincisi, musannif bazen kimi kıyasların öncüllerinin yeteri kadar açık olduklarını düşündüğünden ya da bunların farklı ilim dallarına ait bilgiler olması hasebiyle onlara yer vermemektedir. Buda eserde bir kapalılık meydana getirerek eserin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. İşte bunlar beyan edilerek konunun açığa kavuşturulmasını sağlanmaktadır. Üçüncüsüne gelince, bu da eserlerde çok anlamlı, çok sesli kelime ve kavramların yer alması hasebiyle eserlerde bazen mecâzi anlatımlara yer verilmekte, verilen örneklerin yeterli olmaması vb. konularda müellifin murâdını beyan etmek için açıklama türü eserler yazılmaktadır.¹⁷⁸

Eserlerin kaleme alınma gerekçeleri hakkında görüş beyan eden Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) açıklama türü eserlerin kaleme alınma sebepleri hakkında da görüşler ortaya koymuştur. O’da bir müellifin eserini herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymaksızın gayet açık bir şekilde kaleme almak istediğini fakat zaman içinde eserin daha iyi anlaşılması için şerh, hâşiye, zeyil gibi açıklama türü eserlere ihtiyaç duyacak hale geldiğini dolayısıyla bu ihtiyacı

¹⁷⁸ Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Dârü’t-Türâs, 2008), 1/14.

ortadan kaldırmak üzere de açıklama türü eserlerin telif edildiğini belirtmektedir. Açıklama türü eserlerin kaleme alınma sebeplerinin üç tane olduğunu ifade eden Kâtib Çelebi'ye göre bu sebeplerin ilki, müellif; eserini ilmi seviyesi, zekâsı, belîğ ifadeleri, ince manaları veciz ifadelerle açıklamak, beyan gücü, tasvir yeteneği ve bilgi birikimine göre telif etmektedir. Her okuyucunun bilgi birikimi, ilmi seviyesi müellifin bilgi birikimi ile aynı seviyede olamayacağına göre eseri aynı seviyede anlamaları mümkün değildir. İşte okuyucunun eseri tam anlayabilmesi için eser açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. İkincisi; kimi eserlerde farklı ilim dallarına ait bilgilere yer verme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Paylaşılan bu bilgiler yeterince açık olmayabilir ya da konunun daha iyi anlaşılması için verilmesi zorunlu olan kimi bilgiler farklı sebeplerden dolayı verilmemektedir. İşte eserin tam anlaşılabilmesi için o bilgileri verecek ek çalışmalara, açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Üçüncüsü eserlerde yer alan mecâzi ifadeler, kimi lafızların birden fazla manaya muhtevi olması, yoruma ihtiyaç duyulan kelime ve kavramların yer alması sebebiyle eserler açıklanmaya ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁷⁹ Bütün bunlarla beraber, müellifin bir insan olmasının tabi bir neticesi olarak; kimi konularda tekrara düşmesi, bazı meseleleri karıştırması, önemli olan bazı bilgileri unutması, bazen yanılması gibi konularda aynı şekilde açıklama türü eserlerin telif sebepleri arasında yer almaktadır.¹⁸⁰ Yine konunun iyi bir şekilde anlaşılması için var olan örnekleri yeni örneklerle desteklemek, meselelerin ispatı için deliller getirmek vb. konularda aynı şekilde açıklama türü eserlerin kaleme alınma sebepleri arasında yer almaktadır.

Açıklama türü eserlerin kaleme alınma gerekçeleri hakkında fikir beyan eden Zerkeşî ve Kâtib Çelebi'nin beyan ettikleri gerekçelerden: Yazar ile okuyucu arasındaki bilgi birikimi, kültür farkı, tasvir yeteneği, veciz ifadeler, ince manalar, beyan gücü vb. farklılıklar münasebetiyle eserin okuyucu tarafından tam anlaşılabilmesi, müellifin bazı kıyaslarda kimi öncüllere yer vermemesi hasebiyle eserde meydana gelen kapalılığı ortadan kaldırmak, kimi eserlerde farklı ilim dallarına ait paylaşılan bilgilerin yeterli olmaması hasebiyle bunların okuyucu tarafından tam anlaşılması için gerekli açıklamaların yapılması, eserde çok anlamlı kelimelerin, mecâzi anlatımların bulunması, konunun pekişmesi için istişâh edilen örneklerin olmaması ya da yetersiz olması gibi gerekçeler açıklama türü eserlerin kaleme alınma gerekçeleridir. Açıklama türü eserler için serdedilen bütün bu gerekçeler açıklama türü eserler arasında yer alan hâşiye türü eserlerin telif edilmelerinin de temel gerekçeleri arasında yer almaktadırlar. Buna ilaveten hâşiye, zeyil gibi açıklanma ihtiyacı olduğu düşünülen metinler üzerine telif edilen bu tür eserler, herhangi bir eserin yeteri kadar açık olmadığı düşünülen ya da nispeten kapalı olan kısımlarını açıklamakla yetinmemekte bunun yanında kapalı olmayıp

¹⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/36-38; Şensoy, “Şerh”, 38/555-558.

¹⁸⁰ Saraç, “Şerhler”, 2/123; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/36-38.

yeteri kadar açık olan bölümlerinin daha iyi anlaşılmaları, okuyucuya daha fazla bilgi vermek suretiyle bilgilerin daha da pekişmesini sağlamaktalar.

1.2.4. Şekil Bakımından Hâşiyeler

Metinlerin boş olan kenarlarına, sayfaların alt kısımlarına yazılan notlar anlamındaki hâşiyeler zaman içinde bu notların toplandığı eserlerin ismi olarak üzere kullanılmaya başlamıştır.¹⁸¹ Eserlerde bulunan muğlak ifadeleri açığa kavuşturmak, eserin anlaşılmayan yerlerini beyan etmek, eserde tespit edilen hatalı bilgileri tashih etmek, var olan eksik bilgileri ikmal etmek gibi nedenlerden dolayı kaleme alınan hâşiyeler şekil bakımından şerhlerle büyük benzerlikler göstermektedir.

Hâşiyeler, tarihi süreçte şekil bakımından genel itibarıyla üç şekilde kaleme alınmışlar. Buradaki asıl gaye ana metin ile onu açıklayan metni birbirinden ayırt etmektir. Bunlar ise:

1. “Kâle (قال)”, “ekûl (اقول)” Uslûbu
2. “Kavlühû (قوله)” Uslûbu
3. Mezc Uslûbu, şeklindedir
1. “Kâle (قال)”, “ekûl (اقول)” Uslûbu

Muhaşşî bu uslûbta; önce “kâle (قال) ana metin yazarı olan müellif, dedi ki” ibaresinden sonra ana metinden açıklamak istediği kısma yer vermekte, akabinde “ekûl (اقول) ben de diyorum ki” ibaresinden sonra ana metin için yazacağı açıklamalarına yer vermektedir.¹⁸² Bu tarz üzere kaleme alınan hâşiyeler şerhlerle büyük benzerlikler göstermektedirler. Zira bu tasnîf şeklinde önce aslı metnin açıklanacak bölümlerine yer verilmekte hemen akabinde ise ilgili bölümün açıklamaları yapılmaktadır.

2. “Kavlühû (قوله)” Uslûbu

Muhaşşî bu uslûbta: Önce “kavlühû (قوله) ana metin yazarı olan müellifin sözü” ibaresinden hemen sonra ana metinden açıklamak istediği kısma yer vermekte, sonra ibare

¹⁸¹ Altuncu, *el-Mu'cemü'l-mufasssâl fi'l-edeb*, 2/341.

¹⁸² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/36-38.

için yapacağı açıklama kısmına yer vermektedir. Bazen muhaşşî “kavlühû (قوله)” ibaresini farklı bir renkle genellikle de kırmızı mürekkeple yazar, ana metinden açıklayacağı ibarenin altına ya da üstüne kırmızı bir çizgi çekerek ana metni belirler daha sonra metin için yaptığı açıklamalara yer vermekte, böylece ana metinle hâşiye birbirinden ayırt edilmiş olmaktadır. Sindî’nin (ö. 1138/1726) *Süneni Ebû Dâvûd* için kaleme aldığı *Fethü’l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd* adlı eseri bu uslûb üzere telif edilmiştir.¹⁸³ Bazen de “kavlühû (قوله)” ibaresinden sonra yer alan ana metin parantez içine alınmak suretiyle ana metinle hâşiyeyi birbirinden ayırma yoluna gidilmektedir.¹⁸⁴ Bu tarz üzere telif edilen hâşiyelerde bir önceki şekilde olduğu gibi burada da şerhlerle büyük benzerlikler göstermektedir.

3. Mezc Uslûbu

Muhaşşî bu uslûbta; ana metinle hâşiyeyi birbirinden ayırmaksızın her ikisini bir arada vermek suretiyle eserini telif etmektedir. Bu yöntemde müellif ana metin ile hâşiye metnini birbirinden ayıracak herhangi bir ilmi ameliyeye girişmemekte ve her ikisini tek bir metinmiş gibi yazmaktadır.¹⁸⁵ Bu uslûbta bazen de ana metin hâşiye metninin içinde ve sanki onun bir parçasıymış gibi yazılmaktadır. Metin ve hâşiyenin bir arada verildiği eserlerde bazen ana metin parantez içine alınırken bazen de ana metin üzerine bir çizgi çekilmek suretiyle ana metin ve açıklama kısmı şerh, tefsîr, hâşiye, ta’lik birbirinden ayrılmış olmaktadır.¹⁸⁶

Bu üç uslûb dışında günümüzde matbaa maharetiyle basımı yapılan eserlerde çok farklı basım yöntemleri kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birisi ana metni bir çerçeve içine almak, hâşiyeyi ise bu çerçevenin dışında sayfanın boş kalan kısmına yazmak şeklindeki basım yöntemidir. Eğer hâşiye metni kısa ise sayfanın ortasına yazılır ana metin ise sayfanın kenarına yazılmaktadır.

Kullanılan yöntemlerden bir diğeri ise şöyledir: Ana metin sayfanın tam ortasına ama çerçeve içine alınmaksızın yazılmakta, hâşiye metni ise boyut olarak ana metinden biraz daha küçük olarak sayfanın boş kalan kısımlarına yazılmaktadır.

Günümüzde çok yaygın bir biçimde de kullanılmaya başlanan bir diğer yöntem ise şöyledir: Ana metin sayfanın ortasına yazılmakta daha sonra dipnot maharetiyle hâşiye, şerh, ta’lik gibi metinlere yer verilmektedir.

¹⁸³ Beyazıt Devlet Kitaplığı, nr: 1117.

¹⁸⁴ Maden, *Tefsirde Hâşiye Gelenegi ve Şeyhzade’nin Envârü’t-Tenzîl Hâşiyesi*, 49; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 1/36-38.

¹⁸⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 1/36-38.

¹⁸⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 184.

Son dönemde kullanılan bir diğer yöntem ise sayfayı çizgilerle bölmek suretiyle ana metin ve hâşiye metnini birbirinden ayırmak suretiyle eser telif etmek şeklinde olan yöntemdir. Burada ana metin sayfanın en üst kısmına yazılmakta ana metnin hemen altına bir çizgi çekilmekte ve çizginin de alt kısmına hâşiye metni yazılmaktadır. Aynı eserin birkaç tane hâşiyesinin basımı bir arada yapılacaksa aynı şekilde her bir hâşiye metni bir diğerinden çizgi yoluyla ayrılmaktadır. Çalışmamızın konusu olan Sindî'nin Nesâî'nin *Sünen* adlı eseri için kaleme aldığı hâşiye aynı eser için Süyûtî'nin telif ettiği şerh ile birlikte *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî el-hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî ve Hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî* adıyla yapılan baskı bu tarz üzere kaleme alınmıştır.

Ana metin hakkındaki şerh, hâşiye, ta'lik gibi birkaç çalışmanın basımı bir arada yapılacaksa aynı şekilde sayfa çizgilerle ayrılmakta, sayfanın en üst kısmına ana metin, onun hemen altında şerh, onunda alt kısmına hâşiye, varsa onun da altına ta'lik metinleri yazılmaktadır. Böylece aynı eser için kaleme alınmış birden fazla eseri, açıklamayı görme fırsatı da elde edilmiş olmaktadır. Sindî'nin Nesâî'nin süneni içi kaleme aldığı hâşiye, Dâru'l-Me'ârif tarafından Beyrût'ta Süyûtî'nin aynı eser için kaleme aldığı şerh ile beraber 7 cilt halinde yapılan baskısında kitap çizgilerle ayrılmış en üst kısma hadisler daha sonra Süyûtî'nin şerhi ve Sindî'nin hâşiyesi en altta ise hadisin tahrîc bilgilerine yer verilmek suretiyle basılmıştır.¹⁸⁷

1.2.5. İçerik Bakımından Hâşiyeler

Açıklama türü eserlerde; açıklanacak eserin yapısı, usûlü, ele aldığı konular, konuları işleyiş biçimi, anlatım tarzı, kullanmış olduğu dil vb. birçok etken açıklama türü eserin muhtevasını etkilemektedir.

Hâşiyesi yazılacak eser mensur bir metin ise ilgili eserde bulunan kelimler, kavramlar, cümlelerin yapısı, gramer tahlilleri gibi konular çok daha ön planda tutulmaktadır. Hakkında hâşiye tasnîf edilecek eser manzum bir eser ise o zaman da eserin ihtiva ettiği mana üzerine yoğunlaşmakta, kelime ve dilin yapısından da ziyade temel amaç eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere manzum sözler yorumlanmak suretiyle eserin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.¹⁸⁸

Hâşiyesi yazılacak eser özel bir ilim alanına ait ise o ilim dalıyla ilgili mevzu bahis metnin yetersiz kaldığı düşünülen kavramları, terimleri hakkında daha detaylı bilgiler

¹⁸⁷ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî - Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî* (Beyrût: Dâru'l-Me'ârif, 1990).

¹⁸⁸ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 42.

verilmektedir. Böylece okuyucuya bu ilim alanı ile ilgili daha çok malumat verilmek suretiyle konu hakkındaki bilgi seviyesi artırılmaktadır. Bu tür hâşiyelerin eseri açıklamanın yanı sıra okuyucuya bilgi sunma, bilgilendirme yönü ağır basmaktadır.¹⁸⁹

Bunun yanında hâşiyelerde farklı nüshalar birbirleriyle karşılaştırılmakta, nüshalar arasındaki farklar ortaya konulmak suretiyle metinsel okumalar da yapılmaktadır.¹⁹⁰ Ayrıca hâşiyelerde yanlış bilgiler tashih edilmekte, eksik bırakılan yerler ikmal edilmek suretiyle müellif bunlardan dolayı eleştirilmekte, okuyucuya konu hakkında bilgi verilmek suretiyle konudan haberdar edilmektedir.

1.2.6. İslami İlimlerdeki İlk Hâşiyeler

Hadis ilmindeki hâşiyelerin ilk örnekleri h. VI/XII. asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. VII/XIII. asırda ise daha sistematik bir hal almaya başlayan hadis hâşiyeleri daha sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Hadis hâşiyeleri hadis şerhleri devamı konumunda olup bundan sonraki asırlarda da kaleme alınmaya devam etmişlerdir.¹⁹¹

Hadis hâşiyeleri, çalışmamızın ikinci bölümünde “Hadis Hâşiyelerinin Literatürünün Tarihsel Gelişimi” başlığı altında geniş bir şekilde ele alınacağından dolayı burada hadis hâşiyeleri hakkında bilgi verilmemiştir.

Tefsîr hâşiyelerinin ilk örnekleri h. VI/XIII. asırda görülmeye başlamış ama VIII/XIV. ve IX/XV. yüzyılda yaygın bir telif haline geldiği görülmektedir.¹⁹² Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) kaleme aldığı *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsîri için Neseî'nin (ö. 508/1115) öğrencilerinden Semerkandî (539/1144) hocasının bu eseri okuturken ders esnasında aldığı notları derleyerek daha sonra *Şerhu te'vîlâtü'l-Kur'ân* adıyla müstakil bir eser haline getirdiği eseri ilk tefsîr hâşiyesi olarak kabul edilmektedir.¹⁹³ Eserin isminde şerh kavramı yer alsa da eser, metnin tamamını değil de gerekli görülen bazı bölümlere açıklamalar getirmesi hasebiyle hâşiyeler olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁴

Tefsîr ilmi alanındaki hâşiyelerin yoğunlaşma dönemi ise Zemahşerî'nin (ö. 537/1144) *el-Keşşâf* isimli eseri kaleme alındıktan sonra olmuştur. Zemahşerî'nin bu eseri ile Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı eseri haklarında en çok hâşiyeler tasnif edilen

¹⁸⁹ Saraç, “Şerhler”, 2/124.

¹⁹⁰ Maden, *Tefsirde Hâşiyeler ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 42; Topuzoğlu, “Hâşiyeler”, 16/419-422.

¹⁹¹ Efendioğlu, “Şerh”, 38/559-560; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiyeler ve Ta'likalar*, 30.

¹⁹² Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiyeler ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), 38-39.

¹⁹³ Maden, *Tefsirde Hâşiyeler ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 7-8.

¹⁹⁴ Maden, *Tefsirde Hâşiyeler ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 50.

tefsirlerin başında yer almaktalar.¹⁹⁵ Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) telifine başladığı fakat tamamlamaya ömrünün yetmemesi üzerine Süyûtî'nin (ö. 911/1505) tamamladığı *Tefsîrû'l-Celâleyn*, Ebu's-Su'ûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm* isimli tefsîrler haklarında en çok hâşîye yazılan tefsîrler arasında yer almaktalar.¹⁹⁶

Fıkıh ve fıkıh usûlü alanındaki ilk hâşiyeler ise tefsîr ve hadis hâşiyelerine göre daha geç bir dönemde telif edilmişlerdir. Hicrî VII/XIII. asırda ilk örnekleri görülen bu hâşiyeler VIII/XIV. asırda daha yaygın bir şekilde kaleme alınmışlar.¹⁹⁷

Fıkıh alanında telif edilen meşhur hâşiyelerden birkaç tanesi ise şöyledir: Dini ilimleri öğrenmeye başlayanlara okutulan ilk eserlerden Sa'düddîn el-Kâşgârî'nin (ö. 705/1305) *Münyetu'l-musallî ve gunyetu'l-mübtedî* adlı eserini İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549) *Muhtasarı gunyeti'l-mütemelli* adıyla şerh etmiştir. Bu eserin de istenilen faydayı vermediğini düşünerek eserini bu sefer de *Halebî sağîr* adıyla ihtisâr etmiştir. İbrahim el-Halebî'nin bu eseri için Mustafa Hulûsî Güzelhisârî (ö. 1253/1837) *Hilyetu'n-nâcî 'alâ gunyeti'l-mütemelli* adıyla hâşîye kaleme almıştır. Şihâbuddîn el-Ömerî et-Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) fıkıh ilmine dair *Tenvîru'l-ebâr ve câmi'ü'l-bihâr* adıyla yazdığı eser için Muhammed el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Durru'l-muhtâr* ismiyle kaleme aldığı şerh için İbn 'Âbidîn (ö. 1252/1836) *Reddu'l-muhtâr 'alâ'd-dürri'l-muhtâr* ve Tahtâvî (ö. 1231/1816) *Hâşîye 'ala'd-dürri'l-muhtâr* adıyla hâşiyeler kaleme almışlar.¹⁹⁸

Nevevî'nin (ö. 676/1277) Rafîî'nin *el-Muharrer* isimli eserini tashih ederek yazdığı *Mihâcu't-tâlibîn* adlı eserini Heytemî (ö. 974/1567) *Tuhfetu'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc* adıyla şerh etmiştir. İbn Kâsım el-Abbâdî (ö. 994/1586) *Hâşîye 'alâ şerhi'l-muhtâc* adıyla hâşîye yazmıştır. Yine aynı eser için Abdülhamîd eş-Şîrvânî bir hâşîye kaleme almıştır. *Minhâcu't-tâlibîn* için *Kenzu'r-râğibin fî şerhi minhâci't-tâlibîn* adıyla şerh yazan Mahallî'nin (ö. 864/1459) bu şerhine Kalyûbî (ö. 1069/1659) *Hâşiyetu'l-kulyâbî 'alâ şerhi'l-mahallî 'ale'l-minhâc* adıyla hâşîye tasnîf etmiştir. Aynı eser için Şeyh Amîr'de hâşîye kaleme alan isimlerden olmuştur.¹⁹⁹ Sadruşşeri'â es-Sânî (ö. 747/1346) fıkıh usûlü alanında *Tenkîhu'l-usûl* adıyla eser kaleme almıştır. Daha sonra bu eserini *et-Tavzîh* adıyla şerh

¹⁹⁵ Topuzoğlu, “Hâşîye”, 16/419-422.

¹⁹⁶ Maden, *Tefsîrde Hâşîye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 50-51.

¹⁹⁷ Kaya, “Şerh”, 38/560-564.

¹⁹⁸ Topuzoğlu, “Hâşîye”, 16/419-422.

¹⁹⁹ Cengiz Kallek, “Kalyûbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/270-271.

etmiştir. Bu esere Teftâzânî (ö. 792/1390) *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-tenkîh* adıyla hâşiye yazmıştır.²⁰⁰

Tâcü's-Şerîa diye maruf olan Mahmûd b. Ahmed'in *Vikâyetu'r-rivâye* adlı eseri için torunu 'Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâci's-Şerîa Sadrü's-Şerîa es-Sânî'nin (ö. 747/1346) *Şerhu'l-vikâye* adlı kaleme aldığı şerh için Ahîzade Yûsuf Efendi (ö. 905/1500) *Hâşiye-i Çelebi* olarak da bilinen *Zâhiretu'l-ukbâ fî şerhi sadru's-şerî'l-uzmâ* adıyla hâşiye yazmıştır.²⁰¹

Kelâm alanındaki ilk hâşiyeler, fıkıh alanındaki ilk hâşiyelere yakın bir zamanda h. VIII/XIV. asırdan sonra kaleme alınmışlar.²⁰²

Ömer en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) *'Akâidü'n-Neseffî* adlı eseri için Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-'Akâid* isimli şerhi üzerine Hayâlî (ö. 875/1470) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-'akâidi'n-Neseffîye* ismiyle hâşiye yazmıştır. Teftâzânî'nin bu şerhi için Kestelî Muslihuddîn Mustafa Efendi (ö. 901/1496) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'akâid li't-Teftezânî* adıyla hâşiye kaleme almıştır.

Ramazan Efendi'nin (ö. 979/1571) Hayâlî'nin *Şerhu'l-'akâid* için telif ettiği hâşiyesi için *Hâşiyetu'l-hâşîyye 'alâ şerhi'l-'akâidi'n-Neseffîye li'l-Hayâlî* adıyla hâşiye kaleme almıştır. Hayâlî'nin bu hâşiyesi için ayrıca Akkirmânî (ö. 1174/1760) *'İkdu'l-kalâ'id 'alâ şerhi'l-'akâid* adıyla bir hâşiye yazmıştır.²⁰³ Bu iki eser aynı zamanda hâşiye üzerine yazılan hâşiyeler içinde birer örnekler.

Mantık kitapları için de birçok hâşiye kaleme alınmıştır. Mantık ilminin önemli eserleri arasında yer alan ve Esîrüddîn el-Ebherî (ö. 663/1265) tarafından kaleme alınan *İsâğucî* isimli eseri için yazılan şerhler için hâşiyeler kaleme alınmıştır. Bu şârihlerden birisi Hüsâmüddîn Hasan el-Kâtî'dir (ö. 760/1359). Kâtî'nin kaleme aldığı bu şerh için Muhammed b. Muhammed el-Berdaî, Mevlânâ Karaca Ahmed gibi isimler hâşiye yazmışlar.²⁰⁴

Arap dili ve belâgatındaki ilk hâşiye örnekleri hadis hâşiyelerine göre daha erken bir tarihte ortaya çıkmış olsalar bile asli itibarıyla Memlukler (1250-1517) ve Osmanlılar (1300-1922) döneminde çok yaygın bir hale gelmişlerdir.²⁰⁵ Arap dili ve belâgatındaki hâşiyeler

²⁰⁰ Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308.

²⁰¹ Halit Ünal, "Ahîzade Yûsuf Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/549.

²⁰² Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzade 'alâ Tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 38-39.

²⁰³ Özen, "Teftâzânî", 40/299-308.

²⁰⁴ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422.

²⁰⁵ Selmî, "el-Mütûn ve's-şürûh ve'l-havâşî ve't-takrîrât fi't-telifi'n-nahvî", 245-249; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/8.

uzun süre ders kitabı olarak okutulan metinler üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Arap dil ve gramerini öğretmek gayesiyle sarf ve nahiv alanında kaleme alınan birçok kitap hakkında birden fazla hâşiye telif edilmiştir. Nahiv alanında; Abdulkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *'Avâmîlû'l-mi'e*, İbnü'l-Hâcîb'nin (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*, İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Katru'n-nedâ* ve *Şüzûrû'z-zeheb*, Birgivî'nin (ö. 981/1573) *İzhâru'l-esrâr* ve *'Avâmîl*, Sarf alanında ise daha çok İzzüddîn ez-Zencânî'nin (ö. 660/1262) *et-Tasrîfü'l-izzî* gibi eserler haklarında en çok hâşiye kaleme alınan eserler arasında yer almaktalar.²⁰⁶

Bu alandaki kimi hâşiyeler ise ana metinler için kaleme alınan şerhler hakkında yapılmıştır. İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Elfiyye* adlı eserine Bahâüddîn İbn 'Akîl'in (ö. 769/1367) *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik* adlı şerh için Muhammed b. Mustafa el-Hudârî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl* yine İbn Mâlik'in bu eseri üzerine Nûrüddîn Ali b. Muhammed el-Üşmûnî'nin (ö. 918/1513) *Menhecû's-sâlik ilâ elfiyyeti İbn Mâlik* adıyla kaleme aldığı şerh üzerine ise birçok hâşiye kaleme alınmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tûnûsî'nin *Zevâhiru'l-kevâkîb li bevâhiru'l-mevâkîb* ile Muhammed Ali es-Sabbâh'ın *Hâşiyetu's-sabbâh 'alâ şerhi'l-Üşmûnî* bu eserlerdendir. Süyûtî (ö. 911/1505) ise İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'si* için önce *es-Seyfû's-sakîl* 'alâ şerhi İbn Âkîl adıyla bir hâşiye yazmıştır. Daha sonra bu hâşiyesi ile İbn 'Akîl'in *el-Elfiyye* adlı eseri için yazdığı şerhi birleştirerek meşhur eseri *el-Behcetü'l-marziyye fî şerhi'l-elfiyye'yi* oluşturmuştur.²⁰⁷ Mûteârrizî el-Hârizmî'nin (ö. 610/1213) kaleme aldığı *el-Misbâh fî'n-Nahv* adlı eseri için Tâcüddîn el-İsferâyînî *ed-Dav' şerhu'l-misbâh* adıyla şerh yazmıştır. Bu şerh üzerine Molla Fenârî (ö. 834/1431) *Hâşiye 'alâ'd-dav'*, Muslihuddîn Mustafa Sürûrî (ö. 969/1562) ise *Hâşiye 'alâ'd-dav'* adıyla hâşiyeler yazılmışlardır.²⁰⁸

1.2.7. Şerh ve Hâşiyelerin İslamî İlimlere Katkısı

Bir eseri, metni açıklamak, derinlemesine tahlile tabi tutmak, tashih etmek ya da tenkit etmek için yapılan çalışmalardan olan tefsîr, şerh, hâşiye, ta'lik vb. çalışmaların İslam ilim ve kültür birikimine katkıları hakkında son dönemlerde çok olumsuz hatta insaf sınırlarını zorlayacak kadar ileri giden görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Her şeyden önce bu çalışmaların müstakil birer çalışma olup olmadığı mevzusu tartışmalara konu olmuştur. Dolayısıyla bu tür eserlerin müstakil birer eser olma konusunda bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. İlmi otoritelerin kâhir

²⁰⁶ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422; Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 38-39.

²⁰⁷ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422.

²⁰⁸ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422.

ekseriyeti bunları müstakil birer çalışma olarak kabul etse bile azda olsa belli bir kesim bu çalışmaları müstakil birer çalışma olmaktan da ziyade daha önce kaleme alınmış bir eser hakkında yazılmış bazı bilgiler olarak kabul etmektedirler.

Bu tür çalışmaların müstakil birer çalışma oldukları kabul edilse bile bu çalışmaların ilim sahasına, ilmi çalışmalara, kültür birikimine olan katkıları tartışma konusu olmuştur. Bu konuda da birbirinin tam aksi olan iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi modern dönemde ortaya çıkan ve genelde açıklama türü eserlerin, özelde ise tefsîr, şerh ve hâşiye türü eserlerin ilme gerçek anlamda bir katkı sunmadığı şeklindeki menfi görüştür.

Bu görüş sahiplerinin birden fazla iddiaları vardır, bunlardan birkaç tanesi ise şöyledir: Her şeyden önce bu eserlerin ilmi çalışmalara fayda sağlamayan, kuru bilgilerden ibaret olan belli başlı bilgi kalıplarını tekrar eden ve bir sonraki döneme aktaran eserler olduğu şeklindedir.²⁰⁹

Hâşiye, şerh, tefsîr türü çalışmaların asıl metinleri perdeledikleri, ilim taliplilerinin asıl metinlerden habersiz bir şekilde gereksiz, faydasız uzatmalarla uğraştıkları, bunun doğal bir sonucu olmak üzere ilmin aslı meselelerine çözüm bulmak için vakit ayıramadıkları, dolayısıyla ilmi anlamdaki gelişimlerin önünü kapattığı şeklindeki iddiada bu görüşlerden bir diğeri olmuştur.²¹⁰

Açıklama türü eserlerin yaratıcılığı öldürdüğü, orijinaliteyi ortadan kaldırdığı, özgünlüğü bitirdiği ve neticede ilim adına yeni ve özgün eserlerin telif edilemediği, İslam âleminin bundan olumsuz etkilendiği ansiklopedik bilgilere sahip ama herhangi bir mesele, durum ya da olay anında söyleyecek herhangi bir sözü olmayan, bilgi üretmeyen, ilim adına herhangi bir şey ortaya koyamayan, sorunlara çözüm üretemeyen bir insan/hoca tipini ortaya çıktığı da bu konudaki bir diğer iddiadır.²¹¹

Açıklama türü eserlerin geleneği taklit ettiği, bunun ise kuru bir ezber ve tekrar olduğu dolayısıyla sistemin yeniliklere imkân tanımadığı gibi zamanın değişmesiyle meydana gelen yeniliklere kapalı bir hale dönüştüğünü bunun en büyük müsebbibinin ise tefsîr, şerh ve hâşiye türü eserlerin olduğu yine bu görüşler arasında yer almaktadır.²¹² Bu ve bunun gibi pek çok iddia ortaya atılmıştır.

²⁰⁹ Mesut Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîri/Zemahşerî Şerhi Örneği”, *Marife* 15/1 (31 Aralık 2015), 9-31; Muhammed 'Âbid el-Câbiri, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba (İstanbul: Kitabevi, 2001), 56-58.

²¹⁰ Fazlurrahmân, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç - Hayri Kırbasoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınlar, 1998), 90-94.

²¹¹ Câbiri, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, 56-58; Fazlurrahmân, *İslam ve Çağdaşlık*, 90-94.

²¹² Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 1-5; İsmail Kara, “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not” 2010 (ts.), 1-67; Anay, “Bir Osmanlı

Bunun yanı sıra tefsîr, şerh ve hâşiye gibi açıklama esasına dayanan eserlerin aslı itibarıyla İslam ilim ve kültür birikimine büyük bir katkı sunduğunu ifade eden pek çok müsbet görüş de ortaya çıkmıştır.

Açıklama türü eserler hakkında serdedilen bu menfi görüşler için şunlar dile getirilmiştir: Her şeyden önce bu iddiaların birçoğu ilmi verilerden yoksun, herhangi bir konunun, eserin ya da eserlerin incelenmesi, değerlendirilmesinden sonra değil de belli başlı bazı ön kabuller ya da genellemelerden sonra gündeme getirilmesinden dolayı bu iddiaların ilmi verilerden yoksun, taraflı iddialar olduğu dile getirilmiştir.²¹³

İslam kültür ve medeniyetinde köklü bir geçmişi bulunan tefsîr, şerh, hâşiye, ta'lik türü açıklama esası üzerine telif edilen eserler hakkında yapılan bu tür değerlendirmelerin objektiflikten uzak, sübjektif hatta bu iddiaları dile getirenlerin ideolojik davrandıkları açıklanmıştır.²¹⁴ Açıklama türü eserlerin İslam ilim kültürüne mahsus telif biçimi olmayıp kutsal metinler, semâvi kitaplar, kanun metinleri, şiirler, nutuklar, felsefi, hikemi eserler, hukuki ve siyasi metinler hemen hemen her ilim havzasında mevcuttur. Bütün bu ilmi dokümanların bulundukları ilim havzalarında daha önce kaleme alınmış olan eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi için kaleme alındıkları ve kâhir ekseriyette bu amaca hizmet ettikleri dile getirilmiştir.²¹⁵ Açıklama türü eserlerin tarihi kökenleri Mısır, Grek ve Mezopotamya kültürlerine kadar uzandığı, Batı kültüründe bu telif türlerinin Antik Çağ'da var olduğu, bu dönemde birçok müellifin açıklama türü eserler kaleme aldığı bilinen bir gerçektir. Tarihi geçmişi bu kadar eski olan bu telif türünün ilmi çalışmalara büyük bir katkı sunduğu bilinen bir gerçektir.²¹⁶

İslam medeniyetinde açıklama türü eserlerin tarihi kökenleri dinin tebliği ile başlamıştır. Allah Rasûlü (s.a.s.) tebliğ ettiği Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerini ya bizzat kendisi daha iyi anlaşılmaları için ya da ehemmiyet ve önemini vurgulamak için ya da sahâbe-i kirâmın Kur'ân'dan anlamadıklarını sormaları üzerine bunları açıklama cihetine gitmiştir. Yine Allah Rasûlü (s.a.s.) bazen de kendi sözlerini ya yeterince açık olmadığı ya da muhatapları tarafından iyice anlaşılmadığını düşündüğü zaman açıklamıştır. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) sözel olan bu tasarrufları açıklama türü eserlerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.²¹⁷

Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?", 12-22; Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîri/Zemahşerî Şerhi Örneği", 9-31.

²¹³ Kara, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", 1-67; Anay, "Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?", 1-5.

²¹⁴ Anay, "Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?", 12-22.

²¹⁵ Kara, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", 1-67.

²¹⁶ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi*, 38.

²¹⁷ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422.

Açıklama tür eserlerin yoğun olarak telif edildiği, ders kitabı olarak okutulduğu, ilmi kariyerde vazgeçilmez bir tasnîf biçimi olarak görüldüğü Osmanlı kültür birikimi bu anlamda eleştirilere maruz kalmıştır. İmparatorlukta özgün eserlerin bulunmadığı, devletin kültür ve medeniyetinde eserlerin daha çok tefsîr, şerh ve hâşiyelerden müteşekkil olduğu dolayısıyla fikri anlamda ilmen büyük bir ilerlemenin, gelişmenin olmadığı şeklindeki iddialar için şunlar dile getirilmiştir: Osmanlı düşüncesinin nevzuhur bir düşünce olmadığı, kökenleri itibarıyla yedi, sekiz asır öncesine dayanan bir ilmi geleneğin üzerine inşa edildiği, bunun tabi bir sonucu olarak daha önce söylenmemiş ya da dile getirilmemiş, özgün, kendine has bir düşünceyi/söylemi/fikri ortaya koyan kurucu metinler vücuda gelmiş bir ilmi geleneğe sıkı sıkıya bağlı olduğu için bu kurucu metinlerden hareketle kendi ilmi kadrosunu yetiştirmiş, eğitim verecek kurum ve kuruluşlarını zamanın ruhuna uygun bir şekilde yenilemiş, bilimsel yöntemler vücuda getirmiş bir gelenek olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla “Osmanlı’da özgün eserler var mıydı”? Sorusunun yersiz olduğu, bunun yerine şunun sorulması gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı’da ne vardı ya da Osmanlı ilim tasavvuru nasıldı?²¹⁸ Daha sonra haklı olarak şu sorunun sorulması gerektiği açıklanmıştır. Asırlara hükmederek gelen meşrû ve başarılı bir ilmi faaliyet türünün XIX ve XX. asırda nasıl olurda hantal, gayri meşrû, güven telkin etmeyen, zayıf bir ilim alanı haline gelebilmiştir?²¹⁹

²¹⁸ Kaya, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî’nin Tefsîri/Zemahşerî Şerhi Örneği”, 9-31.

²¹⁹ Kara, “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, 1-67.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HADİSTE HÂŞİYE GELENEĞİ

2.1. HÂŞİYE LİTERATÜRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Açıklama türü eserler arasında yer alan hâşiyeler ana metinler için kaleme alınan tefsîr, şerh ve ta'liklerden sonra telif edilmeye başlamışlar. Hâşiye türü eserler İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında kaleme alınmış olsalar da bunlar aynı zaman diliminde ortaya çıkmamış farklı ilim dalları için farklı zamanlarda ortaya çıkmaya başlamışlar. İslamî ilimlerdeki şerh ve ta'liklerin ilk örnekleri h. IV/X. ve V/XI. asırlarda telif edilmeye başlanmış, ilk hâşiyeler ise h. VI/XII. ve VII/XIII. asırlarda kaleme alınmışlardır.²²⁰

Hadis ilim alanındaki ilk hâşiyeler hadis şerh faaliyetlerinin tetimmesi konumunda olmuşlardır. Hicrî IV/X. asırda başlayan hadis şerh faaliyetleri V/XI. yüzyılda sistematik bir hal almışlardır. Hicrî VI/XII. asırda ise büyük bir ivme yakalayan hadis şerh faaliyetleri bu yüzyıldan itibaren yoğun bir biçimde telif edilmişlerdir. Telif bakımında hadis şerhlerinin yakaladığı bu ivmeyi ta'lik ve hâşiye türü eserler takip etmişlerdir. Hadis hâşiyelerinin ilk örnekleri VI/XII. asırda ortaya çıkmaya başlamış ve VII/XIII. asırdan itibaren sistematik bir hal almaya başlamışlardır.²²¹

Yazım tekniği bakımından açıklama türü eserler arasında yer alan şerh, hâşiye, zeyil ve ta'likler daha sonra kaleme alınan bu tür eserleri etkilemişlerdir. Zamansal olarak geç bir tarihte kaleme alınan birçok eser açıklama türü eserlerin zaman içinde tekâmüle doğru evrilmesiyle daha önce hakkında hâşiyeler yazılan birçok eser tekrar şerh edilmeye, haklarında yeni yeni hâşiyelerin yazılmasına sebep olmuştur. Sâdüddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) şerh, hâşiye, ta'lik gibi yazım türlerinin kendileriyle zirveye çıktığı önemli isimler arasında yer almışlardır.

Hadis hâşiye literatürünün tarihsel gelişimini VI/XII asırdan başlatmamızın sebebi ilk hadis hâşiye örneklerinin bu asırda görülmüş olmasıdır. Hâşiyelerin tarihi seyrini aktarırken de müelliflerin vefat tarihlerini esas aldık.

1. Hicrî VI/XII. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (500-600/1100-1200)

Bu asır, ilk hâşiye örneklerinin görülmesi bakımından önemlidir. Birçok ilim dalında daha önce kaleme alınmaya başlanan hâşiye türü eserlerin hadis alanındaki ilk örnekleri bu asırda görülmeye başlamıştır.

²²⁰ Abay, “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı (İstanbul, 21-22 Ekim 2011)*, 176.

²²¹ Efendioğlu, “Şerh”, 38/559-560.

Genel kabule göre kronolojik anlamda hadis alanındaki ilk hâşiye h. VI/XII. yüzyılda yaşamış olan Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Fîrruh b. Hayyun b. Sükkera es-Sadeî'nin (ö. 514/1120)²²² *Hâşiye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseridir. Hâşiye günümüze ulaşmamıştır.²²³ Endülüslü hadis, fıkıh ve kıraat imamı olan İbn Sükkera es-Sadeî 454/1062 yılında Sarakusta'ya yakın Menzilü Mahmûd adıyla bilinen köyde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimi doğduğu köyde aldıktan sonra ilim tahsili gayesiyle Sarakusta'ya gitmiştir. Burada bulunan birçok hocadan dersler almış daha sonra Endülüs'ten ayrılarak Afrika'ya geçmiş, Kayrevan yakınlarındaki Mehdiye ve çevresinde bulunan önemli isimlerden dersler almış, hac farızasını ifa etmek üzere geçtiği Hicâz bölgesinde de ilim tahsil etmeye devam etmiş, ilmi yolculuklarını devam ettiren İbn Sükkera Mekke'den Basra'ya ve Bağdat'a oradan da Şam'a ve Mısır'a geçmiştir. Bu ilmi merkezlerde çok uzun süreler kaldığı anlaşılan İbn Sükkera, buralarda özellikle Şâfiî fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Hicrî 490/1097 yılında Endülüs'e dönen İbn Sükkera, Mürsiye şehrine yerleşerek burada dersler okutmuş ve çok kısa bir zaman diliminde şöhreti burada yayılmıştır. Bu ders halkasında başta Kâdî 'İyâz, İbn Beşkuvâl ve Ebû Tahir olmak üzere birçok önemli talebe yetiştirmiş ve birçok eser telif etmiştir. Belli bir zaman Mürsiye kadılığı görevini de deruhte eden İbn Sükkera, Emir İbrahim b. Yûsuf b. Taşfin'le birlikte Sarakusta'ya bağlı Kutûn'da Müslümanlarla Fransızlar arasındaki çarpışmada 25 Rebîülevvel ya da 17 Rebîülâhîr 514/1120 senesinde şehid olmuştur.²²⁴ İbn Sükkera hakkında bilgi veren kaynaklarda kendisine birçok eser isnad edilmiştir. Eserlerinin sayısının yirmi altı tane olduğunu ve bunların birçoğunu da kendisinden dinlediği bilgisini veren isim ise talebelerinden Kâdî 'İyâz olmuştur. Fakat Kâdî 'İyâz İbn Sükkera'nın bu eserlerinin isimlerini zikretmeyip sayı vermekle yetinmiştir. İbn Sükkera'ya ait olan hâşiyenin ismi ise daha çok son dönemlerde yapılan fihrist çalışmalarında zikredilmiştir.²²⁵

Hicrî VI/XII. yüzyılda hadis alanında kaleme alınan hâşiyelerden birisi de Ebu'l-Kâsım (Ebu'l-Berekât) Abdülvehhâb b. Abdülvâhid b. Muhammed eş-Şirâzî ed-Dimeşkî'ye (ö. 536/1141) ait olan ve yazma halde bulunan *Havâşin 'alâ şerhi'l-Buhârî*²²⁶ adlı hâşiyedir.²²⁷ Dimeşk'te dünyaya gelen Ebu'l-Kâsım ed-Dimeşkî, özellikle fıkıh ve tefsîr

²²² Tüleydî, *Türâsü'l-meğâribe fi'l-hadîsi'n-nebeviyye ve'l-ulûmîhi*, 129-130.

²²³ Zülal Kılıç, *Hadis Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî 'İyâz'ın Hadîs Usûlü Anlayışı* (Ondukuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 41-42.

²²⁴ Kılıç, *Hadis Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî 'İyâz'ın Hadîs Usûlü Anlayışı*, 29-30; Tüleydî, *Türâsü'l-meğâribe fi'l-hadîsi'n-nebeviyye ve'l-ulûmîhi*, 129-130.

²²⁵ Tüleydî, *Türâsü'l-meğâribe fi'l-hadîsi'n-nebeviyye ve'l-ulûmîhi*, 29-30.

²²⁶ Habeşî, *Câmi'ü's-ş-şurûh ve'l-havâşî*, 1/399.

²²⁷ Ebû Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimeşkî ez-Ziriklî, *el-A'lâm (Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin)* (Beyrût: Dârü'l-ilm li'l-Melâyin, 1986), 1/184.

alanlarında yetkin bir sima olmuştur. Birçok eser de kaleme alan İbnü'l-Hanbelî Dimeşk'te 536/1141 yılında vefat etmiştir.²²⁸

Bu asırdaki bir diğer hâşiye ise Ebû İshâk İbrahim b. Yûsuf el-Vehrânî İbn Karkûl'e (ö. 569/1174) ait olan hâşiyedir. İspanya'nın güneydoğusundaki Meriye'de 505/1111 yılında dünyaya gelen İbn Karkûl, hadis, edebiyat ve fıkıh alanlarında söz sahibi bir zat olmuştur. Kâdî 'İyâz'ın (ö. 544/1149) *Sahîhu Müslim* üzerine kaleme aldığı *Meşârikü'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr ve's-sahîhayn* adlı şerhi hakkında *Hâşiye 'alâ meşâriki'l-envâr li'l-Kâdî 'İyâz* ismiyle bir hâşiye yazmıştır.²²⁹

2. Hicrî VII/XIII. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (600-700/1200-1300)

Bu yüzyıl hâşiye anlayışı bakımından bir önceki yüzyılın devamı konumunda olup hâşiye tür eserlerin daha sık telif edildikleri bir dönemdir. Klasik hadis eserleri yanı sıra hadis alanında meşhur olan hadis şerhleri hakkında da hâşiyelerin telif edildiği görülmektedir.

Bu yüzyılda kaleme alınan hâşiyelerin başında *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı meşhur eserin müellifi Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdullah el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) *Hâşiyetü's-Sünen* adlı eseri olmuştur. Münzirî'nin, *Süneni Ebû Dâvûd*'da gördüğü bazı hataları tashih etmek gayesiyle yazdığı eser, aynı zamanda *Süneni Ebû Dâvûd*'a yazılan ilk hâşiye olma özelliğine de sahiptir. Eserin Delhi'de taşbaskısı yapılmıştır. Münzirî'nin *Süneni Ebû Dâvûd* üzerine *Kitâbü'l-'iddi'l-mevrûd fî havâşî Süneni Ebû Dâvûd* bir hâşiyesi daha vardır. Münzirî 581/1185 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiş, ilk eğitiminden sonra Gazze, İskenderiye, Dımaşk başta olmak üzere Kudüs ve Mısır gibi merkezlere ilmi seyahatler gerçekleştirmiştir. 606/1210'da hac farızası için gittiği Hicâz'dan döndükten sonra Mısır'a yerleşen Münzirî burada uzun süre müderrislik yapmış. 656/1258'de Kâhire'de vefat etmiştir.²³⁰

Bu asırdaki hâşiyelerden birisi de İbnü'l-Müneyyir el-İskenderîyye'ye (ö. 699/1300) aittir. Mâlikî mezhebinin fakîhi ve muhaddisi olan İbnü'l-Müneyyir, İskenderiye kadılığı görevini de yapmıştır. İbnü'l-Müneyyir'in eseri *Havâşî 'alâ şerhi'l-Buhârî li-İbn Battâl el-Mağribî*'dir. Müellif'in bu eseri *Sahîhu'l-Buhârî şârihlerinden* Ebu'l-Hasan İbn Battâl el-Kurtubî'nin (ö. 449/1057) malum şerhi üzerine kaleme alınmış bir hâşiyedir.²³¹

3. Hicrî VIII/XIV. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (700-800/1300-1400)

²²⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/184.

²²⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/81-82; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, ts.), 1/9.

²³⁰ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/586.

²³¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/714.

Bu dönem hadis hâşiyelerin yoğun bir şekilde telif edildikleri bir dönemdir. Klasik hadis eserleri başta olmak üzere hadis şerhleri ve diğer birçok eser için hâşiyelerin telif edildikleri bir asırdır.

Bu asırda kaleme alınan hâşiyelerden birisi Ebu'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-İşbîlî'ye (ö. 723/1323) aittir. Dedesi uzun boylu olduğu için kendisine Şât lakabı verilmiş o da dedesine nispetle “İbnü's-Şât” diye maruf olmuştur. Aslen Medineli olan İbnü's-Şât'ın ataları önce Endülüs'e oradan da Fas'a göç etmiş, O'da buradaki Sebte yerleşim yerinde 643/1245 yılında dünyaya gelmiştir. Hesap ve feraiz ilimlerinde otorite olarak kabul edilen İbnü's-Şât, bu derslerin yanı sıra usûl derslerini de okutmuştur.²³² Birçok eser kaleme alan İbnü's-Şât'ın eserlerden birisi de Kâdî 'İyâz'ın (ö. 544/1149) *Sahîhu Müslîm* üzerine tasnîf ettiği şerh olan *İkmâlu'l-mu'lim li fevâidi Müslîm*²³³ adlı eserini *İkmâlu'ikmâli'l-mu'lim li fevâidi kitâbi Müslîm* adıyla şerh eden Muhammed b. Hilfe et-Tûnûsî'nin bu şerhi üzerine İbnü's-Şât'ın *Hâşiye 'alâ ikmâlu'ikmâli'l-Müslîm*²³⁴ adlı hâşiyesi olmuştur.²³⁵

Bu yüzyılda hâşiye yazarlardan birisi de Ebu'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf'tur (ö. 746/1346). Kafkasya'da Kura ve Aras nehirleri arasında bulunan Arrân bölgesindeki Çârperd'de dünyaya gelmiş, daha sonra Tebriz'e göç ederek buraya yerleşmiş ve ilim tahsilini de burada yapmıştır. Doğduğu yere nispetle Çârperdî nisbesiyle maruf olmuştur.²³⁶ Büyük bir dil hocası ve Şâfiî fakîhi olan Çârperdî, Kâdî Beyzâvî ve Nizâmeddîn et-Tûsî'ye öğrencilik yapmış, birçok eser kaleme alan Çârperdî'nin *Hâşiye 'ale'l-işkât* adıyla bir eserde yazmış, bu eserinin bir nüshası Köprülü kütüphanesinde yer almaktadır.²³⁷

Ebu'l-Hasan Alâüddîn Ali b. Osman İbrahim et-Türkmânî el-Mardînî (ö. 750/1349) bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimlerdendir. Aslen Mardinli olup ailesi Kâhire'ye göç etmiş, aile burada İbnü't-Türkmânî diye tanınmış o da bu nisbeyle tanınmıştır. İlimle maruf bir aileye mensup olup babası Mısır'ın meşhur Hanefî âlimleri arasında yer almıştır. İbnü't-Türkmânî babasından dersler almıştır. Birçok eserleri bulunan İbnü't-Türkmânî'nin Beyhakî'nin *es-Sünen* isimli eserinin üzerine bir hâşiye kaleme almıştır. Kâtip Çelebi bu

²³² Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1684.

²³³ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1679.

²³⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1686.

²³⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-l karni't-tâsi'* (Beyrût: Dârü'l-Cil, ts.), 6/15; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc* (Trablus: Dârü'l-Kâtib, 2000), 298.

²³⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/108.

²³⁷ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1715.

eserin tam adının *ed-Durri'n-nakî fi'r-reddi 'ale'l-Beyhakî* olduğunu haber vermiş, eser Haydarabat'ta basılmıştır.²³⁸

Bir diğer hâşiye ise Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Ebûbekir ez-Züra'î el-Hanbelî'ye (ö. 751/1350) aittir. 691/1292 yılında Dımeşk'te dünyaya gelmiş ve ilk eğitimi burada babasının yanında almıştır. Arap edebiyatını et-Tunisî ve el-Ba'lebekki'den, kelâm ve usûl derslerini Sâfiyyüddîn el-Hindî'den, Mecdüddîn el-Harranî ve Takıyyüddîn İbn Teymiyye'den de fıkıh okumuş, ayrıca dönemindeki önemli hocalardan dersler alan İbn Kayyım'ın hayatı Haçlı seferleri ve Moğol işgallerinin devam ettiği, İslam âleminin çalkantılı yıllarında geçmiştir. Birçok eser telif eden İbn Kayyım el-Cevziyye, *Havâşi ve ziyadât 'alâ muhtasari sünenî Ebî Dâvûd* adıyla da bir hâşiye yazmış, bu eseri Mısır ve Delhi'de basılmıştır.²³⁹

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ebû Abdillâh 'Alâüddîn Moğultay b. Kılıç'tır (ö. 762/1361). Müellif Kâhire'de 689/1290 yılında dünyaya gelmiştir. Arap dili, şiir, tarih, ensab bilgisine sahip olan Moğultay b. Kılıç, hadis hâfızı olup daha çok hadis bilgisi ile temeyyüz etmiştir. Kâhire'deki ilmi ortamda yetişmiş ve devrin önemli isimlerinden dersler almıştır. Buradaki medreselerde uzun süre dersler veren Moğultay b. Kılıç aslen Türk olup Kâhire'de 762/1361 yılında vefat etmiş ve Ridâniye'ye (Reydâniye) defnedilmiştir.²⁴⁰ Siyer, fıkıh, tarih, ensab, lügat vb. ilim alanlarında yüzden fazla eser kaleme alan Moğultay b. Kılıç'ın hadis ilmine olan ilgisi sebebiyle eserlerinin kâhir ekseriyeti hadis alanında olmuştur. Eserlerinin birçoğunda ise daha çok okuduğu ya da okuttuğu eserlerde gördüğü hataları tashih etmek, ilaveler yapmak şeklinde bir ilmi ameliye gerçekleştirmiştir. Eserlerden birisi de İbnü's-Salâh'ın *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adlı eser için yazdığı *İslâhu İbni's-Salâh fi 'ulûmi'l-hâdis* adlı eseridir. Eserde gördüğü hatalar ve eksikler hakkında kısa, az, öz ve anlaşılır bir şekilde açıklamalar yapmıştır. Ta'lik olarak değerlendirilen bu eser için hâşiye diyenlerde olmuştur.²⁴¹

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Lü'lü b. Abdullah er-Rumî el-Mısırî (ö.769/1368) bu asırda hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. İbnü'n-Nakîb 702/1302 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiş, küçük yaşta hıfzını tamamlayarak dünyaya geldiği şehrin ilmi

²³⁸ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/720; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/736.

²³⁹ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1053.

²⁴⁰ Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dımaşkî es-Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabîyye* (Kâhire: Matbatü's-Serkîs, 1928), 2/1768-1769; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/467-468; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/275-276; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsin min be'di'l-karni's-sâbi* (Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/312-313.

²⁴¹ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/467-468; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/275-276.

birikiminden de istifade ederek Kâhire’de iyi bir eğitim almıştır. Kıraat, hadis, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatında temayüz etmiştir. Birçok defa hac farızası için Hicâz bölgesine gitmiş ve oradaki ilmi ortamdan da istifade etmiştir. Tayin edildiği Büzgariyye zaviyesindeki imamlık görevinin yanı sıra talebe yetiştirmek ve eser telif etmekle de meşgul olmuştur. Birçok eser kaleme alan İbnü’n-Nakîb 769/1368 yılında Kâhire’de vefat etmiştir. *en-Nüket ‘alâ şerhi’l-minhâc* adlı hâşiyesi *Sahîhu Müslim* şerhi olan *Minhâc’a* yazılan hâşiyedir.²⁴²

Bu dönemde hâşiyeler kaleme alanlardan birisi de Şâfiî ulemasından Ahmed b. Süleymân b. Muhammed el-Adnânî’dir (ö. 780/1378). Daha çok Ebu’l-Abbâs künyesi ile maruf olan bu zat, Nevevî’nin meşhur eseri *Riyâzü’s-sâlihîn*’nin riyazât ve zühd bölümleri için bir hâşiyeye telif etmiştir.²⁴³

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır Abdullah et-Türkî el-Mısırî ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) bu asırda hâşiyeye telif eden zatlar arasında yer almıştır. Kâhire’de 745/1344 yılında dünyaya gelmiş, onun döneminde Kâhire’de çok canlı bir ilim ortamı vardı o da bu ortamdan istifade etmiş, buradaki birçok hocadan dersler almıştır. Bununla birlikte ilmi yolculuklarda yapmış, Dimaşk ve Halep’te ilim almak için gittiği şehirler arasında yer almıştır. Şâfiî fakîhi olan Zerkeşî birçok talebe yetiştirmiş ve İslâmî ilimler alanında birden fazla eser telif etmiştir. Eserlerden birisi de İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* adlı eseri hakkında telif ettiği *en-Nüket ‘alâ Mukadimeti İbni’s-Salâh* adlı hâşiyesi olmuş, bu eser için ta’lik diyenlerde olmuştur. Zerkeşî, hocası Moğultay b. Kılıç’ın aynı eser üzerine telif ettiği *İslâhu İbni’s-Salâh fî ‘ulûmi’l-hadîs* adlı hâşiyesini gördüğünü, fakat bu eserin eksiklikleri giderme konusunda başarılı olamadığını, kendisinin bu eksikleri bertaraf etmek için *en-Nüket ‘alâ mukadimeti İbni’s-Salâh* adlı hâşiyeyi yazdığını açıklamak suretiyle kendi eserini kaleme alma gerekçesini de sunmuştur.

4. Hicrî IX/XV. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (800-900/1400-1500)

Bu yüzyıl hâşiyeler türü eserlerin diğer bütün ilim alanlarında olduğu gibi hadis anabilim dalında da çok yoğun bir biçimde kaleme alındıkları telif çeşitleri arasında yer almaktadır. Yine bu asırdaki hâşiyelerin büyük bir kısmı aynı şekilde klasik hadis eserleri hakkında olsa da hadis şerhleri başta olmak üzere diğer eserler hakkında da tasnîf edilen pek çok hâşiyeye vardır.

Bu asırda hâşiyeler tasnîf eden isimlerden birisi de Ebu’l-Feth Celâlüddîn Nasrullah b. Ahmed b. Muhammed et-Tüsterî el-Bağdâdî’dir (ö. 812/1409). Müellif Bağdat’ta 733/1330 yılında dünyaya gelmiş, aslen Tüsterî’dir. Muhaddis ve Hanbelî fakîhi olan Tüsterî, ilk

²⁴² Bağdâdî, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, 2/112.

²⁴³ Bağdâdî, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, 1/114.

eğitimini burada dönemin meşhur isimlerinden almış, eğitiminden sonra Bağdat'ta bulunan Müstansırıyye ve Mücâhidiyye medreselerinde dersler vermeye başlamış Timur'un Bağdat'a yaptığı sefer üzerine 789/1387 senesinde Dımişk'a gitmiştir.²⁴⁴ Daha sonra buradan da ayrılarak Kâhire'ye gidip oraya yerleşmiş, burada dersler vermiş, fetva işleriyle meşgul olmuştur. Kâhire'de 812/1409 yılında vefat etmiş, Tüsterî birçok talebe yetiştirmiş ve eserler telif etmiştir. Eserlerinden birisi de Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *Sahîhu'l-Buhârî hakkındaki et-Tenkîh 'alâ li-elfâzi'l-Câmi'i's-Sahîh* şerh için olan *Hâşiye 'alâ tenkîhi'z-zerkeş adlı hâşiyedir*.²⁴⁵

Bu asırda hâşiye yazar isimlerden birisi de Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'dir (ö. 816/1413). Müellif Cürçan yakınlarındaki Takû'de 740/1340 yılında dünyaya gelmiştir.²⁴⁶ İlk eğitiminden sonra ilim almak için Herat ve Mısır'a gitti. Şîrâz'da bulunan Dârûş-Şifâ Medresesinde uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Timur Şîrâz'ı ele geçirince onu da beraberinde Semerkant'a götürmüş ve burada da çok uzun yıllar baş müderrislik yapmıştır. Burada eserler telif etmiş, ilmi münazaralar yapmıştır. Timur'un ölümünden sonra Şîrâz'a dönmüş ve ömrünün geri kalanını burada geçirmiş, 816/1413 yılında Şîrâz'da vefa etmiştir. Dini ilimlerin hemen hemen her alanına vakıf olan Cürcânî için "allâme" unvanı kullanılmıştır. Çok uzun süreler talebe yetiştirmenin yanı sıra yüzden fazla eser de kaleme almıştır. Beğavî'nin güvenilir hadis kaynaklarından derlediği hadisleri ihtiva eden *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı esere bir hâşiye kaleme almıştır.²⁴⁷ Cürcânî'nin kaleme aldığı bir diğer hâşiye ise Muhammed b. Hasan et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) telif ettiği *el-Hulâsatü fî usûli'l-hadîs* adlı eseri hakkındadır.²⁴⁸ Kâdî 'Îyâz'ın (ö. 544/1149) *Sahîhu Müslim* hakkında kaleme aldığı *İkmâlu'l-mu'lim bi fevâidi Müslîm*²⁴⁹ adlı eserini de şerh eden Muhammed b. Hilfe b. Ömer el-Übbî et-Tûnûsî'nin (ö. 827/1424) *İkmâlu ikmâli'l-mu'lim li fevâidi kitâbi Müslîm* üzerine es-Senûsî, *Mukmilu ikmâli'l-ikmâl şerhu Sahîhi Müslîm* adıyla hâşiyeyi telif etmiştir.²⁵⁰

Ebu'l-Vefâ Sıbt İbnü'l-Acemî Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed b. Halil et-Trâblûsî el-Halebî'de (ö. 841/1438) bu dönemde hâşiye tasnîf eden zatlar arasında yer almıştır. Hadis ve ricâl ilminde önemli bir isim olan İbnü'l-Acemî, Halep'te 753/1352 yılında dünyaya gelmiştir. Anne tarafından Ümeyyeoğulları'na dayanan soyu genellikle muhaddislerin ama genel anlamda çokça ilim erbabı insanın bulunduğu bir aileye mensup olan İbnü'l-Acemî, küçük yaşta babasını kaybetse de annesi onu bu kültür ortamında tutmuş,

²⁴⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 10/198.

²⁴⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/493.

²⁴⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/728-729.

²⁴⁷ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/726.

²⁴⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/720; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*, 91.

²⁴⁹ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1679.

²⁵⁰ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 3/1686.

bu ailede iyi bir eğitim almanın yanı sıra ilmi seyahatlerde de bulunmuştur. Mezhepte Şâfiî olan İbnü'l-Acemî'nin oğlu Ebû Zerr el-Halebi Şâfiî fakîhi, edib, muhaddis ve tarihçi bir âlim olarak meşhur olmuştur. Hadiste “Emîrû'l-Mü'minîn” vasfı da verilen İbnü'l-Acemî, yaşadığı dönemde Halep'in en önemli ilim adamı ve hadis hafızlarından birisi olmuştur. Birden fazla hâşiye yazan İbnü'l-Acemî'nin, *Sahîhu'l-Buhârî*'ye yazdığı hâşiyesinin adı *et-Telkîh* olup 4 ciltten meydana gelmiştir. *Sahîhu Müslim* için telif ettiği hâşiye ise *Tuhfetü'l-müncid ve'l-müthim fî garîbi Sahîhi Müslim*'dir. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* adlı eseri de İbnü'l-Acemî'nin hâşiyesini yazdığı eserler arasında yer almıştır.²⁵¹

İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438), Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Kütübü sittenin* râvileri için telif ettiği *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-kütübü sitte* adlı kitabı için de bir hâşiye telif etmiş, bu hâşiyenin basımı yapılmıştır.²⁵² Zeynüddîn el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) eseri olan *Elfiyye* ve *Elfiyye'yi* şerh etmek için kaleme aldığı *Fethü'l-muğîs* isimli eserleri içinde birer hâşiye kaleme almıştır. Ayrıca Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Afîfü'n-Nebî*, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tecridü esmâi's-sahâbe*, 'Alâî'nin (ö. 761/1359) *Câmi'ü't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl* adlı eserleri içinde ayrıca birer hâşiye kaleme almıştır. İbnü'l-Acemî'nin yazdığı bir diğer hâşiye ise; İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbn Salâh* adlı eserini özetlemek için Nevevî'nin (ö. 676/1277) kaleme aldığı *et-Takrîb ve't-Teyssîr* adlı eser için Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvi* adıyla yaptığı şerh için yazdığı hâşiye olmuştur.²⁵³

Muhammed b. Kâsım el-Mahzûmî (ö. 842/1438) bu asırda hâşiye tasnîf eden musannifler arasında yer almıştır. 778/1376 yılında Cerîd bölgesinde bulunan Kafsa adlı yerleşim biriminde dünyaya gelmiştir. İleri seviyede sünnet bilgisine sahip olan Mahzûmî dünyaya geldiği Kafsa'da ilk eğitimini aldıktan sonra ilmi seyahatler yapmıştır. Mekke, Medine ve Kâhire'de belli bir süre kalarak buralardaki ilmi ortamlardan istifade etmiştir. Memleketine geri dönen Mahzûmî, belli bir süre burada kaldıktan sonra tekrar Hicâz bölgesi ve Kâhire'yi kapsayan seyahatler yaparak buralardan istifade etmiştir. Mekke'de 842/1438'de vefat etmiştir. Telifat sahibi olan Mahzûmî'nin eserlerden birisi de İbn Abdilberr en-Nemrî'nin (ö. 463/1071) Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta* adlı eserine yazdığı *et-Temhîd limâ fî'l-muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* adlı şerhi için kaleme aldığı *et-Temhîd* adlı hâşiyesi olmuştur.²⁵⁴

²⁵¹ Zirikî, *el-A'lâm*, 1/65.

²⁵² Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî - Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Kâşif ve hâşiyetuhû*, thk. Muhammed A'vâme - Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb (Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992).

²⁵³ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/534-544; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/333; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/65-69.

²⁵⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/285-286.

İbn Celâl el-Bağdâdî diye de bilinen Ebu'l-Fazl Muhibbuddîn Ahmed b. Nasrullah b. Ahmed et-Tüsteri el-Bağdâdî'de (ö. 844/1440) hâşiye tasnîf eden isimlerden birisi olmuştur. Müellif 765/1364 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Hanbelî fakîhi ve Mısır Kâdikudâtlık görevini de deruhte eden İbn Celâl el-Bağdâdî, ilk eğitimini babasının da müderrislik yaptığı Müstansırıyye medresesinde almaya başlamıştır. Ayrıca Bağdat'ta zamanın âlimlerinden de dersler almış, çok küçük yaşlarda zekâsı ve ilme olan düşkünlüğü sebebiyle henüz on sekiz yaşındayken dersler okutmak ve fetva vermek üzere icâzetler almıştır. Daha sonra ailesiyle beraber Halep'e yerleşmiş ve burada da dersler almıştır. Kudüs ziyareti sonrası Kâhire'ye geçmiş, burada dersler almaya devam ederken İskenderiye'ye gitmiş, belli bir zaman sonra tekrar Kâhire'ye dönmüş ve derslerine devam etmiştir. Berkûkiyye medresesinde hadis hocalığı görevini yapmış, bununla birlikte farklı medreselerde Hanbelî fikhını okutmuştur. Hanbelî Kâdikudâtlık görevine getirilen İbn Celal el-Bağdâdî, vefatına kadar yaklaşık on dört yıl boyunca bu görevi deruhte etmiştir. Bunun yanında birçok talebe de yetiştiren İbn Celal birkaç tane eser kaleme almıştır, bunlardan birisi de Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *Sahîhu'l-Buhârî hakkında* kaleme aldığı *et-Tenkîh 'alâ li-elfâzi'c-Câmi'i's-Sahîh* adlı şerh için telif ettiği *en-Nüket 'alâ't-tenkîh* isimli hâşiyesi olmuştur.²⁵⁵

Mısır'da 773/1372 yılında dünyaya gelen Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî'de (ö. 852/1449) bu dönemde hâşiye tasnîf eden âlimler arasında yer almıştır. Hadis âlimi ve hafızı olan İbn Hacer; hıfzını çok küçük yaşlarda tamamlamış, tahsil hayatına ise Mekke'de başlamıştır. İslamî ilimlerden hadis, Arap dili ve belâğati, fıkıh, fıkıh usûl, gibi alanlarda dersler almış ama daha çok hadis ilmi ve râviler hakkındaki bilgileriyle temayüz etmiştir.²⁵⁶ Yirmili yaşlarda ilmi seyahatlere başlayan İbn Hacer; İskenderiye, Yemen ve Yemen'deki birçok şehir, Hicâz, Gazze, Kudüs, Dimaşk, Ramle, Mısır, Âmid (Diyarbakır), Ayıntab (Gaziantep) gibi birçok şehirde ilim tahsil etmiştir. Uğradığı şehirlerde hadis imla meclisleri kurarak hadis ilmi ve hadis rivayetleriyle ilgilenmiştir. Kendi ifadesi ile elli beşi kadın olmak üzere toplamda ise altı yüz yirmi sekiz hocadan faydalanmıştır. Birçok medresede fıkıh ve hadis hocalığı da yapan İbn Hacer, kendisinden de yüzlerce öğrenci ilim tahsil etmiştir. 852/1449 yılında Kâhire'de vefat etmiştir. İslam dünyasının önemli simaları arasında yer olan İbn Hacer, yüz elliden fazla eser telif etmiştir. Telifatlarından birisi de İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adlı eseri için yazdığı *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh* adlı eseri olmuştur. İbn Hacer bu eserinde İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve Irâkî (ö. 806/1404) için bazı tenkitlerde bulunmuş ve yer yer tashihlere yer vermiştir. İbn

²⁵⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/126; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/583.

²⁵⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/178; Abdülhayy b. Abdülkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselâlat* (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1982), 1/321-337.

Hacer'in kaleme aldığı bir diğer hâşiye ise Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye* adlı eseri için kaleme aldığı notlar ve tenkitlerden meydana gelen *en-Nüket 'ale'l-elfiyye* adlı çalışması olmuştur. O'nun bu eseri için ta'lik diyenler de olmuştur.²⁵⁷ İbn Hacer'in bir diğer hâşiyesi ise Bedrüddîn ez-Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) *Sahîhu Müslim* için kaleme aldığı *et-Tenkîh 'alâ li elfâzi 'c-Câmi 'i's-Sahîh* adlı eserinin bazı bölümlerini tenkit etmek, tashihlerde bulunmak için yazdığı *en-Nüket 'alâ tenkîhi 'z-zerkeşi 'ale'l-Buhârî* adlı hâşiyesi olmuştur.²⁵⁸

Bu dönemde hâşiye telif edenlerden birisi de Ebû Muhammed Bedrüddîn Hüseyin b. Abdurrahman b. Muhammed el-Hüseyinî el-Âlevî İbnü'l-Ehdel'dir (ö. 855/1451). Yemen'in Kuhziye şehrinde tahminen 799/1377 yılında dünyaya gelen İbnü'l-Ehdel, büyük dedelerinden Muhammed el-Ehdel'den dolayı İbnü'l-Ehdel diye maruf olmuştur.²⁵⁹ İlk eğitimini burada aldıktan sonra ilmi seyahateler yapmış, ilim tahsilini tamamladıktan sonra Yemen'e dönmüştür. Burada birçok talebe yetiştiren İbnü'l-Ehdel birçok eserde telif etmiş ve dönemin Yemen âlimi olarak kabul edilmiştir. *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine Kirmanî'nin yazdığı şerhten de istifade ederek *Miftâhu'l-kârî li-Câmi 'i'l-Buhârî* adıyla hâşiye yazmıştır.²⁶⁰

Bu dönemde hâşiye kaleme alan zatlardan birisi de Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Hasan eş-Şafîî eş-Şîrâzî et-Tebrîzî el-Hüseyinî es-Seyyid Afîfüddîn'dir (ö. 855/1451). Şîrâz yakınlarında bulunan Îc'de 790/1388 yılında dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada babasından almıştır. Burada bulunan meşhur hocalardan başta hadis olmak üzere fıkıh, usûl ve tasavvuf dersleri almıştır.²⁶¹ Daha sonra Medine'ye yerleşip burayı vatan edinmiş ve burada da vefat etmiştir. Birçok eser kaleme alan Afîfüddîn'in eserlerden birisi de Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erba'ûn* adlı eseri için tasnîf ettiği hâşiyesi olmuştur.²⁶² Afîfüddîn'in (ö. 855/1451) kaleme aldığı bir diğer hâşiye ise kimilerine göre Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilu'n-nebeviyye ve'l-hasâisu'l-mustafaviyye* adlı eseri hakkında, kimilerine göre ise bu hâşiye *Şemâil* üzerine değil de *Şemâil'in* şerhi hakkında telif ettiği *Hâşiye 'ale's-şemâil* ya da *Hâşiye 'al's-şerhi's-şemâil* adlı hâşiyesidir.²⁶³

Daha çok Halebî nisbesiyle tanınan Muhammed b. Fahriddîn el-Mardînî eş-Şafîî de (ö. 871/1467) bu yüzyılda hâşiye yazar isimler arasında yer almıştır. Birçok eseri bulunan

²⁵⁷ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 77-81; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/321-337.

²⁵⁸ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/128-130; Ebû'l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Hüseyinî el-Buhârî el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yânî'l-karnî's-sânî 'aşer* (Beyrût: Dâru İbn Hazm ve'l-Beşer, 1988), 3/87; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/87-92; Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 1/77-81; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/321-337; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/583.

²⁵⁹ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 218-219-220.

²⁶⁰ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 218-220.

²⁶¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/166-167.

²⁶² Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/198.

²⁶³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/126-127; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/198.

Halebî'nin eserlerinden birisi de *Sahîhu'l-Buhârî üzerine* kaleme aldığı *Hâşiye 'ale'l-câmî'i's-Sahîhi'l-Buhârî* adlı 3 cilt halindeki hâşiyesidir.²⁶⁴

Ebu'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullah es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Musrî (ö. 879/1474) bu dönemde hâşiye tasnîf eden simalar arasında yer almıştır. 802/1399 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiş, küçük yaşlarda hıfzını tamamlamış ve burada İbn Hacer, Sübkî, Bisâtî, Makrîzî, Fergânî ve İbnü'l-Cezerî gibi önemli hocalardan dersler almıştır. Risâleler hariç başta hadis ve fıkıh olmak üzere hemen hemen ilmin her alanında yüze yakın eser telif etmiştir. Radiyyüddîn es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) hadisleri nahiv konusuna göre düzenlediği *Meşâriku'l-envâr* adlı eseri üzerine hâşiye kaleme almıştır. İbn Kutluboğa'nın bir diğer hâşiyesi ise Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye* adlı eserini şerh etmek üzere kaleme aldığı *Fethü'l-muğîs* adlı şerhinin hâşiyesi olmuştur.²⁶⁵

Ahmed b. Kureyş eş-Şemsüddîn b. Şihâbüddîn el-Mahzûmî el-Bâmî eş-Şâfî el-Kâhirî el-Mâzî (ö. 885/1480) hâşiye yazan zatlar arasında yer almıştır. Kâhire'de 810/1407 yılında dünyaya gelmiş, küçük yaşlarda hıfzını tamamlamış ve birçok önemli eseri ezberlemiştir. İlk eğitimini buradaki önemli hocalardan almış, özellikle nahiv ve fıkıh alanlarında öne çıkan Bâmî, birçok talebe yetiştirmiş, birçok eser telif etmiştir. *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Buhârî li'l-Kirmânî* bunlardan bir tanesidir.²⁶⁶

Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrahim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî (ö. 885/1480) bu asırda hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Musannif Suriye'nin Bekaa şehrinde dünyaya gelmiş, daha sonra Şam'a geçmiş ve oraya da yerleşmiştir. Tefsîr, hadis ve Arap dili alanlarında tanınan Burhânüddîn el-Bikâî ilmi yolculuklar yapmıştır. Bu gayeyle Kudüs ve Kâhire'de bulunmuş, Şam'da 885/1480 yılında vefat etmiştir. Burhânüddîn el-Bikâî'nin birçok eseri var, bunlardan birisi de Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye*'yi şerh etmek için telif ettiği *Fethü'l-muğîs* adlı eserinin hâşiyesi olan *en-Nüketü'l-vefiyye* adlı eseri olmuştur. Bir diğer hâşiyesi ise İbn Hacer'in (ö. 852/1449) kaleme aldığı en önemli hadis usûlü eserlerinden olan *Nuhbetü'l-fiker* ve daha sonra aynı eseri şerh ettiği *Nüzhetü'n-nazâr* adlı çalışma üzerine kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur.²⁶⁷

Bu dönemde hâşiye kaleme alanlardan birisi de Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf Ömer b. Şuayb es-Senûsî'dir (ö. 895/1490). Tilimsan'lı âlim ve sûfî olan Senûsî, Afrika'daki

²⁶⁴ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/205.

²⁶⁵ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/730-731; Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-Arabiyye*, 1/216; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/45-47; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/321-322.

²⁶⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 7/48; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/210-211.

²⁶⁷ Zirikî, *el-A'lâm*, 1/56; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/21-22; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-arabiyye* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, ts.), 1/71.

meşhur Senûsî ailesine mensup ve Tilimsân'da 832/1428 ya da 838/1434 yılında dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada aldıktan sonra Cezayir'e gidip oradaki meşhur hocalardan dersler almıştır. İslam ilimlerinin hemen hemen her alanında eserler veren Senûsî, özellikle kelâm alanındaki eserleriyle meşhur olmuştur. Eş'arî kelâm ekoluna mensup olan Senûsî aynı zamanda tasavvuf da meşgul olmuştur. Birçok eseri bulunan Senûsî'nin, Buhârî ve Müslim'in eserleri hakkında hâşiyeler yazmıştır. *Sahîhu'l-Buhârî* için kaleme aldığı hâşiyesini tamamlayamamış olsa da *Sahîhu Müslim* için yazdığı hâşiyesini tamamlamıştır.²⁶⁸

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Bunusî el-Fâsî (ö. 899/1493) bu dönemde hâşiyeye tasnîf eden simalar arasında yer almıştır. Fas'ta 846/1442 yılında dünyaya gelmiş, 10 yaşlarında hafızlığını tamamlayan Fâsî daha çok Zerrûk ismiyle tanınmıştır. Farklı tasavvuf ekollerine mensup olan Zerrûk, bir tasavvuf şeyhi olarak Şâzeliyye tasavvuf öğretisinin Zerrûkiyye kolunu kurmuştur. Hayatının son yıllarında Libya'daki Mısırâta şehrine yerleşen Zerrûk, 899/1493 yılında vefat etmiştir. Okuttuğu derslere devam eden öğrencilerinin sayısı binlerle ifade edilmiş, bunun yanında birçok eser de telif etmiştir. Bu eserlerinden birisi *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı hâşiyesidir, kimine göre ise bu eser bir ta'likdir.²⁶⁹

5. Hicrî X/XVI. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (900-1000/1500-1600)

Bu asır İslam kültür ve medeniyetinde hâşiyeye türü eserlerin kaleme alınma bakımında büyük bir ilginin görüldüğü ve birbirinden farklı pek çok alanda birçok hâşiyenin telif edildiği bir yüzyıl olmuştur.

Asıl adı Lutfullah olup Maktul Lütfi, Sarı Lütfi ya da Deli Lütfi gibi isimlerle de tanınan, Osmanlı'nın önemli âlimlerinden Molla Lütfi (ö. 900/1495) bu dönemde hâşiyeye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Musannif 850/1446 yılında Tokat'ta dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada babasından aldıktan sonra İmparatorluğun Başkenti İstanbul'a geçmiştir. Burada dönemin önemli âlimlerinden başta felsefe, mantık, kelâm, matematik olmak üzere birçok alanda dersler almış, Osmanlı devletinin birçok bölgesindeki medreselerde müderrislik yapmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre hasımlarının, kıskançlıkları, çekememezlikleri yüzünden zindan atılan hemen akabinde de sürgün edilen Molla Lütfi sonunda zındıklık ve ilhadlık gibi ağır suçlarla itham edilmiş, bu suçlarla yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. 900/1495 yılında boynu vurulmak suretiyle cezası tatbik edilmiştir.²⁷⁰ Molla Lütfi; din, felsefe, fen ve edebiyat alanlarında pek çok eser kaleme almış, bunlardan birisi de *Sahîhu'l-*

²⁶⁸ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/998-999.

²⁶⁹ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/998-999.

²⁷⁰ İsmail Erünsal, "Molla Lütfi Zındıklık İthamıyla mı Öldürüldü?", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (01 Ocak 2016), 37-54.

Buhârî hakkındaki *Ta'likât 'alâ evâli Sahîhi'l-Buhârî*²⁷¹ adlı hâşiye olup müellif bu eserinde *Sahîhu'l-Buhârî'nin* baş tarafında yer alan bazı hadisleri tahlile tabi tutmuştur.²⁷²

Bu dönemde hâşiye kaleme alan simalardan birisi de Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî'dir (ö. 902/1497). Musannif, 831/1428 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimini Kâhire'deki İbn Hacer'den (ö. 852/1449) henüz yedi yaşındayken almaya başlamış ve vefatına kadarda hocasından hiç ayrılmamıştır. İbn Hacer'in vefatından sonra ilmi seyahatler yapmaya başlamış, bu amaçla başta Hicâz bölgesi olmak üzere Kudüs, Dimyat, Hama, Halep, Dımaşk gibi birçok şehir ve belde gezmiştir. İlmî seyahatler sonucunda sayıları dört yüz olarak açıklanan hocadan dersler almış, birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinden birisi de Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı *et-Tenkîh 'alâ li elfâzi'l-Câmi'i-s-Sahîh* adlı eseri için tasnîf ettiği hâşiye olan *Tecrîdu havâşî 'alâ tenkîhi'z-Zerkeşî*'dir.²⁷³

Kudüs'te 822/1419 yılında dünyaya gelen Şâfiî âlimi Ebu'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebûbekir el-Makdisî (ö. 906/1500) bu dönemde hâşiye kaleme alan zatlar arasında yer almıştır. Müellif ilk eğitimini burada babasından aldıktan sonra dönemin önemli hocalarından dersler almış ve ilim tahsili için seyahatler yapmaya başlamıştır. Kudüs'te bulunan Salâhiyye medresesinde ve Kâhire'deki birçok medresede dersler vermiş, talebeler yetiştirmiş ve eserler kaleme almıştır. Hicrî 906/1500 tarihinde Kudüs'te de vefat eden Makdisî'nin eserlerinden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) kaleme aldığı *Nuhbetu'l-fiker* adlı hadis usûlü eseri hakkında tasnîf ettiği hâşiye olan *Hâşiye 'alâ şerhi'n-nuhbe*'dir.²⁷⁴

Cemâlüddîn Yûsuf b. Hasan b. Ahmed b. Hasan b. Abdülhâdî ed-Dimeşkî el-Müberred (ö. 909/1503) bu asırda hâşiye kaleme alan zatlar arasında yer almıştır. Dımaşk'te dünyaya gelen Müberred, aynı şekilde eğitimini burada başta İbnü'l-İrâkî, İbn Nâsiriddîn gibi önemli isimlerden almıştır. Dersler vermiş, öğrenciler yetiştirmiş ve çoğu cüzler halinde olmak üzere pek çok eser tasnîf etmiştir. Bu eserlerinde birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı hâşiyedir.²⁷⁵

Bu asırda hâşiye tasnîf eden isimlerden birisi de Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebûbekir b. Muhammed el-Hudeyrî es-Süyûtî'dir (ö. 911/1505). Musannif Kâhire'de 849/1445 yılında dünyaya gelmiştir. Arap dili ve belâgatı başta olmak üzere fıkıh, fıkıh usûlü,

²⁷¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/554.

²⁷² Erünsal, "Molla Lütü Zındıklık İthamıyla mı Öldürüldü?", 1-30.

²⁷³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 36/313-316.

²⁷⁴ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/222-244; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/222-223; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/193.

²⁷⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/308; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/410.

tefsîr gibi alanlarda dersler almış, özellikle hadis ilmi alanında temayüz etmiştir. Küçük yaşta hıfzını tamamlamış ve iyi bir eğitim için büyük gayretler sarf eden Süyûtî, hadis, fıkıh Arap dili ve edebiyatı, feriz ilmine dair birçok eseri ezberlemiştir. Daha genç yaşta şerh, hâşiye, ta'lik türü gibi birçok eser telif etmiştir. Fakat bunların büyük bir kısmını daha sonra imha etmiştir. Süyûtî; hac farızası dışında Mısır'dan hemen hemen hiç ayrılmamış, zamanının büyük bir kısmını eser telif etmek ve resmi görevleri ifa etmeye ayırdığı için talebe yetiştirmeye pek zaman ayıramamıştır. Ömrünün son birkaç yılını inzivaya çekildiği Kâhire'deki Nil nehrinin üzerinde bulunan Ravza adasında geçirmiş ve 911/1505 yılında burada da vefat etmiştir. Eserlerinin sayısı binle ifade edilen Süyûtî'nin bu eserlerinden birisi de Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) telif ettiği *Süneni Ebû Dâvûd'un ihtisâr çalışması olan el-Müctebâ mine's-sünen* isimli eser hakkında kaleme aldığı hâşiyedir. Ayrıca Süyûtî aynı eser için *Zehru'r-rubâ 'ale'l-müctebâ* adıyla bir tane de şerh telif etmiştir.²⁷⁶

Bu yüzyılda hâşiye tasnîf eden isimlerden birisi de İbn Gâzî adıyla bilinen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Gâzî Ebû Abdullah el-Mağribî el-Mâlikî el-Miknâsî'dir (ö. 919/1513). Fas'ın Miknâs şehrinde 841/1437 yılında dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada aldıktan sonra ilim tahsili için Fas'a geçmiş ve burada uzun yıllar eğitim almıştır. İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında eğitim görmüş, birçok hocadan dersler almış ve birçoğundan da ilmi icâzetler almıştır. Uzun süren tahsil hayatından sonra Miknâs'a dönen İbn Gâzî, burada öğrenci yetiştirmek için dersler vermiş ve birden fazla eser telif etmiştir. Bunların yanı sıra toplumun sorunlarıyla da yakından ilgilenmiş, O'nun bu faaliyetleri rahatsızlık meydana getirmiş ve siyasi otorite tarafından baskıya maruz kalmıştır. Endülüs'te bulunan Müslümanların baskıya maruz kalmaları onu rahatsız etmiş, bunun için birçok askeri seferde de yer almış ve Fas'ta 919/1513'de vefat etmiştir. Eserinden birisi de *İrşâdu'l-lebîb* adlı hâşiyesi olup eser *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında telif edilen bir hâşiyedir.²⁷⁷

Kastamonî, Merzifonî nisbeleriyle de bilinen Hayrüddîn Hızır el-Atûfî (ö. 948/1541) bu dönemde hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almıştır. Atûfî Merzifon'da dünyaya gelmiş, dönemin önemli isimlerinden hadis, tefsîr, fıkıh, usûl, meânî gibi dersler almıştır. Osmanlı sarayında öğreticilik görevini üstlenmiş, aynı zamanda eserler telif eden Atûfî Eyüp'te 978/1541 yılında vefat etmiştir. Telifatlarından birisi de Radiyyüddîn es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) nahiv konularını dikkate alarak sahih hadisleri bir araya getirme gayesiyle yazdığı *Meşâriku'l-envâri'n-Nebeviyye min sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye* eseri için kendi

²⁷⁶ Muhammed Çetkin, *Celâleddîn es-Süyûtî ve Arap Gramerindeki Yeri* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014), 80-84.

²⁷⁷ Sâlih b. Muhammed el-Fullanî, *Katfû's-semer fî refî esânîd'l-müsannifât fî'l-fünûn ve'l-eser*, thk. Âmir Hasen Sabri (Cidde: Dârü's-Şûruk, 1984), 100.

yazdığı şerh için *Keşfu'l-meşârik* adlı telifatının ilk hadisi üzerine yazdığı *Hâşiye 'alâ şerhi'l-evvel min ehâdisi'l-meşârik* adlı hâşiyesidir. Atûfî'nin telif ettiği bir diğer hâşiye ise yine es-Sâğânî'nin aynı eseri için İbn Melek'in (ö. 821/1418), *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi meşâriki'l-envâr* adıyla kaleme aldığı şerh için *Hâşiye enzâr fî şerhi ba'zî hadîs meşâriki'l-envâr* adlı hâşiyesi olmuştur.²⁷⁸

Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Yûsuf el-Halebî el-Kâdirî, Radiyyüddîn İbnü'l-Hanbelî'de (ö. 971/1563) bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Halep'te 908/1502 yılında dünyaya gelen müellif, fakîh, tarihçi, şair, dil âlimi olup Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen dedeleri Hanbelî olduğu için bu nisbeyle anılmıştır. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Halep'te bulunan dönemin önemli isimlerinden dersler almış ve 954/1534 yılına kadar Halep'ten çok ayrılmadı, bu tarihte hac farızasını eda ettikten sonra Dımaşk'a yerleşmiş ve burada da dersler vermiştir. Baş müderrislik görevine getirilince bütün vaktini talebe yetiştirmeye ve eser telif etmeye ayırmıştır. 971/1563 yılında Halep'te vefat eden İbnü'l-Hanbelî yetmiş yakın eser tasnîf etmiştir.²⁷⁹ Bunlardan birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetu'l-fiker* adlı hadis usûlü eseri hakkında *Menhu'n-nuğbe 'alâ şerhi'n-nuğbe* adıyla yazdığı hâşiyesi olmuştur.²⁸⁰

6. Hicrî XI/XVII. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (1000-1100/1600-1700)

Bu asır ilmi faaliyetlerin yoğun bir şekilde devam ettiği, önemli pek çok eser için hâşiye türü eserlerin tasnîf edildiği ve hâşiye anlayışı bakımından bir önceki yüzyılın devamı mahiyetinde olan bir dönemdir.

Bu asırda hâşiye telif eden isimlerden birisi de Şeyh Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf b. Abdurrahman el-Kasrî el-Fihri el-Fâsî'dir (ö. 1013/1604).²⁸¹ Müellif 937/1530 yılında Kasrû'l-Kebîr'de dünyaya gelmiş, eğitimini burada almış ve genç yaşlarda Abdurrahman el-Meczub vasıtasıyla Şâzeliyye tarikatına intisab etmiştir. İlim tahsili için farklı zamanlarda Fas'a gitmiş, kendisine çağın Gazzalîsi unvanı verilmiştir. Portekizlilerle yapılan savaşlara katılmış, daha sonra Fas'a yerleşmiş ve burada cami ile beraber ez-Zâviyetü'l-Fâsiyye adıyla bir zaviye kurmuştur. Bu Tekke'de etrafında geniş bir talebe ve pek çok mürid toplanmış, dersler verip talebeler yetiştiren Fâsî aynı zamanda eserlerde telif

²⁷⁸ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/346; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/101.

²⁷⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, 5/302-303.

²⁸⁰ Serkîs, *Mu'cemü'l-ma'tûbâ'âtü'l-Arabiyye*, 1/253; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1135.

²⁸¹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/154-155.

etmiştir. Eserlerden bir tanesi de Müslim'in *Sahîhu Müslim* isimli eseri için yazdığı fakat tamamlayamadığı kabul edilen hâşiyesi olmuştur.²⁸²

Ebu'l-Hasan Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî el-Kârî'de (ö. 1014/1605) bu dönemde hâşîye telif eden isimlerdendir. Muhaddis, müfessir, kıraat âlimi ve Hanefî fakîhi olan Ali el-Kârî, Herat'ta dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada aldıktan sonra Mekke'ye yerleşmiş ve burada devrin önemli hocalarından dersler almıştır. İyi bir kıraat ilmine sahip olan Ali el-Kârî aynı zamanda tehzib alanında da mahir bir sima olmuştur. Hiçbir resmi görev kabul etmeyen Kârî, yüz seksen kadar eser telif etmiştir. Eserlerden birisi de Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* isimli eseri üzerine kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur. Ali el-Kârî'nin telif ettiği bir diğer eser ise şerh mi hâşîye mi olduğu konusunda ihtilaf bulunan İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker'ine* yazdığı *Nüzhetü'n-nazâr* isimli şerh üzerine kaleme aldığı *Hâşîye 'alâ nüzheti'n-nazâr*'dır. Kimi kaynaklarda bu eser hâşîye olarak kayıtlanmıştır.²⁸³

Tefsîr ve hadis alanlarında müderrislikte yapan Ebû Abdullah Abdurrahman b. Muhammed el-Fakîh el-Fâsî (ö. 1036/1626) bu dönemde hâşîye kaleme alan isimler arasında yer almış, Fâsî fıkıh, fıkıh usûlü, nahiv, kelâm ve musiki gibi pek çok alanda yetkin bir isim olmuştur. Birçok eser kalem alan Fâsî'nin eserlerinin birçoğu ise hâşîye türü eserlerden meydana gelmiştir. Hâşiyelerinden birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında kaleme aldığı *Hâşîye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı hâşîye olmuştur.²⁸⁴

Ebû İshâk Burhânüddîn İbrahim b. İbrahim b. Hasan el-Mâlikî el-Lekânî (ö. 1041/1632) bu dönemde hâşîye kaleme alan müellifler arasında yer almıştır. Mısır'da Lekâne adlı yerleşim biriminde 971/1563 yılında dünyaya geldiği kabul edilmiş, iyi bir tahsil gören Lekânî Ezher'de müderrislik yapmış ve Mısır'da bulunan ulema arasında seçkin bir şahıs olarak kabul edilmiştir. Birçok eser telif eden Lekânî'nin eserlerinden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker'e* yazdığı şerh olan *Nüzhetü'n-nazâr* üzerine tasnîf ettiği *Laktü'd-dürer* adlı hâşiyesidir.²⁸⁵

Bu dönemde hâşîye türü eser tasnîf eden simalardan birisi de Ebu'l-İrşâd Nûrüddîn Ali b. Muhammed b. Abdurrahman el-Üchûrî'dir (ö. 1066/1656). Musannif Mısır'daki Üchûrî'l-Verd'de 967/1560 yılında dünyaya gelmiş, Dedesi'de meşhur bir âlim olan Üchûrî Mısır'da dönemin önemli hocalarından tefsîr, hadis başta olmak üzere fıkıh, fıkıh usûlü, mantık gibi

²⁸² Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/154-155.

²⁸³ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/445; Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-'Arabiyye*, 2/1791-1794; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/166; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 8/100.

²⁸⁴ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/149.

²⁸⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/30-32.

dersler almıştır. Birçok talebe yetiştirmiş ve pek çok eser telif etmiş, eserlerinden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetu'l-fiker'e* yazdığı şerh olan *Nüzhetü'n-nazâr* için kaleme aldığı hâşiyedir.²⁸⁶

Bu dönemde hâşiye kaleme alanlardan birisi de Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî eş-Şâfiî el-Mısırî Şemsüddîn'dir (ö. 1069/1658). Mısır'ın batı yakasında yer alan Şevberî yerleşim biriminde 977/1570 yılında dünyaya gelmiştir. Eğitimini Mısır'da aldı ve Kâhire'de 1069/1658 yılında vefat etmiştir. Birçok eser telif eden Şevberî'nin tasnif ettiği eserlerinden birisi de Kastallânî'nin (ö. 923/1517) siyer alanında yazdığı *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* isimli eseri üzerine telif ettiği hâşiyesidir.²⁸⁷

Muhammed b. İbrahim Sariyüddîn el-Mısırî el-Hanefî İbnü's-Sâiğ (ö. 1069/1658) hâşiye yazan isimler arasında yer almıştır.²⁸⁸ Mısır'da farklı medreselerde eğitim almıştır.²⁸⁹ Birçok eser kaleme alan İbnü's-Saiğ'in eserlerinden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449), *Nuhbetu'l-fiker* adlı eseri için yazdığı şerh olan *Nüzhetü'n-nazâr* için kaleme aldığı *Hâşiye 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker* isimli hâşiyedir.²⁹⁰

Ahmed b. Seyyid Muhammed b. Yûnus b. Ahmed b. 'Alâüddîn Ali el-Bedrî ed-Deccânî el-Medenî el-Kuşâşî (ö. 1071/1660) bu asırda hâşiye kaleme alan simalar arasında yer almıştır. Aslen Kudüslü olan Kuşâşî'nin dedesi Medine'ye gelip yerleşmiş, kendisi de 991/1583 yılında burada dünyaya gelmiştir. Mâlikî mezhebine mensup olan Kuşâşî daha sonra Şâfiî mezhebini tercih etmiş, fakat her iki mezhepte de fetva verebilecek yetkinliğe ulaşmıştır. Medine'de vefat eden el-Kuşâşî'nin birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerinden birisi de Kastallânî'nin (ö. 923/1517) müdevvenatından olan *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* adlı kitabına yazdığı hâşiyesidir.²⁹¹

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ebû İshâk Burhânüddîn İbrahim b. Muhammed b. İsmâ el-Meymûnî'dir (ö. 1079/1669). Mısırlı müfessir, muhaddis olan Meymûnî, 991/1583'de dünyaya gelmiştir. Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* adlı eseri için bir hâşiye kaleme almıştır.²⁹²

²⁸⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/782-783; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 1/758.

²⁸⁷ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 6/11.

²⁸⁸ Muhibbî, *Hülâsâtü'l-eser fi a'yâni'l-kârni'l-hadi-aşer*, 3/316-317.

²⁸⁹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 1/384.

²⁹⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/304-305; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 1/384; Muhibbî, *Hülâsâtü'l-eser fi a'yâni'l-kârni'l-hadi-aşer*, 3/317-318.

²⁹¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 1/161-162.

²⁹² Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 1/32-33; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/67.

Muhammed b. Nâsuriddîn ed-Der'î el-Mağrîbî (ö. 1080/1669) bu asırda hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almış, Ebû Dâvûd'un *Süneni* için *Havâmiş 'alâ Süneni Ebî Dâvûd* adıyla hâşiye kaleme almıştır.²⁹³

Ebû'd-Diyâ Nûrûddîn Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî (ö. 1087/1676) bu asırda hâşiye tasnîf eden simalar arasında yer almıştır. 997/1588 yılında Mısır'daki Şebrâmellisî'de dünyaya gelmiştir. Şebrâmellisî küçük yaşta gözlerini kaybetmiş, Ezher'de eğitimini aldıktan sonra burada dersler vermeye başlamıştır. Birçok talebe yetiştiren Şebrâmellisî birden fazla eser kaleme almıştır. Eserlerinden birisi de İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) Tirmizî'nin *Şemâ'ilü'n-Nebeviyye* adlı eseri için yazdığı şerh olan *Eşrefü'l-vesâ'il ilâ fehmi's-şemâ'il* üzerine tasnîf ettiği *Hâşiye 'alâ eşrefi'l-vesâ'il* adlı hâşiyedir.²⁹⁴ Şebrâmellisî'ye nispet edilen bir diğer hâşiye ise Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatı ve şahsiyeti hakkında kaleme aldığı *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* isimli eseri hakkında telif ettiği hâşiyesidir.²⁹⁵

Bu dönemde hâşiye türü eser tasnîf eden isimlerden birisi de Ebu's-Su'ûd Abdülkadîr b. Ali b. Yûsuf Muhammed el-Fihri el-Fâsî'dir (ö.1091/1680). Musannif Kasr bölgesinde dünyaya gelmiş ve eğitiminin büyük bir kısmını burada almıştır. Fas'ta vefat eden Fâsî telifat sahibi bir zattır. Eserlerinden biriside *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı *Havâşî 'alâ's-sahîh* isimli hâşiyesidir.²⁹⁶

Ebûbekir b. Abdullah en-Nâblusî eş-Şâfiî İbnü'l-Ehram (ö. 1091/1680) bu asırda hâşiye telif eden simalar arasında yer almıştır.²⁹⁷ Müellif aslen Nâblus'lu olup 100/1593 yılında dünyaya gelmiştir. Fazilet sahibi bir zat olan İbnü'l-Ehram, birçok eser kaleme almıştır. Eserleri ise daha çok şerh ve hâşiye türü eserlerden meydana gelmiştir.²⁹⁸ Eserlerinden birisi de Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmi'ü's-Sağîr* adlı eseri kendisinin yazdığı şerh üzerine yazdığı hâşiye olmuştur.²⁹⁹

7. Hicrî XII/XVIII. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (1100-1200/1700-1800)

Bu yüzyıl hâşiye türü eserlerin yoğun bir şekilde telif edilip rağbet gördükleri asırlardan birisi olmuştur. Birçok meşhur eser için yeni yeni hâşiyeler yazıldığı gibi daha önce

²⁹³ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1054; Tüleydi, *Türâsü'l-meğârîbe fî'l-hadisi'n-nebeviyye ve'l-ulûmîhi*, 296.

²⁹⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/314.

²⁹⁵ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/761; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/747.

²⁹⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 2/192.

²⁹⁷ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/240.

²⁹⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/67.

²⁹⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/67; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/240.

hakkında hâşiyeler yazılan pek çok eser içinde aynı şekilde yeniden hâşiyelerin yazıldığı yüzyıl olmuştur.

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ebû İshâk Ebu'l-Vakt İbrahim b. Şehâbüddîn eş-Şehrânî eş-Şehrezûrî el-Gürânî'dir (ö. 1101/1690). Şehrezûr ilim havzasında yetişmiş, ilk eğitimini burada aldıktan sonra ilim tahsili için yolculuk yapmıştır. Bu gayeyle Hicâz, Mısır, Şam gittiği yerler arasında yer almıştır. Sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşerek burayı vatan edinmiştir. Burada bulunan önemli hocalardan dersler almış, Arapça, Farsça, Türkçe gibi birçok dil bilen Gürânî yüzden fazla eser telif etmiştir. Bu eserlerden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adlı eserini önce *Nuhbetu'l-fiker* adıyla yeniden düzenleyip daha sonra *Nüzhetü'n-nazâr* adıyla yazdığı şerh için *Hâşiye 'alâ nüzheti'n-nazâr fi tavdihi nuhbeti'l-fiker* adıyla tasnif ettiği hâşiyesi olmuştur.³⁰⁰

Bu yüzyılda hâşiye tasnif eden isimlerden birisi de Ebû Abdullah Ahmed el-İznîkî'dir (ö. 1108/1696). Daha çok Vahyîzâde olarak bilinen müellif ilk eğitimini İznîk'te aldıktan sonra İstanbul'da eğitimini tamamlamıştır. Atik Valide Dâru'l-Hadisinde bir dönem hadis dersleri okutmuş, vefat tarihi hakkında farklı rakamlar verilen Vahyîzâde'nin vefatı için Hediyyet'ül-Arifin'in müellifi İsmail Paşa (ö. 1839/1920) ve el-A'lâm'ın müellifi Ziriklî (ö. 1893/1976) h. 1018 tarihini zikretmekte,³⁰¹ Kâtib Çelebi'de (ö. 1067/1657) vefat tarihini h. 1018 olarak kabul etmiştir.³⁰² Bursalı Mehmed Tâhir Efendi (ö. 1861/1925) ise h. 1108 tarihini zikretmiştir.³⁰³ Bir diğer tartışma konusu ise Vahyîzâde'nin bu eserinin nasıl bir eser olduğu konusunda olmuştur. Ziriklî, Vahyîzâde'nin bu eserinin ismini zikretmemiş.³⁰⁴ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi ise eseri bir şerh olarak zikretmiş ve eseri Radiyyüddîn es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye min Sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye* adlı eserinin şerhi olarak zikretmiş ve eserin ismini ise *Şerhu Meşâriki Şerîk* olarak haber vermiştir.³⁰⁵ Kâtib Çelebi ise eserin *Meşâriku'l-envâr'ın* İbn Melek (ö. 821/1418) tarafından yazılan şerhi olan *Mebâriku'l-ezhâr fi şerhi meşâriku'l-envâr* adlı çalışmanın hâşiyesi olduğunu zikretmiştir.³⁰⁶ İsmail Paşa ise eserin *Meşâriku'l-envâri'n-Nebeviyye min sıhâhi'l-ahbâri'l-Mustafaviyye* adlı eserin hâşiyesi olduğunu ve eserin adını *Hâşiye 'alâ meşâriki'l-envâr* olarak nakletmiştir.³⁰⁷

³⁰⁰ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 1/5; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/35; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1/23.

³⁰¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/8; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 2/268.

³⁰² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1689.

³⁰³ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/217.

³⁰⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/8.

³⁰⁵ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/217.

³⁰⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1689.

³⁰⁷ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 2/268.

Osmanlı Kadılarından Süleymân Efendi’de (ö. 1120/1690) bu asırda hâşiye telif eden simalar arasında yer almıştır. Eğitimi İzmir’de tamamlayıp burada meşhur olduğu için İzmirî diye bilinen musannifin doğum yeri ise Girit’tir. Nemç seferinde yaralanan İzmirî 1120/1690 yılında Belgrad’da vefat etmiştir. Hadis ve fıkıh usûl ilimlerinde temayüz eden İzmirî’nin birden fazla eseri vardır. Eserlerden birisi de Erbâin üzerine yazdığı hâşiyesi olmuştur. Fakat bu Erbâin’in aidiyeti hakkında bilgiye ulaşamadık.³⁰⁸

Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Halebî el-Hanefî el-Kevâkibî (ö. 1124/1712) bu asırda hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almıştır. Halep’te 1054/1644 yılında dünyaya gelmiş, ilim tahsilini burada bulunan önemli hocalarda almıştır. Daha çok şerh ve hâşiye türü eserlerden meydana gelen pek çok eser telif etmiş, bunlardan birisi de İbn Hacer’in *Nuhbetu’l-fiker* adlı eseri için kaleme aldığı *Hâşiye ‘alâ nuhbeti’l-fiker* adlı hâşiyesi olmuştur.³⁰⁹

Ebû Abdullah Abdurrahman b. Zikrî el-Fâsî (ö 1133/1731) bu dönemde hâşiye tasnîf eden simalar arasında yer almıştır. Müellif Mâlikî fakîhi olup aslen Faslı’dır. Birçok eseri bulunan Zikrî’nin eserlerinden birisi de *Sahîhu’l-Buhârî* hakkında kaleme aldığı *Hâşiye ‘alâ’c-Câmi’i’s-Sahîhi’l-Buhârî* adlı hâşiyesidir.³¹⁰

Bu dönemde hâşiye tasnîf eden muhaşşîlerin başında çalışmamızın konusunu da teşkil Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) yer almaktadır. Sindî birçok hâşiye kaleme almıştır. Hâşiyelerden birisi Buhârî’nin (ö. 256/870) *Sahîhu’l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı ve matbu olan *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî* adlı hâşiyesidir. Sindî’nin hâşiyelerinden bir diğeri de Müslim’in (ö. 261/875) *el-Câmi’u’s-Sahîh’i* üzerine tasnîf ettiği aynı şekilde matbu olan *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Sahîhi Müslim* adlı hâşiyesidir. Muhaşşî Sindî’nin bir diğeri hâşiyesi ise *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce* adıyla matbu olan İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *es-Sünen* isimli eseri üzerine kaleme aldığı hâşiyesidir.³¹¹ Sindî’nin diğer bir hâşiyesi ise *Fethü’l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd* ismiyle Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *Süneni* için telif ettiği ve matbu olan hâşiyesidir.³¹² Sindî’nin bir diğer hâşiyesi ise genel kabule göre tamamlayamadığı Tirmizî’nin (ö. 279/892) *el-Câmi’u’s-Sahîh’i* üzerine yazdığı *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni-t-Tirmizî* hâşiyesidir.³¹³ Sindî’nin hâşiyelerinden birisi de Nesâî’nin (ö. 303/915) *Süneni* üzerine kaleme aldığı ve matbu olan *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ*

³⁰⁸ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/357.

³⁰⁹ Murâdî, *Silkü’l-dürer*, 1/175-176; Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/240.

³¹⁰ Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/197.

³¹¹ Habeşî, *Câmi’ü’s-şürûh ve’l-havâşî*, 2/1057.

³¹² Kettânî, *Fihristü’l-fehâris*, 1/148.

³¹³ Abdurrahmân b. Hasan el-Cebertî, *‘Acâibü’l-âsâr fi’t-terâcim ve’l-ahbâr*, thk. Abdurrahîm Abdurrahmân Abdurrahîm (Kâhire: Maṭbatü’l-Dâri’l-Kütübî’l-Mısıriyye, 1997), 1/154.

Süneni-n-Nesâi isimli hâşiyesidir.³¹⁴ Sindî'nin eserlerinden birisi de Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) en önemli eserlerinden olan *el-Müsned* üzerine tasnîf ettiği *Hâşiye müsnedi'l-İmâm İbn Hanbel* adıyla matbu olan hâşiyesidir. Sindî'nin hâşiyelerinden birisi de Nevevî'nin (ö. 676/1277) yazdığı *el-Ezkâr* isimli eserinin hâşiyesidir.³¹⁵ Sindî'nin bir diğer hâşiyesi ise *Behcetü'n-nazâr ala şerhi nuhbet'i'l-fiker*'dir. *Nuhbet'ü'l-fiker* İbn Hacer'in (ö. 852/1449), İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) kaleme aldığı *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs* adlı hadis usûlü alanındaki kitabının ihtisârıdır. *Behcetü'n-nazâr 'alâ nuhbeti'l-fiker* adlı hâşiye Sindî'nin İbn Hacer el-Askâlânî'nin (ö. 852/1449) bu ihtisâr üzerine olan hâşiyesidir.³¹⁶

İlyâs b. İbrahim b. Dâvûd b. Hızır eş-Şâfî es-Sûfî el-Gürânî (ö. 1138/1726) bu asırda hâşiye telif eden simalardandır. 1047/1637 yılında Nişâbûr'daki İsferâyîn'e bağlı Gürân yerleşim biriminde dünyaya gelmiş, ilim tahsili için Dimaşk'a gitmiş ve buradaki meşhur hocalardan dersler almıştır. Sade bir hayat yaşamayı tercih eden Gürânî, kendisini ilim tahsiline adanmış, dersler verip talebe okutmaya vakfetmiş 'âbid bir kişi olarak tanınmıştır. Daha çok hâşiye türü eserler telif eden Gürânî'nin hâşiyelerden birisi de Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erba'ûn* adlı eserine Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Fethü'l-mübîn fi şerhi'l-erbâ'in* adıyla yazdığı şerh için telif ettiği hâşiyedir.³¹⁷

Birçok ilim dalında meşhur olan Hüseyin b. Ahmed b. Salâh b. Ahmed b. el-Hüseyin es-Sen'ânî (ö. 1141/1729) bu asırda hâşiye kaleme alan simalardandır. Hüseyin Zübâre diye maruf olan müellifin birden fazla eser kaleme almıştır. Eserlerinden birisi İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Kütübü sittedeki* hadisleri bir araya getirdiği eserine İbnü'd-Deyba' Abdurrahman (ö. 944/1537) *Teysirü'l-vusûl ilâ câmi'i'l-usûl min hadîsi'r-Rasûl* adlı şerhine *Hâşiye 'alâ teysîri'l-vusûl* adlı hâşiyesidir.³¹⁸

Bekir b. Ali Ferdî el-Kayserî er-Rûmî el-Hanefî Ârâyîcî-Zâde'de (ö. 1145/1732) bu dönemde hâşiye yazan isimlerden birisidir. Hanefî müderrislerden, fazilet sahibi bir kişi olan Ârâyîcî-Zâde birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerinden birisi de Buhârî'nin, *Sahîhu'l-Buhârî'nin* şerhlerinden (fakat hangi şerh olduğu bilgisine rastlayamadık) birisi için kaleme aldığı hâşiyesidir.³¹⁹

³¹⁴ Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/154.

³¹⁵ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/113.

³¹⁶ Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/154; Mehmet Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/245-246; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992), 55-60.

³¹⁷ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/272-274; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/8; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/391.

³¹⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/602.

³¹⁹ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/289-290; Bağdâdî, *Hedyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/234.

Asıl ismi Mehmed olup Kefevî Hacı Hamîd Mustafa'nın oğlu Muhammed b. Mustafa b. Hamîd el-Kefevî el-Hanefî Akkirmânî (ö. 1147/1760) bu asırda hâşiye tasnîf eden müellifler arasında yer almıştır. Osmanlı döneminde İzmir, Mısır ve Mekke kadısı olarak görev yapmış, Mekke kadısı iken 1174/1760 yılında orada vefat etmiştir. Birçok eser kaleme alan Akkirmânî'nin eserlerinden birisi *Hâşiyetü'l-Buhârî* ismiyle *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında kaleme aldığı hâşiyesidir.³²⁰

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ahmed b. Abdurrahman b. İsâ el-Evsî el-Ensârî en-Nâib'dir (ö. 1155/1742). Aslen Endülüslü olan Nâib Trablus'ta dünyaya gelmiştir. Birden fazla eser telif eden Nâib'in telifatlarından birisi *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı *Ta'lik 'ale'l-Buhârî* adlı hâşiyesi olmuştur.³²¹

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî'dir (ö. 1162/1749). Doğum yeri olan Aclûn'da ilk eğitimini aldıktan sonra ilim tahsili için seyahatler yapmış, bu gayeyle Şam'a giderek oradaki hocalardan dersler almıştır. İstanbul'a gitti daha sonra Osmanlı devleti tarafından Şam Emeviyye cami müderrisliğine tayin edilmiş ve ömrünün sonuna kadar da bu görevi devam ettirmiştir.³²² Birçok eser telif eden Aclûnî'nin eserlerinden birisi de *İstirşadu'l-müstersîdin li fehmi'l-fethi'l-mübîn* adıyla Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erba'ûn* adlı eseri için Heytemî'nin (ö. 974/1567) yazdığı şerh olan *el-Fethü'l-mübîn fi şerhi'l-erba'in* için kaleme aldığı hâşiyesidir.³²³

Bu dönemde hâşiye tasnîf edenlerden birisi de Mevlâna Muhammed b. Veli b. Rasûl İzmirî'dir (ö. 1165/1751). İlk eğitimini doğum yeri olan Kırşehir'de aldıktan sonra İstanbul'a giderek tahsilini tamamlamıştır. Davet üzerine İzmir'e gitmiş ve orada dersler okutmuştur. Müderrislik göreviyle beraber müftülük görevini de ifa etmiş ve orada da vefat etmiştir. İzmirî birçok eser telif etmiştir. Bunlardan birisi İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) Tirmizî'nin *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye* isimli eseri üzerine yazdığı şerh için kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur.³²⁴

Medâbiği ismiyle meşhur olan Hasan b. Ali b. Ahmed el-Mentâvî el-Ezherî eş-Şafiî (ö. 1170/1756) bu asırda hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Mısır'da fazilet sahibi bir şahıs, iyi bir muhaddis ve fakîh olarak tanınmıştır. Birçok eser kaleme alan Medâbiği'nin eserlerinden birisi de Nevevî'nin (ö. 676/1277) kaleme aldığı *el-Erba'ûn* isimli

³²⁰ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/332.

³²¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/332; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*, 83.

³²² Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 1/259-272; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 98-102.

³²³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/325; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/220-221.

³²⁴ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtü'l-Arabiyye*, 1/227.

kitabına İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) kaleme aldığı *el-Fethü'l-mübîn fi şerhi'l-erba'in* üzerine yazdığı *Hâşiyetü'l-fethü'l-mübîn* adlı hâşiyesidir.³²⁵

Bu dönemde hâşîye tasnîf eden simalardan birisi de Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed et-Tayyîb b. Muhammed eş-Şarkî es-Sumeylî el-Fâsî el-Medenî'dir (ö. 1170/1756). Eğitimini dünyaya geldiği Fas'ta almıştır. İlme büyük bir önem veren Şarkî bu amaçla başta Hicâz bölgesi olmak üzere İstanbul, Şam, Halep, Kâhire gibi birçok belde gezmiş, iki yüzden fazla hocadan dersler almış ve pek çok öğrenciye hocalık yapmıştır. Uzun süre kaldığı Medine'de Mescid-i Nebvî'nin imam ve hatiplik görevlerini uzun süre ifa etmiştir. Medine'de vefat eden Şarkî, Cennetü'l-Bakî kabristanına defnedilmiştir. Birçok eser kaleme almış bu eserlerinden birisi de Buhârî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* isimli eseri için *İrşâdü's-Sârî* adıyla şerh yazan Kastallânî'nin (ö. 923/1517) bu eseri üzerine yazdığı *Hâşîye 'alâ şerhi Kastallânî* adlı hâşiyesi olmuştur.³²⁶

Bu dönemde hâşîye kaleme alanlardan birisi de Ebu'l-Mekârim Şemsüddîn Muhammed b. Sâlim b. Ahmed el-Hifnî'dir (ö. 1181/1767). Mısır'ın Hafnâ köyünde dünyaya gelmiştir. Henüz on dört yaşındayken Kâhire'ye gidip Ezher'e yazılmıştır. Burada bulunan önemli hocalardan dersler almış, daha sonra Ezher'de bu dersleri okutmaya başlamıştır. Tasavvuf ile yakından ilgilenen Hifnî Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatlarının Hifniyye kolunu kurmuştur. Birçok talebe yetiştiren Hifnî aynı zamanda birden fazla eserde kaleme almıştır. Tasnîf ettiği eserlerinden birisi de Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'u's-sağîr* adlı eserine Azîzî diye de tanınan Nûrüddîn Ali b. Ahmed el-Bûlâkî'nin *es-Sirâcü'l-münîr bi şerhi'l-câmi'i's-sağîr* adıyla yazdığı şerh için kaleme aldığı hâşiyedir.³²⁷

Bu dönemde hâşîye telif eden isimlerden birisi de Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Emîr es-San'ânî'dir (ö. 1182/1768). 1099/1688 yılında San'a'nın güneyindeki Yerim kentinin Kâhlân yerleşim biriminde dünyaya gelmiş, küçük yaşlarda San'a'ya yerleşen ailesiyle birlikte buraya gelmiş ve burada hıfzını tamamlayarak eğitimini babasının yanında almaya başlamıştır. Ayrıca San'a'daki meşhur âlimlerden de dersler almıştır. Hac farızası için Hicâz bölgesine birkaç kez gitmiş ve bu vesilelerle oradaki ulemadan da istifade etmiştir. Zamanla San'a'nın fıkıh otoritesi haline gelmiştir.³²⁸ Birçok talebe yetiştiren Emîr es-San'ânî, pek çok eser telif etmiş, 1182/1762 yılında San'a'da da vefat etmiştir. O'nun eserlerinden birisi de İbn Dakîku'l-İd'in (ö. 702/1302), Abdülganî el-Makdisî'nin (ö. 600/1204) *Umdetu'l-ahkâm* adıyla ahkâm hadislerini topladığı eserine yazdığı şerh olan *İhkâmu'l-*

³²⁵ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 2/1719; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/563-564; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/205.

³²⁶ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/91-92; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/411.

³²⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/135.

³²⁸ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/513-514.

Ahkâm isimli eserinin üzerine tasnîf ettiği hâşiyesidir.³²⁹ Emîr San'ânî'nin diğer bir hâşiyesi ise İbn Hacer el-Askâlânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserinde cerh ve ta'dîl konuları hakkındaki eseri *Semârâtü'n-nazâr fî ilmi'l-eser* adlı hâşiyesidir.³³⁰

Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Mükremillâh es-Saîdî el-'Adevî (ö. 1189/1775) bu asırda hâşiye kaleme alan simalardandır. Mısır'ın Saîd bölgesinde bulunan Benî Adîd yerleşkesinde dünyaya geldi. Kâhire'de zamanın önemli hocalarından dersler aldı. Özellikle Mâlikî mezhebi fikhında temayüz eden 'Adevî Ezher'de dâhil olmak üzere Kâhire'de bulunan birçok medresede dersler verdi. Halkın ve yöneticilerin sevgi, saygı ve muhabbetine nail olan 'Adevî Kâhire'de de vefat etti. Birçok talebe yetiştirdi ve birden fazla da eser kaleme aldı. Eserlerinden birisi de Zeynüddîn el-İrâkî'nin (ö. 806/1404) hadis ıstılahları için yazdığı *el-Elfiyye* adlı eserine Zekerıyyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) kaleme aldığı şerh için kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur.³³¹

Bu dönemde hâşiye tasnîf eden müelliflerden birisi de Atiyetullah b. 'Atiyye el-Burhânî el-Kâhirî eş-Şâfiî el-Uchûrî'dir (ö. 1190/1776). Müellif eğitimini Ezher'de almış ve burada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Pek çok eseri de bulunan Uchûrî'nin eserlerinden birisi de Ömer b. Muhammed b. Fettûh el-Beykûnî (ö. 1080/1669) tarafından kaleme alınan *el-Beykûniyye* isimli esere Yûsuf ez-Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) yazdığı şerh olan *Şerh 'ale'l-manzûmeti'l-beykûniyye* adlı eser için telif ettiği *Hâşiyye 'alâ şerhî'z-zürkânî 'ale'l-beykuniyye* adlı hâşiyesi olmuştur.³³² Eser birçok kez basılmış, 2004 yılında Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından da Beyrut'ta *el-Manzûmetü'l-beykûniyye bi şerhi'z-zürkânî me'a hâşiyeti'l-Uchûrî* adıyla basılmıştır.

Muhammed b. 'Ubâde b. Berî el-'Adev (ö. 1193/1779) bu dönemde hâşiye kaleme alan müellifler arasında yer almıştır. Mısırlı, fazilet sahibi bir zat olup Kâhire'de vefat etmiştir. Birçok eseri de telif etmiştir. Eserlerinden birisi de İbn Cemâ'a el-Kinânî'nin (ö. 733/1333) eseri olan *el-Menhelu'r-revî* adlı eserine müellifin torunu İbn Cemâ'a'nın (ö. 819/1416) *el-Menhelu's-sevî* adıyla şerh yazmıştır. Bu eserin adının *el-Menhecû's-sevî fî şerhi'l-menheli'r-revî* şeklinde olduğu bilgisi de var. Bu şerh için tasnîf ettiği *Hâşiyye 'alâ Şerhi İbni Cemâ'a* adlı hâşiyedir.³³³

8. Hicrî XIII/XIX. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (1200-1300/1800-1900)

³²⁹ Muhammed b. İsmail el-Emir es-San'ânî, *Semârâtü'n-nazâr fî ilmi'l-eser*, thk. Râid b. Sabrî Ebî Alfa (Suûdi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 1996), 17-23.

³³⁰ San'ânî, *Semârâtü'n-nazâr fî ilmi'l-eser*, 23-24; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*, 86.

³³¹ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 3/206.

³³² Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 2/778; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/665.

³³³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/182; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/341.

Bu yüzyıl hâşîye türü eserlerin yoğun bir şekilde tasnîf edildiği bir dönem olması bakımından bir önceki asrın devamı mesabesindeir.

Muhammed b. Muhammed b. Sâlih b. Hasan el-Hanefî el-Medenî et-Trabzonî (ö. 1200/1786), Trabzon'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da ilk eğitimini aldıktan sonra tahsilini devam ettirmek için başta Mekke ve Medine olmak üzere Şam, Kudüs gibi merkezlere gitmiş, İstanbul'a döndükten sonra Süleymâniye medresesinde müderris olarak görevlendirilmiştir.³³⁴ Nerede ve hangi tarihte öldüğü hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Trabzonî'nin 1123/1711 yılında Medine-i Münevver'de vefat ettiği bilgisini verirken³³⁵ Mehmet Süreyyâ ise onun 1200/1711 yılında İstanbul'da vefat ettiğini belirtmiştir.³³⁶ Birçok eser kaleme alan Trabzonî'nin eserlerinden birisi de İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker* adlı kendi eseri için yine kendisini kaleme aldığı şerh olan *Nüzhetü'n-nazar* adlı eser için telif ettiği hâşîyesi olmuştur.³³⁷

Muhammed et-Tâvûdî b. Muhammed et-Tâlib b. Muhammed b. Ali el-Murrî el-Fâsî eş-Şâfiî İbn Sûde (ö. 1209/1795) bu dönemde hâşîye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Aslen Faslı olan Mâlikî 'Ulemasından İbn Sûde, ilmi gayelerle Mısır ve Hicâz'a gitmiş, birçok eser telif etmiştir. O'nun eserlerinden birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında kaleme aldığı *Hâşîye 'ale'l-Buhârî* adlı hâşîyedir. Diğer bir telifatı ise *Sahîhu Müslüm* için yazdığı *Ta'lik 'alâ Sahîhi Müslim* adlı eseridir. İbn Sûde'nin bir diğer eseri de Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Süneni* adlı eseri için yazdığı hâşîyesidir.³³⁸

Muhammed b. Ömer İskilibî (ö. 1213/1798) İskilip'te dünyaya gelmiş ve buradaki önemli hocalardan uzun süre dersler aldıktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Burada da tedrisata devam etmiş ve birçok hocadan farklı dersler okumuştur. Hâşîyesini yazdığı *Nuhbetü'l-fiker* adlı eseri İstanbul'da mütalaa ve müzakere ettiği, burada bulunan öğrencilerinde kitaba büyük ilgi gösterdikleri aktarılmıştır. Birçok eser telif eden İskilibî'nin eserlerinden birisi de İbn Hacer'in kaleme aldığı *Nuhbetü'l-fiker* adlı eser hakkında tasnîf ettiği hâşîyedir.³³⁹

Ali b. Muhammed Osman b. Muhammed 'Alâuddîn eş-Şâfiî eş-Şem'â (ö. 1219/1804) bu dönemde hâşîye yazan isimler arasında yer almıştır. Suriye'nin Dımaşk kentinde dünyaya gelmiş ve orada da vefat etmiştir. Tefsîr, hadis, mantık, fıkıh, fıkıh usûlü gibi ilimler başta

³³⁴ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/345.

³³⁵ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/156.

³³⁶ Sicill-i Osmânî 4/262-264 Ali Benli, "Trabzonî, Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/304-305.

³³⁷ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/1068; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/381-383.

³³⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 6/62.

³³⁹ Fatih Gümüş - Abdullah Tâhâ İmamoğlu, "İskilipli Mehmed b. Ömer'in Nuhbetü'l-Fiker Hâşîyesi ve Tercümesinin Neşri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (30 Aralık 2016), 127-164.

olmak üzere birçok alanda mahir bir isim olarak maruf olmuştur. Birden fazla eser telif eden Şem'â'nın eserlerinden birisi de Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Sahîhu'l-Buhârî* için kaleme aldığı *İrşâdü's-Sârî* adlı şerh hakkındaki *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Buhârî li'l-Kastallânî* adıyla kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur.³⁴⁰

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Muhammed b. Ali b. Mansûr el-Mısırî el-Ezherî eş-Şenevânî'dir (ö. 1233/1817). Mısır'ın batısındaki Şenevân köyünde dünyaya gelmiş, Doğduğu köye nispetle maruf olan Şenevânî hadis, fıkıh ve Arap dili gibi alanlarda temayüz etmiş, Ezher'in önemli âlimleri arasında yer almıştır. Kâhire'de vefat etmiştir. Birçok eser telif eden Şenevânî'nin eserlerinden birisi de Abdullah b. Sa'd İbn Ebû Cemre'nin (ö. 699/1300) *Sahîhu'l-Buhârî'nin* muhtasarı olan *Cemü'n-nihâye fî bed'i'l-hayrî ve'l-gaye (Muhrasaru İbn Ebî Cemre)* adlı eseri için *Hâşiye 'alâ muhtasari İbn Ebî Cemre li'l-Buhârî* adıyla telif ettiği hâşiyesidir.³⁴¹ Hâşiyenin 1935 yılında *Hâşiye 'alâ muhtasari İbn Ebî Cemre li'l-Buhârî* adıyla Mısır'da Matbâ'tü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhü tarafından Ahmed Sâid Ali tahkikiyle basılmıştır.

Ebu'r-Reb'î Mevlâ Süleymân b. Muhammed b. Abdullah b. el-Hasenî el-Alevî (ö. 1238/1822) bu dönemde hâşiye yazan müellifler arasında yer almıştır. Fas'ın güneydoğusunda bulunan ve aynı zamanda tarihi bir kent olan Sicilmâse'de dünyaya gelmiştir. Alevî, Filâlî Sultanı III. Muhammed'in oğludur. Siyasetten uzak durdu ve buradaki önemli hocalardan da dersler almışlardır. Kardeşler arasında başlayan taht kavgasında Mevlâ Süleymân Fas'ta 1206/1792 Sultan olarak devletin başına geçti. Otuz yıl devletin başında kalan Mevlâ Süleymân idarede Hz. Ömer'i örnek almış adaletli, sabırlı, bir zat olup ilme, ilim adamlarına büyük bir değer vermiştir. Daha çok şerh ve hâşiye türü olan birçok eser telif eden Mevlâ Süleymân'ın eserlerinden birisi de *Hâşiye 'alâ-l-Muvatta* adıyla kaleme aldığı hâşiyedir.³⁴² Mevlâ Süleymân'a ait bir diğer eser ise Zûrkân'ın (ö. 1122/1710) *Şerhu'l-mevâhibi'l-ledünniyye* adlı esere olan hâşiyedir.

Diyaüddîn Hâlid b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Osmânî eş-Şâfiî en-Nakşibendî Ebu'l-Bahâ (ö. 1242/1827) zaman içinde Dimaşk'a yerleşmiş ve orada da vefat etmiştir. Birden fazla eseri bulunan Ebu'l-Bahâ'nın eserlerinden birisi de Rudânî'nin (ö. 1094/1683) *Cemu'l-fevâid* isimli eseri için kaleme aldığı hâşiyedir.³⁴³

³⁴⁰ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/411.

³⁴¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/548-549; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/296.

³⁴² Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-mâlikiyye* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/545-546.

³⁴³ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/344.

Tam adı, Abdurrahman b. Süleymân b. Yahyâ b. Ömer el-Hüseynî at-Tâlibî Makbûl el-Ehdel (ö. 1250/1835) bu dönemde hâşiye yazan simalar arasında yer almıştır. Yemenli Şâfiî âlimlerden olup aynı zamanda tarihçi olan İbnü'l-Ehdel, Zebid'de dünyaya gelmiş ve orada da vefat etmiştir.³⁴⁴ Birçok eseri bulunan İbnü'l-Ehdel'in eserlerinden birisi de *Havâşî 'ale'l-menẓûmeti'l-Benkûniyye* adıyla Ömer b. Muhammed b. Fettûh el-Beykûnî (ö. 1080/1669) tarafında kaleme alınan *el-Beykûniyye* adlı eser için tasnîf ettiği hâşiyesi olmuştur. Hâşiyenin el yazması nüshalarından birisi Riyad'a King Saud University 598 numara ile yer almakta ve internet ortamında da erişime açıktır.³⁴⁵ Bir diğer hâşiyesi ise muhaşşînin babası Süleymân b. İbnü'l-Ehdel tarafından kaleme alınan *el-Menhelü'r-râvi* isimli eseri için kaleme aldığı *Hâşiye 'ale'l-menheli'r-revi* adlı hâşiyesidir.³⁴⁶

Burdurî Halil Efendi (ö. 1269/1852) bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Burdur'da dünyaya gelen Halil Efendi, eğitimini burada almış, ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Birçok eser telif eden Burdurî'nin hadis usûlü alanında *İrşadü'l-kârî* adında bir hâşiye kaleme almıştır. Hâşiyenin Aliyyü'l-Kârî hâşiyesi olduğu bilgisini paylaşan Bursalı Mehmed Efendi'nin bu bilgisinden de hareketle hâşiyenin *Nüzhetü'n-nazâr* hâşiyesi olma ihtimalinden bahseden müellifler olmuştur.³⁴⁷

Abdullah b. eş-Şeyh Muhammed en-Neberâvî (ö. 1275/1859) Mısır'ın Garbiya vilâyetine bağlı bir yerleşim birimi olan Neberû yerleşim biriminde dünyaya gelmiş ve Kâhire'de de vefat etmiştir.³⁴⁸ İsmail Paşa ise Neberâvî'nin vefat tarihini 1255/1839 olarak vermiştir.³⁴⁹ Birçok eser telif eden Neberâvî'nin eserlerinden birisi de Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erba'ûn* adlı eseri için yazdığı *Hâşiye 'alâ' erba'îni'n-Nevevî* adlı hâşiyesi olmuştur.³⁵⁰

Bu dönemde hâşiye tasnîf eden simalardan birisi de İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî'dir (ö. 1277/1860). Musannif 1198/1783 yılında ilk eğitimini de aldığı Mısır Menûfiye'de yer alan Bâcûr yerleşim biriminde dünyaya gelmiş, Kâhire'ye gidip Ezher'de bulunan meşhur hocalardan eğitim almıştır. Daha sonra burada dersler vermeye başlamış ve kısa bir zaman sonra ömrünün sonuna kadar sürdürecektir olan Ezher şeyhliği görevine getirilmiştir. Uzun bir süre devam eden bu görevi esnasında başta siyer, Arap dili ve edebiyatı, akâid, beyân, mantık gibi pek çok alanda şerhler, hâşiyeler kaleme almış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Hâşiyelerinden birisi de Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Şemâilü'n-Nebî* adlı

³⁴⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/307.

³⁴⁵ https://ia600207.us.archive.org/12/items/Maktotat_KSU/0598.pdf (Erişim Tarihi: 03.01. 2022)

³⁴⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/307.

³⁴⁷ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/346; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*, 87.

³⁴⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/131-132.

³⁴⁹ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/490.

³⁵⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/131-132; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/190.

eseri için tasnîf ettiği *el-Mevâhibü'l-ledünniyye 'alâ's-şemâ'ili'l-Muhammediyye* isimli hâşiyesidir.³⁵¹

Bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimlerden birisi de Yûsuf el-Medenî el-Gazzî'dir (ö. 1290/1873). Gazze'de dünyaya gelmiş ve Ezher'de de eğitimini almıştır. Daha sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşerek burayı vatan edinmiş ve burada da vefat etmiştir. Birçok eser telif eden Gazzî'nin İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) yazdığı *Nuhbetü'l-Fiker* adlı eser için önce bir manzume kaleme almış daha sonra bu eseri için de bir hâşiye telif etmiştir.³⁵² Hâşiye Mektebetü'r-Rüşd tarafından *Hâşiyetü'c-Câmi'a 'âle'l-ferideti bi' ilmi'l-mustalah* adıyla Fahd b. Âmir b. el-Acemî tahkikiyle h. 1427 yılında 1 cilt halinde yayınlanmıştır.

XIX. Yüzyılın önemli âlimleri arasında yer alan Mustafa Şevket Efendi el-İstânbûlî (ö. 1291/1875) doğum tarihi kaynaklarda 1253/1837 olarak verilmiştir. İstanbul'da eğitimini tamamlamıştır. Birçok resmi görevinin yanı sıra kendisini ilme vakfetmiş bir sima olmuştur. Fatih dersiamlarından olup birçok talebe yetiştirmiş, eserler kaleme almış ve çok genç yaşlarda henüz otuz sekiz yaşındayken de İstanbul'da vefat etmiştir.³⁵³ Eserlerinden birisi de *Hâşiye 'alâ şerhi usûl li'd-Dâvûdî'l-Karsî*³⁵⁴ adıyla Dâvûd el-Karsî'nin (ö. 1169/1756) talebelerine hadis usûlü dersinde okutmak üzere kaleme aldığı Birgivi'nin (ö. 981/1573) Arapça kaleme aldığı *Risâle fî usûli'l-hadîs* adlı eserinin şerhi olan *Şerhü usûli'l-hadîs li'l-Birgivi* adlı eserinin hâşiyesidir.³⁵⁵ Eser daha sonra Birgivi'nin şerhi ile beraber İstanbul'da 2013 yılında Şifâ Yayınları tarafından *Şerhü usûli'l-hadîs li Dâvûdî'l-Karsî me'ahü hâşiyetü'l-Mustafa Şevket* adıyla yayınlanmıştır.³⁵⁶

Bu dönemde hâşiye kaleme alan simalardan birisi de el-Hâc Yûsuf Şükrü b. Osman b. Mustafa b. Feyzullah el-Hanefî er-Rûmî el-Harpûtî'dir (ö. 1292/1876). Harput'un Hüseyin köyünde dünyaya gelmiş, ilk eğitimini burada aldıktan sonra ilim tahsili için Mısır ve İstanbul'a gitmiştir. Mısır'da bulunan önemli hocalardan on iki yıl ilim tahsil etmiş, İstanbul'da belli bir dönem müderrislik yaptıktan sonra Medine'de bulunan "Mahmûdiyye" medresesine tayin olmuş ve ömrünün sonuna kadar bu görevini devam ettirmiş, burada da vefat etmiş ve Cennetü'l-Bakî'de defnedilmiştir. İslâmî ilimlerin birçok alanında yetkin olan Harpûtî talebeler okutmuş, kitaplar kaleme almıştır. Eserlerinden birisi de Dâvûd el-Karsî'nin (ö. 1169/1756) hadis usûlü dersinde okutmak için kaleme aldığı Birgivi'nin (ö. 981/1573)

³⁵¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/41; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/71.

³⁵² Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/244.

³⁵³ Murat Kaş, "Mustafa Şevket Efendi'nin Risâlesi Işığında Zihin, Hâric ve Nefsü'l-Emr Kavramlarının Analizi", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/1 (13 Aralık 2014), 58-87.

³⁵⁴ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/450-451.

³⁵⁵ Kaş, "Mustafa Şevket Efendi'nin Risâlesi Işığında Zihin, Hâric ve Nefsü'l-Emr Kavramlarının Analizi", 58-57; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/450-451.

³⁵⁶ Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/450.

eseri olan *Risâle fî usûli'l-hadîs*'in şerhi olan *Şerhü usûli'l-hadîs li'l-Birgivî* adlı esere olan hâşiyesi olmuştur.³⁵⁷

Ebû İsa el-Mehdî b. Tâlib el-Murrî (ö. 1294/1877) bu dönemde hâşiye tasnîf eden simalar arasında yer almıştır. Faslı bir âlim olan Murrî özellikle hadis ve fıkıh ilimlerinde temayüz etmiştir. Birden fazla eseri bulunan Murrî'nin eserlerinden birisi de *Hâşiye 'alâ'c-Câmi'i's-Sahîhi'l-Buhârî* adlı hâşiyesidir.³⁵⁸

Abdülğanî b. Ebî Saîd b. es-Safî el-Ömerî ed-Dihlevî el-Medenî el-Müceddidî (ö. 1296/1879) bu dönemde hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almıştır. Hanefî âlimlerinden olup hadis ilmine olan vukûfiyeti ile temayüz etmiştir. Kaleme aldığı *İncâhu'l-hâce şerhü Süneni İbn Mâce* adlı eserinin hâşiye olduğu şeklinde de kayıtlar vardır.³⁵⁹

Bu asırda hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ahmed Ali Sehârenpûrî'dir (ö. 1297/1880). Müellif Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Sehârenpûr şehrinde dünyaya gelmiş, ilk ilmi tedrisatını burada yaptıktan sonra ilim tahsili için Hicâz bölgesine geçmiş, Mekke ve Medine'de dönemin önemli hocalarından dersler almıştır. Hindistan'a geri döndüğü zaman *Kütübü sitte* başta olmak üzere pek çok hadis kitaplarını okutmaya başlamış, özellikle Buhârî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* adlı eseriyle on yılı aşkın bir zaman meşgul olmuş ve bu eser üzerine de bir hâşiye kaleme almıştır. Sehârenpûrî'nin bir diğer hâşiyesi ise Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh*'i için kaleme aldığı hâşiyesi olmuş, eserin tahkiki yapılarak basımı yapılmıştır.³⁶⁰

Muhammed Kâsım b. Esed Ali b. Gulâm Şâh b. Muhammed Bahş es-Sıdîkî en-Nânevtevvî (ö. 1297/1880) bu dönemde hâşiye tasnîf eden simalar arasında yer almıştır. Musannif Nânevtev yerleşim biriminde 1248/1832 yılında dünyaya gelmiş ve küçük yaşlarda Sehârenpûrî'ye gitmiş, burada ilk eğitimini aldıktan sonra ilim tahsili için Delhi'ye gitmiştir. Burada da ilimle meşgul olurken aynı zamanda Ahmedîyye matbaasında çalışmaya başlamıştır. Bölgeye sömürge güçlerinden İngilizlerin gelmesiyle oluşan kargaşadan dolayı Hicâz'a gitmek zorunda kalmış fakat sonra yine Hindistan'a geri dönmüştür. Birçok eser telif eden Nânevtevvî'nin eserlerinden birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur.³⁶¹

³⁵⁷ İbrahim Saylan, “Yûsuf Şükrü Harpûtî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 7/13 (11 Mayıs 2020), 87-123.

³⁵⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 13/28-29.

³⁵⁹ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1059.

³⁶⁰ Abdülhayy el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi'* ve *n-nevâzir* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1999), 7/907.

³⁶¹ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 7/1067; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*, 41.

Ahmed Ali b. Lütfillah el-Hanefî (ö. 1297/1878) bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Ebû Dâvûd'un *es-Süneni* adlı eseri için *Hâşiye 'alâ Süneni Ebî Dâvûd* adıyla bir hâşiye kaleme almıştır.³⁶²

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Muhammed b. Ahmed b. Abdülbârî el-Hüseynî et-Tihâmî el-Ehdel'dir (ö. 1298/1880). Müellif Şâfiî âlimlerinden olup Yemen'in Tihâme bölgesine mensup bir simadır. Daha çok şerh ve hâşiyelerden meydana gelen pek çok eser kaleme almıştır. İbnü'l-Ehdel'in eserlerinden birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* üzerine kaleme aldığı *Süllemü'l-kârî hâşiye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı hâşiyesidir.³⁶³

9. Hicrî XIV/XX. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (1300-1400/1900-2000)

Bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimlerden Ebû Abdullah Muhammed b. el-Medenî b. Ali b. Abdullah Kennûn el-Mestârî el-Fâsî (ö. 1302/1885), 1240/1852 yılında Fas'ta dünyaya gelmiştir. Eğitimini burada almış, ilme olan düşkünlüğü sebebiyle hiçbir resmi görevi kabul etmemiştir. Talebeler yetiştirmiş ve eserler telif etmiştir. Bu eserlerinden biriside İmam Mâlik'in *el-Muvatta* isimli eseri için kaleme aldığı *et-Ta'liku'l-fâtih min muvattâ'i İmâminâ Mâlik* adlı hâşiyesi olmuştur.

Ebu'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halil b. İbrahim et-Trablusî el-Kavukçî (ö. 1305/1888), 1224/1809 yılında Trablusşam'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada aldıktan sonra ilim tahsili için Mısır'a gitmiş, Ezher'de otuz yıla yakın kaldı ve ilimle meşgul olmuştur. Fakîh, muhaddis ve mutasavvıf olan Kavukçî'nin etrafında birçok öğrenci, mensubu ve müritleri olmuştur. Birçok eser de telif etmiş hâşiye türü telifatlarından birisi de *Hâşiye 'alâ erba'ini'n-Neveviyye*, *Hâşiye 'alâ şerhi't-Tâi*, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Aynî* adıyla kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur.³⁶⁴

Bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimlerden birisi de Yemenli Ali b. Abdullah el-Kenânî eş-Şâmî (ö. 1309/1891) Hadîde bölgesinde dünyaya gelmiştir. Önemli bir muhaddis olan Şâmî'nin birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan birisi *Sahîhu'l-Buhârî* için tasnîf ettiği "*Hâşiye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*" adlı hâşiyesidir.³⁶⁵

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. et-Tâlib b. Muhammed İbn Sûde (ö. 1321/1903) bu asırda hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Müellif Fas'ta dünyaya gelmiş ve burada da vefat etmiştir. Bir dönem kadılık görevini de ifa eden İbn Sûde birçok eser kaleme almıştır.

³⁶² Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1055.

³⁶³ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/420; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/19.

³⁶⁴ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/105-106.

³⁶⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/308.

Bunlardan birisi *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında telif ettiği *Hâşiye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı hâşiyesi olmuştur.³⁶⁶

Ebû Muhammed Ca'fer b. İdris b. Tâî b. İdrîs Ebu'l-Mevâhib Ebu'l-Fazl el-Hasanî el-Kettânî (ö. 1323/1905) 1246/1830 yılında Fas'ta dünyaya gelmiştir. Tedrisat hayatına burada başlamış ve buradaki önemli hocalardan dersler almıştır. Yüze yakın eser telif eden Kettânî'nin eserlerinden birisi de *Hâşiye 'alâ Câmi'i't-Tirmizî* adıyla Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i için yazdığı hâşiyedir.³⁶⁷

Muhammed Fâlih b. Muhammed b. Abdullah b. Fâlih Ebû'n-Neccâh Ebu'l-Yusr el-Mehnevî ez-Zâhirî (1328/1910) Medine-i Münevvere'de dünyaya gelmiş ve burada da vefat etmiştir. Arap edebiyatı ve hadis alanlarında temayüz etmiş ve birçok eser telif etmiştir. Bunlardan birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* için yazdığı hâşiyesi olmuştur. Bir diğer hâşiyesi ise İmam Mâlik'in *el-Muvatta* adlı eseri üzerine kaleme aldığı hâşiyesidir.³⁶⁸

Bu dönemde hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Ebû Abdullah Muhammed et-Tihâmî b. el-Medenî Ali b. Abdullah Kennûn'dur (ö. 1333/1910). Mâlikî mezhebine mensup bir fakîh olup, Fas'ın Tunca bölgesinde dünyaya gelmiş ve burada da vefat etmiştir. Birçok eseri bulunan Kennûn'un eserlerinden birisi de *Akrabü'l-mesâlik* adıyla Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta* adlı eseri için kaleme aldığı hâşiyedir.³⁶⁹

Ebu'l-Mekârîm Abdülkebîr b. Muhammed b. Abdülkebîr el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî (ö. 1333/1915) muhaddis, fakîh ve mutasavvîf bir zat olup Fas'ta dünyaya gelmiş ve burada da vefat etmiştir. Birçok eseri bulunana Kettânî'nin eserlerinden birisi de Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye* adlı eseri için yazdığı hâşiyesi olmuştur.³⁷⁰

Muhammed b. Abdülkadîr b. et-Tâlib Ebû Abdullah b. Sûde (ö. 1338/1920) bu dönemde hâşiye tasnîf eden müellifler arasında yer almıştır. Kadılık görevini de ifa eden İbn Sûde telifat sahibi, fakîh ve muhaddistir. Fas'ta vefat etmiştir. Eserlerinden birisi de *Sahîhu'l-Buhârî* için telif ettiği hâşiyesi olmuştur.³⁷¹

Ahmed Hasan eş-Şeyhu'l-Fadl el-Hâfız ed-Dihlevî (ö. 1338/1922). Hindistanlı meşhur muhaddis, fakîh ve müfessir bu dönemde hâşiye tasnîf eden isimler arasında yer almıştır. Küçük yaşlarda hıfzını tamamlamış, dönemin önemli hocalarından dersler almış, eğitimini

³⁶⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/139.

³⁶⁷ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/186-187; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/187.

³⁶⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 2/609; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/326.

³⁶⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/65.

³⁷⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 2/203; Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiye ve Ta'likalar*, 69.

³⁷¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/214.

burada da tamamlamıştır. Birçok talebe yetiştiren Dihlevî birçok eser de telif etmiştir. Bunlardan birisi de İbn Hacer (ö. 852/1449) *Bulûgu'l-Merâm* adlı eseri için kaleme aldığı hâşiyesidir. Hâşiye, *Bulûgu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm* adıyla ve *Bulûgu'l-merâm* metniyle beraber Pakistan'da İdâretü İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye tarafından 2 cilt halinde yayınlanmıştır.³⁷²

10. Hicrî XV/XXI. Yüzyıldaki Hadis Hâşiyeleri (1400-1142/2000-2022)

Bu dönemde hâşiye telif eden isimlerden birisi de Abdülazîz b. Abdullah b. Abdurrahman Ali Bâz'dır (ö. 1420/1999). 1912 yılında Riyad'da dünyaya gelmiştir. Suûdi Arabistan Müftüsü Selefi düşüncenin önemli isimleri arasında yer almıştır. Küçük yaşta hıfzını tamamlamış ve genç yaşlarda da görme yetisini tamamen kaybetmiştir. Önemli isimlerden ilim tahsil etmiş, uzun süreler Necid'in Harc bölgesinde Kadılık görevini ifa etmiştir. Şeriât fakültesinde dersler okutmuştur. Suûdi Arabistan'da etkin olan birçok talebeler yetiştirmiş ve pek çok eser kaleme alan İbn Bâz'ın günümüz selefi düşüncenin oluşmasında etkisi büyük olmuştur. Eserlerden birisi de *Hâşiyetü's-semâheti's-Şeyh Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz 'alâ bulûgu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm* adıyla İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Bulûgu'l-merâm* adlı eseri için yazmış olduğu hâşiyedir. Eser Dâru'l-İmtiyâzi'n-Naşr tarafından Riyad'da basılmıştır.³⁷³

Ebû Abdullah Muhammed b. Salih b. Muhammed b. Süleymân el-Useymin et-Temîmî (ö. 1422/2001) 1929 yılında Necid'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda hıfzını tamamlamış, buradaki önemli hocalardan uzun süre tefsîr, fıkıh, hadis, feraiz, akâid gibi dersler almıştır. Muhammed b. Suûd Üniversitesinden 1395/1975 senesinde mezun olmuştur. Hocası Sâidî'nin ölümünden sonra Uneyze'de bulunan *el-Câmi'u'l-Kebîr'de* uzun süre dersler okutmuştur. Kendisine teklif gelmesine rağmen resmi görevler üstlenmeyen Useymin, 1422/2001 yılında Cidde'de vefat etmiştir. Birçok eseri bulunan Useymin'in eserlerinden birisi de *et-Ta'lik 'alâ Sahîhi Müslim* adıyla kaleme aldığı eser olup Mektebetü'r-Rüşd tarafından 2015 yılında 10 cilt halinde yayınlanmıştır.³⁷⁴

2.2. HADİS HÂŞİYELERİNİN TELİF SEBEPLERİ

Bir yazım biçemi olarak hâşiye türü eserlerin telif edilme sebepleriyle herhangi bir ilim dalındaki bir eseri kaleme alma sebepleri arasında benzer birçok noktanın bulunması tabiidir. Zira hâşiye her şeyden önce bir yazım biçimidir ve yazım biçimleri birbirilerinden

³⁷² Hasenî, *Nüzhetü'l-havâfir*, 8/1180.

³⁷³ Ertuğrul Boynukalın, "Abdülazîz b. Bâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 44/Ek-1/24-26.

³⁷⁴ Ertuğrul Boynukalın, "Useymin, Muhammed b. Sâlih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/625-626.

farklı olsalar da eserlerin kaleme alınma sebepleri arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır. Yine hadis alanında kaleme alınan bir hâşiyenin kaleme alınma gerekçeleriyle diğer ilim alanlarında telif edilen hâşiyelerin yazılma sebepleri arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır.

Açıklama türü eserlerden tefsîr, hâşiye, şerh, ta'lik, zeyil vb. eserlerin kaleme alınma gerekçeleri arasında yer alan: Yazar ile okur arasında bulunan bilgi birikimi ve kültür seviyesi farkı, anlatım biçimi, beyan gücü gibi birden fazla faktör okurun eseri tam olarak anlamasının önünde engel olabilmektedir. Yine metinlerde farklı birçok ilim dalına ait bilgilerin bulunması ve bu bilgilerin bazen kısa, öz bir biçimde anlatılması da aynı şekilde eserlerin anlaşılmasını zorlaştıran nedenler arasında yer almaktadır. Ayrıca eserlerde mecâzi ifadelerin bulunması, yoruma ihtiyaç duyan kavramlara yer verilmesi, ifadelerin birçok manaya muhtevi olmaları gibi pek çok sebepte aynı şekilde açıklama türü eserlerin tamamında ortak noktalar arasında yer almaktadır.³⁷⁵

Hadis hâşiyelerinin kaleme alınma sebepleri yukarıda sayılan ortak nedenlerin yanı sıra, hadis muhaşşîlerinin eserlerini telif ederken zikrettikleri pek çok gerekçe de hadis hâşiyelerinin kaleme alınma sebepleri arasında yer almaktadır.

Hadis muhaşşîlerinden Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1318/1726), Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen* adlı eseri için telif ettiği hâşiyeyi kaleme alırken eseri telif etme sebepleri hakkında şunları kaydetmektedir: “*Lafızların okunuşlarını tespit etmek, manası fazla bilinmeyen garîb kelimeleri izah etmek, cümlelerin i'râblarını yapmak gibi okuyucunun ve eseri okutacak kişinin ihtiyaç duyabileceği konulara açıklık getirmek amacıyla bu esere hâşiye yazdım*”, derken aslında hâşiye türü eserlerin kaleme alınma gerekçelerinden birkaç tanesi dile getirilmektedir.³⁷⁶

Hadis hâşiyelerindeki: Hadisin sıhhat durumunu açıklamak, senedleri hakkında bilgiler sunmak, râviler hakkında kısa bilgilere yer vermek, senedlerindeki mechûl râviler hakkında bilgiler sunmak, varsa hadisin sebebi vürudu buna yer vermek, hadisin barındırdığı fikhî hükümleri açıklamak, fikhî mezhepler arasında meydana gelen ihtilaflara yer vermek, hadislerde yer alan garîb kelimeleri izah etmek, kelime ve kavramların zabtına yer vermek, cümlelerin i'râbını yapmak, zamirlerin mercini bildirmek, metinlerdeki mahzûfların takdirini yapmak gibi kısaca hadisin mefhumunu izah etmek, sarf, nahiv ve belâgat durumunu açıklamak hadis metinleri hakkında daha önce verilmiş bilgileri tahlile tabi tutmak gibi pek çok durum hadis hâşiyelerinin telif sebepleri arasında yer almaktadır.

³⁷⁵ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-kur'ân*, 1/14; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/36-38.

³⁷⁶ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 1/9.

Kurucu metinler olarak isimlendirebileceğimiz klasik hadis metinleri için kaleme alınan hâşiyelerde hadis metinlerinin lafız tahlillerinin yapılmak, metin açıklamalarının yanı sıra zaman zaman kısa da olsa hadisin tahrîcinin yapmak, hadisin sıhhati hakkındaki bilgileri paylaşmakta aynı şekilde hadis hâşiyelerinin kaleme alınma gerekçeleri arasında yer almaktadır.³⁷⁷

Hadisin senedi ve senedinde yer alan râviler hadis ilmi için son derece önemlidir. Zira hadisin sıhhati araştırılırken her şeyden önce hadisin senedine bakılmaktadır. Haiz olduğu öneme binaen râviler hakkındaki bilgilere yer verilmek suretiyle râviler tanıtılmaktadır. Yine varsa hadisin farklı senedleri onlara zaman zaman temas edilerek, hadisin sıhhati hakkında da bilgiler verilmektedir. Ayrıca hadiste otorite kabul edilen isimlerin muhaddislerin hadisin sıhhati hakkındaki hükümlere de yer verilmektedir.

Klasik hadis metinleri hakkında hâşiyeler kaleme alınmış olsa da genel itibarıyla hâşiyeler şerhler için kaleme alındıkları için hâşiye yazarları eserlerinde şârihlerin amaçlarını ortaya koymak için de açıklamalarda bulunmaktalar. Yine şerhler üzerine hâşiye yazan kimi muhaşşîler, şerhlerde şârihlerin verdiği bilgilere yer vermekle birlikte şârihin değinmediği konulara da değinmek suretiyle şerhlerin daha iyi anlaşılmasını sağladıkları gibi ana metinler hakkında daha fazla malumatın meydana gelmesine katkı sağlamış olmaktadır. Hâşiyelerde bazen şârihlere tenkitler yöneltilirken bazen de kimi tenkitlere cevaplar verilmektedir.

2.3. HÂŞİYELERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Hâşiyelerin İsimlendirilmeleri

Bir eserin önemli özelliklerinden birisi de eser için tercih edilecek isimdir. Eser kaleme alacak müellifin uyması gereken kurallar hakkında fikir beyan edenler arasında yer alan Şihâbüddîn Sivâsî (ö. 860/1456), *el-Muhtâc ‘alâ ferâizi’s-sirâciyye* adlı eserinin mukaddimesinde bu kuralların yedi tane olduğunu, bunlardan birisinin ise eser için isim belirlemek olduğunu beyan etmiştir. Yine bu kurallardan üç tanesinin mecburi olduğunu dört tanesinin ise musannifin tercihinin bırakıldığını, esere isim verme konusunun musannifin tercihinin bırakılan konulardan olduğunu açıklamıştır.³⁷⁸ Dolayısıyla eser konusunda müellifin dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de kaleme alacağı eser için isim belirlemektir.

Müellifin eserine isim vermek gibi bir mecburiyeti olmasa da isim tercih edecek yazarın takdir edeceği ismin bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Öncelikle eser için

³⁷⁷ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 114, 293, 305.

³⁷⁸ Sivâsî’den Naklen; Sami Arslan, “İslam Kitap Kültüründe ‘Şerhi Meşrûha Bağlamak’: Kitap İsimlerinde Secî”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (27 Aralık 2019), 123-150.

isim olarak tercih edilecek kelime, kavram, terki b rastgele seçilmemelidir. Tercih edilecek kavram bir amaca binaen kullanılmalı ve ilgili kavramın hem lafzına hem de manasına dikkat edilmelidir. Kavramın lafız yönüyle seci sanatına, mana yönüyle telmih sanatına uygun olması gerekmektedir.³⁷⁹

Hâşiyeler için kâhir ekseriyetle özel bir isim kullanılmamaktadır. Özel bir isim yerine genellikle hâşiyesi yazılacak eser isminin önüne ya da sonuna “hâşîye” kavramı getirilmek suretiyle eser için isim oluşturma yoluna gidilmektedir. *Hâşîye ‘alâ Sahîhi Müslim, Havâşî ve ziyâdât ‘alâ muhtasari Süneni Ebî Dâvûd, Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâmi's-Sindî, Sahîhu'l-Buhârî bi hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*. Bununla birlikte hâşîye için özel isimlerin kullanıldığı da görülmektedir. *Miftâhu'l-kârî li Câmi'i'l-Buhârî, en-Nüket ‘alâ şerhi'l-Minhâc, Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*.

Eseri için özel bir isim kullanmayıp hâşîye ismiyle iktifa eden müellifler aslı itibarıyla hem telifatın nasıl bir eser olduğunu (hâşîye, ta'lik, zeyil) hem de eseri hangi kitap için kaleme aldığının bilgisini vermek suretiyle kitap hakkında isim oluşturmuşlardır. Müellif'in eseri okuturken aldığı ya da başkası tarafından alınan notlar daha sonra bir araya getirilmek suretiyle bir eser oluşturulacaksa bu notlar için özel bir isim kullanılmayıp eser isminin önüne, sonuna hâşîye, ta'lik gibi kelimeler getirilmek suretiyle meydana gelen terki b ilgili eser için isim olması sağlanmıştır, *Şerhü'l-ezkârî'n-Nevevî*.³⁸⁰ Eser ismiyle terki p oluşturulurken bazen eserin ismi tam olarak yazılırken bazen de eseri tanıtacak bir ya da birkaç kelime ya da eserin meşhur olan kısmıyla iktifa edilmiştir. *Havâşin ‘ale's-Sahîh*,³⁸¹ *Ta'likâ ale'l-Buhârî*,³⁸² *Ta'likâ ‘alâ Sahîhi'l-Buhârî*.³⁸³

Hâşiyeler için isim oluşturulurken tercih edilen bir diğer yöntem ise hâşiyesi yazılacak eserin ismi, müellifinin adı bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulan terki bin hâşîye için isim olarak kullanılmasıdır. Böylece hem telifatın türü hem telifatın hangi eser için kaleme alındığı hem de müellifinin adı bir arada zikredilmiştir. Bu yöntemle oluşturulan eser ismi hâşiyesi yazılacak eserin daha açık bir şekilde tanınmasını sağlamaktadır. Yine ilgili eserin aynı isimle kaleme alınan diğer kitaplarla karıştırılmasının önüne geçmekte bu gayeler arasında sayılabilmektedir. *Hâşîye ‘alâ şerhi'l-erbâ'în li İbn Haceri'l-Heytemî*. Böylece, bu eserin bir hâşîye olduğu, hâşiyenin de birçok örneği olan ve bir tasnîf şekli olan Hadis Erbâ'îni hakkında olduğu, bu Erbâ'ûn'un ise İbn Hâcer'e ait olduğu, İbn Hâcer lakabıyla tanınan

³⁷⁹ Arslan, “İslam Kitap Kültüründe ‘Şerhi Meşrûha Bağlamak’: Kitap İsimlerinde Secî”, 123-150.

³⁸⁰ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/113; Maden, *Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde ‘alâ Tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 73.

³⁸¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/41.

³⁸² Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/330.

³⁸³ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/122.

birden fazla müellifin olduğu bu müellifin ise İbn Hâcer Heytemî olduğu bilgisi paylaşılmış olmaktadır. *Hâşiye 'ale'l-fethi'l-mübîn fî şerhi'l-erbâ'in li İbni Haceri'l-Heytemî*.³⁸⁴

Hâşiye için isim oluşturulurken müellif notlarının öğrencileri ya da bir başkası tarafından bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulan hâşiyelerde ise genellikle hâşiye yazarının adı, hâşiyesi yazılacak telifat ve bu telifat yazarının ismi bir araya getirilerek oluşturulan terkip hâşiye için isim olarak kullanılmıştır. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*.³⁸⁵

Esere isim verme konusunda müellif isminin kullanılması genellikle kendi notlarının öğrencileri ya da başkaları tarafından bir araya getirildiği gibi bir sonuca varmak da pekâlâ mümkündür. *et-Ta'likü'l-Mahmûd 'alâ Süneni Ebî Dâvûd*,³⁸⁶ *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*.³⁸⁷

Hâşiyeleri için bir takım özel isimler kullanan musannifler de vardır. Bu isimler oluşturulurken de birtakım kurallara dikkat edilmiştir. Müelliflerin tercih ettikleri isimler genellikle eserin ismine kafiye bakımından uyan bir kelime, kavramı tercih etmişlerdir. *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*.³⁸⁸

Hâşiyeleri için özel isimler kullanmayı tercih eden müelliflerin tercih ettikleri kavramların hâşiye telif türüyle uyumlu kavramlar olduğu görülmektedir. Zira hâşiyeler, yazım biçimi olarak şerh, tefsîr, ta'lik, gibi telifler bir eserde var olduğu düşünülen kapalılıkları gidermek amacıyla kaleme alınan açıklama türü eserler arasında yer almaktalar. Bu isimler de genellikle “açmak, açığa çıkarmak, açıklamak, fetih, fethetmek” gibi manalara gelen “feth, fetih, fütûh” ve bu anlamlara yakın olan “keşf, keşif, keşşâf” yine bu anlamlarla irtibatlı olan yardım, yol gösterme, hedefe ulaşma, anlamlarındaki “hidâye, gâye, inâye, merâm, is'âf,” gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte pek çok farklı kelime, kavram, terkip isim olarak kullanılmıştır. *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebi Dâvûd*,³⁸⁹ *Miftâhu'l-kârî li Câmi'î'l-Buhârî*,³⁹⁰ *Süllemü'l-kârî hâşiye 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*,³⁹¹ *İrşâdü'l-lebîb*.³⁹²

³⁸⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/121.

³⁸⁵ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ebu Mu'âz Târik İvezullah (Dârü'l-Ma'sûr, 2010).

³⁸⁶ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1055.

³⁸⁷ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2013).

³⁸⁸ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Zekî el-Hûlî (Medine: Mektebetü Leyne, ts.).

³⁸⁹ Sindî, *Fethü'l-vedûd*.

³⁹⁰ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 218-220.

³⁹¹ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/420; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/19.

³⁹² Fullanî, *Katfû's-semer fî refî esânîd*, 100.

Özel bir adla isimlendirilmeyen hâşiyelerin müelliflere olan aidiyetleri ya da hâşiyenin ne kadarının eser sahibine ait olduğu konusu ise tartışmalıdır. Zira hâşiye, zeyil, ta'lik gibi açıklama tür eserler genellikle hoca, aslı metni okurken ya da okuturken zaman zaman okuttuğu bölümler hakkında yorumlar yapmakta, açıklamalarda bulunmakta, ek bilgiler vermektedir. Bütün bu bilgiler hocanın kendisi, talebesi ya da bir başkası tarafından sayfaların boş olan kenarlarına, satırların üstüne ya da altına yazılarak kayıt altına alınmakta, daha sonra bu notlar bir araya getirilmek suretiyle eser oluşturulmaktadır. Matbaa imkânının bulunmadığı, eserlerin elle yazıldığı, istinsah edildiği, eklemelerin yapıldığı dönemlerde hangi notun ya da notun ne kadarı hocaya ya da bir başkasına ait olduğunu ayırt etmenin kolay olmadığı unutulmamalıdır.³⁹³

Tesmiyede ana metinle beraber şerh, hâşiye, ta'lik, zeyil, takrir gibi isimlerin kullanılması öncelikle bu eserlerin muhtevalarıyla ilgilidir. Şerhler ana metinleri birçok yönden ele almakta, eser hakkında çok daha geniş ve uzun açıklamalarda bulunmakta, tabiatıyla hâşiye ve ta'liklere göre daha fazla bilgiler barındırmaktalar. Hâşiyeler ise genellikle bir kurucu metnin şerhi üzerine kaleme alınmakta ve eserin daha iyi anlaşılması ya da var olduğu düşünülen kapalılıkları ortadan kaldırmak için ana metin ya da şerhte bulunan kavram, terkip ya da metindeki özel ad, âyet, hadis, kelamı kibar, şiir ve benzerleri için yapılan açıklamalardan meydana gelmektedir. Dolayısıyla hâşiyeler, eserin tamamını açıklamayı hedefleyen şerhlere göre daha kısa metinlerdir. Ta'lik; hâşiye gibi ana metinler ya da şerh, hâşiye üzerine yazılan kısa notlar için kullanıldığı gibi bir metni tashih etmek, izahatlarda bulunmak, metnin bazı kısımları için ek bilgilere yer vermek gayesiyle telif edilen, şerh ve hâşiyelere göre daha kısa notlardan meydana gelen eserlerdir.³⁹⁴

Eserlerine tevazudan dolayı hâşiye, ta'lik diyen müellifler de olmuştur. Burada müellif ana metne göre yazdıklarının çok kıymetsiz olduğunu, aslında kurucu metnin herhangi bir açıklamaya ihtiyacının bulunmadığını, kendi yaptığının ise belki cümleler, kelimeler arasında var olduğu düşünülen ehemmiyetsiz boşlukları doldurmaktan ibaret olduğunu, bununda aslında çok değersiz olduğunu vurgulamak için eserine hâşiye, ta'lik gibi isimler vermek suretiyle beyan etmiştir. Dolayısıyla müellifler arasında gâyet uzun ve büyük emeklerle kaleme alınan şerhlerine hâşiye ya da ta'lik; hâşiyelerine ise ta'lik adını vermişlerdir. Azîmâbâdî (ö. 1329/1911); Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen* adlı eseri için yazdığı, 14 ciltten meydana gelen *Avnü'l-Ma'bûd* adlı şerhi için ta'lik adını kullanmayı tercih etmiştir. Bazen de hâşiyenin özellikleriyle kaleme alındığı için hâşiye olarak değerlendirilmesine

³⁹³ Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde 'alâ Tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 71.

³⁹⁴ Topuzoğlu, "Hâşiye", 16/419-422; Şensoy, "Ta'likât", 39/508-510; Şensoy, "Şerh", 38/555-558.

rağmen şerh olarak isimlendirilen eserlerde vardır. Cemâlüddîn Abdürrahim b. Hasan b. Ali el-İsnevî (ö. 772/1371) *Envârü't-tenzîl* için kaleme aldığı hâşîye için *Şerhü Envâri't-tenzîl* ismini kullanmayı tercih etmiştir.³⁹⁵

2.3.2. Üzerine Yapıldığı Eserlere Yazılan Hâşiyeler

2.3.2.1. Rivâyet türü eserlere yazılan hâşiyeler

En genel anlamıyla hadis ilmi “ilmü rivâyeti'l-hadîs” ve “ilmü dirâyeti'l-hadîs” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁹⁶ Rivâyetü'l-hadîs, Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe ve tâbiûna nispet edilen söz, fiil, takrir ve sıfatların yazılı bir şekilde nakledildiği ilim dalıdır. Dirâyetü'l-hadîs ise rivâyet edilen hadisin ve hadisi rivâyet eden râvinin kabul edilebilir olup olmadığı konusundaki durumlarını ortaya koyan ilim dalıdır.³⁹⁷

Rivâyetü'l-hadîs ilminde sadece hadislerin râviler vasıtasıyla rivâyet edilmesi konusu ele alınırken, dirâyetü'l-hadîs ilminde ise başta hadis metninin senedi olmak üzere hadisi rivâyet eden râvinin durumu ve rivâyet edilen hadis metninin kabul edilebilir olup olmadığı konuları bütün yönleriyle ele alınmaktadır. Dolayısıyla dirâyetü'l-hadîs ilmi aynı zamanda başta cerh ve ta'dîl ilmi olmak üzere muhtelifü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, nâsih ve mensûh, esbâbü vürûdî'l-hadîs, ricâlü'l-hadîs ilimleriyle bağlantılıdır. Ayrıca dirâyetü'l-hadîs ilmine mustalahu'l-hadîs adı da verilmektedir.³⁹⁸

Rivâyet türü eserler; 'ale'l-ebvâb, 'ale'r-ricâl ve 'ale'l-ahruf olmak üzere üç şekilde tasnîf edilmişlerdir.³⁹⁹ Bu ana tasnîf şekilleri dışında özel tasnîf şekilleriyle telif edilen hadis eserleri de vardır.

'Ale'l-Ebvâb türü eserlere yazılan hâşiyeler

'Ale'l-ebvâb üzere tasnîf edilen eserlerde hadisler râvilerine bakılmaksızın hadis metinlerinin muhtevi olduğu konu ya da konular ilgili konunun başlığı altında bir araya getirilmektedirler. Bu tasnif şeklindeki aslı gaye hadisleri delil oldukları konularda zikretmektir. Bu sistemle bir araya getirilen eserlere genel olarak musannef adı verilmektedir.

³⁹⁵ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/311; Maden, *Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*, 72.

³⁹⁶ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 81.

³⁹⁷ Hîn - Lehhâm, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 33-35; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 81; Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, 77-78; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 54.

³⁹⁸ Hîn - Lehhâm, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 33-35; Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, 77-78; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 258.

³⁹⁹ İsmail Lütfi Çakan, *Ana Hatlarıyla Hadis* (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2017), 103-104; Hîn - Lehhâm, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 29; Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs*, 13-16.

Hem bu isimle telif edilen eserler hem de *câmi*, *sünen* ve bunlarla bağlantılı olarak telif edilen *müstedrek*, *müstahrec* ve *zevâid* türü eserler bu tasnife dâhil olan eserlerdendir.⁴⁰⁰

‘Ale’l-ebvâb tasnîfi üzere telif edilen ve başta akâid, âdâb, ahkâm, tefsîr, fiten, siyer, menâkıb, eşrâtü’s-sâ’a olmak üzere dinin hemen hemen her alanına dair hadisleri ihtiva eden *câmi* türü eserler⁴⁰¹ hadis hâşiyelerinin en yoğun şekilde telif edildikleri eserler arasında yer almışlardır. Buhârî, Müslim, Tirmizî’nin *câmilere* ise bunların başında yer almaktadırlar.

Câmi türü eserlerden Buhârî’nin (ö. 256/870) *Sahîhu’l-Buhârî* adlı eseri için birçok âlim hâşiyeye kaleme almıştır. Bu âlimlerden birkaç tanesi ise şunlardır: İbn Sükkera (ö. 514/1120),⁴⁰² Ebu’l-Kâsım İbnü’l-Hanbel ed-Dımeşkî (ö. 536/1141),⁴⁰³ Sıbt İbnü’l-Acemî (ö. 841/1438),⁴⁰⁴ Zerrûk (ö. 899/1493)⁴⁰⁵ ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726).⁴⁰⁶ Câmi türü eserler arasında yer alan Müslim’in (ö. 261/875) *Sahîhu Müslim* adlı eseri için ise İbnü’ş-Şât (ö. 723/1323),⁴⁰⁷ Senûsî (ö. 895/1490),⁴⁰⁸ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726),⁴⁰⁹ hâşiyeye telif eden simalardan sadece birkaç tanesidir.

Tirmizî’nin (ö. 279/892) *el-Câmi’u’s-Sahîh* adlı eseri hakkında ise Ahmed Ali Sehârenpûrî (ö. 1297/1880),⁴¹⁰ Ebu’l-Mekârîm Abdülkebîr el-Kettânî (ö. 1333/1915),⁴¹¹ Mahmûd Hasan Diyobendî (ö. 1851-1920),⁴¹² hâşiyeye yazan âlimlerdendir. Genel kabule göre Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî’nin (ö. 1318/1726) bu eser için yazdığı hâşiyeyi tamamlamamıştır.⁴¹³

Merfû hadisleri fıkıh babalarına göre bir araya getirme gayesiyle tasnîf edilen *Sünen* türü eserler içinde hâşiyeler kaleme alınmıştır.⁴¹⁴ Başta Ebû Dâvûd (ö. 275/889) *es-Sünen*’i

⁴⁰⁰ Hîn - Lehhâm, *el-İdâh fî ’ulûmi’l-hadîs ve’l-istulâh*, 11-16; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 49-51; İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 61-63; Kâsimî, *Kavâ’idü’t-tahdîs*, 76-80; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 43-44.

⁴⁰¹ Hîn - Lehhâm, *el-İdâh fî ’ulûmi’l-hadîs ve’l-istulâh*, 11-16; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 70; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 62-63; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 43-44; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 250; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 92-93.

⁴⁰² Tüleydî, *Türâsü’l-meğârîbe fî ’l-hadîsi’n-nebeviyye ve’l-ulûmîhi*, 29-30.

⁴⁰³ Habeşî, *Câmi’ü’ş-şürûh ve’l-havâşî*, 1/399.

⁴⁰⁴ Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/65.

⁴⁰⁵ Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 2/998-999.

⁴⁰⁶ Cebertî, *‘Acâibü’l-âsâr*, 1/154; Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 1/148.

⁴⁰⁷ Habeşî, *Câmi’ü’ş-şürûh ve’l-havâşî*, 3/1684.

⁴⁰⁸ Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 2/998-999.

⁴⁰⁹ Cebertî, *‘Acâibü’l-âsâr*, 1/154; Özşenel, *Pakistan’da Hadis Çalışmaları*, 55-60; Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 1/148.

⁴¹⁰ Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtir*, 7/907.

⁴¹¹ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*, 2/203.

⁴¹² Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtir*, 8/1377-1379.

⁴¹³ Cebertî, *‘Acâibü’l-âsâr*, 1/154.

⁴¹⁴ Tahhân, *Teysîru mustalahi’l-hadîs*, 147; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 280; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 62-63; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 242-243; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 89-90.

olmak üzere İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünenleri* için birçok hâşiye telif edilmiştir.

Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen*'i hakkında Münzirî (ö. 656/1258) *Hâşiyetü's-Sünen* adıyla hâşiye kaleme almıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye'de (ö. 751/1350) *Havâşî ve ziyadât 'alâ muhtasari Sünenî Ebî Dâvûd* adıyla kaleme aldığı hâşiyesi *Hâşiye İbni'l-Kayyim 'alâ Sünenî Ebî Dâvûd* ismiyle Mısır ve Delhi de birçok yayınevi tarafından defaatle basılmıştır.⁴¹⁵ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1318/1726) *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd* adıyla *Sünen* üzerine hâşiye telif eden isimler arasında yer almıştır.⁴¹⁶

İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i üzerine Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438), *Havâşî 'alâ Süneni İbn Mâce*,⁴¹⁷ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1318/1726), *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*⁴¹⁸ ve *İncâhu'l-hâce* adıyla Abdülganî el-Müceddîdî (ö. 1296/1879)⁴¹⁹ hâşiye kaleme alan müellifler arasında yer almışlardır.

Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen* ya da *el-Müctebâ* adıyla da bilinen eseri üzerine ise başta Süyûtî (ö. 911/1505) ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1318/1726) olmak üzere birçok âlim hâşiye kaleme almışlardır.⁴²⁰

Musannef türü eserlerden İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta* adlı eseri için Mevlâ Süleymân (ö. 1238/1823),⁴²¹ Ebû'n-Necâh ez-Zâhirî (ö. 1328/1910) hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almışlardır.⁴²²

Başta Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827), Bakî b. Mahled (ö. 276/889), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Dâvûd el-Atekî ez-Zehrânî⁴²³ olmak üzere birçok müellif tarafından tasnîf edilen musannef türü eserler hakkında da pek çok hâşiye kaleme alınmıştır.⁴²⁴

'Ale'r-Ricâl türü eserlere yazılan hâşiyeler

'Ale'r-ricâl tasnîf sistemi ile telif edilen eserlerde, hadisler onları rivâyet eden sahâbenin isimlerine göre tasnîf edilmişlerdir. Bu sistemde önce sahâbe çeşitli kriterlere göre tasnîf edilerek sıralanır daha sonra onların rivâyet ettikleri hadisler konularına bakılmaksızın isimlerinin altında bir araya getirilmektedirler. Bu tasnîf sistemindeki temel gaye hangi sahâbenin hangi hadisleri rivâyet ettiğinin bir arada görülmesidir. Bu sistem üzere tasnif

⁴¹⁵ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1053.

⁴¹⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148.

⁴¹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/65.

⁴¹⁸ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148.

⁴¹⁹ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 2/1059.

⁴²⁰ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148.

⁴²¹ Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-mâlikiyye*, 1/545-546.

⁴²² Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 2/609; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/326.

⁴²³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 250; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 70-76.

⁴²⁴ Tahrân, *Teyisîru mustalahi'l-hadîs*, 147; Subhî es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 93.

edilen eserlere *Müsned* adı verilmektedir. *Müsnedler* ve *Mu'cemler* bu tasnîf üzere kaleme alınmış eserler arasında yer almaktadırlar.⁴²⁵

‘Ale’r-ricâl türü eserlerden müsnedler için birçok hâşiye kaleme alınmıştır.⁴²⁶ İlk telif edilen hadis eserlerinden olan müsnedler çok erken dönemde kaleme alınmışlar. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) müsned türü eser telif eden müelliflerden sadece birkaç tanesidir.

Müsned türü eserlerden akla ilk gelen Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned*’i için çalışmamızın konusu olan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1318/1726),⁴²⁷ hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almıştır.⁴²⁸

Araştırmamızda Taberânî’nin mu’cemleri başta olmak üzere mu’cem türü eserler için kaleme alınmış herhangi bir hâşiye veya ta’like ulaşamadık.⁴²⁹ Aynı şekilde etraf kitapları için kaleme alınmış hâşiye ya da ta’lik türü bir esere da rastlayamadık.

Diğer tasnîf sistemleri üzere yazılan eserlere yazılan hâşiyeler

‘Ale’l-ebvâb ve ‘ale’r-ricâl tasnîfleri dışında özel tasnîf sistemleriyle telif edilen eserler de vardır. Bunlardan birisi de ‘ale’l-ahruf’ olarak isimlendirilen ve alfabetik bir sistem üzere hadislerin harf sırasına göre sıralandığı ve ‘ale’r-ricâl sistemine benzeyen tasnîf şeklidir.⁴³⁰ Süyûtî (ö. 911/1505) *el-Câmi’u’s-sağîr* adlı eserini bu sistem üzere kaleme almıştır.⁴³¹

Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *el-Câmi’u’s-sağîr* adlı eseri için birçok hâşiye kaleme alınmıştır. Bunlardan birisi de Sâlim b. Ahmed el-Hifnî’nin (ö. 1181/1767) Ali b. Ahmed el-Bûlâkî Azîzî’nin *el-Câmi’u’s-sağîr* için *es-Sirâcü’l-münîr bi şerhi’l-câmi’i’s-sağîr* ismiyle kaleme aldığı şerh için *Hâşiye ‘alâ şerhi’l-‘Azîzî ‘ale’l câmi’i’s-sağîr* ismiyle telif ettiği hâşiyedir.⁴³² Ayrıca İbnü’l-Ehrâm (ö. 1091/1680),⁴³³ Ahmed b. Muhammed ‘Acîbe (ö.

⁴²⁵ Tahhân, *Teyşîru mustalahi’l-hadîs*, 148; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 93; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 49-51; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 61-63; Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 217.

⁴²⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 53.

⁴²⁷ Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 1/148.

⁴²⁸ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*.

⁴²⁹ Habeşî, *Câmi’ü’s-şürûh ve’l-havâşî*, 3/1745-1746.

⁴³⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 50-51; Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 23; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 166-169.

⁴³¹ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 50-51.

⁴³² Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/135.

⁴³³ Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/67; Bağdâdî, *Hedîyyetü’l-‘ârîfin, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, 2/240.

1224/1809), Ahmed en-Nu'mânî eş-Şebînî (ö. 1263/1847)⁴³⁴ gibi isimlerde adı geçen eser için hâşiye kaleme alanlar arasında yer almışlardır.

Araştırmamızda hadis ilim dallarından; cerh ve ta'dil, 'ilelü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs gibi ilim dalları hakkında kaleme alınmış bir hâşiye tespit edilmediği için bu başlıklara yer verilmemiştir.

2.3.2.2. Usûlü'l-Hadîs eserlerine yazılan hâşiyeler

Genel ve teorik esaslar ortaya koymak, tanımlar yapmak, râvi, rivâyet ve mervî konularının tetkik ve tenkidi için zemin hazırlamak demek olan hadis usûlü ilmi ya da mustalahu'l-hadîs diye de isimlendirilen ilim için kaleme alınan eserler için birçok hâşiye kaleme alınmıştır.⁴³⁵ Bunlardan birkaç tanesi şunlardır:

Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim b. Sadullah el-Kinânî İbn Cemâ'a (ö. 733/1333), İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) '*Ulûmu'l-hadîs* adlı eserine *el-Menhelü'r-revi fî muhtasari 'ulûmi'l-hadîs* adıyla muhtasar yazmıştır. Müellifin torunu Muhammed b. Ebûbekir İbn Cemâ'a (ö. 819/1416) ise bu eser için *el-Menhecü's-sevî fî şerhi'l-menheli'r-revi* adıyla bir şerh yazmıştır. İşte bu şerh için Muhammed b. Ubâde el-Adevî (ö. 1193/1779) *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn Cemâ'a* adıyla hâşiye kaleme almıştır.⁴³⁶

Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361); İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adlı eser için kaleme aldığı *İslâhu İbni's-Salâh fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde ana metinde gördüğü hataları öz ve anlaşılır bir şekilde açıklamıştır. Ta'lik türü olarak değerlendirilen eser için hâşiye diyenlerde olmuştur. Eser ana metin hakkında kaleme alınmış bir hâşiyedir.⁴³⁷

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) '*Ulûmu'l-hadîs* adlı kitabı için kaleme alınan bir diğer hâşiye ise İbnü's-Salâh'ın bu eserini Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr* adıyla özetlediği eser için Süyûtî (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvi* adıyla bir şerh yazmıştır. Süyûtî'nin bu eseri için Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438) bir hâşiye telif etmiştir.⁴³⁸ Eser ana metnin ihtisârı hakkında kaleme alınan şerh üzerine telif edilmiş bir hâşiye olma özelliğine sahiptir.

⁴³⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/720-721.

⁴³⁵ Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*, 9-15; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 216; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 15-16; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 81-82; Hîn - Lehhâm, *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*, 29-35.

⁴³⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/341.

⁴³⁷ Bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/467-468; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/275-276.

⁴³⁸ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/564-544; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, 1/333; Schâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/65-69.

Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1361) hocası Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddimetü İbni's-Salâh* adlı eser üzerine telif ettiği hâşiyesi olan *İslâhu İbni's-Salâh fî 'ulûmi'l-hadîs* adlı eserini gördüğünü ama hâşiyenin eserdeki eksiklikleri tam manasıyla ortadan kaldıramadığını, dolayısıyla bu eksikleri ortadan kaldırmak için *en-Nüket 'alâ mukadimeti İbni's-Salâh* adlı hâşiyeyi kaleme aldığını açıklamıştır. Eser ana metin hakkında daha önce kaleme alınmış bir hâşiyeden de istifade edilerek tasnif edilmiş bir hâşiyedir.

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) hadis usûlü alanındaki *Nuhbetu'l-fiker* adlı eseri için Muhammed b. Ebi Bekr el-Makdisî (ö. 906/1500) *Hâşiyeye 'alâ şerhi'n-nuhbe* adıyla hâşiyeye kaleme almıştır.⁴³⁹ İbn Hacer'in (ö. 852/1449) bu eseri için kaleme alınan bir diğer hâşiyeye ise Radiyyüddîn İbnü'l-Hanbelî'nin (ö. 971/1563) *Menhu'n-nugbe 'alâ şerhi nuhbe* adlı hâşiyesidir.⁴⁴⁰

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetu'l-Fiker* isimli hadis usûlü eserine yine kendisinin *Nüzhetü'n-nazâr* adıyla kaleme aldığı şerh için Ali el-Kârî (ö. 1014/160) *Hâşiyeye 'alâ nüzheti'n-nazâr* ismiyle kaleme aldığı hâşiyedir. Ali el-Kârî'nin bu eseri için şerh diyen isimlerde vardır.⁴⁴¹

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar* isimli şerh için *Laktü'd-dürer* adıyla hâşiyeye kaleme alan isim ise Ebû İshâk el-Lekânî'dir (ö. 1041/1632).⁴⁴²

2.3.2.3. Tahrîc eserlerinin hâşiyeleri

Tahrîc; “herhangi bir eserde Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbe ve tâbiûna nisbet edilen rivâyetlerin aslı hadis kaynaklardaki yerini göstermek, sıhhat durumunu ortaya koymak demektir. Tahrîc ameliyesinin sonunda kaleme alınan eserlere de aynı şekilde tahrîc adı verilmiştir.”⁴⁴³

Muhammed b. Ali b. Tolon es-Sâlihî (ö. 953/1546), Nevevî'nin (ö. 676/1277), *el-Erba'un* adlı eseri için *Tahrîci'l-erbâin'i'n-nevevî*, adıyla bir hâşiyeye tasnif etmiştir.

⁴³⁹ Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/244-245; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/222-223.

⁴⁴⁰ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 1/253.

⁴⁴¹ Bk. Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/445; Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 2/1791-1794; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/166; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/534-544; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 1/333; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/65-69.

⁴⁴² Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/30-31.

⁴⁴³ Mahmûd et-Tahhân, *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996), 7-9; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 300.

Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî'de (ö. 1205/1790) aynı eser için *Tahrîci'l-erba'ini'n-Nevevî* adıyla hâşiye kaleme alan isimler arasında yer almıştır.⁴⁴⁴

Ali el-Ekber el-Hüseynî el-Hanefî el-‘Âbâdî (ö. 1090/1679), Nevevî'nin *el-Erba'ünü'n-Neveviyye* adlı eserinin tahrîci için *Matlûbu't-tâlibîn fî esmâi ricâli'l-erba'în* adıyla hâşiye kaleme almıştır.⁴⁴⁵

2.3.2.4. Ricâlü'l-Hadîs eserlerinin hâşiyeleri

Ricâlü'l-hadîs, erkek olsun, kadın olsun hadis ilmiyle uğraşan insanları konu edinen ilim dalıdır.⁴⁴⁶ Konu hakkında çok geniş bir külliyat mevcut olup bu eserler hakkında da şerh, hâşiye ve ta'likler kaleme alınmıştır.

Zeynüddîn Abdurrahman b. Yusûf el-Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Kütübü sitte* râvileri için kaleme aldığı *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eseri için Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438) *Hâşiye 'alâ Tehzîbi'l-Kemâl* adıyla hâşiye yazmıştır. Mizzi'nin bu eserini Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî (ö. 748//1348) *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehü rivâye fî'l-Kütübi's-sitte* adıyla özetlemiştir. Sıbt İbnü'l-Acemî bu eser için ise *Hâşiyetü Sıbt İbnü'l-Acemi 'ale'l-Kâşif* adıyla bir başka hâşiye kaleme almıştır.⁴⁴⁷

2.3.2.5. Şerhlerin hâşiyeleri

Klasik hadis kaynakları üzerine hâşiyeler telif edildiği gibi hadis şerhleri hakkında hâşiyeler kaleme alınmıştır. Hadis şerhleri üzerine tasnîf edilen hâşiyeler daha çok *Kütübü tisa'nın* şerhleri üzerine yoğunlaşmış olsa da diğer hadis şerhleri üzerine de aynı şekilde birçok hâşiye kalem alınmıştır.

Ebû İshâk İbrahim b. Yûsuf İbn Karkûl (ö. 569/1174); Kâdî 'İyâz'ın (ö. 544/119) *Sahîhu'l-Buhârî* ve *Sahîhu Müslim* üzerine kaleme aldığı *Meşârikü'l-envâr 'alâ Sıhâhi'l-âsâr ve's-Sahîhayn* isimli şerhi için *Hâşiye 'alâ meşâriki'l-envâr li'l-Kâdî 'İyâz* adıyla hâşiye kaleme almıştır.⁴⁴⁸

Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *Sahîhu'l-Buhârî'nin* şerhi olan *el-Kevâkibu'd-derârî* adlı eseri için Ahmed el-Bâmî (ö. 885/1480) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Buhârî li'l-Kirmânî* adıyla hâşiye tasnîf etmiştir.⁴⁴⁹ Buhârî'nin aynı eseri için yazılan şerhlerden olan Kastallânî'nin (ö.

⁴⁴⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/130.

⁴⁴⁵ Hasenî, *Nüzheti'l-havâtir*, 5/590; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/124.

⁴⁴⁶ Tahhan, *Usûlü't-Tahrîc ve Dirâsetü'l-Esânid*, 147-148; Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, 83; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 253-254; İbrahim Hatiboğlu, "Ricâlü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/83-86; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 237-240.

⁴⁴⁷ Zehebî - Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Kâşif ve hâşiyetuhû*.

⁴⁴⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 1/80-85; Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/8-11.

⁴⁴⁹ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 7/48.

923/1517) *İrşâdû's-Sârî* adlı eseri için Muhammed b. Tayyib eş-Şerkî (ö. 1170/1757) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Kastallânî* adıyla hâşiye yazmıştır.⁴⁵⁰ Ayrıca Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Sahîhu'l-Buhârî* şerhi olan *Umdetü'l-kârî* adlı eseri için Muhammed b. Halil el-Kâvukcî (ö. 1305/1887) *Hâşiye 'alâ şerhi'l-'aynî* adıyla hâşiye kaleme almıştır.⁴⁵¹ Yine İbn Battâl el-Kutubî'nin (ö. 449/1057) *Sahîhu'l-Buhârî* şerhi için İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî'ye (ö. 699/1300) *Havâşi 'alâ şerhi'l-Buhârî li-İbnî Battâl el-Mağribî* adıyla kaleme aldığı hâşiye bunlar arasında yer almıştır.⁴⁵²

Ebu'l-Abbâs İbnü'n-Nakîb el-Mısrî (ö.769/1368) *Sahîhu Müslim* üzerine Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc* adıyla yazdığı şerh için *en-Nüket 'alâ şerhi'l-minhâc* adıyla hâşiye telif etmiştir. *Minhâc* için hâşiye yazan bir diğer isim ise Bedrüddîn el-Kerhî (ö. 1006/1598) olmuştur.⁴⁵³

Ebü Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'i hakkında Azîmâbâdî (ö. 1857/1911) tarafından yazılan şerh olan *Avnu'l-ma'bûd* için Pencâbî bir hâşiye kaleme almıştır.⁴⁵⁴

İbn Abdilber en-Nemrî'nin (ö. 463/1071), İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta* isimli eseri üzerine telif ettiği *et-Temhîd limâ fi'l-muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* isimli şerhi üzerine Muhammed Mahzûmî (ö. 842/1438) *et-Temhîd* adıyla hâşiye kaleme almıştır.⁴⁵⁵

'Afîfüddîn'in (ö. 855/1451) *Hâşiye 'ale's-şemâil* ya da *Hâşiye 'ale's-şerhi's-şemâil*, adlı hâşiyesi Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilu'n-Nebeviyye ve'l-hasâisu'l-Mustafaviyye* hakkında kaleme almıştır. Kimileri bu hâşiye için *Şemâil* hakkında değil de *Şemâil'in* şerhi hakkında telif edildiği bilgisini paylaşmışlardır.⁴⁵⁶

İbnü'l-Ehrâm'da (ö. 1091/1680) Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmi'ü's-Sağîr* adlı eserini önce şerh etmiş daha sonra bu şerh için bir hâşiye telif etmiştir.⁴⁵⁷

2.3.2.6. Hâşiyelerin hâşiyeleri

Klasik hadis metinleri başta olmak üzere hadis şerhleri ve ta'likler hakkında hâşiyeler telif edildiği gibi hâşiyeler hakkında kaleme alınan hâşiyeler olmuştur. Halil b. Hasan b. Muhammed el-Boyabadî (ö. 1123/1711),⁴⁵⁸ *Hâşiye 'alâ hâşiyeti'l-kürdî 'alâ şerhi'n-Nuhbe fi*

⁴⁵⁰ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/91-92; Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşi*, 1/411.

⁴⁵¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/387.

⁴⁵² Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/714.

⁴⁵³ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/263.

⁴⁵⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşi*, 2/1055.

⁴⁵⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 8/285-286.

⁴⁵⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/198; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 9/126-127.

⁴⁵⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/67; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/240.

⁴⁵⁸ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/354-355; Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/374; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/317; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1/683.

usûl'l-hadîs, adlı hâşiyesi; İbrahim el-Gürânî (ö. 1101/1690) tarafından İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazâr* adlı eseri için kaleme aldığı *Hâşiye 'alâ nüzheti'n-nazâr fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker*⁴⁵⁹ adlı hâşiyesinin hâşiyesidir.⁴⁶⁰

2.3.3. Kapsamlarına Göre Hâşiyeler

2.3.3.1. Tam hâşiyeler

Daha önce de ifade edildiği üzere tasnîf edilen herhangi bir eserin okur tarafından daha iyi anlaşılması için metnin kapalı olan kısımlarını açıklamak, eksik olan bölümlerini tamamlamak, özet halindeki bilgileri detaylandırmak, konuların daha iyi anlaşılması için yeni ve farklı örnekler vermek, gerektiğinde kelimelerin okunuşlarına yer vermek, garîb kelimeleri açıklamak, cümlelerin i'râbını yapmak için açıklama türü eserler kaleme alınmıştır. Hâşiye türü eserler açıklama türü eserler arasında yer almaktadırlar.

Hakkında bilgi verdiğimiz hâşiyelerin kâhîr ekseriyeti tam olan hâşiyelerdir. Müellifinin bir şekilde tamamlayamayıp eksik bıraktığı herhangi bir hâşiye varsa bu bilgi hâşiyenin tanıtımı yapılırken özellikle belirtilmektedir. Dolayısıyla tam hâşiyeler için örnek vermeye gerek duyulmamıştır.

2.3.3.2. Eksik hâşiyeler

Hâşiye yazım biçimiyle şerh yazım biçimi arasındaki en belirgin fark, şerhler bir eseri baştan sonuna kadar tamamını açıklamaya yönelik ilmi bir ameliye iken hâşiyeler bir yapıtın tamamını değil de müellifin eserde kapalı gördüğü, açıklama ihtiyacı hissettiği belli başlı bölümleri ya da bölümün bazı kısımlarını açıklamak için yapmış olduğu ilmi ameliyedir. Hâşiyelerin büyük bir kısmı tam hâşiye olarak isimlendirebileceğimiz ve eserin tamamı için tasnîf edilmiş olsalar da herhangi bir sebebe binaen tamamlanamayan eksik olan hâşiyeler de olmuştur.

Birçok hâşiye kaleme alan ve hayatını konu edindiğimiz Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1318/1726) tarafından Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-Sahîh* üzerine kaleme aldığı *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî* adlı hâşiyesi genel kabule göre eksik bir hâşiyedir.⁴⁶¹

Hâşiyenin internet ortamında eriştiğimiz yazma haldeki *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî* adıyla 1 cilt halinde, sonradan ilave edildiği anlaşılan iki sayfaya bir rakam

⁴⁵⁹ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 1/5; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/35; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1/23.

⁴⁶⁰ Bekir Özudoğru, "Kara Halil Efendi ve Nüzhe Hâşiyesi Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usûlü Literatüründe Hâşiye Yazıcılığı", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2022), 605-636.

⁴⁶¹ Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/154.

yazılması şeklindeki Latin rakamlarıyla numaralandırılmış toplamda da 187x2=374 sayfadan müteşekkil bir nüshası bulunmaktadır.⁴⁶² Sindî'nin bu hâşiyesi, Ahmed Abdür-rauf el-Cemâlî es-Sindî, Abdülbâki İdris es-Sindî, Abdülkadîr Abdullah es-Sindî'nin tahkikleriyle Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından 2021 yılında Beyrut'ta 3 cilt halinde basılmıştır.⁴⁶³

Eksik olarak kabul edilen diğer bir hâşiye ise Şeyh Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Fihri el-Fâsî (ö. 1013/1604) tarafından Müslim'in *Sahîhu Müslim* için kaleme almaya başladığı ama tamamlayamadığı hâşiyesi ise konu hakkındaki bir diğer örnektir.⁴⁶⁴

Tamamlanamayan hâşiyelerden birisi de İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Mevzu'ât* adlı eseri hakkında kaleme almaya başladığı *Ta'lik 'ale'l-mevzu'ât* adlı eseri olmuştur.⁴⁶⁵

2.3.3.3. Bölüm hâşiyeleri

Hadis eserleri; kitap, bâb gibi ana başlıklara ayrılır, bu başlıklarla ilgili olduğu düşünülen hadis metinleri bu başlıklar altında belli bir mantık silsilesi dâhilinde yer almaktadır. Hadis kaynaklarının belli başlı bir ya da birkaç bölümü üzerine yazılana hâşiyeler de vardır.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Süleymân b. Muhammed el-Mağribî eş-Şâfiî el-Adnânî (ö. 780/1378) tarafından Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Riyâzü's-Sâlihîn* adlı eserinin zühd ve riyâzâd bölümlerinde yer alan hadisleri tahlil etmek üzere tasnif ettiği hâşiye bu tür hâşiyeler arasında yer almaktadır.⁴⁶⁶

Bölüm hâşiyelerinden bir diğeri ise Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnâtî eş-Şâtibî (ö. 790/1388) tarafından kaleme alınan *el-Mecâlisu şerhu fi'hi kitâbü'l-buyû min Sahîhi'l-Buhârî* adlı hâşiyesi *Sahîhu'l-Buhârî'nin* kitâbü'l-buy'u adlı bab hakkında kaleme alınmış bir eserdir.⁴⁶⁷

Konu hakkındaki bir diğer hâşiye ise Emîr San'ânî (ö. 1182/1768) tarafından İbn Hacer Askâlânî'nin (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserindeki cerh ve ta'dîl konuları hakkında yazdığı *Semârâtü'n-nazâr fi ilmi'l-eser* adlı hâşiyesidir.⁴⁶⁸

⁴⁶² Hevâşiyi's-Sindî alâ Süneni Tirmizî; Mektebetü'l-Üstaz ed-Doktor Muhammed bin Türkî et-Türki, ELS, NO: 269. <https://www.alukah.net/library/0/128436/> (Erişim Tarihi: 06.02.2022)

⁴⁶³ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, thk. İmtiyâz Ahmed Abdurraûf el-Cemâlî es-Sindî vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2021).

⁴⁶⁴ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/154-155.

⁴⁶⁵ Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer tercümetü şeyhi'l-islâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bâces Abdülmecîd (Dâru İbn Hazm, 1999), 2/661.

⁴⁶⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/114.

⁴⁶⁷ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/402.

⁴⁶⁸ San'ânî, *Semârâtü'n-nazâr fi ilmi'l-eser*, 23-24.

2.3.3.4. Bir ya da birkaç hâdis hâşiyeleri

Hadis bölümleri hakkında hâşiyeler kaleme alındığı gibi hadis kaynaklarındaki bir ya da birkaç hadisi tahlil etmek üzere kaleme alınan hâşiyeler de olmuştur.

Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Hâşiye 'alâ evveli Sahîhi'l-Buhârî* adlı hâşiyesi *Sahîhu'l-Buhârî'nin* ilk hadisi olan “ameller niyetlere göredir” hadisini tahlil etmek üzere kaleme alınmıştır.⁴⁶⁹

Birçok eseri bulunan Hayreddîn Hızır Atûfi (ö. 948/1571) tarafından Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envârî'n-Nebeviyye min sıhâhi'l-ahbârî'l-Mustafaviyye* adlı eseri hakkında kaleme aldığı şerh olan *Keşfu'l-meşârik* adlı eserinin ilk hadisi için yine kendisinin kaleme aldığı *Hâşiye 'alâ şerhi'l-evvel min ehâdisi'l-meşârik* adlı hâşiye bunlar arasında yer almıştır.⁴⁷⁰

Bir eserdeki hadislerin belli bir kısmı için hâşiye kaleme alan isimlerden birisi de Molla Lütî'î'dir (ö. 900/1495). *Ta'likât 'alâ evâili Sahîhi'l-Buhârî*⁴⁷¹ adlı eseri *Sahîhu'l-Buhârî'nin* baş tarafında bulunan ve toplamda da kırk sekiz hadisi tahlil etmek üzere kaleme aldığı hâşiye bu tür eserler arasında yer almıştır.⁴⁷²

2.3.3.5. Dîbâcelerin hâşiyeleri

İslam ilim kültür ve medeniyetinde eserlerin dîbâceleri son derece önemlidir. Eserinin dîbâcesine genellikle besmele, hamdele ve salvele ile başlayan müellif; eserinin içeriğinden, eserini kaleme alma gayesinden, eser için tercih ettiği ismin anlam ve önemi gibi konular hakkında okuyucuya genel hatlarıyla bilgiler sunmaktadır. Daha sonra genel kurala göre dua ve güzel temennilerle dîbâcesini sonlandırmaktadır. Dîbâce; okuyucunun eserle ilk karşılaşması olduğu için müellif edebi gücünü, dili, dile olan hâkimiyetini ve onu kullanma becerisini kurmuş olduğu cümlelerle burada göstermektedir. Bundan mütevellit eserlerin dîbâceleri önemsenmekte ve onlara ayrı bir önem atfedilmektedir. Ehemmiyet ve önemlerine binaen dîbâceler için tasnîf edilmiş hâşiyelerde vardır.

İbn Hacer'in (ö. 852/1449), Zehebî (ö. 748/1348) tarafından kaleme alınan ve zayıf râviler hakkındaki *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eseri için yazdığı *Lisânü'l-mîzân* adlı eserinin dîbâcesi hakkında Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî (ö. 1422/2001) *et-Ta'likâtü'l-hisân 'alâ*

⁴⁶⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/554.

⁴⁷⁰ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâşir*, 1/137-141.

⁴⁷¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/554.

⁴⁷² Erünsal, “Molla Lütî Zındıklık İthamıyla mı Öldürüldü?”, 37-54.

mukaddimeti lisâni'l-mîzân adlı hâşiye konu hakkında telif edilmiş bir eserler arasında yer almaktadır.⁴⁷³

Kastallânî'nin (ö. 923/1517), *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında kaleme aldığı *İrşâdü's-Sârî* adlı şerhin mukaddimesi için Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Enbâbî (el-İnbâbî) (ö. 1313/1896) *Takrîrü'l-inbâbî 'alâ mukaddimeti'l-Kastallânî irşadi's-sârî* adıyla telif ettiği hâşiye bu tür hâşiyeler arasında yer almaktadır.⁴⁷⁴

2.3.3.6. Hadis eserlerinin bâb başlıkları hakkında yazılan hâşiyeler

Klasik hadis kaynaklarının özelliklerinden birisi de müelliflerin eserleri için kullandıkları bâblar hakkında tercih ettikleri isimlerdir. Müellif önce bir bâb başlığı belirler daha sonra bu başlıkla ilgili olduğunu düşündüğü hadis metinlerini bu bâb altında belli bir silsileyle bir araya getirmektedir. Birçok hadis ilimleri hakkında hâşiyeler kaleme alındığı gibi hadis bâb başlıkları hakkında da kaleme alınan eserler bulunmaktadır.

Ömer b. Osman es-Seyrafi ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 917/1511) *Sahîhu'l-Buhârî'nin* bâb başlıkları hakkında *et-Tersîh 'alâ ebvâbi's-sahîh* adıyla kaleme aldığı hâşiyesi bu çalışmalar arasında yer almaktadır.⁴⁷⁵

Daha önce de ifade edildiği üzere dirâyet, rivâyet ve usûlü'l-hadîs başta olmak üzere hadis ilim dalının hemen hemen her alanında kaleme alınan birçok hâşiye vardır. Merfû, mevkûf ve maktû hadislerin usulüne uygun bir şekilde rivâyet edilmesini konu edinen ilmü rivâyeti'l-hadîs⁴⁷⁶ alanındaki eserler hakkında telif edilen hâşiye türü eserlerde daha çok hadislerin senedleri hakkında bilgiler paylaşmakta, konu hakkındaki değerlendirmeler, yorumlar varsa mümkün mertebe bunlara yer verilmekte, bilgiler tahlil edilmektedir. Hadisin senedinde yer alan kimi râviler hakkında bilgiler paylaşmakta, aynı şekilde bu râviler hakkında değerlendirmeler, yorumlar varsa bunlara da mümkün mertebe yer verilerek tahlile tabi tutulmaktadır. Ayrıca hadislerin senedinde mübhem râviler varsa bunlar hakkında da bilgilere yer verilmekte, konu hakkında kaynaklarda yer alan bilgilere müracaat edilmek suretiyle kimlikleri hakkında bilgiler sunulmaktadır. Bütün bunların yanı sıra hadislerin metinleri hakkında da bilgiler sunulmakta, garîb kelimeler varsa bunlar açıklanmakta, hadisin muhtevi olduğu konu hakkında da açıklamalar yapılmakta, zaman zaman kelime ve kavramların okunuşlarına yer verilmekte, cümlelerin i'râbları yapılmaktadır.

⁴⁷³ Ebu Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î, *et-Ta'likâtü'l-hisân alâ mukaddimeti lisâni'l-mîzân* (Sana: Dârü'l-Âsâr, ts.); Engin, *Hadis Şerh Geleneginde Hâşiye ve Ta'likalar*, 68.

⁴⁷⁴ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/412.

⁴⁷⁵ Habeşî, *Câmi'ü's-şürûh ve'l-havâşî*, 1/411.

⁴⁷⁶ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 13.

Hadis senedlerinin yanı sıra metinlerini de konu edinen ilmü dirâyeti'l-hadîs, usûlü'l-hadîs⁴⁷⁷ alanında tasnif edilen eserler hakkında kaleme alınan hâşiyelerde ise hadisin senedi ve râvileri hakkındaki bilgiler sunulmakla birlikte hadis metinlerinin muhtevi olduğu konular, metin tahlili, cümlelerin i'râbı, kelime ve kavramların yapısı, anlamları gibi konulara yoğunlaşıldığı görülmektedir.

Burada öncelikle kelime ve kavramların okunuşlarına yer verilmekte, zaman zaman lafız farklılıklarına değinilmekte, garîb kelimeler hakkında açıklayıcı bilgiler sunulmakta, cümlelerin i'râbları yapılarak bütün bunların hadislerin manalarına olan etkilerinden söz edilmektedir. Bunun yanı sıra hadis metinlerinde yer alan dağlar, ovalar, göller, denizler gibi coğrafi yapıların konumları, şahısların kimlikleri, kabile ve boyların bulundukları yerler, köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim birimleri hakkında da bilgiler sunulmaktadır.

Lafzî olan bu tahlillerin yanı sıra hadis metinlerinin muhtevi olduğu konular hakkında da açıklamalar yapılmaktadır. Metinlerin anlaşılma biçimleri, konu hakkında yapılan açıklamalar ve bu açıklamaların akabinde varsa meydana gelen tartışmalar bunlara da yer verilmektedir. Özellikle fıkhi ve itikâdî konular hakkında vârid olup mezhepler arasında tartışma konusu olan hadisler hakkında detaya varılabilecek açıklamalar yapılmaktadır.

⁴⁷⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUHAŞŞİ MUHAMMED b ABDÜLHÂDÎ es-SİNDÎ

3.1. SİNDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE SİYASÎ, SOSYAL, DİNÎ VE İLMÎ DURUM

Hindistan alt kıtasındaki Pakistan'ın Sind bölgesinde dünyaya gelen Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî ilk eğitimini burada aldıktan sonra ilim tahsilini devam ettirmek için Hicâz bölgesine geçmiş, ilim tahsilinden sonra Medine'ye yerleşen Sindî, 1138/1726 yılında burada da vefat etmiştir.

3.1.1. Coğrafi Bölge

3.1.1.1. Sind bölgesi

Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1318/1726) dünya geldiği ve nisbelerinin arasında da yer alan Sind bölgesi, kaynaklarda “Bilâd’ü Hind,” “Biladü’s-Sind,” “Bilâd’ü Hind ve Sind”⁴⁷⁸ ya da kısaca “es-Sind” olarak geçmiştir.⁴⁷⁹ Bölgenin coğrafi sınırları hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmiş olsa da bölge genel hatlarıyla; Kuzeybatıda Keşmir dağlarından Güneydoğu Arap Denizi ve Hint okyanusuna dökülen Sind nehrinin batı ve doğusunu içeren ve tamamı bugünkü Pakistan İslâm Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgenin adı olarak kullanılmıştır.⁴⁸⁰ Bölgenin coğrafi sınırları hakkında kaynaklarda farklı tayinlerin yapılması bölgede farklı coğrafi sınırlara sahip birden fazla medeniyetin kurulmuş olmasının bir sonucu olarak görmekte pekâlâ mümkündür. Bölgenin verimli topraklara sahip olması, Sind nehrinin etrafında sulak alanların çok olması ve iklimin tarıma elverişli olmasından dolayı bu topraklarda yılda iki defa hasat yapılmasına imkân sağlamaktadır. Tarım faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı bölgede farklı birçok meyve ve sebze yetiştirilmektedir.⁴⁸¹ Ayrıca bölgenin yer altı zenginliklere sahip olması ve ticari faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapılması nedeniyle bölge her zaman farklı güçlerin dikkatini çekmiş ve tarihi milattan öncesine kadar uzanan Sind bölgesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.⁴⁸²

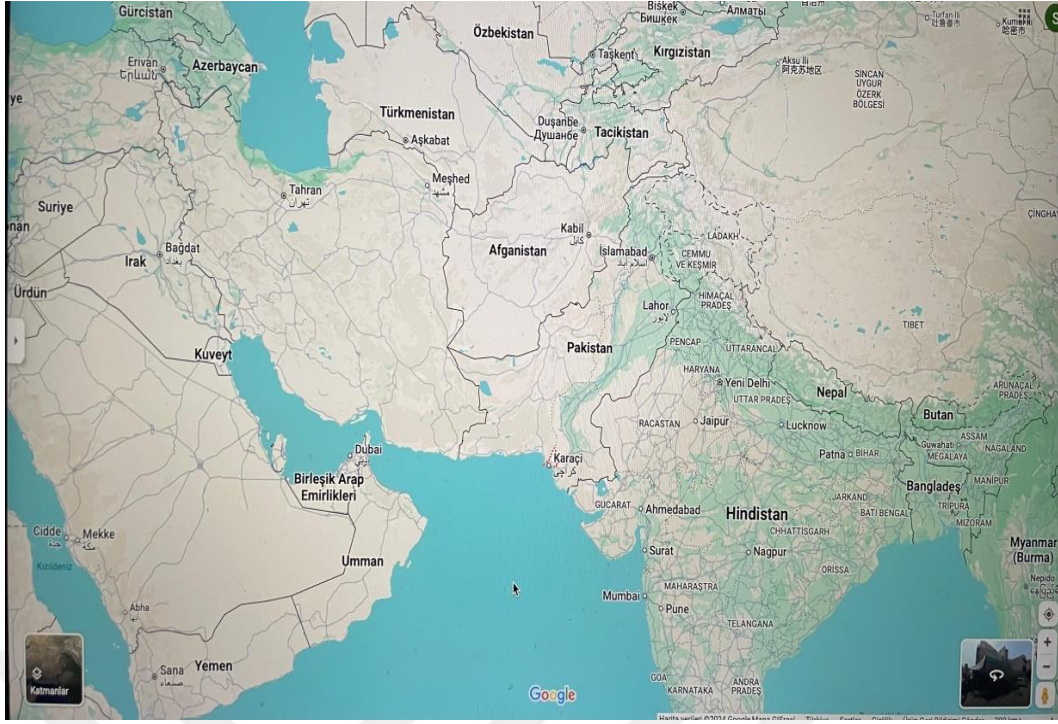
⁴⁷⁸ Ali Üremiş, “Sind’de İslam Fetihleri I”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (22 Haziran 2017), 2.

⁴⁷⁹ Zabihurrahmân, “Bilâd’ü’s-Sind’de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbâriler (H. 247-416/M. 862-1026)”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (30 Haziran 2020), 165-164.

⁴⁸⁰ Zabihurrahmân, “Sind Fatihi Muhammed b. Kâsım’ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (16 Ocak 2021), 8; Azmi Özcan, “Sind”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/242-244.

⁴⁸¹ Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ali el-Bağdâdî İbn Havkal, *Sûretü’l-arz* (Beyrût: Dârü’s-Sadr, 1938), 320-323.

⁴⁸² Yûsuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 1/21-54.

Şekil 1: Hint Alt Kıtası, Coğrafi Harita 1

Şekil 2: Hint Alt Kıtası, Coğrafi Harita 2

3.1.1.2. Hicâz bölgesi

Sindî'nin ilim tahsil etmek gayesiyle h. 1102/1691 yılında gelip yerleştiği, eğitimini tamamladıktan sonra da h. 1138/1726 yılında vefat edinceye kadar yaşadığı Hicâz bölgesinin coğrafi yapısı Müslüman coğrafyacılar tarafından genellikle müstakil bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bölge Kızıldeniz'in kuzeyinde yer almaktadır. Doğusunda Necid çölleri, kuzeyinde Ürdün'ün liman kenti Eyle, güneyinde Yemen sınırındaki Asîr, kuzey ve doğu sınırları ise ihtilaflıdır. İslam âleminin en önemli dini mekânlarının yer aldığı Mekke ve Medine şehirlerinin de bulunduğu bölge; coğrafi olarak dağlar, ovalar, vadiler, düz araziler, çöller, vahalar, harreler (donmuş lav akıntıları) alçak kısımlar, platolar yan yana yer almaktadırlar. Birbirinden farklı birçok coğrafi şeklin bulunduğu bu geniş coğrafyada birçok iklim çeşidi görülse de genel olarak bölgeye sıcak ve kurak bir iklim hâkimdir. İki temel farklı iklim tipinin görüldüğü Kızıldeniz'e paralel uzanan kıyı kesiminde ise alçak olan kesimlerde kuru ve sıcak bir iklim görülürken doğusundaki dağlık kesimde ise çöl iklimi görülmektedir.⁴⁸³

Bölgenin önemli kentlerinden Mekke; Kızıldeniz'e 80 km. mesafede olup son derece dağlık ve engebeli bir coğrafi yapıya sahiptir. Çöl ikliminin hâkim olduğu, yıllık yağış miktarının çok az görüldüğü şehirde, hava sıcaklıkları yazın 40-50°C'yi bulurken kışları ise 15-30°C arasındadır.⁴⁸⁴ Yeryüzündeki ilk mâbed olan Mekke şehrindeki Kâbe'nin⁴⁸⁵ temelleri üç semavi dinin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) tarafından atılmıştır.⁴⁸⁶ Kutsallığı tarih boyunca devam eden bu şehirde miladi 610 yılında Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ilk vahyi gelmiştir.⁴⁸⁷

Bölgenin önemli yerleşim yerlerinden Kızıldeniz'e 130 km, Mekke'ye 350 km uzaklığa ve deniz seviyesinden yaklaşık 619 metre yüksekliğe sahip olan Medine-i Münevvere geniş bir düzlüğe kurulmuştur. Doğusunda Vâkım harresi, güneyinde Âir dağları, kuzeyinde Uhud, batısında ise Vebare harresi yer almaktadır. Eski ismini buraya ilk yerleşen, “zarar vermek, kötölemek” anlamlarına gelen Yesrib b. Vâil'den alan Yesrib, Allah Rasûlü (s.a.s.) tarafından Taybe, Tâbe (güzel ve hoş) olarak değiştirilmiştir. Medine-i Münevvere, Mekke-i Mükerrerem'e ile birlikte Haremeyn (iki Harem'den) olarak kabul edilmektedir.⁴⁸⁸ Hicret yurdu olarak tayin edilen Medine; Allah Rasûlü'nün 622 yılında gelip yerleştiği, ilk iş

⁴⁸³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Hicaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/432-437.

⁴⁸⁴ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/555-563.

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/96.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/127; el-Bakara 2/125; İbrahim 14/37

⁴⁸⁷ el-Alak 96/1-5.

⁴⁸⁸ Buhârî, “Büyü'”, 53; “Cihâd”, 71, 74.

olarak içinde kendilerinin de metfun olduğu Mescid-i Nebeviyi inşa ettiği, İslam tarihinde büyük bir öneme sahip olan Bedir, Uhud ve Hendek gibi birçok savaşın yapıldığı önemli bir şehirdir.

3.1.2. Siyasi Durum

3.1.2.1. Sind bölgesi

Yukarıda da ifade edildiği üzere Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1318/1726) dünyaya geldiği, ilk eğitimini aldığı Sind bölgesi ile ilk eğitiminin ardından gelip yerleştiği, eğitimini devam ettirdiği, vatan edindiği, eserler kaleme aldığı, talebeler yetiştirdiği, vefat ettiği Hicâz bölgelerinde siyasi bakımdan şu durumlar mevcuttu.

Sind bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen bulgulara göre bölge tarihinin milattan 3-4 bin yıl öncesine kadar uzandığını ortaya koymuştur. O tarihten itibaren bölgede birçok medeniyet kurulmuştur. İslam'ın bölgeye gelmesi ise çok erken bir dönemde olmuştur. Müslümanlar, Hindistan bölgesinin güney sahillerine önce ticaret için gelmiş, bu tüccarlar arasında İslam dininin tebliğcileri de yer almıştır. Müslümanların bu ilk gelişlerinden kısa bir süre sonra İslamî akınlar başlamıştır.⁴⁸⁹

Müslümanların Sind bölgesindeki fetih hareketleri ise ikinci halife Hz. Ömer (13-23/634-644) döneminde başlamıştır. Bu dönemde başlayan fetih hareketleri Hz. Muâviye döneminde de devam etmiş ve bölge Emevî Halifelerinden Velîd b. Abdülmelik (85-96/705-715) döneminde Irak valisi ve doğu bölgelerinin fetihlerinden sorumlu Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'nin Sind valiliğine amcasının oğlu Muhammed b. Kâsım es-Sakafî'yi (ö. 96/715) getirmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır.⁴⁹⁰

Muhammed b. Kâsım, bölgenin en önemli kentlerinden Deybül, Nîrûn, Sivistân, Sîvis gibi vilâyetleri fethetmiş, bu vilâyetlere valiler atamış, şehirlerin hemen hemen her birinde birer cami inşa ettirerek buralara imamlar tayin etmiştir. Fetih hareketlerini devam ettiren Kâsım, Mihran nehrinin kıyısında bölgede uzun süredir hüküm süren Brahman Krallığının Hükümdarı Dâhîr ile savaşmış, Kral Dâhîr'i öldüren Kâsım, Brahma Krallığına son vererek Sind bölgesinin büyük bir kısmına hâkim olmuştur.⁴⁹¹ Fetih hareketlerine devam eden Kâsım, Râver bölgesini fethederek burada yüklü miktarda savaş teçhizatı ve ganimet elde ederek Brahmanâbâd şehrine yönelmiş, Brahmanâbâd kalesine sığınan şehir halkı uzun kuşatmalar sonunda âmân dileyip teslim olmuşlar. Bu bölgeleri de ele geçiren Kâsım, Besmed ve Bağrur

⁴⁸⁹ Özcan, "Sind", 37/242-244.

⁴⁹⁰ Zabihurrahmân, "Sind Fatihi Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri", 398-419.

⁴⁹¹ Ali b. Hâmid b. Ebûbekir el-Kûfî, *Fethü's-sind (cecnâme)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1992), 175-180.

yakınlarında bulunan Sâvenderâ bölgesinin halkıyla antlaşmalar yaparak Sind bölgesinin büyük şehirlerinden Arûr'a yönelmiştir. Burada da yerli halkla antlaşmalar yaparak onları inançları konusunda özgür bırakmıştır. Bununla birlikte burada da diğer şehirlerde olduğu gibi bir cami inşa ettirerek buraya imam tayin etmiştir. Ayrıca buraya valilerin atamasını yapmış, adli ve dini konular için de aynı şekilde hâkimler tayin etmiştir. Halka iyi davranmaları, hak ve adalet üzere olmaları konusunda tembihlerde bulunmuştur. Muhammed b. Kâsım'ın uygulamış olduğu iskân politikaları, gerçekleştirmiş olduğu fetih hareketleri neticesinde Sind bölgesinin önemli bir kısmına hâkim olmayı başarmıştır. Böylece bölgenin büyük bir kısmında Müslümanların hâkimiyeti sağlanmıştır.⁴⁹²

Abbassiler döneminde de bölgeye olan ilgi artarak devam etmiş, Abbasi halifelerinden Ebû Cafer el-Mansûr (754-775), Mehdî Billâh (775-785), Hâdî İle'l-Hakk (785-786), Hârûnürreşîd (786-809) ve diğer birçok hükümdar da bölgeye valiler tayin ederek bölgeyle yakından ilgilenmişlerdir.

Bölgede Abbasi halifelerinden Mütevekkîl 'alallah Cafer b. Muhammed'in (847-861) döneminden daha önce başlayan ve uzun süre devam eden iç çekişmeler ve isyanlar sonunda bölgede bulunan Ömer b. Abdülazîz el-Hebbârî (861-884) siyasi bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Halife Mütevekkil (847-861) tarafından bölgede vali olarak görevlendirilen Ömer el-Hebbârî, halifenin katledilmesine kadar geçen sürede bölgede siyasi otoriteyi tesis etmiştir. Halifenin katledilme sürecindeki siyasi otoritenin boşluğundan da istifade eden Abbasi devletinin valisi Ömer el-Hebbârî, Sind bölgesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece bölgede Gazneli Mahmûd'un (998-1030) Sind bölgesini feth edeceği zamana kadar geçecek ve yaklaşık iki yüz yıl devam edecek zaman diliminde Hebbârîler (862-1026) dönemi fiili olarak başlamıştır.⁴⁹³

Hebbârî hanedanlığının kurucusu Ömer b. Abdülazîz el-Hebbârî (861-884), oğlu Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz el-Hebbârî (884-914), Abdullah'ın oğlu Ebu'l-Münzir Ömer b. Abdullah (914-923), Ali b. Ömer (973-987) ve aynı soydan gelen birçok hükümdar bölgenin imarına, kültür ve ilim alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağlamışlardır.

Hanedanlığın kurucusu Abdülazîz el-Hebbârî'nin ilk dönemlerinde Sind bölgesinin Başkenti "Mansûr" ilmi faaliyetlerin yoğun bir biçimde yapıldığı bir şehir haline gelmiştir. Bu yoğun ilmî faaliyetlerin de etkisiyle bölge bir taraftan hızlı bir şekilde İslamlaşırken diğer taraftan da yerel halkın eski inançlarını devam ettirebilmeleri konusunda kendilerine tam

⁴⁹² Zabihurrahmân, "Sind Fatihi Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri", 398-419.

⁴⁹³ Zabihurrahmân, "Sind Fatihi Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri", 135-164.

serbestlikte tanınmıştır.⁴⁹⁴ Hebbârî hanedanlığının son dönemlerinde ise İsmâîli-Karmatî görüşü bölgede baskın bir hal almaya başlamış, bölgede fikri anlamdaki bu farklılaşma Hebbârîlerin sonunu da hazırlamıştır.

Gazneli devletinin (963-1186) hükümdarlarından Sebük Tegin'in (ö. 997/1589) oğullarından Gazneli Mahmûd, babasının vefatından sonra kardeşi İsmail ile girmiş olduğu taht kavgasından galip çıkarak devletin hükümdarı olmuştur. Gazneli Mahmûd Hindistan'a ondan fazla sefer yapmış ve bölgenin büyük bir kısmını fethetmiştir. Fethettiği bu bölgelerde Halkın İslam diniyle tanışmasına ön ayak olmuş, buralarda cami, mescid ve medreseler inşa ettirmiş, buralara görevliler tayin etmiştir.

Gaznelilerin en kudretli hükümdarlarından Gazneli Mahmûd'un Hindistan'a yaptığı önemli seferlerden birisi de Gucerat bölgesindeki Somnât seferi olmuştur. 1025 yılında süvari, yaya ve gönüllülerden meydana gelen büyük bir orduyla Hindistan'ın batı sahillerine yapmış olduğu seferde Somnât'taki kaleyi fetheden Gazneli Mahmûd, buradaki puthaneleri yıkarak Putları ortadan kaldırmıştır. Gazneli Mahmûd, bu seferden dönerken Hebbârîler'in yönetimindeki Sind bölgesine yönelmiş, önce Başkent Mansûr'u, ardından da bölgenin batı kısmını fethetmiştir. Böylece Sind bölgesinin tamamı Gazneli devletinin yönetimi altına girmiştir.⁴⁹⁵

Sind bölgesi bu tarihten itibaren uzun bir süre Gaznelilerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Daha sonra Gurlu devleti (100-1215) hükümdarlarından Sultan Gıyâseddîn (1163-1202) Gazne'yi ele geçirmiş, hâkimiyeti ise kardeşi Muizzüddîn Muhammed'e devretmiştir. Gurlulu Muizzüddîn Muhammed, yönetimi altında bulunan yerleşim birimlerini ve şehirleri kalkındırmak için Hindistan'a seferler düzenlemiştir. Bu seferler neticesinde de Sind bölgesi 1175 yılında yönetimi altına girmiştir. Sind bölgesi bundan sonra Bâbü devletinin (1526-1858) yönetimine dâhil oluncaya kadar Delhi Sultanlığı, Hindu Semnâ kabilesi, Argun hanedanlığı ve daha birçok kabile tarafından yönetilmiştir. Nihâyet bölge, Bâbü devletinin kudretli hükümdarlarından Ekber Şah (1556-1605) tarafından 1591 yılında fethedilmiştir.⁴⁹⁶

Bâbü devletinin üçüncü hükümdarı olarak on dört yaşında Ebu'l-Feth Celâlüddîn Muhammed (1556-1605), Ekber Şah adıyla çıktığı tahtta yayılmacı bir politika izlemiştir. Ülkesinin hâkimiyet alanını doğu ve güneydoğu yönünde genişletmiştir. Ekber Şah'ın tahtta

⁴⁹⁴ Zabîhurrahmân, "Bilâdü's-Sind'de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbârîler (H. 247-416/M. 862-1026)", 165-164.

⁴⁹⁵ Yûsuf Ötenkaya, "Sünni Politik Tarih Yazımında Karmatî İsmâîlîlerinin Heterodoksluğu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Şubat 2018), 619-649; Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı Ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 242-244; Zabîhurrahmân, "Bilâdü's-Sind'de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbârîler (H. 247-416/M. 862-1026)", 135-164.

⁴⁹⁶ Özcan, "Sind", 37/242-244.

olduğu dönemde Argun hanedanına bağlı olan Sind bölgesi, hanedanlığın ikiye ayrılmasıyla Hükümdar, önce Bakkar merkezli Yukarı Sind bölgesini 1573 senesinde, Tette merkezli Aşağı Sind bölgesini 1591 yılında topraklarına katmıştır. Bâbü devletin Sind bölgesindeki hâkimiyeti İngilizlerin 1858 senesinde Son Bâbü hükümdarı II. Bahadır Şah'ı (1837-1858) ağır bir biçimde cezalandırmalarıyla sona ermiştir. Hemen akabinde İngiliz devleti aldığı bir kararla Sind bölgesini resmi olarak İngiliz devletine bağlamıştır.⁴⁹⁷

Sind bölgesi XV. asırda gerçekleşen coğrafi keşifler neticesinde bölgeyi sömürmek, buradaki hammaddeleri ele geçirmek isteyen sömürgeci zihniyetlerin dikkatlerini çekmiştir. Bölge Portekiz, Hollanda, Fransız ve İngiliz güçlerinin rekabetine sahne olmuş, bu rekabetin sonunda İngilizler diğer güçlerin üstesinden gelerek XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren bölgedeki tek hâkim güç olmuştur. İngilizlerin bölgeye gelip burada hâkimiyet kurma girişimlerine karşı bölgede yaşayan farklı dil, din, ırk, mezhep ve meşreplere mensup insanlar bu hâkimiyet girişimlerine karşı birleşerek İngilizlere karşı ayaklanmışlardır. İngiliz ordusu bu ayaklanmaları çok sert bir şekilde bastırarak, binlerce insanı katletmiş, sayısız insanı sürgüne göndermiştir. 2 Ağustos 1858 yılında İngiliz Parlamentosu'nun aldığı kararla bölge resmen Londra'ya bağlanmıştır.

Sindî'nin (ö. 1138/1726) yaşadığı yüzyılda Sind bölgesini de kapsayan bölge, siyasi olarak 932/1526 yılında Zahîrüddîn Muhammed Bâbü şah tarafından Delhi'de günümüzdeki Hindistan, Afganistan ve Pakistan bölgelerini de içine alan geniş topraklarda kurulan Bâbü İmparatorluğu'nun (1526-1858) hâkimiyeti altında bulunmaktaydı.⁴⁹⁸ Bu dönemde Sind bölgesindeki yerel halkın tamamına yakın İslam dinine mensup olmuştur. Bölgedeki siyasi hâkimiyet zaman içinde birçok defa el değiştirmiş ve birçok hanedan bölgeye siyasi anlamda hâkim olmuştur. Siyasi hâkimiyetlerin çok sık el değiştirdiği bölgede İsmâili-Karmatî mezhebi bazen etkin bir hale gelmiş olsa da Bâbü İmparatorluğu'nun siyasi hâkimiyetinde çok daha önce etkin olmaya başlayan Sünnî mezhepler dönemi Bâbü devleti zamanında da varlığını devam ettirmiştir. Bâbü imparatorluğu zamanında telif edilen ve günümüzde de rağbet görmeye devam eden ilmi eserlerin kaleme alınması bu gerçeğin fiili bir göstergesi olmuştur.⁴⁹⁹ Bâbü devletin kurucusu ve en kudretli hükümdarlarından Bâbü Şah'ın (1526-1530) telif ettiği Hanefî fıkına dair *Mübeyyen* adlı eser bunlardan bir tanesidir. Bir diğer eser

⁴⁹⁷ Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/400-404.

⁴⁹⁸ Oktay Kaan - Bilal Koç, "Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Zâhirü'd-Din Muhammed Babür Şah Gazi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (01 Aralık 2013), 271-282; Bilgen Kırıl, "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020), 170-189.

⁴⁹⁹ İsmail Pirlanta, "Bâbü Şah'ın Hayatı ve Kişiliği", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (30 Aralık 2016), 215-245.

ise devletin kudretli hükümdarlarından, sünnetin ihyâsı için gayretler ortaya koyan saltanatı döneminde de İslam esaslarını büyük bir titizlikle uygulayan Gâzi Âlemgîr Evrengzîb (1658-1707) döneminde kaleme alınan ve günümüzde de başvuru kaynakları arasında yer alan *el-Fetâvâ’i Hindîyye’dir (el-Fetâvâ’i Âlemgîriyye, el-Âlemgiriyye)*.⁵⁰⁰

Bâbüir imparatorluğu bölgede uzun süre varlığını devam ettirmiş, bölgenin kültür ve medeniyetine önemli katkılar sunmuşlar. Bölgenin büyük bir kısmına önemli eserler kazandıran Bâbüir devleti aynı zamanda kendilerine has özel bir mimari tarz da geliştirmişler. Birçok yerleşim birimine han, hamam, medrese, türbe, cami, köşk, köprü, sulama arkları gibi önemli eserler kazandırmışlar. Dünyaca ünlü “Tac Mahal” bu örneklerden bir tanesidir.⁵⁰¹

Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî Bâbüir devletindeki birçok hükümdarın saltanat dönemlerine şahitlik etmiştir. Bunların en önemlisi ise devletin en kudretli hükümdarları arasında yer alan ve 1658-1707 yılları arasında yarım asra yakın hükümdarlık yapmış, tarihçiler tarafından Âlemgir namıyla şöhet bulmuş, Pâdişâh-ı Gâzi Âlemgîr Ebu’l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb (ö. 1118/1707) olmuştur. Takvası, ilmi, siyasi zekâsı, çalışkanlığı, ilme ve ilim ehline verdiği ehemmiyet ve önemi ile bilinen Evrengzîb döneminde devletin sınırları son derece genişlemiş, ilmî çalışmalar hız kazanmış ve Bâbüir Devleti görkemli dönemlerinden birini yaşamıştır.⁵⁰²

Sindî’nin doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmadığı için Sindî’nin yaşadığı dönemi de kapsayan yüzyıldaki Bâbüir devletinin hükümdarları şunlardır:

Tablo 1: Sindî’nin Yaşadığı Dönemdeki Bâbüir Devleti Hükümdarları

Sıra	Padişahın Adı	Saltanat Yılları
1	Şah Cihan	1627-1658
2	Evrengzîb	1658-1707
3	I. Bahadır Şah	1707-1712
4	Muizzüddin Cihandar Şah	1712-1713
5	Ferruhsiyer	1713-1719
6	Şemseddin Refiüdderecât	1719-1748

⁵⁰⁰ Ahmad Nızamı Khaliq, “Evrengzîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/537-539; Pirlanta, “Babür Şah’ın Hayatı ve Kişiliği”, 215-245; Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtir*, 6/122-135.

⁵⁰¹ Kaan - Koç, “Hindistan’da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Zâhirü’l-Din Muhammed Babür Şah Gazi”; Pirlanta, “Babür Şah’ın Hayatı ve Kişiliği”, 215-245.

⁵⁰² Khaliq, “Evrengzîb”, 11/537-539; Hasenî, *Nüzhetü’l-havâtir*, 6/122-135.

Sindî; bu hükümdarların tamamına yakınının saltanat dönemlerine şahitlik etmiştir. Bölgedeki varlıklarını uzun ve etkin bir şekilde devam ettiren, Bâbü devletine varlıklarını kabul ettiren İngilizler 1858 yılında Babür hükümdarlarından Sirâcüddîn II. Bahadır Şâh'ı öldürerek parlamento kararıyla bölgeyi Birleşik Krallığa bağlamasıyla Bâbü devleti resmi olarak ortadan kalkmıştır.⁵⁰³

3.1.2.2. Hicâz bölgesi

Sindî'nin ilim talebiyle gelip yerleştiği, vatan edinin vefat ettiği Hicâz bölgesi Osmanlı devletine bağlı siyasi bir valilik olmuştur. Sindî'nin genel kabul göre 1102/1691 gibi Hicâz'a gittiği kabul edildiğine göre Osmanlı padişahlarından II. Süleymân'ın (ö. 1687-1691) hükümdarlığı döneminde Hicaz'a gitmiş ve Osmanlı İmparatorluğu Hükümdarlarından III. Ahmet'in saltanat döneminde de vefat etmiştir.

Sindî 1102/1691 tarihinde Hicâz'a gittiğine göre bölgede bulunduğu dönemi de kapsayan zaman diliminde Osmanlı devletinin padişahları şunlardır:

Tablo 2: Sindî'nin Yaşadığı Dönemdeki Osmanlı Hükümdarları

Sıra	Padişah Adı	Saltanat Yılları
1	II. Süleyman	1687-1691
2	II. Ahmed	1691-1695
3	II. Mustafa	1695-1703
4	III. Ahmed	1703-1730

Sindî'nin 1102/1691 ile 1138/1726 yılları arasında yaklaşık 35-36 yıl kaldığı Hicâz Bölgesinin coğrafi sınırları ise, kuzey ve güneyde Kudüs ile Asîr sancakları, doğuda Necid, batıda ise Kızıldeniz'i içine alan bölgedir. Bu bölge Osmanlı İmparatorluğunun idarî taksiminde Hicâz vilâyeti adı ile anılıyordu.⁵⁰⁴ Yavuz Sultan Selim'in (15012-1520) 1517 yılında Mısır'ı fethetmesiyle, Hicâz bölgesi sulh yoluyla Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Bölgede eskiden beri Mekke emirlerinin sahip oldukları imtiyazlı statüleri Osmanlı imparatorluğunun kutsal mekânlara olan saygılarının neticesi olmak üzere daha önceki şekliyle korunmuştur. Böylece Hicâz bölgesi siyasi bakımdan iç işlerinde serbest dış işlerinde

⁵⁰³ Konukçu, "Bâbürlüler", 4/400-404.

⁵⁰⁴ Zekeriya Kuşun, "Hicaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 37/437-439.

ise Osmanlı devletine bağlı bir şerîfin yöneticiliğini esas almak kaydıyla şerîflik düzeyindeki bu özel/kutsal konumu korunmuştur.⁵⁰⁵ Mekke emirleri berat veya menşur adı verilen bir belge ile tayin edilerek vezir rütbesinde bulunan konumları aynen korunmuş, idari anlamda Hicâz bölgesinin tamamından sorumlu olan Mekke şerîfi, Mekke'nin yönetiminden de sorumlu olmuştur. Mısır beylerbeyliği üzerinden İmparatorluğun başkenti İstanbul ile yazışan şerifler, çok geniş bir bölgenin idarecisi sıfatına haiz ve protokolde vezir rütbesine sahip olmuşlardır. Bulundukları stratejik konum itibarıyla şerifler çok önemli görevler ifa etmişlerdir. Bu bölgede Osmanlı Padişahları adına hutbe okunur, fakat mukaddes beldelere olan saygı ve bu saygının bir nişanesi olarak Mekke ve Medine kalelerine Osmanlı bayrakları çekilmezdi. 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimine geçen Hicâz bölgesi 1914 yılına kadar bilfiil Osmanlı devletine bağlı kalmaya devam etmiştir. 1916 yılında Şerîf Hüseyin b. Ali önderliğinde başlayan ayaklanma sonucunda bölge Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminden çıkmıştır.⁵⁰⁶ Sindî'nin yaşadığı tarihlerde Suûdi ailesi henüz tarih sahnesine çıkmamıştır. Dolayısıyla da bölgede varlıklarından söz etmek mümkün olmamıştır.⁵⁰⁷

Sindî 1691 yılında Hicâz'a gittiğine göre Medine'de vefat ettiği 1726 yılları arasında Hicâz bölgesinde bulunduğu dönemdeki Mekke Şerîfleri şunlardır:

Tablo 3: Sindî'nin Hicazda Bulunduğu Zamandaki Mekke Şerîfleri

Sıra	Şerif'in Adı	Görev Yılı	Notlar
1	Şerif Muhsin b. Ahmed	1689-1691	
2	Şerif Sâid b. Saad	1691-1693	1.Şeriflik dönemi
3	Şerif Saad b. Sâid	1693-1694	2.Şeriflik dönemi
4	Şerif Abdullah b. Haşîm	1694-1694	
5	Şerif Sâid b. Saad	1694-1702	2.Şeriflik dönemi
6	Şerif Said b. Saad	1702-1704	2.Şeriflik dönemi

⁵⁰⁵ Tuğba Aydeniz, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617)* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010), 32.

⁵⁰⁶ Kurşun, "Hicaz", 17/437-439.

⁵⁰⁷ Ahmed b. Zeynî Dahlân, *Hülâsâtü'l-keîâm fî beyâni ümerâi'l-büldâni'l-harâm (kitâbü târîhi zeynî'd-dîn dahlân)*, ts., 194-257.

7	Şerif Abdülmuhsin b. Ahmed	1704-1704	
8	Şerif Abdülkerim b. Muhammed	1704-1705	1.Şeriflik dönemi
9	Şerif Sâid b. Saad	1705-1705	3.Şeriflik dönemi
10	Şerif Abdülkerim b. Muhammed	1705-1711	2.Şeriflik dönemi
11	Şerif Sâid b. Saad	1711-1717	4.Şeriflik dönemi
12	Şerif Abdullah b. Sâid	1717-1718	1.Şeriflik dönemi
13	Şerif Ali b. Sâid	1718-1718	
14	Şerif Yahya b. Bereket	1718-1719	
15	Şerif Mübarek b. Ahmed	1719-1722	1.Şeriflik Dönemi
16	Şerif Bereket b. Yahya	1722-1723	
17	Şerif Mübarek b. Ahmed	1723-1724	2.Şeriflik dönemi
18	Şerif Abdullah b. Sâid	1724-1731	2.Şeriflik dönemi

3.1.3. Dini Durum

3.1.3.1. Sind bölgesi

Daha önce de ifade edildiği üzere Müslümanlar Sind bölgesine ilk defa Hz. Ömer döneminde gelmeye başlamış, Müslümanların bölge ile olan bu ilk irtibatları diğer birçok bölgede olduğu gibi ticari amaçlarla olmuş ve akabinde de fetih hareketleri başlamıştır. Bölgede, İslam dini tercih edilmeden önce yerel halk arasında son derece katı olan bir kast sistemi ve bunun da beraberinde getirmiş olduğu pek çok yasaklar, toplumsal, sosyal sorunlar yumağı vardı. Bölge halkı Müslüman olduktan hemen sonra kast sisteminin varlığına son verilmiştir. Sistemin ortadan kalkmasıyla bütün yasaklar sona ermiş, İslam dininin sosyal hayattaki en önemli prensiplerinden olan adalet, kardeşlik, eşitlik, hak gibi hükümleri sayesinde toplumda eşitlik, özgürlük, birlik, beraberlik hâkim olmaya başlamıştır. İslam dinini tercih etmeyen yerel halka ise inançları hususunda hürriyet tanınmış, herhangi bir zorlamaya gidilmemiştir. Yerel halktan isteyenler İslam dinini tercih etmek suretiyle Müslümanlarla eş

değer haklara sahip olurken istemeyende devlete cizye ödemek şartıyla emniyet ve eman içinde inançları doğrultusunda serbest bir şekilde yaşamaya devam etmiştir.⁵⁰⁸

Sind bölgesinin Fâtih'i Muhammed b. Kâsım (ö. 96/715), burada yaşayan yerel halkı Ehl-i Kitap statüsünde kabul etmiş, Ehl-i Kitap'tan olan insanların İslam devleti içerisinde sahip oldukları temel hak ve hürriyetleri bölgedeki insanlara da tanımıştır. Bunun yanında fethettiği yerleşim birimlerinin büyük bir kısmına cami ve mescidler inşa ettirmiş, buralara görevliler tayin eden Kâsım, bir taraftan Müslümanların burada iskânlarına ön ayak olurken diğer taraftan da bölgedeki insanların İslam dinini daha yakından tanımalarına imkân sağlamıştır.⁵⁰⁹

Bu iskân politikasıyla beraber birden fazla Müslüman unsur bölgeye gelip yerleşme imkânı bulmuş, bölgenin İslamlaşması adına yapılan bu icraatlar neticesinde bir taraftan bölgedeki cami, mescid ve medreselerin sayısında her geçen gün artışlar yaşanmıştır. Bütün bunların tabi bir neticesi olarak İslam dini yerel halk tarafından hüsnü kabul görmeye başlamıştır. Böylece bölgede Müslümanların sayısı hızlı bir şekilde artmaya devam etmiş ve çok kısa bir zamanda da bölgedeki en büyük inanç haline gelmiştir.⁵¹⁰

3.1.3.2. Hicâz bölgesi

H. Peygamber'in (s.a.s.) Yüce Allah tarafından peygamberler halkasının sonuncusu olarak görevlendirilmesiyle 610 yılında Mekke şehrinde onun aracılığıyla gelen ilk vahiyle başlayan İslam dini, 632 yılında Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Medine'de ebediyete irtihalinden sonra sırasıyla Hz. Ebûbekir (632-634), Hz. Ömer (634-644), Hz. Osman (644-656) ve Hz. Ali (656-661) râşid halifeler İslam toplumuna siyasi ve dinî anlamda rehberlik etmişlerdir. Hicâz bölgesi daha sonra Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-1258) Osmanlılar (1258-1914) ve Suûdi ailesi tarafından idare edilmiştir.

Temelleri Hz. Âdem (a.s.) tarafından atılan, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. İsmail (a.s.) tarafından yeniden inşa edilen, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ilk vahyin geldiği, milâdî 630 yılında putlardan temizlenerek tevhid inancının simgesi ve aynı zamanda yeryüzündeki ilk mescid olan Kâbe-i Muazzama'nın bulunduğu Mekke-i Mükerrer'e ile Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) risâletle görevlendirilmesiyle başlayan ve alaya almak, tehdit edilmek, ekonomik boykotlara maruz kalmak, cefalar, ezalar, işkencelerle Mekke şehrinde yaşam koşullarının ortadan

⁵⁰⁸ Zabihurrahmân, *Sind Bölgesinin Fethi ve İslamlaşması* (H. 15-416/M. 636-1026) (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), 108.

⁵⁰⁹ Zabihurrahmân, "Sind Fatihi Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri", 398-419.

⁵¹⁰ Zabihurrahmân, "Bilâdü's-Sind'de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbârîler (H. 247-416/M. 862-1026)", 135-164.

kalkması neticesinde milâdî 622 yılında hicret ederek gelip yerleştiği ve metfun olduğu Medine-i Münevvere İslam toplumunda en kutsal kabul edilen bir diğer şehirdir. Genelde Hicâz bölgesi özelde ise bu iki şehir geçmişten bugüne kadar tarihin her döneminde Müslümanlar tarafından önemsenmiş, değer atfedilmiş, maddi ve manevi anlamda desteklenmiştir.

3.1.4. İlmî Durum

3.1.4.1. Sind bölgesi

İslam dini ilme, bilgiye, eğitim ve öğretim gibi ilmi faaliyetlere büyük ehemmiyet vermiştir.⁵¹¹ Müslümanlar, ilim hakkında sahibi oldukları bu anlayışı fetih yoluyla yerleştikleri topraklara da taşımışlardır. Bu mefkûrenin neticesinde ister fethettikleri şehirler ister bizzat kendilerinin tasarlayarak kurdukları şehirlerde, ibadetlerin eda edildiği cami ve mescidler yapmışlardır. İslam kültür ve medeniyetinde cami ve mescidler birer ibadethane olmanın yanı sıra ilim, irfan ve hikmetin öğretildiği, eğitim ve öğretimin yapıldığı mekânlar olarak da hizmet etmişlerdir. Cami ve mescidlerle beraber ilmi faaliyetlerin yapıldığı özel mekânlar olan medreselerde inşa etmişler. Bu medreselerde Temel İslami ilimlerin yanı sıra felsefe, mantık, matematik, geometri, mühendislik, tıp, sosyal bilimler vb. çok geniş bir yelpazede birden fazla alanda ilimler okutulmuştur.

Bölgedeki bu cami ve mescidler fetih hareketlerinin bir parçası olarak inşa edilmenin yanı sıra aynı zamanda bir devlet bir politikası olarak inşa edilmiş ve gelişmişlerdir. Emevî devletinin Irak valisi Haccâc'ın, Sindî bölgesinin Fâtih'i Kâsım es-Sâkafi'ye Mûltân şehrini fethettiği zaman bir mektup göndererek fethedilen bütün şehirlerde birer caminin yapılmasını talep etmesi bu hakikati ortaya koymuştur.⁵¹²

Fethedilen bu şehirlerde cami ve mescidler inşa edilirken temel gaye bir taraftan yerel halkın İslam dinini daha yakından tanıyabilmelerine imkân sağlamak diğer taraftan da cami ve mescidlerin sosyal fonksiyonlarından da istifade etmektir. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde cami ve mescidler birer mabet olmanın yanı sıra meşrû ve mübâh olan gösterilerin sergilendiği birer sergi alanı, hastaların tedavi görüp rehâbilit edildikleri birer rehabilitasyon merkezi, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yapıldığı birer ilim ve irfan merkezi, maddi durumu düşük olan insanlara maddi katkıların sunulduğu vakıf, insanların tanışıp kaynaşarak sosyalleştiklerin birer mekanlar gibi birden fazla etkinliğin gerçekleştirildiği ve hayatın merkezinde yer alan en önemli yapı konumunda olmuşlardır. İşte cami ve mescidlerin bu ve benzeri fonksiyonlarından azami derecede istifade etmek isteyen zamanın siyasi yapıları

⁵¹¹ el-Alak 96/1-5.

⁵¹² Zabihurrahmân, *Sind Bölgesinin Fethi ve İslamlaşması* (H. 15-416/M. 636-1026), 84-85.

fethettikleri hemen hemen her şehir merkezine birer cami inşa etmiş, buralara görevliler tayin etmiştir.⁵¹³

Sindî'nin yaşadığı asırda hem onun doğduğu Sind bölgesinde hem de eğitimini devam ettirmek üzere gelip yerleştiği Hicâz bölgesinde ilmî faaliyetlere rağbet vardı, ilme ve ilim adamlarına değer verilmiştir. O'nun ilk eğitimini aldığı Tette şehri, hemen akabinde de ilmi tahsilini devam ettirmek için geldiği Tüster şehri eğitim ve öğretimin yapıldığı önemli ilim merkezler arasında yer almıştır. Sind bölgesinde başta bu şehirler olmak üzere birçok şehirde medreseler inşa edilmiş ve buralarda ilmi faaliyetler çok yoğun bir şekilde yapılmıştır. İlmî faaliyetler bir taraftan buradaki medreselerde devam etmiş, diğer taraftan da ticari ilişkilerin sıkı olduğu Hicâz bölgesiyle de irtibatlı bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde Sind bölgesindeki birçok ilim taliplisi ilim tahsil etmek üzere Hicâz bölgesine giderek buradaki medreselerde ilim tahsil etmişlerdir. Hicâz bölgesine ilim tahsil etmek üzere gelen talebelerin bir kısmı Sind bölgesine geri dönerek buralardaki medreselerde dersler verirken diğer bir kısmı ise Hicâz bölgesine özellikle Medine'ye yerleşerek burada bir tarafta dersler okutmuş, diğer taraftan da bölgeden buraya ilim tahsil etmek için gelen öğrencilere mihmandarlık görevini îfa etmişlerdir.⁵¹⁴

Sind bölgesi ile Hicâz bölgesi arasında Müslümanların bölgeye gelmesiyle kurulmaya başlayan bu bağlar tarih boyunca sıkı bir biçimde devam etmiştir. Her iki bölgede siyasi yapılar farklı olsa da bölgeler arasında tarihi süreçte kurulan bu sıkı bağlar hep muhafaza edilerek devam etmiştir. Sindî'nin yaşadığı dönemde Hicâz bölgesi siyasi hâkimiyet bakımında Osmanlı imparatorluğuna bağlı iken Sind bölgesinde ise Bâbü imparatorluğu hüküm sürüyordu. Bâbü devletiyle Osmanlı İmparatorluğu arasında siyasi anlamda çok sıkı bir ilişkinin varlığından söz edilmezse de –Özellikle de Hükümdar Evrengzîb (1658-1707) döneminde- halklar arasındaki ilişkiler son derece sıcak olmuştur. Bâbü devletinin Hicâz bölgesindeki Mekke şerîfleri ve Basra valileriyle ilişkileri son derece sıcak olmuştur. Hicâz bölgesiyle tarihi süreçte devam eden bu sıcak ilişkinin tabi bir neticesi olarak sürekli Sind bölgesinden Hicâz bölgesine ilim taliplileri gidip gelmişlerdir. Dolayısıyla ilmi faaliyetler anlamında da her iki bölge sürekli irtibat halinde olmuştur.⁵¹⁵

3.1.4.2. Hicâz bölgesi

Yeryüzünün ilk mâbedi, Müslümanların kiblesi, İslam'ın beş temel erkânından birisi olan hac ibadetinin eda edildiği mekân olan Kâbe-i Muazzama'nın bulunduğu Mekke şehri ile

⁵¹³ Zabihurrahmân, “Sind Fatihi Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri”, 398-419.

⁵¹⁴ Zabihurrahmân, *Sind Bölgesinin Fethi ve İslamlaşması* (H. 15-416/M. 636-1026).

⁵¹⁵ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâşir*, 6/122-135; Khaliq, “Evrengzîb”, 11/537-539.

Mekke şehrinde yaşama imkânı bulamayan ilk Müslümanların hicret yurdu, Allah Rasûlü (s.a.s.) tarafından temelleri atılan ve aynı zamanda metfun olduğu Mescid-i Nebevî'nin bulunduğu Medine şehirleri ilmi anlamda da her zaman revaçta olmuşlar.

Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Medine'ye hicretinden hemen sonra inşa ettiği Mescid-i Nebevî'nin bitişine yaptığı, üstü hurma lifleriyle örtülü, ön tarafı açık olan, bekâr, yoksul ve kimsesiz daha çokta muhacirlerden olan sahâbenin kaldığı ve ilmi tedrisatın yapıldığı suffe İslam ilim ve kültür medeniyetinde ilmi tahsilatın yapıldığı ilk mekân olma özelliğine sahip olmuştur. Mâbed ve mekteb birlikteliğini de ifade eden bu yapı daha sonra İslam dininin kabul edildiği her coğrafyaya da örnek olmuştur. Genelde Hicâz bölgesi özelde ise Mekke ve Medine her zaman ilmi manada birer çekim merkezi olmuşlar. Tarihin her döneminde İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden buraya ilim tahsili için hocalar ve talebeler gelmişler. Bölgeye gelen önemli âlimler buradaki ilmi birikime katkı sundukları gibi bölgeye ilim tahsili için gelen öğrenciler ana yurtlarına döndükleri zaman bu bilgi birikimini kendi bölgelerine aktarmak suretiyle bölgeyle İslam beldelerinin büyük bir kısmı arasında ilmi anlamda köprüler kurulmuştur. Dolayısıyla İslam dininin tebliğiyle ilim ve irfanın beşiği olan Hicâz bölgesi İslam toplumlarının kâhir ekseriyetiyle sürekli irtibat halinde olmuştur.

Bu etkileşimin açık bir biçimde görüldüğü örneklerden birisi de Hicâz bölgesiyle günümüz coğrafyasında Hindistan, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkeleri de kapsayan Hint alt kıtası arasında neşvünema bulan ilmi irtibat olmuştur. Müslüman tüccarlar vasıtasıyla İslam dinine mülaki olan bölge halkı, Hz. Ömer döneminde başlayıp Emevîler döneminde devam eden ve Muhammed b. Kâsım es-Sakafî'nin (ö. 96/715) büyük bir kısmını fethettiği Sind bölgesinin de dâhil olduğu Hint alt kıtası ile Hicâz bölgesi arasında ilk dönemde başlayan, zaman içinde gelişen ve tarihi süreçte de varlığını her daim koruyup devam ettiren ilmi irtibat çalışmamızın konusu olan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) dünyaya geldiği on yedinci yüzyılın ortaları ile vefat ettiği h. 1138/1726 yıllarında da çok canlı bir şekilde devam etmiştir.⁵¹⁶ Hatta Sindî'nin ilim tahsili için Hicâz bölgesini tercih etmesinin en önemli sebeplerinden birisinin tarihi kökleri eskilere dayanan bu ilmi irtibatın olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Sindî Hicâz bölgesine geldiği zaman hem bölgeye mensup olan âlimlerden Abdullah b. Sâlim el-Mekkî⁵¹⁷ gibi hem de İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden Hicâz'a gelip yerleşen âlimlerden Şehrezûr'dan gelen Muhammed el-Berzencî, İbrahim el-Kûrânî, Şîrvân'dan gelen Yûsuf b. İbrahim b. Muhammed Ekmelüddîn eş-Şîrvânî'den dersler alması da bunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁵¹⁸ Yine Sindî'nin ders halkasına katılan,

⁵¹⁶ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 44/245-246.

⁵¹⁷ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/480.

⁵¹⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/213.

onun övgülerine mazhar olan, ondan ilmi icâzetler alan öğrencilerinin hem Hicâz bölgesinden hem de İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden olması da aynı şekilde bunu teyit etmiştir. Sind bölgesinden Muhammed Hayât es-Sindî,⁵¹⁹ Şam'dan Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdullah el-Cerrâhî el-Aclûnî,⁵²⁰ Medine'den Muhammed Sâ'id b. Muhammed es-Sefer el-Hanefî el-Medenî,⁵²¹ Haleb'ten Tâhâ b. Muhenna el-Habeşî el-Cebrînî eş-Şâfî bunlar arasında yer almıştır.⁵²²

3.2. MUHAMMED b. ABDÜLHÂDÎ es-SİNDÎ'NİN HAYATI

3.2.1. Ailesi

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Sindî'nin ailesi hakkında detaylı bilgiler yer almamıştır. Sindî, eserlerinde ailesini tanıtacak detaylı bilgilere yer vermemiş, aynı şekilde o dönemde kendisini, ailesini, hayat serüvenini yeteri kadar tanıtacak bir esere de rastlamadığımız gibi talebeleri de Sindî hakkında vermiş oldukları bilgilerde onun hayatı hakkında özellikle Sind bölgesindeki ailesi hakkında bilgilere yer vermemişlerdir. Dolayısıyla ailesi hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır.⁵²³

Babası şeyh Abdülhâdî, Sindî'nin doğmuş olduğu Tette şehrinde kendi adına nisbetle bir medrese kurmuş, bu medresede dersler okutmuş, öğrenciler yetiştirmiştir. Şeyh Abdülhâdî bu şehirde zühd ve fazilet sahibi bir zat olarak tanınmış ve çevresinden de saygı görmüştür. Sindî; ahlâk, edep, fazilet gibi ahlâkî erdemlerin önemsendiği, ilmî meselelerin konuşulduğu, ilmî faaliyetlerin yapıldığı, talebelerin yetiştirildiği, dolayısıyla ilmin önemsendiği bir aile ortamında doğup büyümüştür. Sindî ilk eğitimini bu ortamda babasının yanında ve bu medresede almıştır. O'nun ilme olan iştiafında, ibadetlere olan düşkünlüğünde ve ahlâkî güzelliğinde yetişmiş olduğu bu aile ortamının etkisinin yadsınamayacak kadar büyük olmuştur. O tarihlerde Sind bölgesinde birçok insan, mensubu olduğu kabileye nispet edilerek tanınmasına rağmen Sindî'nin mensubu olduğu kabile, boy ya da aşiret hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamıştır.⁵²⁴

Künyesi Ebu'l-Hasen olan müellifin adı Muhammed b. Abdülhâdî'dir. Nisbeleri; es-Sindî, et-Tettevî, en-Nakşibendî ve el-Hanefî'dir. Lakabları ise Nûruddîn, el-Kebîr ve el-

⁵¹⁹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/356; Basheer M. Nafi, "İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası", çev. Ahmet Aydın, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2013), 203-228.

⁵²⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/325.

⁵²¹ Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 2/53-54.

⁵²² Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/219.

⁵²³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148; Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/135; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/318; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâfir*, 2/685; Serkîs, *Mu'cemü'l-ma'tbû'âtî'l-'Arabîyye*, 1/1056; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁵²⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/11.

Ced'dir. Tam adı: Ebu'l-Hasen Nûrûddîn Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî et-Tettevî el-Hanefî el-Kebîr el-Ced en-Nakşibendî'dir. Hindistan alt kıtasındaki Sind bölgesinde dünyaya geldiği için “es-Sindî”, doğduğu şehir olan Tette'ye nisbetle “et-Tettevî”, amelde mezhebinin Hanefî olması hasebiyle “el-Hanefî” nisbesiyle de bilinmektedir.⁵²⁵ Ayrıca o, en-Nakşibendî nisbesi ile de anılmaktadır. Sindî kaleme aldığı *el-Enfasü'r-rahmaniyye fi'l-ebhas ale'l-ifadati'l-medeniyye* adlı eserinin dibâcesine kendisini bu nisbeyle tanıtmaktadır.⁵²⁶ Sindî için daha çok “Nûrûddîn” lakabı kullanılsa da kendisine ayrıca “el-Kebîr” lakabı da verilmiştir.⁵²⁷ Kendisine bu lakabın verilmesinin sebebi ise aynı isim ve künyeye sahip olan telifat sahibi Sind bölgesi âlimlerinden Ebu'l-Hasen Gulâm Hüseyin b. Muhammed Sâdık es-Sindî es-Sağır ile ayırt edilmesi içindir. Yine kendisi Ebu'l-Hasen es-Sindî “el-Ced” olarak da bilinmektedir.⁵²⁸

Kaynaklarda Sindî'nin doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır.⁵²⁹ Doğum tarihi hakkında da yaptığımız araştırmalarda konu hakkında net bir bilgiye ulaşmamamıza rağmen 1102/1691'de Medine-i Münevvere'ye⁵³⁰ yerleşmesi ve 1318/1726 yılında da vefat ettiği göz önüne alındığında miladi 17. yüzyılın ortalarında, hicrî 11. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

3.2.2. Mezhebi

3.2.2.1. Amelî mezhebi

Sindî, amelde Hanefî mezhebine mensup bir âlimdir.⁵³¹ Bunu bazen eserlerinde: “*Bu bizim İmamımız, İmâm-ı Âzam'ın konu hakkındaki görüşüdür, bunu da şu eserinde beyan etmiş*” şeklinde,⁵³² bazen de “*indena (عندنا) bize göre*” ifadesiyle,⁵³³ bazen de “*Hanefî mezhebine mensup arkadaşlarımız*” ifadelerini kullanarak beyan etmiştir.⁵³⁴ Ayrıca nisbelerinden birisinin el-Hanefî olması bu durumu açık şekilde ortaya koymuştur.⁵³⁵

⁵²⁵ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye fi'l-irâdeti'l-cüziyye*, thk. Ali b. Abduh Ali el-Almeî' (Mektebetü'r-Rüşd, 2008), 128.

⁵²⁶ Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 125-128.

⁵²⁷ Muhammed İshâk el-Battî, *Fukahâ-i hînd* (Lahor: İrâdetü's-Sekâfati İslâmî, ts.), 1/86.

⁵²⁸ Nafi, “İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-228.

⁵²⁹ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, thk. Ali b. Ahmed el-Kindîri el-Merer (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Beynune li-Neşri ve't-Tevzi', 2011), 25; Battî, *Fukahâ-i hînd*, 1/86-87; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/11.

⁵³⁰ Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, 1/154; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâfir*, 685.

⁵³¹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁵³² Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 176, 192, 205, 206-208.

⁵³³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 2/25-26.

⁵³⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/145.

⁵³⁵ Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/242-244.

Sindî, amelde Hanefî mezhebine tabi olsa da fıkıh ilmine olan vukûfiyeti, hadis ilmindeki mahareti, mantık, kelâm, me’ânî, Arap dili ve belâgati başta olmak üzere diğer İslamî ilimlere olan hâkimiyeti ile ulaştığı ilmi seviye, onun sıkı bir mezhep takipçisi olmasını önlemiştir. Bu durum zaman zaman mensubu olduğu Hanefî mezhebinde mezhep içinde genel kabul gören fakat konu hakkında sahih hadislerde mezhebin görüşünden farklı beyanların bulunması halinde mezhebin görüşü ile değil de sahih olan hadislerle amel etmeyi tercih ederek hadislerle amel etmeyi mezhebin görüşüne tercih etmesinden anlaşılmaktadır.⁵³⁶

3.2.2.2. İtikâdî mezhebi

Sindî, itikâta ehl-i sünnetin görüşüne tabi olmuştur. Sindî’nin *el-İfâdâtü’l-medeniyye fî irâdeti’l-cüziyye* adlı eseri akâid alanındaki eserlerinden birisidir. Kelâm alanındaki bu eseri, akidesi hakkında da bizlere birçok bilgiler sunmuştur.⁵³⁷

Sindî; bu eserinde kulların fiillerinin yaratılması konusu başta olmak üzere kesb teorisi, Yüce Allah’tan zulmü nefyetmek gibi birçok kelâmi konuya değinmiştir. Bu ve benzeri kelâmi konularda İslam Kelâm ekollerinin görüşlerini, konu hakkında görüş serdeden âlimlerin görüşlerini beyan etmeye çalışmış, zaman zaman da bunlara eleştiriler getirmiş, kendi tezlerini desteklemek için âyet ve hadislerden deliller serdetmiştir. Kelâmi konularda görüşler beyan ederken özellikle İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin herhangi bir konuda bir görüşü varsa bunu açıklarken: “*Bu, bizim imamımız, İmâm’ı Âzam’ın konu hakkındaki görüşüdür*” şeklindeki beyanları ve bu beyanları defaatle tekrar etmiş olması ehli Sünnet’in görüşlerini benimsediğini ortaya koymuştur.⁵³⁸ Sindî, ilgili eserinde kulların fiillerinin yaratılması konusunda ortaya çıkan görüşleri izah ederken konu hakkında görüş serdeden Cebriyye ve Kaderiyye mezheplerinin görüşlerini açıkladıktan sonra; ifrat ve tefritten uzak, hakk ve adalet sahibi, vasat ümmet olan ehl-i sünnetin görüşü olan;

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

“Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için ibret vardır. Onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (süzülen) içenlere halis ve içimi kolay süt vardır.”⁵³⁹ üçüncü bir görüşün daha olduğunu ifade etmesi bu gerçeği ortaya koymuştur.⁵⁴⁰

Böylece Sindî tabi olduğu ehl-i sünnetin görüşünü benimsediğini Kur’ân-Kerîm’den ayetlerle destekleyerek ortaya koymuştur. Yine Kaderiyye, Cebriyye ve Mutezile gibi kelim

⁵³⁶ Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/242-244.

⁵³⁷ Sindî, *el-İfâdâtü’l-medeniyye*, 15-17.

⁵³⁸ Sindî, *el-İfâdâtü’l-medeniyye*, 176, 192, 205, 206, 208.

⁵³⁹ en-Nahl 16/66.

⁵⁴⁰ Sindî, *el-İfâdâtü’l-medeniyye*, 152.

ekollerinin görüşlerini serdederken onlardan: “*Hevâ, heveslerine meyledenler, bidat ehli, delilsiz iddiada bulunanlar, haktan sapanlar*” gibi ifadeler kullanması da onun itikâd konusunda ehl-i sünnete muhalif görüş sahibi kimselerden ve ekollerden beri olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁴¹ Sindî, itikâdî konularda görüşler ortaya koyarken konular hakkında fikir beyan ederken: “*Bizim imamımız imam Ebû Hanîfe bu konuda şöyle dedi*” şeklindeki ifadeleri onun itikâta imam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tarafından ortaya konan ve daha sonra imam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) tarafından sistemleştirilen ehl-i sünnet mezheplerinden Mâtürîdiyye mezhebine tabi olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁴²

Bununla birlikte Sindî'nin hayatı hakkında bilgi veren eserler, ondan bahseden isimlerin de onun itikâdî hakkında farklı herhangi bir bilgiye yer vermemeleri de bu tezi desteklemiştir.

3.2.3. Vefatı

Sindî, muhtemelen hicrî on birinci yüzyılın sonu ile on ikinci yüzyılın başında hem farz olan hac farızasını yerine getirmek hem de ilim tahsil etmek için geldiği Hicâz bölgesinde uzun süre ilim tahsiliyle meşgul olmuş, zaman içinde buraya yerleşmiş, Medine-i Münevvere'yi vatan edinmiş ve burada da vefat etmiştir.

Sindî'nin vefat edip defnedildiği yer konusunda ittifak olsa da ölüm tarihi hakkında ihtilaflar meydana gelmiştir. Konu hakkında ilgili kaynaklarda birbirine yakın ama farklı tarihler yer almıştır.

Sindî'nin vefat tarihi hakkında üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi ve diğerlerine nazaran daha kabul gören görüşe göre 12 Şevvâl 1138/13 Haziran 1726,⁵⁴³ diğer bir görüşe göre h. 1136/1724,⁵⁴⁴ bir diğer görüşe göre ise Sindî'nin vefat tarihi h. 1139/1729 aylardan yine Şevvâl ayıdır.⁵⁴⁵ Her üç görüşte de Medine'de vefat ettiği ve Cennetü'l-Bekî' kabristanlığına defnedildiği konusunda ise ittifak vardır.

Yukarıda isim, künye ve lakab bölümünde de ifade edildiği üzere kaynaklarda Sindî'nin ismi, künyesi ve lakabları hakkında herhangi bir ihtilafa rastlanmamıştır. Fakat isim, künye ve lakablar arasındaki benzerliklerden dolayı zaman zaman aynı isim, künye ve lakablara sahip isimlerle karıştırıldığı görülmektedir. Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) ile aynı isim ve künyelere sahip olan ve 1139/1729 yılında Medine'de vefat eden,

⁵⁴¹ Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 180-181.

⁵⁴² Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 128.

⁵⁴³ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/66.

⁵⁴⁴ Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, 1/154.

⁵⁴⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148; Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Aclûnî, *Hilyetü ehli'l-fazl ve'l-kemâl bi ittisâli'l-esânîd bi kümmeli'r-ricâl*, thk. Muhammed İbrahim el-Hüseynî, ts., 126.

daha çok el-Medenî olarak bilinen Sind b. Abdülhâdî Ebu'l-Hasen el-Medenî ile karıştırılma ihtimali yüksektir. Medenî, *Şerhu Sünenî Ebî Dâvûd*, *Şerhu Sünenî İbn Mâce*, *Tâ'lik 'ale'l-müctebâ* gibi eserlerin de müellifidir.⁵⁴⁶ Kanaatimizce Sindî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda yer alan ihtilafların sebeplerinden birisi de bu olmuştur.

Sindî'nin vefat haberi Medine'de büyük bir yankı meydana getirmiştir. Vefat haberi Şehirde büyük bir üzüntü ile duyulmuş, haber şehirde büyük bir hüzün havası meydana getirmiştir.⁵⁴⁷ O gün şehirdeki cadde ve sokaklarda bulunan dükkânlar kapatılmış, cenazesine bölgenin Osmanlı şerîflerinden Şerîf Mübârek b. Ahmed, Şerîf Abdullah b. Saîd gibi devlet erkânı başta olmak üzere halkın tamamına yakını; kadın, erkek, çoluk-çocuk, genç, yaşlı büyük bir kalabalık katılmıştır. Nâşî önce cenaze namazı için Mescid-i Nebevîye taşınmış, cenaze namazının ardından da defin işlemi için Baki' kabristanlığına kadar taşınmış ve orada da defnedilmiştir.⁵⁴⁸

Şekil 3: Sindî'nin Metfun Olduğu Cennetü'l-Bakî'

⁵⁴⁶ Bağdâdî, *Hediyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/411; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 4/282; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/260; Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/154.

⁵⁴⁷ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâîr*, 685.

⁵⁴⁸ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

3.2.4. Sindî'nin Arkasından Yazılanlar

Sindî, meşhur bir muhaddis olarak bilinse de⁵⁴⁹ aslında o, fıkıh, tefsîr, kelâm, akâid, mantık başta olmak üzere diğer İslamî ilimlerin birçoğuna vakıf mahir bir isim olarak maruf olmuştur.⁵⁵⁰ Ahlâkı ve sosyal hayattaki yaşantısı hakkında da kendisi 'âbid, zühd ve vera sahibi birisi olarak tanımlanmıştır.⁵⁵¹ Ayrıca yüksek fazileti, keskin zekâsı ve salih bir insan olduğu şeklinde de kaynaklarda bilgiler yer almıştır.⁵⁵²

Medine'de Sindî'nin ilim tedrisatından geçerek ondan icâzet alan, Şam muhaddisi olarak kabul edilen, Şam Emevî cami müderrisliğini yaklaşık kırk beş yıl boyunca devam ettiren, *Keşfü'l-hafa* başta olmak üzere birçok telifat sahibi ve Sindî'nin önemli talebeleri arasında yer alan Aclûnî (ö. 1162/1749) onun için: “İlmiyle amel eden bir âlim, zühd ve vera sahibi bir zat, birden fazla eserin sahibi, hocamız, şeyhimiz” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵³

Sindî'nin önemli öğrencileri arasında yer alan ve hocasının vefatından sonra onun Mescid-i Nebvî'de oluşturduğu ders halkasını vefat edinceye kadar devam ettiren, Vehhâbiliğin kurucusu olarak kabul edilen Muhammed b. Vehhâb'ın (ö. 1206/1792) hocalarından Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750) ise hocası için: “O, ilim sahasında mahir bir isim, nahiv, meânî, mantık, usûl, tefsîr, hadis alanlarında hünerli bir şahsiyetti” diyerek Sindî'nin ilmi kişiliğini ön plana çıkararak övmüştür.⁵⁵⁴

Hadis âlimi, mutasavvıf başta *Fihrisü'l-fehâris* olmak üzere 130 kadar eserin müellifi, XX. yüzyılda sömürgeci güçlere karşı başlayan ıslahat ve tecdîd hareketlerine katılan, konu hakkında görüşler serdeden Muhammed Abdülhayy el-Kettânî (ö. 1886/1962) ise: “Medine-i Münevvere'nin muhaddisi, Sünneti Seniyyeye hizmet eden ve hizmetleri küçümsenmeyecek âlim” olarak ondan bahsetmiştir.⁵⁵⁵

Osmanlı'nın önemli âlimleri arasında yer alan, Şam müftülüğü, Dımaşk Hanefî müftülüğü, Dımaşk nakîbu'l-eşraflığı gibi önemli görevlerde bulunan ve birçok biyografi kitabının yazarı Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed el-Murâdî (ö. 1206/1791) ise: “Büyük bir âlim, ilmiyle amel eden şahsiyet, büyük bir muhakkik, müdakkik, son derece zeki, ilim alanında mahir bir hoca” şeklinde tanıtmıştır.⁵⁵⁶

⁵⁴⁹ Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, 1/154.

⁵⁵⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 10.

⁵⁵¹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁵⁵² Serkîs, *Mu'cemü'l-ma'tbû'âtî'l-'Arabîyye*, 1056.

⁵⁵³ Aclûnî, *Hilyetü ehli'l-fazl ve'l-kemâl*, 126.

⁵⁵⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 26-27.

⁵⁵⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148.

⁵⁵⁶ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 26-27.

Sindî'nin talebeleri arasında yer alan, Mısır, Halep ve Medine gibi şehirlere ilmi seyahatler yapmış, birçok eseri bulunan Muhammed Sâid b. Muhammed es-Sefer el-Hanefî (ö. 1194/1780) ise Sindî'den: “*Büyük bir âlim, müdakkik, hafız ve muhakkiklerden birisi*” olarak bahsetmiştir.⁵⁵⁷

Ezher'de iyi bir eğitim almış, astronomi, matematik, geometri alanlarda bilgi sahibi olmuş, Mısır'da Kavalalı Mehmed Paşa döneminde yaşamış ve ona muhalefet ettiği için birçok ezayla karşılaşan, ‘*Acâ'ibü'l-âsâr fi't-Terâcim ve'l-ahbâr*’ başta olmak üzere birçok eserin müellifi Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî'de Sindî'yi: “*Büyük 'allâme, birçok ilim sahibi âlim*” olarak tanıtmıştır.⁵⁵⁸

Muhammed b. Abdülvehhâb es-Sindî (ö. 1138/1726) gibi Sind bölgesine mensup olup Hicâz bölgesine yerleşen, özellikle fıkıh ilminde mahir, tıp bilgisine sahip, zengin bir kütüphaneye sahip olmasıyla tanınan ve pek çok eserin müellifi Muhammed ‘Âbid es-Sindî (ö. 1257/1841) ise Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'yi “*hevâ cemî'u'l-'ulûm (حوى جميع العلوم) ilimlerin tamamını kendisinde toplayan kişi*” olarak tanıtmıştır.⁵⁵⁹

Bu değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğu zaman Sindî hakkında şunları söylemek pekâlâ mümkündür. Her şeyden önce Sindî'nin ilme ve öğrenmeye karşı büyük bir iştiağının olduğu, bunun için birçok beldeye ilmi seyahatler gerçekleştirdiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla çok iyi bir eğitim aldığı, İslamî ilimlerin birçok alanına vâkıf olduğu ve bildiklerini başkalarına aktarmak konusunda da büyük gayretler gösterdiği anlaşılmaktadır. Hakkındaki övgü dolu bu satırlardan da anlaşıldığı üzere ilmi kişiliği ilim otoriteleri tarafından kabul gördüğü ve saygı duyulan bir isim olduğu da anlaşılmaktadır.

3.2.5. İlmî Kişiliği

3.2.5.1. Tahsil hayatı

Sindî, ilk eğitimini dünya geldiği Pakistan'ın Sind bölgesindeki Karaçi yakınlarında bulunan ve aynı zamanda dönemin ilim merkezleri arasında yer alan Tette yerleşim biriminde almıştır.⁵⁶⁰ Sindî'nin babası Şeyh Abdülhâdî, Tette şehrinde bir medrese kurmuş, kendisi bu medresede dini ilimler okutmuş, öğrenciler yetiştirmiştir. Sindî'de ilk eğitimini bu medresede babasının yanında almıştır. İlim tahsiline günün eğitim şekline uygun bir biçimde Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak başlayan Sindî, sarf, nahiv gibi temel dersleri okuduktan sonra temel İslamî

⁵⁵⁷ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 4/66.

⁵⁵⁸ Cebertî, ‘*Acâibü'l-âsâr*’, 1/154.

⁵⁵⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 26-27.

⁵⁶⁰ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâşir*, 685; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 55-56.

ilimleri okumaya başlamıştır. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Sindî'nin Tette şehrindeki medresede babasının dışında ders aldığı hocalarının isimlerine rastlayamadık. Zira onun yaşadığı dönemde Tette şehri bölgede önemli bir ilim havzasıydı. Sindî'nin eğitim aldığı dönemde burada Şeyh 'Înâyetullah, 'allâme Şeyh Ebu'l-Hasen, Şeyh Muhammed Sâid et-Tettevî'nin oğlu, Şeyh Rahmetullah et-Tettevî'nin oğlu gibi birçok ilim sahibi insan vardı. Sindî, Tette'de ilim tahsiliyle meşgulken bu kişi ve kişilerden de istifade etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁶¹

Sindî, İlim tahsili için Tette şehrinden bölgenin bir diğer ilim merkezi olan Tüster'e geçmiş, oradaki medreselerden, ilim ehli insanlardan dersler alarak eğitimini devam ettirmiştir.⁵⁶² İlim yolculuğunu devam ettiren Sindî, genel kabule göre 1102/1691 yılında buradan da Hicâz bölgesine geçmiş, bu tarihlerde Sind bölgesi Bâbü devletinin hâkimiyeti altına girmiştir. Babür devletinin o günkü hükümdarı Âlemgir Gâzi Evrengzîb, Osmanlı Devleti ile çok sıkı ilişkiler kurmamış olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki valiliklerle, özellikle de Hicâz bölgesindeki Mekke Şerifleri ve Basra valileri ile çok iyi ilişkiler kurmuştu. Böyle bir süreçte Hicâz bölgesine geçen Sindî, yaklaşık on yıl burada ilim tahsil etmiştir. Devrin önemli âlimlerinden başta Abdullah el-Basrî,⁵⁶³ Seyyid Muhammed el-Berzencî, Molla İbrahim el-Kûranî olmak üzere pek çok isimden dersler okumuş, ilmi icazetler almıştır.⁵⁶⁴

İlim tahsilini tamamlayan Sindî, Medine'ye yerleşerek burayı vatan etmiş, burada ilim halkaları oluşturmuş, dersler okutmaya başlamıştır. Bu ilim halkalarından en önemlisi ise Mescid-i Nebevî'de oluşturduğu ve hadis derslerini okuttuğu ilim halkası olmuştur. Buradaki ders halkasını uzun süre devam ettiren Sindî, vefatından sonra aynı ders halkasını önemli talebelerinden, Suûdi ailesi ile yapmış olduğu antlaşma sayesinde fikirlerini yayma imkânı bulmuş ve aynı zamanda Vehhâbîlik Mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Muhammed b. Abdulvehhâb'ın (ö. 1703/1792) hocalığını da yapan Muhammed b. Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750) devam ettirmiştir.⁵⁶⁵

Sindî, başta *Kütübü sitte* olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i*⁵⁶⁶ gibi birçok hadis eserine yazdığı hâşiyelerle şöhret bulduğu için hadisçiliğiyle ön planda olsa da aslında

⁵⁶¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/12.

⁵⁶² Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/5-6.

⁵⁶³ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/148.

⁵⁶⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 56-57; Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtü'l-'Arabîyye*, 1056.

⁵⁶⁵ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 37/242-244.

⁵⁶⁶ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 318.

o, tefsîr, fıkıh, kelâm, usûl, felsefe, meâni, mantık gibi İslamî ilimlerin hemen hemen her alanına vâkıf olmuş önemli bir âlimdir.⁵⁶⁷

3.2.5.2. Hocaları

Sindî; tahsil hayatı boyunca birçok hocaya talebe olduğu daha önce de ifade edilmişti. Kaynaklarda onun hocaları hakkındaki bilgiler de oldukça kısıtlıdır. Zira o, uzun süre devam eden tahsil hayatında ilim öğrenmek gayesiyle birden fazla şehre gitmiş, buralarda uzun süreler kalmış ve bu şehirlerdeki birçok hocadan dersler almıştır.

Sindî; doğduğu ve ilk eğitimi aldığı Sind bölgesindeki dönemin önemli ilim merkezlerinden birisi olarak kabul edilen Tette şehri ile ilmî seyahatler yaptığı şehirlerden olan Tüster'deki hocalardan dersler almıştır.⁵⁶⁸ Çünkü o hem Tette yerleşim biriminde hem de Tüster şehrinde oldukça uzun süre kalmış, buradaki hocalardan ilim tahsil etmiştir. Fakat incelediğimiz kaynaklarda Tette ve Tüster şehirlerinde ilim tahsil ettiği hocalarının isimleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. O'nun yaşadığı dönemi de kapsayan zaman diliminde Sind bölgesinde 1526-1858 yılları arasında hüküm süren ilme, ilim adamlarına, eğitim-öğretime, bilgiye önem veren Bâbü'r imparatorluğu hüküm sürmüştür.⁵⁶⁹

Sindî'nin Hicâz bölgesine geçtiği tarihlerde Bâbü'r devletinin başında hükümdarlığı yarım asra yakın devam eden ve ilim adamlığı, dini güzel bir biçimde yaşamadaki gayretleri, ahlâkı, ilme, bilgiye ve ilim adamlarına verdiği önem ile tanınan, devletin en önemli hükümdarından birisi olarak kabul edilen Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb (ö. 1658-1707) vardı.⁵⁷⁰ Bu dönemde Bâbü'r devletinin hemen hemen her bölgesinde olduğu gibi Sind bölgesinde de ilim, ilim adamları, medreseler, mabetler, tekkeler, ilgi görmüş, önemli eserler kaleme alınmış, ilim adamları yetiştirilmiştir.⁵⁷¹ Sind bölgesi, İslamî ilimlerin birçok alanında özellikle de hadis, kelâm, tefsîr ve fıkıh alanlarında merkezi bir konuma sahip olmuştur.⁵⁷² İşte Sindli olan Muhammed b. Abdülhâdî'nin de ilk eğitimi burada almış olması onun bu ilmi ortamdan istifade ettiğini ortaya koymuştur.

İlk eğitimi Sind bölgesinde aldıktan sonra Hicâz bölgesine geçen Sindî, ilim tahsilini Mekke ve Medine'de devam ettirmiş, başta Molla İbrahim el-Kûrânî (ö. 1102/1690) olmak üzere Seyyid Muhammed el-Berzencî (ö. 1104/1692), Abdullah b. Sâlim el-Basrî el-Mekkî

⁵⁶⁷ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁵⁶⁸ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁵⁶⁹ Konukçu, "Bâbürlüler", 4/400-404.

⁵⁷⁰ Khaliq, "Evrengzîb", 11/537-539; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâşir*, 6/122-135.

⁵⁷¹ Sâid Beldaş, *el-İmâmü'l-fakihü'l-muhaddisü's-şeyh Muhammed 'Âbid es-Sindî el-ensârî* (Beyrût: Dârü'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2002), 44.

⁵⁷² Ali Taşköprü, *Muhammed 'Âbid es-Sindî'nin (ö. 1257/1841) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yeri* (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 11.

eş-Şâfiî (ö. 1134/1721),⁵⁷³ Yûsuf b. İbrahim b. Muhammed Ekmelüddîn ez-Zührî eş-Şîrvânî el-Medenî el-Hanefî (ö. 1134/1722),⁵⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. ‘Alâüddîn Şemsüddîn el-Bâbilî el-Kâhirî el-Ezherî eş-Şâfiî (ö. 1077/1666)⁵⁷⁵ gibi dönemin birçok meşhur hocasından dersler almıştır.⁵⁷⁶

Sindî'nin önemli hocalarından bazıları şunlardır:

1. Şeyh Abdülhâdî et-Tettevî

Sindî'nin babası ve ilk hocası Şeyh Abdülhâdî et-Tettevî es-Sindî'dir. Ulaşabildiğimiz kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi yer almamıştır. Bununla birlikte Şeyh Abdülhâdî, Tette şehrinde kendi adına nispetle bir medrese kurmuş, burada dini ilimler okutmuştur. Çevresinde sâlih, muttaki, âlim olarak tanınan Şeyh Abdülhâdî, toplumda saygı gören bir kişi olarak tanınmıştır. Sindî ilk eğitimini burada babasından almış, eğitimini devam ettirmek için bölgenin bir diğer şehri olan Tüster'e gidinceye kadar da eğitimini burada devam ettirmiştir.⁵⁷⁷

2. İbrahim el-Kûrânî

Sindî'nin hocalarından İbrahim el-Kûrânî olarak tanınan Ebu'l-Vakt İrfân Burhânüddîn İbrahim b. Hasan b. Şihâbüddîn el-Kûrânî eş-Şâfiî eş-Şehrezûrî el-Medenî'dir (ö. 1101/1690). Kûrânî; 1025/1616 yılında Şehrezûr'de dünya gelmiş ve ilk eğitimini burada babasından aldıktan sonra Dımşek, Bağdat, Kâhire, Medine başta olmak üzere birçok ilim merkezinde ilim tahsil etmiştir. Arapça, Türkçe, Farsça gibi birden fazla dil bilen Kûrânî; tefsîr, hadis, fıkıh, usûl, hendese, me'ânî gibi ilim alanlarının birçoğunda derin bir bilgiye sahip olmuştur. Birçok çağdaşı tarafından asrın Müceddidi olarak kabul edilen Kûrânî'nin yüzden fazla eser telif etmiş fakat bu eserlerinin tamamının günümüze ulaşmamıştır. Eserlerinden birkaç tanesi şunlardır: “*İbdâu'n-ni'me bi't-tahkîki'r-rahme, İthâfu'l-halef bi tahkîki mezhebi's-selef, İthâfu'z-zekî bi şerhi't-tuhfeti'l-mürsele ile'n-Nebî, İşrâku's-şems bi te'rifi'l-kelimâti'l-hamse, 'İmâlu'l-küfr ve'r-rivâyâtu fi şerhi hadîsi "inneme'l 'Amâlu bi'n-niyyât.*

⁵⁷³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 26.

⁵⁷⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/213.

⁵⁷⁵ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/210-212; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/208-210.

⁵⁷⁶ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âti'l-'Arabîyye*, 1056.

⁵⁷⁷ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/16.

İslam beldelerinin farklı coğrafyalarından gelen birçok öğrencinin katıldığı çok geniş bir ders halkasına sahip olan Kûrânî, 1102/1690 yılında Medine de vefat etmiş ve Cennetü'l-Bâkî' kabristanlığına defnedilmiştir.⁵⁷⁸

3. Muhammed el-Berzencî

Sindî'nin hocalarından Muhammed b. Abdü'r-(Rabbi)Rasûl b. Abdüsseyyid el-Hasenî el-Berzencî eş-Şâfiî el-Medenî eş-Şehrezûrî (ö. 1103/1691) ise 1040/1630 yılında Şehrezûr'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babasının yanında alan Berzencî ayrıca dönemin meşhur isimlerinden Molla Muhammed Şerîf el-Kûrânî, İbrahim b. Hasan el-Kûrânî, Ahmed el-Kaşşâsî, gibi isimlerden de dersler almıştır. Şam, Bağdat, Halep, İstanbul, Mardin gibi birçok şehre ilim almak için seyahatler yapan Berzencî; hadis, tefsîr, kelâm, fıkıh, usûl, tasavvuf, Arap dili ve belâğati gibi alanlarda doksandan fazla eser telif etmiştir. Eserlerinden birkaç tanesi şunlardır: *“Enhâru's-selbîl fî şerhi tefsîri'l-Beyzâvî, İlhamü's-savâb li-ülü'l-elbâb, el-İşâ'atu fî işrâti's-sâ'a, Hâlisu tahlîs muhtasar tahlîsu'l-fettâh, Risâle fî'l-cehr bi'besmele fî's-salât, Şerhu 'alâ elfiyeti'l-mustalah.”*

Diğer taraftan uzun süre ravza-i mutahharada dersler vermiş ve 1102/1691 yılında Medine'de vefat eden Berzencî burada da defnedilmiştir.⁵⁷⁹

4. Abdullah b. Sâlim el-Basrî el-Mekkî

Sindî'nin hocalarından Mekke'de dünyaya gelen ve daha çok Ebû Sâlim künyesi ile meşhur olan, hadiste Emîrû'l-Mü'minîn olarak kabul edilen büyük muhaddis, 'allâme, Abdullah b. Sâlim b. Muhammed b. Sâlim b. İsâ el-Basrî el-Mekkî eş-Şâfiî'dir (ö. 1134/1721).⁵⁸⁰ Basralı bir aileye mensup olması hasebiyle el-Basrî nisbesiyle şöhret bulan Sâlim b. İsâ, 1048/1638 yılında Mekke'de dünyaya geldiği için el-Mekkî, Şâfiî mezhebine tabi olduğu içinde eş-Şâfiî nisbeleriyle tanınmıştır. Ebû Sâlim 1134/1721 yılında Mekke'de vefat etmiş, Cennetü'l-Muallâ'daki Seyyid Ömer el-Arâbî'nin makamında defnedilmiştir.⁵⁸¹ O, aynı zamanda 'âbid, zâhid ve güzel ahlâk sahibi bir kişi olarak tavsif edilmiştir.⁵⁸²

Basrî; dönemin meşhur isimlerinden Ali b. el-Cemâl, Abdullah b. Sâid Bâkşîr, İsâ el-Câferî, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, eş-Şemsü'l-Bâbilî, İbrahim b. Hasan el-Kûrânî, Muhammed b. Ali el-Kâmilî, gibi birçok hocadan dersler almıştır. Cübbesini Seyyid

⁵⁷⁸ Ahmet Aydın, “18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (20 Aralık 2018), 1207-1220; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/17-18.

⁵⁷⁹ Cengiz Kallek, “Berzencî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/525-526.

⁵⁸⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 26; Aydın, “18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler”, 1207-1220.

⁵⁸¹ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/979.

⁵⁸² Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/480.

Abdurrahman el-İdrîsî'nin elinden giymiş, uzun süre dersler okutan Abdullah b. Sâlim'in bu ders halkasından başta Ebu'l-Hasan es-Sindî el-Kebîr, Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim b. Hasan el-Kûrânî, Ali b. Mustafa ed-Dîbâğ, Muhammed b. İsmail el-Emîr es-Sa'ânî gibi birçok önemli isim yetişmiştir.⁵⁸³ *ed-Diyâu's-sârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri telifatları arasında yer almıştır.⁵⁸⁴ Sindî'nin hadiste icâzet aldığı hocalarından birisi de Sâlim el-Basrî' olmuştur.

5. Ebû Abdullah Muhammed b. 'Alâuddîn Şemsüddîn el-Bâbilî eş-Şâfî

Sindî'nin diğer bir hocası ise Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. 'Alâuddîn el-Bâbilî el-Kâhirî el-Ezherî eş-Şâfî'dir (ö. 1077/1666).⁵⁸⁵ Mısır'ın küçük bir köyü olan Bâbil'de (1000/1592) dünyaya gelen Bâbilî, daha dört yaşındayken babası onu doğum yeri olan Bâbil'den Kâhire'ye götürmüştür. Dönemin önemli hocalarından Şeyh Ali el-Halebî, Şemsüddîn Bâbilî, Abdür-rauf Hünavî, Şemsüddîn er-Remlî gibi birçok hocadan ilim tahsil etmiştir. O'nun kadir gecesinde hadis ilminde İbn Hacer el-Askalânî gibi birisi olmak için dua ettiğini ve bu duadan sonra ilim adına zamanın önemli eserlerinin birçoğunu ezberlediği rivâyet edilmiştir.⁵⁸⁶

Muasırları tarafından hadiste hafız, fıkıh ilmine hâkim, zâhid, 'allâme, uzun olan ömrünü ilme adayarak bereketlendiren kişi ve mütevazı biri olarak tavsif edilen Bâbilî, hadis, fıkıh, usûl, me'ânî, mantık, gibi ilimlerde mahir olmuştur. Ömrünün büyük bir kısmını ders vererek geçiren Bâbilî yeni bir eser telif etmek yerine var olan eserlerin iyice okunup anlaşılmasını daha çok önemsemiştir.⁵⁸⁷ Bununla birlikte bazı eserlerde kaleme almış ve *el-Cihâd ve fezâilihî* eserleri arasında yer almıştır.⁵⁸⁸

6. Yûsuf b. İbrahim b. Muhammed Ekmelüddîn ez-Zührî eş-Şîrvânî

Sindî'nin hocaları arasında yer alan Yûsuf b. İbrahim b. Muhammed Ekmelüddîn ez-Zührî eş-Şîrvânî el-Medenî el-Hanefî (ö. 1134/1722) ise Şîrvân'da dünyaya gelmiştir. Amelde Hanefî mezhebine tabi olan Yûsuf eş-Şîrvânî zeki ve ince anlayış sahibi bir muhakkik, müdakkik, muhaddis ve fıkıh âlimi bir zat olarak tanınmıştır. Eserlerinden birkaç tanesi şunlardır: "*Hedîyyetu's-sahîh fî şerhi mişkâtî'l-mesâbih, Şerhu mültekâ'l-ebhur.*"⁵⁸⁹

⁵⁸³ Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/151.

⁵⁸⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/16.

⁵⁸⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/210-212; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/208-210.

⁵⁸⁶ Muhibbî, *Hülâsâtü'l-eser fî a'yânî'l-kârni'l-hadi-'aşer*, 4/39-42; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/210-212.

⁵⁸⁷ Aydın, "18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler", 1207-1220; Muhibbî, *Hülâsâtü'l-eser fî a'yânî'l-kârni'l-hadi-'aşer*, 4/39-42; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, 2/208-210; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/210-212.

⁵⁸⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/18.

⁵⁸⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/213.

Şirvânî'nin vefat ettiği gün Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî: “Bugün imam Ebû Hanife'nin fıkıhı vefat etti” demiştir.⁵⁹⁰ Medine-i Münevvere'de 13 Şevvâl 1134/1722 vefat etmiş ve Cennetü'l-Bakî' mezarlığında Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) oğlu İbrahim'in kabrine yakın bir yerde defnedilmiştir.⁵⁹¹

7. Ebu'l-Bekâ Hasan b. Ali b. Yahyâ el-Hanefî el-Uceymî

Sindî'nin hocalarından biriside. Ebu'l-Bekâ Ebû Ali Hasan b. Ali b. Yahyâ el-Uceymî el-Hanefî el-Mekkî'dir (ö. 1113/1702). Aslen Yemenli olup ailesi Yemen'den Mekke'ye yerleşmiştir, Uceymî'de burada 1049/1639 yılında dünyaya gelmiş ve henüz bir yaşındayken babasını kaybetmiş, eğitimiyle annesi ve abisi ilgilenmiştir. Dokuz yaşında hıfzını tamamlamış, Mekke'de dönemin önemli hocalarından çok uzun süre başta tefsîr olmak üzere akâid, kıraat, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, tasavvuf ve siyer derslerini okumuştur. Bir tarafta ilim tahsil eden Uceymî diğer tarafta evinde öğrenci okutmaya başlamıştır. On beş yıl talebelik yaptığı hocası Muhammed b. Muhammed es-Seâlibî'nin vefat etmesi üzerine Mescid-i Harâm'da hocalık yapmaya başlamıştır. Daha çok yetiştirdiği talebelerle ve “Müsnidü'l-Hicâz” lakabıyla tanınan Uceymî zühd, verâ, takva sahibi bir âlim olarak maruf olmuştur. Onlarca eser kaleme alan Uceymî birçok öğrenci yetiştirmiş, onun öğrencilerinden ve aynı zamanda hadis alanında icâzet verdiği talebelerinden birisi de Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî olmuştur.⁵⁹²

3.2.5.3. Talebeleri

Sindî'nin Tette'de başlayıp Tüster'de devam eden, Mekke ve Medine'de tamamladığı ilmi seyahatlerinde⁵⁹³ dönemin önemli hocalarından dersler almıştır. İlmi seyahatleri neticesinde yerleştiği, yurt edindiği ve ömrünün sonuna kadar da yaşadığı Medine'deki Mescid-i Nebvî'de oluşturduğu ders halkası ve Mescid-i Nebvî'nin hemen yanında bulunan, klasik usûl üzere derslerin okutulduğu Dârü's-Şifâ medresesinde uzun süre okuttuğu dersleri vasıtasıyla onlarca ilim taliplisine hocalık yapmıştır.⁵⁹⁴ Sindî'nin bu ders halkasına ilim almak gayesiyle Medine'ye İslam Coğrafyasının muhtelif beldelerinden gelen öğrenciler rağbet etmişlerdir. Bu öğrencilerin önemli bir kısmı daha sonra telif ettikleri eserler,

⁵⁹⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/213; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/239-240.

⁵⁹¹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/240.

⁵⁹² Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/810; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/205.

⁵⁹³ Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 685.

⁵⁹⁴ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/5-6.

oluşturdukları ders halkaları, yetiştirmiş oldukları talebeleri ve fikirleriyle öne çıkmışlardır.⁵⁹⁵

Bunlardan birkaç tanesi ise şunlardır:

1. Muhammed Hayât es-Sindî

Sindî'nin talebeleri arasında ismi en çok bilinen, hakkında diğerlerine göre daha fazla araştırma yapılan, fikirleri üzerine çokça konuşulanların başında kendisi gibi Sindli bir âlim olan Muhammed Hayât b. İbrahim es-Sindî el-Medenî el-Hanefî (ö. 1163/1750) olmuştur.⁵⁹⁶

Hayât es-Sindî, bölgedeki Çâçer kabilesine mensup olup kabilenin yerleştiği Âdilpûr şehrinin yakınlarında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Hayât es-Sindî'nin ilmi seyahatleri, Hicâz bölgesine geçmesi ve vefat tarihi olan 1163/1750 yılı göz önünde bulundurulduğunda onun 17. asrın ikinci yarısından sonra doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁹⁷ İlk eğitimini Tette şehrinde aldıktan sonra eğitimini devam ettirmek için Hicâz bölgesine geçmiş, Mekke ve Medine'de dönemin önemli hocalarından Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726), Abdullah b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722), Muhammed b. İbrahim el-Kûrânî (ö. 1145/1733), Hasan b. Ali el-Uceymî (ö. 1113/1701) vb. ilim tahsil etmiştir. Hayât es-Sindî, özellikle hocası Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin Mescid-i Nebevî'de oluşturduğu ders halkasına uzun süre devam ettirmiş, hocasının vefatından sonra bu ders halkasını yirmi dört yıl boyunca devam ettirmiştir. Eserlerinden birkaç tanesi şunlardır: “*Şerhu erbâ'ini'l-Herevî, Şerhu'l-erbâ'inî'n-Neveviyye, Şerhu't-terğîb ve't-terhîb, Şerhu'l-hikemi'l-atâiyye, Mevâhibu'l-hikem 'alâ metni'l-hikem, Tuhfet'ul-en'am fi'l-amel bi'l-hadisi'n-Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm.*”⁵⁹⁸

Hayât es-Sindî'nin bu ders halkasında onlarca öğrenci yetişmiş, İslam âleminde büyük etkiler meydana getiren, öne sürdüğü görüşleri ile çokça tartışılan, siyasal, sosyal, ekonomik anlamda büyük değişim ve dönüşümler meydana getiren, Vehhâbî mezhebinin kurucusu, radikal selefi bir isim olarak kabul edilen Muhammed b. Abdülvehhâb bunların başında yer almıştır.⁵⁹⁹ Hayât es-Sindî; fıkıh, kelâm ve akâid konularıyla da ilgilenmesine rağmen daha çok bir muhaddis kimliğiyle tanınmıştır. Hayât es-Sindî, amelde Hanefî mezhebine tabi olsa da mezhep taassubuna karşı öğrencilerini uyarmış, Kur'ân-ı Kerîm'in manalarını araştırmalarını, Sünnet-i Seniyyeye tabi olmaları konusunda çok titiz olmalarını salık

⁵⁹⁵ Nafi, “İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 1-26.

⁵⁹⁶ Orkhan Musakhanov, “Muhammed Hayât es-Sindî'nin (ö. 1163/1750) Fethü'l-Vedûd 'alâ Vahdeti'l-Vücûd İsimli Vahdeti Vücûd Reddiyesinin Tahkiki ve Eleştirisi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (29 Aralık 2018), 94-132; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁵⁹⁷ Nafi, “İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-208.

⁵⁹⁸ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/356; Nafi, “İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-208.

⁵⁹⁹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 1/356.

vermiştir. Sindî, yaşadığı asırdaki ulemanın çoğunun benimsediği usul üzere o da tasavvufla olan bağını devam ettirmiş ve Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.⁶⁰⁰

2. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî

Sindî'nin bir diğer önemli öğrencisi ise *Keşfü'l-hafa'nın* müellifi Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî'dir (ö. 1162/1749). Soy bakımından sahâbe-i kirâmdan Ebû 'Ubeyde b. el-Cerrâh'a dayandığı için el-Cerrâh, Aclûn'da dünyaya geldiği için el-Aclûnî nisbeleriyle tanınan Aclûnî, 1087/1676 yılında Aclûn'da dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada aldıktan sonra on üç yaşlarında Şam'a giderek eğitimini burada devam ettirmiştir.⁶⁰¹ Buradan da hilafet merkezi İstanbul'a 1707 yılında geçmiş, İstanbul'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra Şam Emevî cami müderrisliğine tayin edilmiştir. Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'den ilmî icâzet alan Aclûnî, Şam Emevî camisi müderrisliğini vefat edinceye kadar yaklaşık kırk yıl boyunca devam ettirmiş ve 1162/1749 yılında Şam'da da vefat etmiştir.⁶⁰²

Birçok önemli âlimden ilim tahsil eden Aclûnî, birçok hocadan da ilmî icâzet almıştır. İlim tahsil ettiği hocaları arasında Ebu'l-Mevâhibî'l-Hanbelî, Muhammed el-Kâmilî, İlyâs el-Kürdî, Necmüddîn er-Remlî gibi âlimler yer almıştır. İcâzet aldığı hocaları ise Ebu'l-Hasan es-Sindî, Ebû Tâhir el-Kûrânî, Muhammed b. Abdü'r(Rabbî)Rasûl el-Berzencî, Muhammed el-Velîd gibi birçok isim olmuştur.⁶⁰³

Şam muhaddisi olarak kabul edilen Aclûnî; tefsîr ilmi başta olmak üzere hadis, fıkıh, kıraat, ferâiz, mantık, Şâfiî fıkıhı, Arap dili ve edebiyatının yanı sıra şiire de vukûfiyeti olmuştur.⁶⁰⁴ Zühd, vera, takva ve 'abid bir isim olarak tanınan Aclûnî, 'allâme, muhaddis, zeki, ince kavrayış gücüne sahip ve Ehlü'l-fazl ve'l-kerem sahibi olarak maruf olmuştur.⁶⁰⁵ Başta meşhur eseri *Keşfü'l-hâfâ* olmak üzere birçok önemli eser telif eden Aclûnî'nin eserlerinden birkaç tanesi ise şunlardır: "*Feyzü'l-cârî, el-erbâ'ûnu'l-Aclûniyye, Hilyetü ehli'l-fazl, Şerhu'l-hadîsi'l-müselles bi'd-Dimeşkiyyîn, Tuhfetu ehli'l-îmân fî mâ yeteallaku bi receb ve şa'bân ve ramazân.*"⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ Nafi, "İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası", 203-208.

⁶⁰¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/325.

⁶⁰² Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁶⁰³ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/98-102.

⁶⁰⁴ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 1/259-262.

⁶⁰⁵ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/98-102; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 1/259-262.

⁶⁰⁶ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 98-99.

3. Muhammed Sâid b. Muhammed es-Sefer el-Hanefî el-Medenî

Sindî'nin bir diğer öğrencisi ise Mekke'de 1114/1704 yılında dünya gelen, Muhammed Sâid b. Muhammed es-Sefer b. Muhammed b. Emîn el-Merhûm el-Hanefî'dir (ö. 1194/1780). Oğlu 'allâme şeyh İsmail Sefer'in verdiği bilgiye göre dünyaya geldiği Mekke'de 1194/1780 yılında Ramazan ayında bir cuma gecesi vefat etmiştir.⁶⁰⁷

Muhammed es-Sefer, zamanın hocalarından özellikle fıkıh ve hadis derslerini okumuştur.⁶⁰⁸ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) başta olmak üzere Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750), Ebu'l-Hasan es-Sindî es-Sağîr (ö. 1187/1773) gibi önemli isimlerden dersler almıştır.⁶⁰⁹ Mekke'deki muhaddislerden Muhammed b. Ukeyl, Tâcüddîn el-Kal'î, Medine'de ise Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî el-Kebîr'den (ö. 1138/1726) hadis okumuş, telifat sahibi de olan Muhammed es-Sefer ilim tahsili için seyahatlerde yapmıştır. Eserlerinden birkaç tanesi şunlardır: *"İrşâdu'n-nukâd ilâ teysîri'l-ictihâd, Sebîlu'l-islâm şerhu bulûği'l-merâm min edilleti'l-ahkâm, Semerâtu'n-nazâr fî ilmi'l-eser, Tafdîlü şerefi'l-ilmi 'alâ şerefi'n-neseb."*⁶¹⁰

4. Tâhâ b. Mühennâ el-Habeşî el-Cebrînî eş-Şâfiî

Sindî'nin bir diğer öğrencisi ise Tâhâ b. Mühennân el-Halebî eş-Şâfiî el-Cebrînî'dir (ö. 1105/1764).⁶¹¹ Şâfiî mezhebine tabi olduğu için eş-Şâfiî, Haleb'de dünya geldiği için el-Halebî, Haleb'deki Cebri kabilesine mensup olduğu içinde el-Cebrînî nisbeleriyle tanınan Tâhâ b. Mühennân, Halep'te 1105/1693 yılında dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada alan Mühennân ilim tahsili için Hicâz bölgesine geçmiştir. Burada bulunan hocalardan Mekke Müftüsü Tâcüddîn el-Kal'î, Abdülkadîr el-Müftî, Yûnus el-Mısrî, Abdülhâdî es-Sindî gibi isimlerden dersler almıştır. Ayrıca Muhammed b. Abdullah Sâlim el-Basrî'den de *Sahîhu'l-Buhârî*'yi dinlemiştir. Haleb'e dönen Tâhâ b. Mühennâ burada tedrisat ile ilgilenmiş özellikle tefsîr, hadis ve tasavvuf derslerini okutmuş, öğrenci yetiştirmiş, eser telif etmeye başlamıştır. Hicâz ile olan irtibatını ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Rebiü'l-evvel ayının 24. günü 1178/1764 tarihinde vefat etmiştir. Âlim, fazilet sahibi, muhakkik, müfessir, muhaddis, müdakkik, aklî ve naklî ilimlerde mâhir, zâhid, muttaki, vera sahibi bir insan olan Tâhâ b. Mühennâ münzevi bir hayat yaşamıştır.⁶¹² *Terâcimü ehli bedri'l-kirâm radiyellahü anhüm, Şerhü 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, başta olmak üzere birçok eser kaleme almıştır.⁶¹³

⁶⁰⁷ Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 1/2-53; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/323.

⁶⁰⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/323.

⁶⁰⁹ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/986.

⁶¹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 3/323; Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, 2/53.

⁶¹¹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 2/219.

⁶¹² Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/232; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 2/219.

⁶¹³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/232.

5. İsmail es-San'ânî

Ebû İbrahim 'İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkîl 'alallah İsmail es-San'ânî (ö. 1182/1768) Sindî'nin bir diğer öğrencisidir. San'a'nın güneyinde bulunan Yerim'e bağlı Kelân'da 1099/1688 yılında dünyaya gelen es-San'ânî küçük yaşlarda ailesiyle San'a'ya yerleştikten sonra burada hafızlığını ikmal etmiştir. Daha sonra babasının yanında ilk eğitimini almış, burada bulunan meşhur âlimlerden dersler alan Emîr es-San'ânî; birçok defa hac farızası için Hicâz bölgesine gitmiştir. Bu dönemde burada bulunan âlimlerden Muhammed el-Kûranî (ö. 1145/1732), Abdullah el-Basrî (ö. 1134/1722), Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726), Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1162/1749) gibi hocaların ders halkalarına katılarak ilim tahsil etmiştir.⁶¹⁴ Zeydî mezhebine tabi olan Emîr es-San'ânî; kendisine teklif edilen kadılık görevini ilme olan düşkünlüğü sebebiyle kabul etmemiş ve zaman içinde San'a'nın yegâne fıkıh otoritesi haline gelmiştir. Taklitle amel etmeyi reddederek bunun yerine delille amel etmeyi öncelediği için bölgedeki ilim erbabıyla uzun tartışmalar yaşamıştır. Emîr es-San'ânî kaynakların verdiği bilgilere göre iki yüze yakın eser telif etmiştir. Bu eserlerinden birkaç tanesi ise şunlardır: “*Sübülü's-selâm, Tavzihu'l-efkâr li-me'ânî tahkîhi'l-enzâr, İrşâdü'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ictihâd, Kasabü's-sükker.*” San'a'da 1182/1768'de vefat eden Emîr es-San'ânî imam Şerefüddîn medresesinin yakınlarına defnedilmiştir.⁶¹⁵

6. Ali b. Mustafa ed-Dibâğ

Ebu'l-Feth Ali b. Mustafa ed-Dibâğ eş-Şâfiî el-Halebî Halep'te h. 1104 yılında dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini dönemin önemli simalarından Şeyh Ahmed eş-Şerebâtî, Süleymân en-Nahvî'den almıştır. Daha sonra ilim tahsil etmek gayesiyle Dımeşk'e geçerek burada Abdülganî en-Nablûsî, Muhammed el-Ğazzî başta olmak üzere birçok isimden ilim tahsil etmiştir. Buradan da Hicâz bölgesine geçen ed-Dibâğ; Mekke'de Abdullah b. Sâlim el-Basrî, Ebû Tâhir el-Kûranî gibi zatlardan, Medine'de ise Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, Ebu'l-Mevâhib el-Hanbelî ed-Dımeşkî'den dersler almıştır. Önemli bir âlim, muhakkik ve müdakkik olan ed-Dibâğ birçok eser kaleme almış, “*Şerhun 'ale'l-Buhârî, Hâşiye 'alâ şerhi'd-delâil li'l-Fâsî,*” eserlerinden birkaç tanesidir.⁶¹⁶

⁶¹⁴ Nafi, “İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-208.

⁶¹⁵ Nafi, “İbn Abdulvehhâb'ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu'l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-208.

⁶¹⁶ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 2/26.

7. Muhammed b. Abdullah el-Fâsî el-Mağribî

Sindî'nin bir diğer öğrencisi ise Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, el-Medenî, el-Mağribî, es-Sağîr, el-Fâsî'dir (ö. 1201/1787). H. 1191/1777'de Medine-i Münevvere'de dünyaya gelmiş, özellikle hadis ve fıkıh ilimlerine olan vukûfiyeti ile öne çıkmıştır. Medine'nin önemli hocalarından Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin son talebelerinden olan Fâsî, Medine de 1201/1787 yılında bir cuma günü vefat etmiştir.⁶¹⁷

8. Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî

Mısır'ın batı kısmında yer alan Minyetu'l-Uceyl köyünde dünyaya gelen ve Cemel lakabıyla tanınan Uceyli (ö. 1204/1790) Sindî'nin öğrencileri arasında yer almıştır. Kâhire'ye ilim tahsili etmek için gitmiş, Hicâz'da başta Ebu'l-Hasan es-Sindî olmak üzere birçok önemli isimden Mısır'da ise Hasan el-Medâbiği, Hifnî, Ahmed es-Sabbâğ gibi simalardan ilim tahsil etmiştir. Cemel, okuma-yazma bilmeyen fakat müthiş bir zekâyâ sahip ve gerekli ilimleri başkalarına okutarak kısa sürede ezberleme özelliğine sahip, takva sahibi, zâhid, kanaatkâr bir âlim olarak maruf olmuştur. Birçok öğrenci yetiştiren Cemel, aynı zaman da birçok eser de kaleme almıştır. Eserlerinden birkaç tanesi şunlardır: “*el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi tavzîhi tefsîri'l-Celâleyn bi'd-deka'iki'l-hafîyye, Fethü'l-cevâd, Futuhâtü'l-Ahmediyye, el-Mevâhibu'l-Muhammediyye bi's-şerhi's-şemâili't-Tirmizîyye.*” Cemel; Zilkade'nin 11. günü 1204/1790 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.⁶¹⁸

9. Abdülhâlik b. Ali el-Mezcâcî

Sindî'nin bir diğer öğrencisi ise Abdülhâlik b. ez-Zîn el-Mezcâcî ez-Zebîdî el-Hanefî'dir (ö. 1201/1787). Yemen'de tarihi bir şehir olan Zebîd'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimini babasının yanında aldıktan sonra Hicâz bölgesinde Mekke ve Medine'deki önemli hocalarından ilim tahsil etmiş, hadis ilmine olan vukûfiyeti ile öne çıkan Mezcâcî birçok eser telif etmiştir. Eserlerinden birkaç tanesi ise şunlardır: “*İthâfu'l-beşer fî'l-kiraâtî'l-erba'ati'l-aşar, Şerh 'avamili'l-Cürcânî, Nedhatu'l-ezdihâr ve'l-envâr min hadîs'l-muhtâr.*” Mezcâcî, 1152/1787 yılında vefat etmiştir.⁶¹⁹

3.2.6. Müderrisliği

Yukarıda da ifade edildiği üzere Tette'de başlayıp Tüster'de devam eden,⁶²⁰ 1102/1691 yılından itibaren Hicâz bölgesindeki Mekke ve Medine'de sürdürdüğü tahsil hayatının sonunda devrin önemli isimlerinden ilmi icâzetler aldıktan sonra Medine'ye

⁶¹⁷ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/850-851; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/21.

⁶¹⁸ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/850-852; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/21.

⁶¹⁹ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/731; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/19.

⁶²⁰ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 1056.

yerleşen Sindî, burada bir taraftan İslamî ilimler okuturken diğer taraftan da eserler telif etmiştir.⁶²¹ Sindî, Medine'ye yerleşip burayı vatan ettikten sonra Mescid-i Nebvî'de bir ilim halkası oluşturmuş, burada dersler okutmaya başlamıştır. Bu ders halkasını ömrünün sonuna kadar devam ettiren Sindî'nin vefatından sonra bu ders halkasını öğrencisi Muhammed Hayât es-Sindî ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir.⁶²²

Sindî'nin Medine'de bulunduğu dönemde Mescid-i Nebvî'nin batısında, Babü's-Selâm cihetinde yer alan, dini ve edebi ilimlerin klasik üslûb üzere okutulduğu Şifâ medresesi vardı. Medrese daha sonra buradan da Kubâu'n-Nâzîl caddesine yakın bir yere taşındı. Sindî, buradaki medresede dersler vermeye başlamıştır. Şifâ Medresesindeki derslerini çok uzun süre devam ettirerek buradaki öğrencilerin yetişmeleri için gayret göstermiştir.⁶²³ Sindî, bunların yanı sıra Hicâz bölgesine özellikle Medine'ye ilim tahsil etmek üzere İslam coğrafyasının birçok bölgesinden gelen öğrencilere mihmandarlık yapmış, onlarla yakından ilgilenmiştir. Talebelerin derslerini takip eden Sindî, derslerde eksik gördüğü hususlarda da yine onlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Sindî, burada da dersler vererek ilmi faaliyetlerini devam ettirmiştir.⁶²⁴

Sindî, Mescid-i Nebvî, Şifâ medresesi ve özel olarak ilgilendiği öğrencilerine şu kitapları okutmuştur.⁶²⁵ “*Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl, Sahîhu'l-Buhârî, Sahîhu Müslim, Sünenü Ebî Dâvûd, Sünenü't-Tirmizî, Sünenü'n-Nesâî, Sünenü İbn Mâce, Muvatta (İmâm Mâlik), Müsned'i Ahmed İbn Hanbel, el-Hidâye.*”⁶²⁶

Sindî, Mescid-i Nebvî ve Şifâ medresesinde bir taraftan dersler okutmuş, diğer taraftan da *Kütübü sitte* başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i* gibi klasik hadis eserler hakkındaki hâşiyelerini ve diğer eserlerini kaleme almıştır.⁶²⁷

3.2.7. Fıkıhçılığı

Sindî, amelde Hanefî mezhebine tabi olsa da o, sıkı bir mezhep takipçisi olmamıştır.⁶²⁸ Herhangi bir konu hakkında sahih hadisler varsa konu hakkında onlarla amel etmeyi mezhepte genel kabul gören, müftâbih olan görüşlerle amel etmeye tercih etmiştir. Onun bu tercihlerini kaleme aldığı kitaplarında özellikle fıkıh ile ilgili olan eserlerinde ve fıkhi konularda vârid olan hadisler hakkında yapmış olduğu tahlillerde görmek pekâlâ mümkündür.

⁶²¹ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/5-6.

⁶²² Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 56.

⁶²³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/15.

⁶²⁴ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁶²⁵ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁶²⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/14-15.

⁶²⁷ Aydın, “18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler”, 1207-1220.

⁶²⁸ Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 192.

Menhelü'l-hüdât ilâ mu'addili's-salât adlı eserinde Sindî, namazda ta'dîl-i erkânı konu edinmiştir. Mezhepte müftâbih olan görüşe göre ta'dîl-i erkân vâcibtir ama O, bu konuda vârid olan hadisler, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) uygulamaları, Kur'ân-ı Kerîm'de namaz hakkındaki âyetler diğer mezheplerin bu konudaki görüşleri, mezhep içinde fetva makamındaki 'âlimlerin görüşlerine dayanarak ta'dîl-i erkânın farz olduğu sonucuna varmıştır.

Risâle fi'l-kırâe halfe'l-imâm namazda imama uyan kimsenin bu esnada kıraat yapıp yapmayacağı, yapacaksa bunun ne kadar olacağı ve bu kıraatten kastın Fâtiha sûresi mi ya da başka bir sûre mi olduğu hakkında mezhepler arasında hatta mezhep içinde bile ihtilaflar meydana gelmiştir. Sindî bu eserinde kadim olan bu tartışmalara ve bu konu çerçevesinde meydana gelen ihtilaflara değinmiştir.

3.2.8. Seyahatleri

Muhammed b. Abdülhâdî Pakistan'ın Sind bölgesindeki Karaçi yakınlarındaki Tette şehrinde başlayıp Medin-i Münevvere'de son bulan dünya hayatına birçok seyahat sığdırmıştır.⁶²⁹ Bu Seyahatlerin büyük bir kısmı ise ilim elde etmek gayesiyle yapılan seyahatler olmuştur.⁶³⁰

Sindî, ilmi seyahatlerinin ilkini bölgenin önemli ilim merkezlerinden birisi olarak kabul edilen, dünyaya geldiği ve aynı zamanda ilk eğitimini de aldığı Tette şehrinden bölgenin bir diğer önemli şehri olan Tüster'e ilim tahsilini devam ettirmek üzere yapmıştır.⁶³¹ Tahsil hayatına burada devam eden Muhammed b. Abdülhâdî, Sind bölgesinin sınırlarına dâhil olduğu Bâbü'r devletinin⁶³² hükümdarlarından Evringzîb'in (ö. 1658-1707) Osmanlı devletine bağlı olan Hicâz bölgesindeki valilerle geliştirdiği sıkı ilişkiler sonucunda meydana gelen olumlu ortamdan da istifade etmek suretiyle hem ilim tahsilini devam ettirmek hem de hac farızasını yerine getirmek üzere 1102/1691 yılları gibi Hicâz bölgesine yapmıştır.⁶³³

Burada hac farızasını yerine getirdikten sonra Mekke ve Medine'de ilim tahsilini devam ettirmiş, ilim tahsilini tamamladıktan sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşmiş, burayı vatan edinmiş ve 1138/1726 yılında da burada vefat etmiştir.⁶³⁴

⁶²⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/253; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 318.

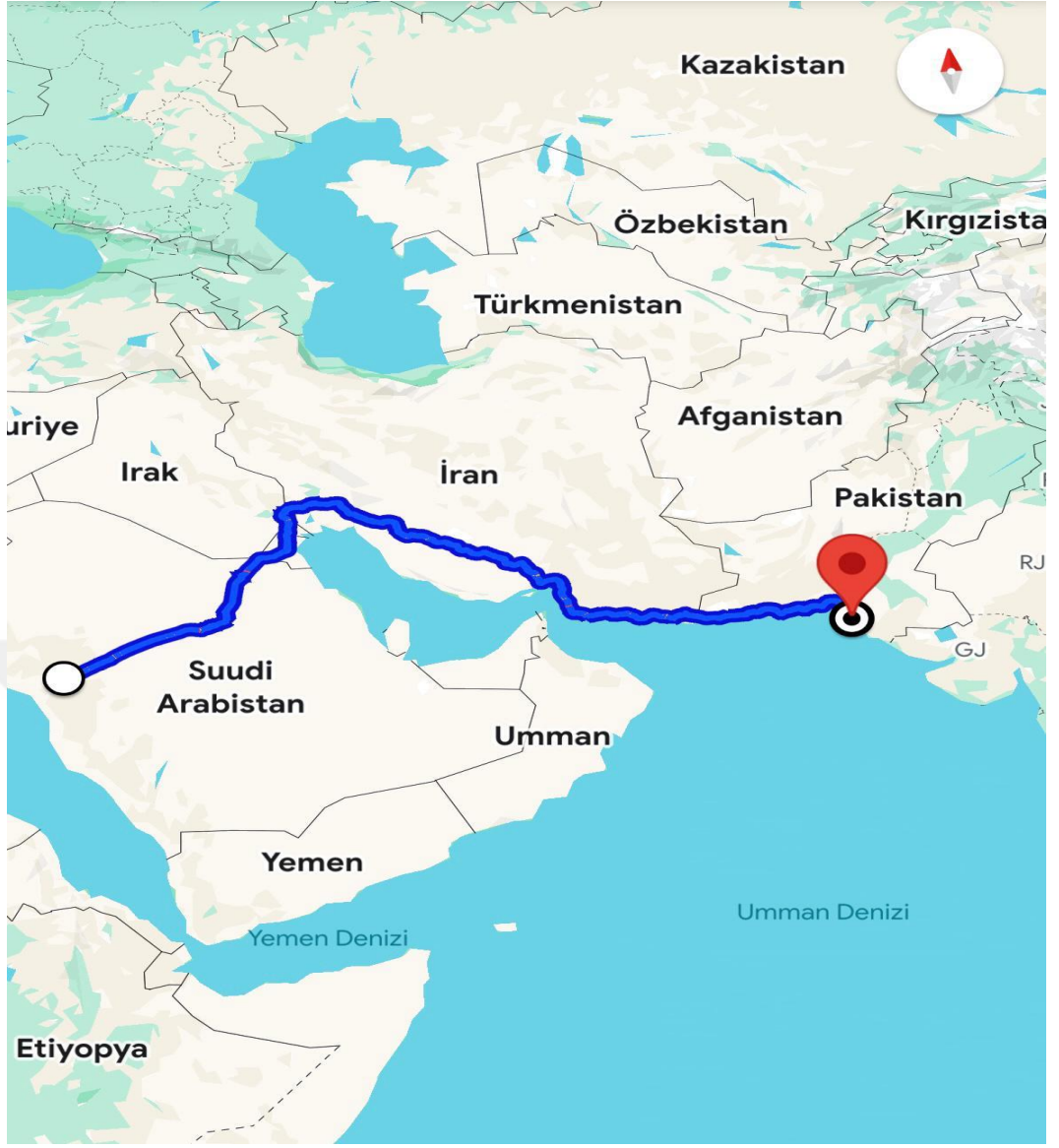
⁶³⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/12-13.

⁶³¹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁶³² Konukçu, "Bâbürlüler", 4/400-404.

⁶³³ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁶³⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 10.

Şekil 4: Sindî'nin İlmi Seyahatleri

3.2.9. Hadisçiliği ve Eserleri

Sindî'nin İslamî ilimlerin büyük bir kısmına vukûfiyeti olsa da kendisi daha çok muhaddis kimliğiyle maruf olmuştur. Bunda eserlerin büyük bir kısmının hadis alanında olmasının etkisi yadsınamayacak kadar büyük bir payı olmuştur. Uzun süre klasik hadis eserlerini okutan Sindî, bunlar hakkında da eserler kaleme almıştır. Sindî'nin hadis anlayışı tasnîf ettiği eserlerine yansımış, amelde Hanefî mezhebine tabi olmasına rağmen sahih hadislerle amel etme konusunda titiz davranmış ve yer yer ameli mezhebi olan Hanefî doktrinine aykırı olsa bile hadislerle amel etmeyi mezhebinin müftâbih olan görüşlerine tercih etmiştir. Bu anlayışı zaman zaman ilmi tartışmalara sebep olmuş ve konu hakkında tezler, antitezler ve ilmi tartışmalar meydana gelmiştir. Sindî'nin hadis anlayışı dönemin hadis ve sünnet anlayışıyla örtüşmekle beraber özellikle sahih hadislerle amel etme konusu günün mevcut anlayışıyla tam bir uygunluk arz etmediği için bu konularda kendisine gelen

eleştirilere cevap vermek durumunda kalmıştır. Namazda elleri bağlama hususu, namazdaki tâ'dil-i erkân, namazda tekbirler esnasında elleri kaldırma konusu bunlardan sadece birkaç tanedir.⁶³⁵

Sindî'nin Şifâ medresesinde okuttuğu derslerin büyük bir kısmı klasik hadis kaynakları olmuştur.⁶³⁶ Aynı şekilde Mescid-i Nebevî'deki ders halkasında da yine temel hadis kitaplarını okutmaya devam etmiştir. Sindî ayrıca ilim öğrenmek için Medine'ye dışarıdan gelen yabancı öğrencilerle de yakından ilgilenmiş ve onlara özel dersler okutmuştur. Bu derslerin arasında ise klasik hadis eserleri önemli bir yer tutmuştur.⁶³⁷

Sindî'nin kaleme aldığı otuzdan fazla eserinin yarısından fazlasının hadis alanında olması dikkat çeken bir diğer konu olmuştur.⁶³⁸ Dolayısıyla o, hadis ilim alanına hâkim, konu hakkında derin bir bilgi birikimine sahip ve bu bilgi birikimini de gerek kaleme aldığı onlarca eser gerek yetiştirdiği öğrencileri vasıtasıyla topluma, ilim dünyasına sunmuş mümtaz bir şahsiyet olarak maruf olmuştur.

Sindî'nin uzun süren ilmi seyahatleri, medreselerde, ders halkalarında yıllarca devam ettirdiği ders okuma ve okutmak gibi ilmi faaliyetlerinin yanı sıra o, birçok eser de tasnîf etmiştir. Sindî'nin eserleri ilim erbabınca bilinmiş ve takdir görmüştür. Sindî, eserlerinin büyük bir kısmını tamamlamış olsa da tamamlayamadıkları, eksik olduğu kabul edilen eserleri de olmuştur. Yine eserlerinin bir kısmının basımı yapılmış olsa da henüz basımı yapılmayan birden fazla eseri de olmuştur. Ayrıca Sindî'nin eserleri hakkında bilgi veren kaynaklara baktığımızda eserlerinden bazılarının kayıp olduğu, günümüze ulaşmadığı da anlaşılmıştır. Basımı yapılmayan eserleri ise birçok ülkede ve kütüphanelerde yer almıştır. Sindî'nin eserlerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise bu eserlerinin kâhir ekseriyeti daha önce telif edilen eserleri açıklamak üzere kaleme alınmış hâşiye türü eserler olmasıdır. Sindî'nin eserlerinde hâşiye türü olanların büyük bir kısmı ise temel hadis kitapları hakkında olsa da tefsîr, akâid, fıkıh, usûl, siyer vb. farklı birçok ilim alanında da telif edilmiş hâşiyeleri de vardır.⁶³⁹

Sindî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynaklarda onun bütün eserlerini bir arada derli, toplu bir biçimde veren bir kaynağa rastlayamadık. Eserlerini tanıtan kaynakların müellifler kendilerince önemli gördükleri belli başlı eserlerinin isimlerini vermekle iktifa etmişler. Biz birçok kaynağa müracaat ederek eserlerinin listesini oluşturmaya gayret ettik.

⁶³⁵ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁶³⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/14-15.

⁶³⁷ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/66.

⁶³⁸ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/244-246.

⁶³⁹ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/66.

Sindî'nin eserleri incelendiği zaman şu özellikler dikkat çekmektedir:

1. Eserleri farklı ilim dalları hakkında olmuştur. Sindî daha çok hadis muhaşşisi olarak meşhur olsa da başta tefsîr olmak üzere fıkıh, kelâm, fıkıh usûl, zikir vb. pek çok alanda eserler kaleme almış velûd bir âlimdir.

2. Eserlerini kaleme alırken, eser hakkında daha önce kaleme alınmış eserleri incelemiş, onlardan müstağni kalmamıştır.

3. Eserlerinde kullandığı dil son derce yalın, açık ve anlaşılma zorluğundan uzaktır.

4. Yaşadığı dönemde ilim ehlinin gündeminde yer alan, hakkında konuşulan, tartışılan güncel, sosyal, kültürel vb. konulardan da uzak kalmamış, gündemi sıkı bir şekilde takip etmiş, gündemdeki konular hakkında kalem oynatmış, kimi konular hakkında tartışmalara girmiş, ilgili konular hakkında eserler kaleme almış, reddiyeler telif etmiştir.

5. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, ilmi derinliğe, ince bir anlayışa sahip bir kişidir.

3.2.9.1. Tefsir ile ilgili eserleri

1. *Tefsîrû'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*

Sindî'nin özel bir isimle değil de sadece *Tefsîrû'l-Kur'ân'i'l-Kerîm* adıyla kaleme aldığı eserdir. Eserin herhangi bir basımı yapılmamıştır. Genel kabule göre eser kaybolmuş, günümüze ulaşmamıştır.⁶⁴⁰

2. *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Beyzâvî*

Sindî'nin Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl* adlı eseri için tasnîf ettiği hâşiyedir. Sindî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren birçok kaynakta bu eserin adı zikredilmiştir.⁶⁴¹

3. *er-Risâletü'r-reddiyye fî hakki selâsî âyât*

Sindî'nin bu risâlesinin bilinen bir baskısı bulunmamaktadır. Eserin el yazması şeklindeki nüshalarından birisi Suûdi Arabistan “Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsi ve'd-Dîrâsâti'l-İslâmîyye” adlı merkezde B. 4849 numara ile yer almaktadır.⁶⁴²

⁶⁴⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/28.

⁶⁴¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/253; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁶⁴² Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 49.

4. *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Celâleyn*

Sindî'nin Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) telif etmeye başlayıp tamamlamamış olduğu daha sonra Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) aynı tarz üzere yazıp tamamladığı ve *Tefsîrü'l-Celâleyn* olarak bilinen eser hakkında tasnîf ettiği hâşiyedir. Sindî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren hemen hemen her eserde ismi zikredilen bu eserin de birçok eseri gibi kayıp olduğu kabul edilmektedir.⁶⁴³

5. *Tehzîbü'l-beyân fî tertîbi'l-Kur'ân*

Sindî'nin klasik İslamî eserlerin genel telif şekline uygun bir biçimde Besmele, Hamdele ve Salvele ile kaleme almaya başladığı bu risâlesini gelen talepler üzerine kaleme aldığını açıkladığı eseridir. Toplamda yedi sayfadan müteşekkil olan bu risâlede: Kur'ân-ı Kerîm'in ilk ve son inen âyetleri, âyetlerin tevkîfî bir şekilde sıralanması, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde sahâbenin inen bütün sûre ve âyetleri ezberlemeleri, okuma yazma bilen sahâbenin ise onu kayıt altına almaları, Hz. Ebûbekir (r.a.) döneminde ilk cemin nasıl yapıldığını, Hz. Osman (r.a.) dönemindeki ikinci cem gibi pek çok mevzuyu izah ettiği eseridir.

Eserin iki nüshasının Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında kayıtlı olduğunu tespit ettik. Bunlardan birincisi Diyarbakır kütüphanesinde, Arapça dili, Yazma eserler, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 775/9 koleksiyon numarası, Tefsîr ilmi konusu ve 297.2 tasnîf numarasıyla, 420572 bibliyografik kayıtlı yer aldığını,⁶⁴⁴ diğerinin ise Süleymânîye kütüphanesi, Arapça dili, Yazma eserler, Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonu 00409-010 koleksiyon numarası, 270039 bibliyografik kayıtlı yer almaktadır.⁶⁴⁵

6. *Hâşiye 'ale'z-zehrâveyn li'l-mollâ Ali el-Kârî*

Kıraat ilmi hakkında olan malumatı ve bu ilme olan vukûfiyeti sebebiyle el-Kârî ya da daha çok Molla Ali el-Kârî olarak bilinen Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî'nin (ö. 1014/1605) kaleme aldığı *ez-Zehrâveyn* adlı eseri için Sindî'nin kaleme aldığı *Hâşiye 'alâ'z-Zehrâveyn li'l-Mollâ Ali el-Kârî* adlı eseridir. Sindî'nin bu eserin de kaybolup günümüze ulaşmadığı kabule edilmektedir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/28; Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁶⁴⁴ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Tehzîbü'l-beyân fî tertîbi'l-Kur'ân* (Süleymânîye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 00409-010), 167b-169a yk., 23 st.

⁶⁴⁵ Sindî, *Tehzîbü'l-beyân fî tertîbi'l-Kur'ân* (Hasan Hüsnü Paşa, 00409-010), 102-106 yk., 15 st.

⁶⁴⁶ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/318; Mechûl, *Terâcîmü a'yânî'l-medîneti'l-münevver fî'l-karni "12" el-hicrî*, thk. Muhammed et-Tûncî (Cidde: Dâru's-Şûrûk, ts.), 60; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/28.

7. Risâle (*Met'u'l-lekâh bi kavlihî te'âlâ fentalakâ*)

Sindî'nin bu risâlesinin bilinen herhangi bir baskısı bulunmamaktadır. Sindî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kimi kaynaklarda adı geçen bu risâlenin bir nüshası Suûdi Arabistan'da Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslamîyye adlı merkezde B. 4849 numara ile yer almaktadır.⁶⁴⁷

3.2.9.2. Hadis ile ilgili eserleri

1. Hâşiye 'ale'l-Câmi'i's-Sahîhi'l-Buhârî

Hadisleri doğru anlamak ve onlardan maksada uygun hükümler çıkarabilmek için İslam dininin ilk kaynağı Kur'an-ı Kerîm başta olmak üzere Arap dili ve belâgati, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis usûlü, tefsîr usûlü, kelâm ve mantık gibi İslamî ilimler hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu ilimlere vukûfiyet olmadığı zaman o hadislerden sağlıklı bir hüküm çıkarmak ya da onlar hakkında yapılacak olan yorumlar çoğu zaman eksik ya da hatalı olabilmektedir. Dolayısıyla hadisleri anlamak, yorumlamak ve onlardan muamelat, ibadet, ahlâk gibi şer'î hükümler, fikhî uygulamalar çıkarmak için bu ilimlere hâkimiyet büyük bir önem arz etmektedir. Sindî'de hadisleri açıklarken onlara hâşiye ya da ta'likler yazarken çoğunlukla bu ilimlerden istifade etmiştir.⁶⁴⁸ Sindî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* için kaleme aldığı hâşiyede sair hâşiyelerinde olduğu gibi hadis tahlillerinde öncelikle metinde yer alan garîb kelimeleri açıklamıştır. Kimi kelime ve kavramların sözlük ve terim manalarını da açıklamıştır. Bunlar içinde sözlüklerden ve kâmuslardan istifade etmiştir. Kimi kelimelerin yapıları/kökenleri ve okunuşları/zabtları hakkında da bilgiler vermiştir. Zaman zaman cümlelerin i'râblarını yaparak o cümlelerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda da bilgiler sunmuştur. Sindî bu eserinde de sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu eserinde dikkat çeken en önemli konulardan birisi de Sindî'nin Buhârî'nin bâb başlıkları hakkında yaptığı açıklamalardır. Zaman zaman o babda yer alan hadislerin bâb altındaki gayeleri ve bâb ile olan bağlantısını da açıklamıştır.⁶⁴⁹

Sindî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* için kaleme aldığı hâşiyesi olmuştur. *Sahîhu'l-Buhârî* ile birlikte hâşiyenin birçok kez basımı yapılmıştır. Eserin *Sahîhu'l-Buhârî* ile birlikte olan şekli Kâhire'de 4 cilt halinde defaatle basılmıştır (1320-1327-1351). Yine hâşiye Beyrut'ta (1978), Delhi ve Karaçi'de de (1961) basımı yapılmıştır.⁶⁵⁰ Mısır'da h. 1320 yılında 4 cilt halinde yayınlanan *Sahîhu'l-Buhârî'nin* kenarında *Hâşiyetü's-Sindî'ye* de yer verilmiştir. Ayrıca

⁶⁴⁷ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 49; Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁶⁴⁸ Muhtiyâr Ahmed Kândurî - İ'câzü'l Alî Kû'sû, "Menhecü's-şeyh Ebi'l-hasan es-Sindîyyi'l-kebîr fî tenkîhi'l-müstalahâtî'l-usûliyyeti ve'l-fikhiyyeti ve ihtimâmihî bi'l-mebâhisi'l-lügaviyyeti fî ta'likâtihî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî", *Al-A'jâz Research Journal of Islamic Studies & Humanities* 1/1 (10 Haziran 2017), 70-80.

⁶⁴⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi'l-Buhârî*, 1/10-13.

⁶⁵⁰ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 56.

hâşîye, Beyrut'ta 2013 yılında, 4 cilt halinde, el-Mektebetü'l-Asriyye tarafından basılmıştır. Eserin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında da kayıtlı birden fazla nüshası mevcuttur.⁶⁵¹

Sindî'nin bu hâşîyesi, hakkında akademik çalışma yapılan eserlerinden birisidir. Bu çalışmalardan birisi de Tikrit Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kur'ân ilimleri bölümünde⁶⁵² İbrahim Mekhûl Necm Abdullah tarafından *Hâşîyetü's-Sindî 'alâ Terâcimi'l-Buhârî li'l-İmâm Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî* (ö.1138) adıyla hazırlanmış olan doktora tezidir.⁶⁵³ Tahkîk ve araştırma şeklinde hazırlanan çalışma iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Buhârî'nin hayatı, *Sahîhu'l-Buhârî*, Sindî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölüm ise Sindî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* hakkında kaleme aldığı hâşîyenin tahkiki yapılmıştır.⁶⁵⁴

2. Etrâfu Sahîhi'l-Buhârî

Etraf; sözlükte “bir şeyin köşesi, yanı, kıyısı, kenarı” gibi anlamlara gelmektedir. Kavram hadis ilminde “hadislerin daha kolay hatırlanması için hadisin baş tarafından bir kısmının yazılmış olduğu ve hadislerin alfabetik olarak sıralanmış olduğu eserlerin ortak ismi olarak kullanılmıştır.”⁶⁵⁵ Sindî'nin *Sahîhu'l-Buhârî* için kaleme almış olduğu bu eserinin bilinen herhangi bir baskısı bulunmamaktadır. Araştırmalarımızda eserin yazılı nüshaları hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşmadık.⁶⁵⁶

3. el-Fevâidü'l-müte'allika bi Sahîhi'l-Buhârî

Sahîhu'l-Buhârî'nin bablarına dair bir ta'lîk olup eserin bilinen herhangi bir basımı yoktur. El yazması şeklindeki nüshalarından birisi Kâhire'de B-20724 numara ile yer almaktadır.⁶⁵⁷

4. Tuhfetu'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî

Sindî'nin Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî'nin (ö. 926/1520) *Sahîhu'l-Buhârî'nin* şerhi olarak kaleme aldığı *Tuhfetu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinin ihtisâridir. Eser Kâhire'de 1300 ile 1318 yıllarında, el-Matba'tü'l-Osmâniyye tarafından basılmıştır.⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Hâşîyetü's-Sindî (Sahîhu'l-Buhârî)* (Mısır: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 549321).

⁶⁵² <https://cedh.tu.edu.iq/> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

⁶⁵³ Necm Abdullah, *Hâşîyetü's-Sindî*.

⁶⁵⁴ <https://bukhari.islamweb.net/handle/1234/8808> (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

⁶⁵⁵ Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 147; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 33.

⁶⁵⁶ Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/245-246.

⁶⁵⁷ Fuat Sezgin, *Târihü't-türâsi'l-Arabî (GAS)*, thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, 1991), 1/250.

⁶⁵⁸ Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/245-246.

5. Hâşiye 'alâ Sahîhi Müslim

Sindî'nin *Sahîhu Müslim* için kaleme aldığı hâşiyesidir. Sindî, bu eserinde hâşiye yazım tekniğine uygun bir biçimde genellikle hadislerin kısa tahlillerini yapmıştır. Ancak ihtiyaç duyduğunda da uzun uzun açıklamalara da yer vermiştir. Hadis tahlillerinde zaman zaman âyetlere istişhâd etmek amacıyla yer vermiştir.⁶⁵⁹ Lafızlarla ilgili de öncelikle lafızların doğru okunmasını sağlamak için müşkil lafızların zabtına yer vermiştir. Cümlelerin kastettiği manayı verebilmeleri için ise cümlelerin i'râblarına yer vermiş, hadislerde bulunan garîb kelimelerin manalarını açıklamıştır. Hadislerin sıhhati ve hadis râvileri hakkındaki bilgilere ise seyrekte olsa yer vermiştir. Fıkhi konuları muhtevi hadislerden çıkarılabilecek konulara açıklık getirmiş, bu konularda farklı mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine ve ihtilaflarına da değinmiştir. Bu ihtilaflar konusunda bazen tercih ettiği görüşü açıklasa da genellikle konu hakkında bilgiler vermekle yetinmiştir. Hadisleri açıklarken aynı hadis metni içerisinde ya da diğer hadislerle müşkil olabileceğini düşündüğü durumlar varsa bunlara değinmiş ve bu müşkülli ortadan kaldırmaya çalışmıştır.⁶⁶⁰

Eserde dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise *Sahîhu Müslim*'i şerh eden şârihlerin açıklamalarına da yer vermiş olmasıdır.⁶⁶¹ Sindî, bu eserinde de sade ve anlaşılır bir dil kullanmış, zaman zaman yazı uslûbunu değiştirerek “sen böyle dersin (قلت)” “ben de böyle derim (قلت)” şeklinde bir uslûbu da kullanmıştır. Hâşiye 2011 yılında, Birleşik Arap Emirlikleri'nde, Ali b. Ahmed el-Kindirî el-Merer tahkikiyle, Müessesetü Beynune li-Neşri ve't-Tevzi'ı tarafından basımı yapılmıştır.⁶⁶²

6. Hâşiye 'alâ Câmi'i't-Tirmizî

Sindî'nin Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri için kaleme aldığı hâşiyesidir.⁶⁶³ Genel kabule göre Sindî, bu eserini tamamlayamamıştır.⁶⁶⁴ Bu hâşiyesinde de Sindî, yöntemi olduğu üzere hadis tahlillerinde; kelime ve kavramların okunuşları, hadis metinlerinde yer alan garîb kelimelerin manaları, cümlelerin i'râbları gibi konular başta olmak üzere birçok hususta açıklamalar yapmıştır. Sindî'nin bu hâşiyesi birçok yayın evi tarafından basılmıştır. Esas aldığımız baskı ise Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 3 cilt halinde Beyrut'ta basılmıştır.⁶⁶⁵

⁶⁵⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 91.

⁶⁶⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 98.

⁶⁶¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 28-29.

⁶⁶² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 87.

⁶⁶³ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/66; Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/245-246.

⁶⁶⁴ Aydın, “18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler”, 4.

⁶⁶⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*.

Sindî'nin bu hâşiyesinin yarım kaldığı şeklindeki bilgilere gelince, bu konuda şunları söylemek mümkündür: Sindî hâşiyesinde ana metinde yer alan hemen hemen her bâb altında yer alan hadislerin belli bir kısmı hakkında az ya da çok birden fazla bilgilere yer vermiştir. Yani şu bölüme kadar gelip ondan sonraki bablarda yer alan hadisler hakkında herhangi bir bilgiye yer vermediği için hâşiye yarım kalmıştır dememiz pek mümkün değildir. Fakat şunları söylemek pekâlâ mümkündür. Sindî'nin diğer hâşiyelerinde hadislerin tahlillerini yaparken vermiş olduğu bilgilerle bu eserinde hadis tahlillerinde vermiş olduğu bilgiler kıyaslandığı zaman bu eserinde daha az malumata yer verdiği açık bir şekilde görünmektedir. Belki de bu durum eseri okudukça, okuttukça ya da hâşiyeyi kaleme alırken oraya yeni yeni bilgiler ekliyor ve bu şekilde eser ancak zaman içinde belli bir olgunluğa erişebilecekti. Böyle bir nazariye ise tamamen bir varsayıma dayanacağından dolayı kesinlik ifade etmeyecektir. Dolayısıyla bu konuda da kesin bir yargıya varmak pek mümkün görünmemektedir. Netice olarak hâşiyenin yarım kaldığı şeklindeki bilgiler hakkında elimizde kesin bir delil bulunmamaktadır. Fakat diğer hâşiyelerle kıyaslandığı zaman bu eserde yer alan hadisler hakkındaki malumatların daha az olması ise elbette göz ardı edilmeyecek bir hakikattir.

7. *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*

Sindî'nin *Süneni Ebî Dâvûd* hakkında kaleme aldığı eseridir. Müellif hâşiyesinde kimi bâb başlıkları hakkında açıklamalarda bulunarak bâb başlığıyla neyin kastedildiğini neden böyle bir başlığının tercih edildiğini açıklamıştır.⁶⁶⁶ Hadislerde bulunan garîb kelimelerin manalarını vermekle beraber, lafızların zabtına yer vermiştir. Ayrıca doğru manayı elde etmek için de zaman zaman cümlelerin i'râblarını yapmıştır. Yine hadislerden çıkarılabilecek fikhî konulara genellikle değinmiş, bazen fikhî mezheplerin bu hadisi nasıl anladıklarını ya da ilgili mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine de yer vermiştir.⁶⁶⁷

Sindî, hadisleri tahlil ederken bazen nâsih-mensûh konusuna da değinmiş, hangi hadisin nâsih hangisini mensûh olduğunu açıklamıştır. Yine hadis tahlillerinde bazen hadislerin sıhhati hakkında bilgiler vermiş, râviler hakkında açıklamalar yapmış ve bunlar hakkında daha önce verilmiş hükümler varsa bunlara da zaman zaman değinmiştir. Sindî hadis tahlilleri yaparken hadisler arasında müşkil olarak gördüğü konular varsa bunları açıklığa kavuşturmaya çalışmış, bu müşküllerin neden kaynaklandığını ve bunların giderilme yöntemini açıklamıştır. Eserinde kolay ve anlaşılır bir dil kullanan Sindî'nin bu hâşiyesini diğer hâşiyelerinden ayrılan en önemli özelliği ise Sindî'nin diğer hâşiyeleri için genellikle belli bir isim kullanmayıp hâşiye demekle yetinmesine rağmen *Süneni Ebî Dâvûd* adlı hâşiyesi için özel bir isim kullanmış olmasıdır. *Fethü'l-vedûd'un* farklı ülkelerde, birçok

⁶⁶⁶ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/15.

⁶⁶⁷ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/16.

yayın evi tarafından defaatle baskısı yapılmıştır. Eserin ülkemiz başta olmak üzere farklı ülkelerde yazma nüshaları mevcuttur. Bizim esas aldığımız nüsha ise Medine’de 4 cilt halinde ve Mektebetü Leyne/Mektebetu Advai’l-Menâr tarafından Muhammed Zeki el-Hûlî tahkikiyle yapılan baskısıdır.⁶⁶⁸ Ayrıca eserin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında da iki adet yazma nüshası mevcuttur.⁶⁶⁹

Sindî’nin bu eseri hakkında Malezya Medine Uluslararası Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Fıkhu’s-Sünne bölümünde Muhammed Muhammed Muhammed İbrahim el-Fevâhirî, tarafından, *Fethü’l-Vedûd ‘alâ Süneni Ebî Dâvûd li’Allâmeti’l-Muhaddis Ebî’l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî min Evveli’l-Kitâbi ilâ Âhiri Bâbi el-Vudû fî Âniyeti’s-Sefer*, adıyla Yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁶⁷⁰ Çalışma; Sindî’nin Ebû Dâvûd’un *Süneni* hakkında kaleme aldığı “*Fethü’l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*” adlı hâşiyesinin araştırması ve tahkiki şeklinde olup iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde kısaca Ebû Dâvûd’un hayatı, *Sünenu Ebî Dâvûd*, Sindî’nin hayatı, eserleri hakkında bilgiler yer almıştır. İkinci bölümde ise *Sünenu Ebî Dâvûd’un* ilgili bölümlerinin tahkiki yapılmıştır.⁶⁷¹ Çalışma internet ortamında erişime açıktır.⁶⁷²

8. Hâşiye ‘alâ Süneni’n-Nesâî

Sindî’nin; Nesâî’nin *el-Mücteba* olarak ta bilinen *Süneni* hakkında kaleme aldığı hâşiyesidir. Müellif burada öncelikle hadis metinlerinde yer alan kimi lafızların zabtı üzerinde durmuş, rivâyet olunan farklı okunuşlar varsa bunlara yer verdikten sonra tercih ettiği vechin okunuşuna ve bu tercih ile meydana gelen manayı açıklamıştır. Yine lafza matuf olmak üzere cümlelerin i’râblarını da yapmıştır. Aynı şekilde varsa farklı i’râb şekilleri bunlara da yer vermiş ve bu i’râb şekilleriyle meydana gelen manaları da açıklamıştır. Hadis metinlerinde yer alan garîb kelimeleri garîbü’l-hadîs türü eserlere müracaatla açıklamıştır. Sindî, zaman zaman hadislerin hangi bâb altında yer aldığı konusuna da değinmiş ve hadisin bulunduğu babın bâb başlığıyla olan irtibatı hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Hadisler hakkında önceki muhaddislerin, âlimlerin hadisin sıhhat hakkında verdikleri hükümleri de mümkün mertebe açıklamış ve bu görüşlerden tercih ettiği görüşü aynı şekilde beyan etmiştir. Hadislere açıklama getireceği zaman mümkün mertebe eser hakkında telif edilen şerh ve hâşiyelere atıfta bulunmuş, onların açıklamalarına da yer vermiştir. Sindî, hâşiye geleneği gereği hadislerden çıkarılacak ya da hadisin içerdiği fikhî konuları da beyan etmiştir. Bu

⁶⁶⁸ Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/245-246.

⁶⁶⁹ Ebu’l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Fethü’l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd* (Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1117), III+307+I yk., 29 st.

⁶⁷⁰ <https://www.medu.edu.my/search-programs/> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

⁶⁷¹ Fevâhirî, *Fethü’l-vedûd*.

⁶⁷² <https://ebook.univeyes.com/> (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

hükümler hakkında varsa farklı mezheplerin görüşleri bunlara da yer vermiş, zaman zaman tercih ettiği görüşü de açıklamıştır. Hadisler arasında zahiren görülen ihtilaflara yer vermiş ve bunları uzlaştırma yoluna gitmiştir. Hadislerde nâsih-mensûh konusuna da değinmiş, varsa nâsih ve mensûh hadisler bunları da aynı şekilde açıklamıştır. Bu hâşiyenin birçok basımı yapılmış, bizim esas aldığımız nüsha ise Dâru'l-Ma'ârîf tarafından Beyrût'ta ve *Sünenu'n-Nesâi bi şerhi'l-Hâfız Celâlüddîn Süyûtî ve Hâşiyeti'l-imâm es-Sindî* ismiyle Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Sünenu'n-Nesâi'ye* yazdığı *Zehrü'r-rubâ 'ale'l-müctebâ* adlı şerhiyle yapılan baskısıdır.⁶⁷³ Eserin bir nüshası Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında yer almaktadır.⁶⁷⁴

9. *Hâşiye âlâ Süneni İbn Mâce*

Sindî'nin *Kütübü sittenin* altıncı kitabı olarak da kabul edilen İbn Mâce'nin *Süneni* için tasnîf ettiği hâşiyesidir.⁶⁷⁵ Sindî, bu eserinde kelime ve kavramların okunuşlarına yer vermiş, sözcüklerin, kelime ve kavramların manalarına yer vermiştir. Hadislerde herhangi bir kapalılık varsa bunları açıklığa kavuşturmuştur.⁶⁷⁶ Eser birçok defa ta'ab edilmiş farklı eserlerle birlikte basıldığı da olmuştur. Bunlardan birisi de Dâru'l-Fikr tarafından Beyrut'ta 1424/2003 yılında Ahmed b. Ebûbekir el-Bûsîrî'nin (ö. 840/1436) *Sünenu İbn Mâce'ye* olan *zevâidi* ile birlikte yapılan basımı bunlar arasında yer almıştır. Sindî'nin bu eseri *Kifâyetü'l-hâce 'alâ süneni İbn Mâce* ya da *Kifâyetü'l-hâce fî şerhi İbn Mâce* isimleriyle de bilinmektedir. Ayrıca Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında eserin yazma nüshaları da yer almaktadır.⁶⁷⁷

10. *en-Nefehâtu'l-ünsiyye fî'l-ehâdîsi'l-kudsiyye (Erba'ün ehâdisen mine'l-ehâdîsi'l-kudsiyye)*

Sindî'nin, besmele, hamdele ve salvele ile kaleme almaya başladığı eserini kimi insanların kendisinden böyle bir talepte bulunması üzerine telif ettiğini ifade etmiştir. Eserinde bir araya getirdiği hadisler hakkında ise herhangi bir açıklamada bulunmamakta, sadece hadisleri ve hangi eserde rivâyet edildiğini yazmakla iktifa etmiştir. Eserin el yazması şeklindeki nüshalarından birisi Suûdi Arabistan'da bulunan “Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-

⁶⁷³ Özşenel, “Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî”, 37/245-246.

⁶⁷⁴ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Hâşiye 'alâ Süneni'n-Nesâi* (Mısır, 1312), 175 yk., 29 st.

⁶⁷⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce ve bi hâmişihî hâşiyeti's-Sindî*, thk. Sadîkî Cemil el-Attâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2003).

⁶⁷⁶ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2003), 1/25-27.

⁶⁷⁷ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Kifâyetü'l-hâce fî şerhi İbn Mâce* (Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 760), 288 yk., 29 st.

Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmîyye" adlı merkezde B. 7538 numara ile⁶⁷⁸ bir diğeri el yazması olan nüsha ise Süleymâniyye Kütüphanesi Hacı Mehmed Efendi, nr: 1410, vr: 19-22'de yer almıştır.⁶⁷⁹ Sindî'nin Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) mervî olan kudsî hadisleri bir araya getirdiği bu eserinin bilinen herhangi bir baskısı ise bulunmamaktadır.

11. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*

Sindî'nin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eseri hakkında olan hâşyesidir. Sindî'nin; her okuyucunun ve ders okutacak kişinin ihtiyaç duyacağı, garîb lafızların izahı, kelime ve kavramların zabtları, cümlelerin i'râbları, râviler hakkındaki bilgiler, hadislerde yer alan fikhî konulara açıklık getirmek, hadislerin farklı varyantlarına yer vermek, hadisleri izah etmek gibi birçok ilmi ameliyeye yer verdiği önemli eserlerinden birisidir. Sindî'nin bu eseri birçok kişinin övgüsüne mazhar olmuştur. *Silkü'd-dürer'in* müellifi Murâdî bu hâşye için: "O, nefis bir hâşyedir" diye tavsif etmiştir.⁶⁸⁰ *Fihrisü'l-fehâris'in* yazarı Abdülhayy b. Abdülkebîr el-Kettânî'nin: "Hiçbir muhaddisin ve kârinin kendisinden müstağni kalamayacağı bir eser" diye tanıttığı hâşyenin birçok baskısı yapılmıştır.⁶⁸¹ Bizim esas aldığımız baskı 2010 yılında Dâru'l-Ma'sûr tarafından ve Ebu Mu'âz Târık İvezullah tahkikiyle 5 cilt halinde yapılan baskısı olmuştur.⁶⁸²

12. *el-Hükmu'l-mübîn fî'l-kelimi'l-erba'in*

Sindî'nin bu eserinin el yazması şeklindeki bir nüshası, Suûdi Arabistan "Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmîyye" adlı merkezde B. 7539 numara ile yer almıştır.⁶⁸³

13. *Hâşye 'alâ kütübi'l-ezkâr li'l-İmâm en-Nevevî*

Nevevî'nin bir Müslüman'ın hayatında kendisine lazım olacak dua ve zikirlerle ilgili hadisleri bir araya getirerek kaleme aldığı meşhur eseridir. Sindî'nin Nevevî'nin bu esri üzerine kaleme aldığı hâşyesidir.⁶⁸⁴ Sindî'nin bu eserinin de bilinen herhangi bir baskısı yoktur.⁶⁸⁵

⁶⁷⁸ Fevâhirî'den naklen: Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁶⁷⁹ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Erba'üne hadîsen mine'l-ehâdîsi'l-kudsiyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, 01410-008), 19-22 yk., 25 st.

⁶⁸⁰ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66.

⁶⁸¹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148.

⁶⁸² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*.

⁶⁸³ Fevâhirî'den naklen: Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁶⁸⁴ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66; Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/345-246.

⁶⁸⁵ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

14. *Evâilu'l-kütübi'l-hadîsiyye*

Eserin bilinen herhangi bir basımı yoktur. Kitabın yazma halindeki nüshalarından birisi “Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmîyye” adlı merkezde B.7539 numara ile bulunmuştur.⁶⁸⁶

15. *el-Vicâze fi'l-icâze li-kütübi'l-hadîs ma'a zikri ba'di'l-ehâdîsi'l-mümtâz*⁶⁸⁷

Sindî bu esrinde isnadları bir araya getirerek meydana getirdiği bir fehresedir. Eserin bilinen herhangi bir baskısı yoktur.⁶⁸⁸

16. *Fâidetün celîle (Hel yu'tebedü bi kırâati kütübi'l-hadîs ve dirâsâtiha em lâ)*

Sindî'nin bu eserinin el yazma olan nüshalarından birisi Suûdi Arabistan'daki “Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsî ve'd-Dirâsâti'l-İslâmîyye” adlı merkezinde B- 7538 numara ile yer almıştır.⁶⁸⁹

3.2.9.3. Fıkıh ile ilgili eserleri

1. *Hâşiye 'alâ fethi'l-kadîr li İbni'l-Hümâm*

Fethü'l-Kadîr, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) Hanefî mezhebinin önemli metinlerinden olan *el-Hidâye* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. *el-Hidâye* ise, Burhânüddîn el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî mezhebinin en bilinen metinlerinden birisi olan Kudurî'nin *el-Muhtasar* adlı eseri ile İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmî'u's-sağîr* adlı eserinde olan meseleleri bir araya getirerek telif ettiği kendi eseri olan *Bidâyetü'l-mübtedi* adlı eserinin şerhidir. Merğînânî (ö. 593/1197) önce *Bidâyetü'l-mübtedi* adlı eserini kaleme almıştır. Sonra *Bidâyetü'l-mübtedi*'yi önce *Kifâyetü'l-müntehâ* adıyla şerh etmeye başlamıştır. Bu eser çok hacimli olunca *el-Hidâye* adlı yeni bir şerh yazmıştır. İbnü'l-Hümâm da (ö. 861/1457) Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı bu eserine *Fethü'l-kadîr* adlı bir şerh yazmıştır. Sindî de (ö. 1138/1726) *Fethü'l-kadîr* adlı bu şerh çalışmasına *el-Bedrü'l-münîr fi'l-keşf an mebâhisi fethi'l-kadîr*⁶⁹⁰ adıyla bir şerh yazmıştır. Sindî bu eseri nikâh babına kadar şerh etmiştir.⁶⁹¹

2. *Ecvibetün 'ale'l-mesâili'l-fıkhiyye*

Sindî'nin bazı fikhî meseleleri konu edinip cevaplar verdiği kısa bir risâledir. Eserin el yazması şeklindeki bir nüshası Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Koleksiyonu

⁶⁸⁶ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 49.

⁶⁸⁷ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/148.

⁶⁸⁸ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 2/1130.

⁶⁸⁹ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁶⁹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 10.

⁶⁹¹ Serkîs, *Mu'cemü'l-maṭbû'âtî'l-'Arabîyye*, 10.

253161, vr. 24-25,⁶⁹² bir diğerk nüshası ise Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu 270045, vr. 112-113 ve yine Süleymâniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu 270044, vr. 110-111 numara ile yer almıştır.

3. *Menhelü'l-hüdât ilâ mu'addili's-salât*⁶⁹³

Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) Hanefî mezhebinin namazdaki ta'dîl-i erkân ile ilgili meşhur görüşünü ve yaşadığı dönemde cemiyette namazlarda ta'dîl-i erkânla ilgili gözlemlediği eksikleri beyan etmek üzere kaleme aldığı ve hakkında da birden fazla şerh çalışmasının yapıldığı eseridir. Terim olarak, namaz esnasında kişinin namazın her bir rükunünü sükûnet içinde yapması ve özellikle de rükû', secde, rükû'dan doğrulma, her iki secde arasında vücudun tam sükûnet bulması için bu erkânların her birisinde belli bir süre hareketsiz kalmasını ifade eder.

Namazda ta'dîl-i erkânın hem tanımı hem de hükmü hakkında gerek mezhepler arasında gerek mezheplerin içinde çokça tartışılan ve ihtilafların çok olduğu konuların başında yer almıştır. Bu konuda müstakil bir eser kaleme alan Birgivi'nin bu eserinin üzerine kaleme alınan çalışmalardan birisi de Sindî'ye aittir. Sindî, bu şerhte hem mezhebin müftâbih olan görüşünü hem de Birgivi'nin görüşlerini eleştirmekte ve meseleyi sahih hadislerle arz ederek sahih hadislerle amel etmenin mezhebin görüşüne tercih edilmesi gerektiği görüşünü temellendirmek istemiştir.

Mehmet Özşenel'e göre bu eser Sindî el-Kebîr'e (ö. 1138/1726) aittir. Fakat Ebu'l-Hasan es-Sindî'nin Birgivi'nin Eserine yazdığı *Menhelü'l-Hüdât İlâ Mu'addili's-Salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta'dîl-i Erkân Kavramı*, adlı makale yazarı Ahmet Aydın'a göre ise eser Ebu'l-Hasan Gulâm Hüseyin b. Muhammed Sâdık es-Sindî es-Sağîr'e (ö. 1187/1773) aittir.⁶⁹⁴ Aydın, bu görüşünü beyan ederken en büyük dayanak olarak da eserin yazma nüshalarının girişinde eserin Ebu'l-Hasan b. Muhammed es-Sâdık es-Sindî'ye ait olduğu ibaresinin yer alması eserin Sindî es-Sağîr'e ait olduğunun ispatı olduğunu açıklamıştır. Bu hataya birçok kişinin düştüğünü ve bu yanlışın yazma eserler kataloglarında da yer aldığını da ayrıca beyan etmiştir.⁶⁹⁵ Ulaştığımız yazma eserlerde eserin girişinde Sindî es-Sağîr'in isminin açıkça yazılması eserin kendisine ait olması kuvvetle muhtemeldir. Her iki Sindî'nin de aynı ilim havzasında yetişmeleri hasebiyle sahih sünnetle amel etme konusunda hassas davrandıkları ve sahih sünnetle sabit olan bir ameli hükmün mezhebin görüşüne tercih edilmesi gerektiğini

⁶⁹² Ebu'l-Hasan Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Ecvibe 'ale'l-mesâ'ili'l-fıkhiyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, 01410-011), 24-25 yk., 25 st.

⁶⁹³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/28-29.

⁶⁹⁴ Ahmet Aydın, "Ebu'l-Hasan es-Sindî'nin Birgivi'nin Eserine Yazdığı Menhelül-Hüdât ilâ Mu'addili's-Salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta'dîl-i Erkân Kavramı", *Journal of International Social Research* 12/62 (28 Şubat 2019), 1-13.

⁶⁹⁵ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

savunan bir anlayışa sahipler. Dolayısıyla eserde serdedilen görüşlerden hareketle de eserin aidiyetini tespit etmekte zordur.

Eserin birkaç yazma nüshası vardır.⁶⁹⁶ Bunlardan birisi Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Koleksiyonunda 252703 numara vr. 89 yk, 21 st., ile yer almıştır.⁶⁹⁷ Nüshalardan bir diğeri ise Suûdi Arabistan'daki "Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmîyye" adlı merkezde c. 6/326 numara ile yer almıştır.⁶⁹⁸

4. *Risâle fi'l-kırâe halfe'l-imâm*

Birçok kaynakta Sindî'ye ait olduğu bilgisi verilen ve namazda imamlık, imama uymanın hükmü, imama uyan kimsenin kıraatı gibi fikhî konuları ele alan bu risâlenin bilinen bir baskısı ya da el yazması olan nüshası hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmadık.

3.2.9.4. Kelâm ile ilgili eserleri

1. *Risâle (Cevâbu suâlin verede fi kelimetü't-tevhîd)*⁶⁹⁹

Sindî'nin bu eserinin bilinen bir baskısı bulunmamaktadır. Eserin el yazması olan nüshalarından birisi Almanya, Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu el yazması koleksiyonları meta verileri ve dijitalleştirilmiş kopyalarında yer almıştır.⁷⁰⁰

2. *el-İfâzatü'l-medeniyye fi irâdeti'l-cüziyye*

Sindî'nin önemli özelliklerinden birisi de yaşadığı dönemde dönemin ilim ehliyle birçok konuda yaptığı ilmi tartışmaları olmuştur. İşte bu konulardan birisi de kulların fiillerinin yaratılması, gayri Müslimlerin ölen çocuklarının ahiretteki durumları hakkında olmuştur. O, bu konuyu hac ibadeti için Hicâz'a gelen Yemenli Emîr es-San'ânî ile yapmıştır. İkilinin aynı konu hakkındaki tartışmaları devam etmiş ve bu tartışma risâleler üzerinden sürdürülmüştür. Emîr es-San'ânî; Sindî'nin kulların fiillerinin yaratılması hakkındaki görüşleri hakkında tasnîf ettiği *el-Enfâsü'r-rahmaniyye fi'l-ebhâs ale'l-ifadati'l-medeniyye* adlı eserinin bir nüshasını Sindî'ye göndererek ona cevap vermiştir.⁷⁰¹ Sindî'nin *el-İfâzatü'l-medeniyye fi irâdeti'l-cüziyye*⁷⁰² adlı eseri kulların fiillerinin yaratılması hakkında kaleme aldığı risâlesidir. Eserin el yazması şeklindeki nüshalarından birisi Süleymâniye Kütüphanesi,

⁶⁹⁶ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/318.

⁶⁹⁷ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Menhelü'l-hüdât ilâ mu'addili's-salât* (Süleymâniye Kütüphanesi, Laleli, 298709), 89 yk., 21 st.

⁶⁹⁸ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁶⁹⁹ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁷⁰⁰ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Risâletü cevâbi suâlin verede fi kelimetü't-tevhîd* (Berlin Devlet Kütüphanesi, Doğu El Yazması Koleksiyonları). <https://www.qalamos.net/servlets/solr/select?facet.limit> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

⁷⁰¹ Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 17.

⁷⁰² Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye*, 15-17.

Tercüman koleksiyonu 336789 vr. 29 yk., 21 st. ile yer almıştır.⁷⁰³ Sindî'nin bu eserinin bir diğer el yazması ise Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesinde Nr: 341 de yer almıştır.⁷⁰⁴

Sindî'nin bu eseri üzerine Kâhire Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde, Ali b. Abduh Ali el-Almeî' tarafından *el-İfâzâtü'l-medeniyye fî irâdeti'l-cüziyye* adıyla 1423/2007 senesinde tahkik ve araştırma şeklinde yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁷⁰⁵ Çalışmada kulların fillerinin yaratılması hakkında Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) ile Emîr es-San'ânî'nin (ö. 1182/1768) arasında önce yüze yüze gerçekleştirilen münazara daha sonra risâleler üzerinden devam ettirilen tartışma konusu ele alınmış ve ilgili eserin tahkiki yapılmıştır. Çalışma daha sonra 1428/2012 yılında Mektebetü'r-Rüşd tarafından kitap olarak basılmış ve eser internet ortamında da erişime açıktır.⁷⁰⁶

3.2.9.5. Usûl ile ilgili eserleri

1. *Behcetü'n-nazâr 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker* (*Tuhfetu'n-nazâr 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*)

Nuhbetü'l-fiker, İbn Hacer el-Askâlânî'nin (ö. 852/1449), İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) Eşrefiyye Dâru'l-hadisinde müderrislik yaptığı dönemde kaleme aldığı *Ma'rifetü Envâ'i 'ilmi'l-hadîs* adıyla bilinen hadis usûlü alanındaki kitabının tertibini yeniden düzenleyip yapmış olduğu ihtisâr çalışmasıdır. *Behcetü'n-nazâr 'alâ nuhbeti'l-fiker* ise Sindî'nin İbn Hacer el-Askâlânî'nin (ö. 852/1449) bu eseri üzerine olan hâşiyesidir.⁷⁰⁷ *Behcetü'n-nazâr* adlı eserin Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'ye (ö. 1138/1726) ait olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Sindî'ye verilen sıfatlardan birisi de el-Kebîr'dir. Sindî'ye bu sıfat Ebu'l-Hasan Gulâm Hüseyin b. Muhammed Sâdık es-Sindî es-Sağîr'den (ö. 1187/1773) ayırmak için verilmişti.⁷⁰⁸ *Fihrisü'l-fehâris ve mu'cemi'l-me'âcim ve'l-meşâyihat ve'l-müsellesâtın* müellifi Abdülhayy b. Abdülkebîr el-Kettânî,⁷⁰⁹ Hediyyetü'l-'ârifin, *esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*'in yazarı İsmail Paşa el-Bağdâdî,⁷¹⁰ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ebu'l-Hasan Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726) maddesinin yazarı Mehmet Özşenel, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Mukaddimetü İbni's-Salâh maddesinin yazarı M. Yaşar Kandemir gibi pek çok

⁷⁰³ Ebu'l-Hasan Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *el-İfâdâtü'l-medeniyye fî'l-irâdeti'l-cüziyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Tercüman, 00633), 29 yk., 21 st.

⁷⁰⁴ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁷⁰⁵ <https://cu.edu.eg/ar/Home> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

⁷⁰⁶ https://archive.org/details/hanafi_20150901_1934/page/n131/mode/2up (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

⁷⁰⁷ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 2/318.

⁷⁰⁸ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁷⁰⁹ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148.

⁷¹⁰ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 318.

isim ilgili eserin Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'ye (ö. 1138/1726) ait olduğunu beyan etmişlerdir. Bunun yanında Hadis ve Siyer Araştırmaları dergisi 2015 ve 1. cildinde “*Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve nüzhetü'n-nazâr Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası*” adlı makalesinin yazarı Sezai Engin'e göre ise eser Ebu'l-Hasan Gulâm Hüseyin b. Muhammed Sâdık es-Sindî'ye (ö. 1187/1173)⁷¹¹ aittir. O, bu karışıklığın tamamen isim benzerliğinden kaynaklandığını ve eserin Sindî'ye (ö. 1138/1726) nisbet edilmesi de bu karışıklığın bir neticesi olarak meydana geldiğini ifade etmiştir. Engin; daha sonra *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiyeye ve Ta'likâlar* adlı eserinde bu durumu düzeltir ve eserin Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'ye (ö. 1138/1726) ait olduğunu daha önceki makalesinde bu durumun sehven⁷¹² olduğunu beyan etmiştir.⁷¹³

Eserin el yazması olan nüshalarından birisi Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler koleksiyonunda 78778, vr. 131 yk. 21 st. ile yer almıştır.⁷¹⁴

2. Hâşiyeye 'alâ cem'i'l-cevâm'i

Sindî'nin bu eseri daha çok *Hâşiyeye 'alâ cem'i'l-cevâm'i* ismiyle bilinse de *Hâşiyeye şerhi cem'i'l-cevâm'i*, *Hâşiyeye 'ale'l-âyâtü'l-beyyinât li Ebî'l-Kâsım*, *Hâşiyeye 'alâ hâşiyeti şerhi cem'i'l-cevâm'i*, *el-Âyâtü'l-beyyinât Hâşiyeye 'alâ şerhi cem'i'l-cevâm'i* gibi farklı isimlerle de anılmıştır.⁷¹⁵

Tâcüddîn es-Sübki (ö. 771/1370) Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) tarafından kaleme alınan fıkıh usûlü eseri *Minhâcü'l-vusûl'a* babası Takiyyüddîn es-Sübki'nin (ö. 756/1355) başlayıp bitiremediği *el-İbhâc'ı* bitirmiştir. Sonra İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) kaleme aldığı fıkıh usûlü eseri olan *el-Muhtasarü'l-münteha* adlı esere *Ref'u'l-hâcib* adıyla bir şerh yazmış, Sübki daha sonra yazdığı bu iki fıkıh usûlü eserlerini özetleyerek *Cem'u'l-cevâm'i fi usûli'l-fikh* adlı eserini yazmıştır. Sübki'nin bu eserinin üzerine birçok şerh ve hâşiyeler kalama alınmıştır. Bu şerhlerin önemlilerinde birisi de Ebû Abdullah Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yazdığı *el-Bedrü't-ta'li fi halli*

⁷¹¹ Sezai Engin, “Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazâr Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 12-23.

⁷¹² Engin, *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiyeye ve Ta'likâlar*, 85-86.

⁷¹³ Sindî'nin hayatı için ayrıca bk Aclûnî, *Hilyetü ehli'l-fazl ve'l-kemâl*, 128; Mechûl, *Terâcimü a'yânü'l-medineti'l-münevver fi'l-karni “12” el-hicrî*; Cebertî, *Acâibü'l-âsâr*, 1/154; Fullanî, *Katfû's-semer fi refi esânîd*, 125; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2/318; Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/148; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66; Dr. Yûsuf Abdurrahman el-Mer'eşî, *Mu'cemu'l-meşâyihât ve'l-fehâris ve'l-berâmic ve'l-esbât* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2002), 2/74; Serkis, *Mu'cemu'l-maṭbû'âtü'l-'Arabîyye*, 1/1056; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâfir*, 2/685; Kehhâle, *Mu'cemu'l-mü'ellifîn*, 1/562; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/253.

⁷¹⁴ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Behcetü'n-nazâr 'alâ şerhi nuhbetü'l-fiker* (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 336789), 131 yk. 21st.

⁷¹⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/28.

cem'i'l-cevam'i adlı eseri olmuştur. Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) yazdığı bu şerh için Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım es-Sebbağ el-Abbadî el-Mısırî (ö. 994/1586) *el-Âyâtü'l-beyyinât* adıyla bir hâşiye yazmıştır. Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî de İbn Kâsım el-Abbâdî'nin bu hâşiyesinin üzerine *Hâşiye 'alâ hâşiyetü şerhî cem'i'l-cevâm'i'*⁷¹⁶ adıyla kaleme aldığı hâşiyenin hâşiyesi olan eseridir.⁷¹⁷

3.2.9.6. Diğer eserleri

1. *Risâle (Ba'du esiletin fi'z-zikr)*⁷¹⁸

Eserin mahtût haldeki nüshalarından birisi Suûdi Arabistan'daki “Merkezü'l-Melik Faysâl li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslamîyye” adlı merkezde B.4849 numara ile yer almaktadır.⁷¹⁹ Bu eserin el yazması şeklindeki bir nüshası ise Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi Koleksiyonu 253164 numara ile yer almıştır.⁷²⁰

2. *el-Füyûzâtü'n-Nebeviyye fi halli'l-Ğazi'l-Birgiviyye, el-Fütühâtü'n-Nebeviyye*

Eserin el yazma olan nüshalarından birisi Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığında Süleymâniye Kütüphanesi, Nazif Paşa koleksiyonu 313880 vr. 16 ile yer almıştır.⁷²¹

3.3. MUASIR ÂLİMLER

Sindî'nin yaşadığı asırda hem dünyaya geldiği Hint alt kıtasında hem de ilim tahsil etmek gayesiyle gelip yerleştiği Hicâz bölgesinde ilmi faaliyetler yoğun bir şekilde devam ediyordu. Bu dönem ilmi seyahatlerin yapıldığı, İslamî ilimler sahasında önemli simaların yetiştiği, ilmi eserlerin yoğun bir şekilde telif edildikleri bir zaman dilimiydi. Dönemin ilim sahasının önemli isimleri arasında yer alan Sindî'de zamanın ruhuna uygun bir şekilde ilim tahsiline küçük yaşlarda başlamış, daha iyi bir eğitim almak için seyahatler yapmıştır. İlim tahsilini tamamladıktan sonra uzun süre dersler okutmuş ve eserler kaleme almıştır. İşte onun yaşadığı dönemde gerek Sind bölgesinin de dâhil olduğu Hint alt kıtasında gerekse Hicâz bölgesinde birçok önemli âlim yetişmiştir. Şimdi de Sind ve Hicâz bölgelerinde Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin muasırı olan birkaç simayı örnek olarak verecektir.

⁷¹⁶ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 4/66; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 10.

⁷¹⁷ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin*, 2/113.

⁷¹⁸ Fevâhirî'den naklen Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁷¹⁹ Fevâhirî, *Fethü'l-vedûd*, 48.

⁷²⁰ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *Risâle fi'z-zikr* (Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, 01410-014), 31-32 yk., 25 st.

⁷²¹ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-Sindî, *el-Füyûzâtü'n-nebeviyye fi halli'l-ğazi'l-Birgiviyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 00433).

3.3.1. Sind Bölgesi

1. Muhammed Mû'in b. Muhammed Emîn b. Tâlib et-Tettevî es-Sindî

Hadis, fıkıh, tefsîr, kelâm, gibi birçok ilim alanında meşhur olan Muhammed Mû'in es-Sindî (ö. 1161/1748), Sind bölgesinde dünyaya gelmiştir. Bölgedeki meşhur isimlerden Şeyh 'Înâyetullah b. Fazlullah es-Sindî'den ilim tahsil etmiş, ilim tahsilini devam ettirmek için Delhi'ye geçmiş ve Şeyh Veliyullah ed-Dihlevî'den ilim tahsil etmiştir. İlim tahsilinden sonra memleketine dönen Muhammed Mû'in burada ilmi faaliyetlerini devam ettirerek birçok eser telif etmiştir. “*Dirâstu'l-lebib fî'l-üsveti'l-hasene bi'l-habîb, Tarkatu'l-'avn fî hakîkati'l-kavn,*” gibi eserlerin sahibi de olan Muhammed Mû'in, 1161/1748 yılında vefat etmiştir.⁷²²

2. Diyâuddîn b. İbrahim Hârûn b. 'Acâib b. İlyâs es-Siddîkî et-Tettevî es-Sindî

Musannif şeyh Şahâbüddîn Ömer es-Sühreverdî'nin soyundan olup 1090/1680 yılında Tette şehrinde dünyaya gelmiş, Şeyh 'Înâyetullâh es-Sindî'den dersler almıştır. İlim, ahlâk, zühd, edep gibi birçok meziyete sahip olan Şeyh Diyâuddîn 1171/1758' de vefat etmiştir.⁷²³

3. Muhammed Kâim et-Tettevî es-Sindî

Fazilet sahibi, ilim erbabı, sâlih bir kimse olarak tanınan Şeyh Rahmetullah es-Sindî'den dersler almıştır. Hac farızası için Hicâz bölgesine gitmiş, daha sonra memleketine dönmüştür. İkinci defa yine Hicâz bölgesine gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Daha çok hadis ilim alanında dersler okuyan Muhammed Kâim burada 1175/1761 yılında vefat etmiştir.⁷²⁴

4. Muhammed Hâşim b. Abdülgafûr el-Hârisî et-Tettevî es-Sindî

Muhammed Hâşim b. Abdülgafûr et-Tettevî es-Sindî (ö. 1183/1769), 1104/1692 yılında Tette'ye bağlı bir köyde dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini burada Mevlâna Diyâuddîn es-Sindî'den almış daha sonra Hicâz bölgesine geçmiş, Mekke'de Şeyh Abdülkadir es-Siddîkî'den dersler almıştır. Ayrıca tefsîr, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, kelâm gibi temel dini ilimler okumuştur. Memleketine dönerek uzun süre dersler okutmuş, eserler yazmıştır. *Bezlu'l-kuvve fî havâdis, Cennetü'n-na'im fî fedâili'l-Kur'ân, Fakîhetu'l-bustân*, eserlerin sahibi olan müellif 1183/1769 yılında vefat etmiştir.⁷²⁵

3.3.2. Hicâz Bölgesi

1. İsâ b. Muhammed el-Mağribî el-Ca'ferî

Daha çok İsâ el-Mağribî olarak tanınmış olan İsâ b. Muhammed b. Muhammed el-Mağribî el-Caferî es-Se'âlibî Cârullâh Ebu'l-Mehdî (ö. 1080/1669), Fas bölgesindeki

⁷²² Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 6/837.

⁷²³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/23-24; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 8/735.

⁷²⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/24; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, 6/835.

⁷²⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/23.

Zivâve'de 1020/1611 yılında dünyaya gelmiş, Hicâz bölgesine geçmiş, burada önce Medine-i Münevvere'ye oradan da Mekke'ye geçmiş ve buraya da yerleşmiştir. Başta Arap dili ve belâgati olmak üzere fıkıh, mantık gibi birçok ilim alanında eğitimler almıştır. İlim tahsil etmek üzere Hicâz bölgesinden Cezâir'e geçmiş, burada bölgenin meşhur âlimlerinden Ebu's-Sâlih Ali b. Abdülvâhid el-Ensârî'den ilim tahsil etmiştir. Buradan da Mekke'ye geri dönmüş ve 1080/1669 yılında da Mekke'de vefat etmiştir. “*Kenzu'r-rivâye, Mudâfetu sevâbi hâzihi'l-ümme, Muntehibu'l-esânîd,*” başta olmak üzere birçok eser kaleme almıştır.⁷²⁶

2. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed en-Nahlî

Önemli bir muhaddis ve büyük bir sûfî olan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Mekkî en-Nehlî, eş-Şâfiî (ö. 1130/1718), h. 1040 yılında Mekke'de dünyaya gelmiştir. “*Buğyetu't-tâlibîn li beyâni'l-meşâyihî'l-muhkkiki'l-mu'temedîn, İmdâdu'l-basrî,*” gibi eserlerin müellifi olan âlim zat iyi bir eğitim almıştır. Hicrî 1130/1718 yılında Muharrem ayında da vefat etmiştir.⁷²⁷

3. Ebu'l-Ferec Muhyiddîn Abdülkadîr b. Ebûbekir es-Siddîkî el-Mekkî

Mekke'de dünyaya gelen Ebu'l-Ferec Muhyiddîn Abdülkadîr b. Ebûbekir es-Siddîkî el-Hanefî el-Mekkî (ö. 1138/1726), ilim tahsilini de burada tamamlamıştır. Hasan b. Ali el-Uceymî el-Mekkî'den çok uzun süre dersler almıştır. *Muvatta* ve *Sahîhayn* gibi önemli klasik hadis eseri ile *Tefsîrû'l-Kâdî* ve *Tefsîrû'l-Begâvî* gibi klasik tefsîr eserleri başta olmak üzere birçok eseri ondan ders olarak almıştır. *Tibyanu'l-hüküm bi'n-nusûsi'd-dâlleti 'alâ's-şerefi mine'l-umm* başta olmak üzere birçok eser telif etmiş ve 1138/1726 yılında da vefat etmiştir.⁷²⁸

5. Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî b. İsmail en-Nâblusî

Daha çok Nâblusî olarak tanınan Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî b. İsmail ed-Dımeşkî en-Nâblusî (ö. 1143/1731), Dımeşk'te 1050/1640 yılında dünyaya gelmiştir. İlim tahsili için başta Bağdat, Filistin, Lübnan, Mısır ve Hicâz bölgeleri gibi birçok belde gezen Nablusî, son olarak Dımeşk'e yerleşmiş ve burada da 1143/1731 yılında vefat etmiştir. Yirmili yaşlarda Emevî caminde dersler vermeye başlayan Nâblusî, resmi olarak görev alabilmek maksadıyla 1075/1664 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkenti İstanbul'a gelmiştir. Önemli bir muhaddis, edib, şair, âlim, sûfî, fakîh, müfessir, tarihçi, olan Nablûsî'nin üç yüze yakın eser telif ettiği rivâyet edilmiştir. Bu eserlerinden birkaç tanesi ise şunlardır: “*el-Hakîkâ ve'l-mecâz fî'r-rihle ilâ bilâdi's-Şâm ve'l-Mısır ve'l-Hicâz, el-Hadratü'l-ünsiyye fî'r-rihleti'l-kudsiyye, Hülletu'z-zehebî'l-ibrâz fî rihleti ba'lebek ve'l-bikâl'l-azîz, et-*

⁷²⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/108-109; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/24-25.

⁷²⁷ Kettânî, *Fihristü'l-fehâris*, 1/251-253; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/25.

⁷²⁸ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 3/39-50.

Tuhfetu'n-Nâblûsiyye fî'r-ruhleti't-Tarablusiyye, el-Hadikâtu'n-nediyy şerhu't-târikâti'l-Muhammediyye, Cevâhiru'n-nusûs fî halli kelimetî'l-fusûs."⁷²⁹

5. Emîr es-San'ânî

Ebû İbrahim İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkîl 'alallâh İsmail es-San'ânî el-Emîr (ö. 1182/1768), Yemen'in San'a şehrinin güneyindeki Kehlân'da 1099/1688 yılında dünyaya gelmiştir. Yaşının küçük olduğu bir dönemde ailesi buradan göç ederek Yemen'e gelip yerleşmiş o'da ilk eğitimini burada babasının yanında aldıktan sonra buradaki önemli hocalarından dersler alarak eğitimini devam ettirmiştir. Hac farızası için birkaç defa Hicâz bölgesine giden Emîr es-San'ânî her defasında da burada uzun süreler kalarak karşılaştığı hocalardan dersler almıştır. Emîr es-San'ânî zaman içinde San'a'nın fıkıh otoritesi konumuna gelmiştir. "*Sübülü's-selâm, Tavzîhu'l-efkâr lî-me'ânî tenkîhi'l-enzâr, İrşâdu'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ictihâd, Kasabü's-sükkar,*" başta olmak üzere birçok eser de telif eden San'ânî uzun süre dersler de vermiştir. 1182/1768 yılında San'a'da vefat etmiş ve buradaki Şerefüddîn medresesine yakın bir yerde de defnedilmiştir.⁷³⁰

3.4. HİCÂZ BÖLGESİNDEKİ SİNDLİ ÂLİMLER

XVIII. asırda Hicâz bölgesinde başlayan, büyük bir ilmi külliyat meydana getiren, öğrenciler yetiştiren, ilmi konuları öğreten, ilgili konular hakkında ilmi tartışmalar yapan Sind bölgesine mensup âlimleri daha iyi tanımak için Hint alt kıtasının ilmi tarihinin arka planının bilinmesi önemlidir. Bunun için bölgeyi, bölgedeki ilmi faaliyetleri ve bölgenin siyasi tarihi hakkında kısaca bilgi vermenin münasip olacağı kanaatindeyiz.

İslam dini, coğrafi olarak geniş bir alana olan Hint alt kıtasında çok erken bir dönemde yayılmaya başlamış ve kısa bir zamanda da bölgenin büyük bir kesimine hâkim olan İslam düşüncesi XVIII. asırda sömürgeci güçlerin bölgeye gelmesiyle Batı düşüncesiyle karşılaşmıştır. XV. asrın ilk yarısında başlayıp XVII. asrın ortalarına kadar devam eden coğrafi keşifler ve sanayi devrimi neticesinde büyük bir insan gücüne, geniş bir coğrafyaya ve büyük bir hammaddeye sahip olan Hint alt kıtası sömürgeci güçlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. XVIII. asırdan itibaren bölge sömürgeci güçlerden İngiltere, Portekiz, Fransa ve Hollanda'nın güç rekabetine sahne olmuştur. Diğer sömürgeci devletleri alt eden İngiltere kıtanın tek hâkim gücü haline gelmişlerdir. İşte bu dönemde bölge inanç farkı olmaksızın

⁷²⁹ Murâdî, *Silkü'd-dürer*, 3/30.

⁷³⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/38; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/26-27.

İngiliz sömürmesine karşı verilen bağımsızlık hareketlerine sahne olmuştur. Fakat XX. asırda Hint alt kıtasında siyasi olarak üçe ayrı devlet kurulmuştur.⁷³¹

Hint alt kıtası 1947 yılında önce Hindistan ve Pakistan diye ikiye ayrılmış daha sonra 1971 yılında ise Pakistan olarak konumlandırılan devlette ikiye ayrılarak, Pakistan devletinin doğusu olan bölgede Bangladeş adıyla müstakil bir devlet kurulmuştur. Demografik olarak büyük benzerlikler gösteren bölgenin 1947 yılındaki ilk bölünmesi daha çok Müslüman ve Hindu inançlarını esas alan bir bölünme olmuştur zira 240 milyon nüfusa sahip olan Pakistan İslâm Cumhuriyeti bir İslam ülkesi, 180 milyon Müslüman nüfusun azınlıkta olduğu ve 1.45 milyar nüfusa sahip olan Hindistan Cumhuriyeti ise bir Hindu devletidir. 1971'deki ikinci bölünme ise Müslüman nüfusun kendi içindeki bir bölünmesi olup nüfusun %90'dan fazlası Müslüman olan Bangladeş Halk Cumhuriyeti ise Pakistan gibi bir İslam ülkesidir.⁷³²

Bölgenin h. I. asırdan itibaren kısmen Müslümanların yönetimine geçmesiyle buradaki eğitim ve öğretim faaliyetleri cami ve medrese merkezli bir şekilde başlayıp devam etmiştir. Bölgedeki ilk düzenli ilmi faaliyetler Gazneliler (963-1186) döneminde başlamış ve devletin başkenti Gazne'de dört medrese kurulmuştur. Düzenli ilmi faaliyetler Gurlular (1000-1215) döneminde de devam etmiş, Gurlular eğitim ve öğretimin yapıldığı medreseleri daha sistemli bir hale dönüştürerek var olan medreselere yenilerini de ekleyerek eğitim, öğretimi çok daha yaygın bir hale getirmişlerdir. Delhi Sultanlığı (1206-1526) döneminde de bölgede medreseler açılmaya devam etmiş, Nâsûriddîn ve Gıyaseddîn Balaban dönemlerinde ise Horasan ve Türkistan bölgelerinde Cengiz Han'ın, Bağdat ve çevresinde ise hükümdar Hülâgû'nün yönetiminden kaçan onlarca âlim Hindistan'a gelmiş, buralardaki medreselerde dersler vermeye başlamışlardır. Böylece bölgede eğitim-öğretimin devam ettiği medreselerde büyük gelişmeler meydana gelmiş ve buradaki ilmi seviye yükselmeye devam etmiştir. Halacîler (Leknevtî, Delhî, Mâlvâ) (Üç İslam Hânedân'ı) (1202-1531) dönemine gelindiği zaman bölge artık çok önemli bir eğitim, öğretim merkezi haline gelerek İslam âlemindeki diğer ilim merkezleriyle yarışacak bir konuma gelmiştir. Tuğluklular (1320-1414) döneminde de eğitim, öğretime önem verilmiş, bölgeye yeni medreseler kazandırılmıştır. Bu dönemde bölgeye saldıran, yıkımlar meydana getiren, büyük bir zarar, ziyan oluşturan Timur'un seferleri ve meydana getirdiği tahribatı onarmak uzun zaman almışsa da eğitim ve öğretimdeki tahribatlar güçlü ve yaygın olan medrese geleneği sayesinde kısa bir zamanda telafi edilmiştir.⁷³³

⁷³¹ Gülşen Yağır Ahmetoğlu, "Hint Alt Kıtasında Ehli Hadis ve Ehli Kur'an Ekolleri Arasındaki Temel İhtilaf Konuları", *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (12 Haziran 2018), 27-54.

⁷³² Abdulhamit Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Dîvân; Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17 (01 Aralık 2004), 1-62.

⁷³³ Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", 1-62.

Bâbü r imparatorluğu (1526-1858) döneminde hanedanlık eğitim ve öğretim faaliyetlerini önemsemiş, eğitim müfredatını belli bir standarta bağlanmış ve bölge bu dönemde ilim bakımından bir çekim meydanı haline gelmiştir. Ayrıca Şiiilerin siyasi baskısı ile karşılaşan Sünnî âlimler de bölgeye gelerek buradaki ilmi faaliyetlere önemli katkılar sunmuşlar. Hanedanın birçok hükümdarı ilme, ilim adamlarına, medreselere değer vermiş, özellikle ilmi, siyasi kişiliği, ilme ve ilim ehline verdiği önem ile tanınan hükümdar Âlemgîr Muhyiddîn Evrengzîb (1118-1707) döneminde eğitim, öğretim faaliyetleri daha da önemsenmiştir. Bu dönemde zamanın âlimleriyle sıkı ilişkiler kurulmuş, ilim adamlarına büyük bir değer verilmiş, yeni medreseler kurulmuş ve bu medreseler ilmi faaliyetlerin yanı sıra adeta bir ilmi ekol halin gelmişlerdir. Ayrıca yeni eserlerin telif edilmesi teşvik edilmiştir. İslam fikhının önemli kaynaklarından *el-Fetâvâ'l-Âlemgîriyye (el-Fetâvâ'l-Hindiyye)* adlı eser bu dönemde telif edilmiştir.⁷³⁴

Sömürgeci güçlerin bölgeye gelip burada güç yarışına girmeleri, İngilizlerin diğer sömürgeci devletleri alt etmesi sonucu burada başlayan İngiliz sömürgeciliği İngiliz Paramentosunun 2 Ağustos 1858 aldığı kararla Bâbürlüler devletinin (1526-1858) hükümlanlığı resmi olarak sona ermiş ve bu tarihten itibaren de bölge resmen Londra'ya bağlanmışır.⁷³⁵ Bu süreçte de medreseler imkânlar dâhilinde tedrisat faaliyetlerini devam ettirmişler. Bu dönemden itibaren İslam âleminin büyük bir kısmında olduğu gibi burada da siyasi krizler yaşanmıştır. Süreç İslam toplumlarını krizlerden çıkarmak için yeni yeni arayışlara sevk etmiş, bu arayışlar İslam'da ihyâ düşüncesini, ıslâh hareketlerini, tecdit fikirleri gibi konuları gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda pek çok fikir, düşünce, görüş, yöntem ve metot serdedilmiş, birçok siyasi hareket ve oluşumlar meydana gelmiştir.⁷³⁶

Hicâz bölgesi ile Hindistan bölgesi arasında 92-93/710-711 yılları arasında Muhammed es-Sekafi'nin (ö. 96/715) komutasındaki güçlerin buraları fethetmesiyle kurulmaya başlanan bağ, XVII. asırda büyük bir gelişme gösteren deniz ticareti ile çok daha sıkı bir hal almaya başlamıştır. Deniz ticaretinin getirmiş olduğu büyük kolaylıklar her iki bölge arasında daha önceden başlayan ilmi faaliyetlere olumlu katkı sunmuştur. Zira Hint alt kıtası ile Hicâz bölgeleri arasındaki ilmi irtibat çok daha eski tarihlere dayanıyordu. Bölgede meydana gelen siyasi kargaşalardan, dini tartışmalardan, sosyal problemlerden uzak kalarak

⁷³⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 53-54; Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", 1-62; Khaliq, "Evrengzîb", 11/537-539; Hasenî, *Nüzhetü'l-havâfir*, 6/122-135.

⁷³⁵ Ahmetoğlu, "Hint Alt Kıtasında Ehli Hadis ve Ehli Kur'an Ekolleri Arasındaki Temel İhtilaf Konuları", 27-54; Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", 1-62.

⁷³⁶ Aydın, "18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler", 1207-1220; Ahmetoğlu, "Hint Alt Kıtasında Ehli Hadis ve Ehli Kur'an Ekolleri Arasındaki Temel İhtilaf Konuları", 27-54; Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", 1-62.

daha çok ilimle meşgul olmak isteyen pek çok ilim adamı Hicâz bölgesine gelip yerleşmiştir. Farklı bölgelerdeki birçok isim de aynı gerekçelerle ve nispeten daha sakin bir ortamda eğitimlerini tamamlamak isteyenler ilim için Hicâz bölgesini tercih etmişlerdir. Bu dönemden itibaren Hint alt kıtasına mensup birçok öğrenci çok daha kolay bir şekilde Hicâz bölgesine İslamî ilimleri öğrenmek için gelmeye başlamıştır. Bu ilmi seyahatler neticesinde pek çok ilmi eser de yine bu bölgeye nakledilmiştir. Bu ilmi seyahatler zamanla bir ilmi geleneğe dönüşmüş ve Hint alt kıtasına mensup birçok öğrenci Hicâz bölgesine geçerek ilimlerini tamamlamışlardır.⁷³⁷

XVIII. Yüzyılda bu ilmi gelenek daha da gelişmiş ve Hint alt kıtasından Hicâz bölgesine gelen pek çok öğrenci ilimlerini ikmal etmelerine rağmen bölgelerine dönmemişlerdir. Genel itibarıyla Hicâz bölgesine özel olarak da Medine'ye yerleşerek burada hem İslamî ilimlerle -özellikle de hadis ilimleriyle- meşgul olmuşlar hem de bölgeden gelen diğer öğrencilere mihmandarlık yaparak onlar için ilmi ortamlar hazırlamışlar. Bu sırada Hint alt kıtasından Hicâz bölgesine geçip yerleşen pek çok önemli isim vardır.

1. Muhammed Hayât b. İbrahim es-Sindî (ö.1163/1750)

Sind bölgesindeki Çâçer kabilesine mensup olup kabilenin yerleştiği Âdilpûr şehrinin yakınlarında dünyaya gelmiş, doğum tarihi hakkında kayıtlarda kesin bir bilgi yer almamıştır. İlk eğitimini Sind bölgesindeki Tette'de aldıktan sonra o gün ilmi bir gelenek haline gelen ilim talebiyle Hicâz bölgesine gitme âdetine uyarak Hicâz bölgesine gitmiştir. Bölgede İbrahim el-Kûrânî (ö. 1101/1689), Ebu'l-Bekâ Hasan b. Ali el-Uceymî (ö. 1113/1702), Abdullah b. Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722) Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726), gibi birçok meşhur hocadan dersler almıştır. Hayât es-Sindî hocası Abdülhâdî es-Sindî'nin vefatından sonra hocasının Mescid-i Nebevî'de bulunan hadis okutma kürsüsünden o da ömrünün sonuna kadar yaklaşık 24 yıl boyunca hadis derslerini okutmaya devam etmiştir. Birçok talebe yetiştiren Hayât es-Sindî, aynı zamanda pek çok eser de telif etmiş ve 1163/1750 tarihinde de Medine'de vefat etmiştir.⁷³⁸

2. Muhammed 'Âbid es-Sindî (ö. 1257/1841)

1190/1776 yılında Sind bölgesindeki Haydarabat'ın kuzeyinde bulunan Siyven'de dünyaya gelmiş, ailesiyle birlikte önce Hicâz'a göç ederek Cidde'ye yerleşmiştir. Ardından da Yemen'e göç eden aile Hudeyde'ye yerleşmiş ve uzun süre Zebîd'de yaşamıştır. Amcasından tıp ilmi alan 'Âbid es-Sindî uzun süre San'a'da yaşamıştır. Buradaki ulemadan hem dersler almış hem de dersler okutmuştur. Yemen'e yerleştikten sonra sık sık Hicâz'a gidip-geldi bu

⁷³⁷ Aydın, "18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler", 1207-1220.

⁷³⁸ Aydın, "18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler", 1207-1220.

seyahatlerinin sonunda da orada bulunan pek çok hocadan icâzet almıştır. Mekke’de Muhammed Tâhir Sünbül, Abdülmelik el-Kalaî, Yemen’de Abdurrahman b. Süleymân el-Ehdel, Medine’de Sâlih b. Muhammed el-Füllânî gibi pek çok hocadan dersler almıştır. Birçok öğrenci de yetiştiren ‘Âbid es-Sindî aynı zamanda birçok eser de telif etmiştir. 1243/1827 yılında Medine’ye yerleşen ‘Âbid es-Sindî 17 Rebiülevvel 1257/1841 yılında burada vefat etmiş ve Cennetü’l-Bakî’ kabristanlığına defnedilmiştir.⁷³⁹

3. Muhammed Sâdık es-Sindî (ö. 1187/1773)

Sind bölgesinde 1125/1713 dünyaya gelen es-Sindî es-Sağîr 1187/1773 tarihinde Medine-i Münevvere’de vefat etmiştir. Muhammed Hayât b. İbrahim es-Sindî (ö. 1163/1750), Sâlim b. Abdullah el-Basrî (ö. 1134/1722) ‘Atâ el-Mekkî gibi pek çok hocadan dersler almıştır. Birçok talebe de yetiştiren es-Sindî es-Sağîr aynı zamanda telifat sahibi, büyük bir âlim, ilmiyle amel eden zühd ve takva sahibi, sünnete olan bağlılığı ile ün salmıştır.⁷⁴⁰

Bunların arasında yer alan Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1338/1726) çalışmamızın konusunu teşkil ettiği için ayrıca kendisi hakkında bilgi verme gereği duyulmamıştır.

3.4.1. Hicâz’daki Sindli Âlimlerin Tecdîd, İhyâ ve Islâh Görüşlerine Etkisi

İslam dünyasının farklı coğrafyalarında birkaç asırdır pek çok tecdîd, ihyâ ve ıslâh hareketleri ortaya çıkmıştır. Hindistan bölgesinde Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (ö. 1176/1762) Muhammed b. Abdülvehhâb (ö. 1201/1787), Hicâz bölgesinde, Osman b. Fûdî (ö. 1232/1817) Batı Afrika bölgesinde, Ebû Abdullah Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1249/1834) Yemen’de, Kuzey Afrika bölgesinde Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1275/1859) akla ilk gelen isimlerden sadece birkaç tanesi olmuştur. Yine bu isimlere nisbetle Dihlevîlik, Vehhâbîlik, İdrisîlik, Tîcânîlik, Senûsîlik gibi yapılar ise bu hareketlerin kurumsal yapılarını ifade etmektedir.⁷⁴¹ Bu hareketlerin; Sünnetin ihyâsı, içtihadın gerekliliği, taklidin terkedilmesi, bid’ât ve hurafelerin tenkit edilmesi gibi pek çok ortak noktaları olmuştur. Ayrıca tasavvuf, kelâm ve fıkıh ilimleri temelinde İslam medeniyetinin mevcut durumu sorgulanmakta ve bu duruma çözümler önerilmiştir.⁷⁴²

⁷³⁹ İrfan İnce, “Muhammed ’Âbid es-Sindî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/246-247.

⁷⁴⁰ Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris*, 1/139-140.

⁷⁴¹ Eyyüp Said Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdîd”, *İslâm Araştırma Dergisi* 50 (2011), 27-50.

⁷⁴² Ahmet Aydın, “Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’yi Konu Alan Çalışmalar”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Mart 2013), 29-77; Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdîd”, 27-50.

İhya hareketlerinin temelinde ise Hicâz bölgesindeki öğretmen, öğrenci ilişkileriyle bu hareketlere fikri alt yapı oluşturan hocalar olduğu şeklinde görüşler de olmuştur. Buna göre ihyâ hareketlerini icra edenlerle Hicâz bölgesinde bulunan ya Hicâz bölgesine mensup ya da İslam bölgelerinin farklı kesimlerinden buraya gelip yerleşen âlimler arasındaki irtibatın çok yoğun olduğu kabul edilmiştir. Hicâz bölgesiyle İslam coğrafyasının farklı bölgelerindeki ilim adamları arasındaki hoca, talebe ilişkisi ile meydana gelen irtibattan da hareket eden ve Fazlurrahman (ö. 1408/1988), İngiliz şarkiyatçı Alexander Gibb (ö. 1390/1971) gibi isimlere talebe olmuş Müsteşrik John Obert Voll “Harameyn merkezli ulema ağı”, “Hicâz merkezli ulema ağı” (network) teorisini geliştirmiştir.⁷⁴³

Bu teoriye göre son asırlarda İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde ortaya çıkan bu hareketlere fikri alt yapı hazırlayanlar “Harameyn merkezli ulema ağının” merkez hocaları olmuştur. Ulema ağının merkez hocaları olarak kabul edilen isimler arasında özellikle Hint alt kıtasından Hicâz bölgesine gelen hocaların olması ayrıca dikkat çekmiştir. Bu isimler arasında Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726), öğrencisi Muhammed Hayât es-Sindî (ö. 1163/1750) ve Hayât es-Sindî’nin öğrenci Muhammed Sâdık es-Sindî’de (ö. 1187/1773) yer almıştır. Bu isimlerin ortak özellikleri ise Hanefî mezhebine mensup olmaları, hadis kaynakları hakkında şerh, hâşiye türü eserler kaleme almış olmaları, sahih hadislerle amel etme fikrini benimseme eğiliminde olmaları, mezheb adına sahih rivâyetlerle amel etmeyi terk eden dönemin ulemasını eleştirmeleri, taassup olarak nitelendirilen meselelerde tek bir mezhebe tabi olmaya getirmiş oldukları eleştirilerle maruf olmuşlardır.⁷⁴⁴ Bu tez çokça tartışılmış, tezler, anti tezler hazırlanmış, eserler telif edilmiş, bu hareketler hakkında incelemeler yapılmış, hareketin önderleri ya da harekette öne çıkan isimler çok uzun süre gündemde olmuş ve tartışmalara konu olmuşlar.⁷⁴⁵

Buna göre özelde Vehhâbîlik hareketini Hanbelî mezhebinin bir uzantısı olarak görmenin yanı sıra bu hareketi mezhebin o dönemde kazandığı yeni bir form olarak görmenin aslında bu hareket hakkında yeterince araştırma yapılmamasının bir neticesi olduğu ve hareketin dayandığı başka ilkelerin olması gerektiği savunulmuştur. Netice itibarıyla bu hareketin kurucusunun yaşadığı asırda Hicâz bölgesinde yaşamış ve kendilerine talebelik yaptığı hocalar üzerinde yoğunlaşmak gerektiği sonucuna varılmıştır. Bütün bunların

⁷⁴³ Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid”, 27-50. Tecdid hareketleri ve “Network Tartışmaları” tartışmaları hakkında geniş bilgi için bk. İmam Rabbani Çelik, “Nail Okuyucu, ed. -Batı Gözüyle Tecdid: İslâm Dünyasında Tecdid Hareketleri (1700-1850)”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 38 (ts.), 292.

⁷⁴⁴ Aydın, “18. Yüzyıl Medine’sinde Sindli Âlimler”, 1207-1220; Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid”, 27-50.

⁷⁴⁵ Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid”, 27-50; Aydın, “18. Yüzyıl Medine’sinde Sindli Âlimler”, 1207-1220; Nafi, “İbn Abdulvehhâb’ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu’l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-228.

sonucunda da “Harameyn merkezli ulema ağı” teorisi ortaya atılmıştır. Teoriye göre Hicâz bölgesinde Batı Afrika sahillerine, Hint alt kıtasından Cava adalarına ve Dihlevîlik’ten Ticânîliğe, Vehhâbîlik’ten İdrisîliğe, Senûsîlik’ten Diyûbendîliğe kadar çok farklı bölgelerde, farklı isimler tarafından ortaya atılıp geliştirilen bütün tecdîd, ihyâ, ıslâh hareketlerini kapsayacak kadar geniş tutulmuştur.

Teorinin aslını meydana getiren ilmi alt yapının tabâkat ve icâzet kitaplarıyla sınırlı kalması en büyük çıkmazı olmuştur. Zira tabâkat ve icâzet kitaplarından öğrenci, öğretmen ilişkisini tespit etmek kolay olsa da aslolan bu ilişkide tarafların birbirlerini ne kadar etkiledikleri konusu olmuştur. Bu da ancak tarafların bu konular hakkında beyan ettikleri görüşleri ya da başkaları tarafından da olsa onlar hakkında elimize ulaşan malumatlardır.⁷⁴⁶

Hoca, talebe ilişkisi bulunan iki kişinin ya da hareketin aynı görüşü benimsedikleri, aynı anlayışa sahip oldukları sonucuna varmamız için yeterli değildir. Eğer böyle olsaydı o zaman IX. yüzyılda hadis ilmiyle ilgilenen herkesin bir ilim ağı olduğu sonucuna varmamız gerekirdi ki vakıa tam bunun tam aksi olmuştur.⁷⁴⁷ Dolayısıyla teori daha çok bu ulema arasında var olan talebe, hoca ilişkisini tespit etmiş olsa bile bu ilişkinin ilmi ciheti, fikri yönü ihmal edilmiştir. Oysa XVIII. yüzyıl Hicâz bölgesi Medine’inde hadis ilmi ve bu ilimler çerçevesindeki şerh ve hâşiyelerle fûru fıkıh alanında var olan birçok konu tartışılmıştır.

İslam ihyâ, tecdîd hareketlerinin ilmi birçok yönü bulunmakla birlikte batılı araştırmacıların bütün konuları hadis ve tasavvuf alanından ibaret görmeleri çalışma alanlarının/kaynaklarının tabâkat ve icâzet konusundaki kaynaklarla sınırlı olmasının bir sonucu olmuştur. Dolayısıyla bu hareketlerin diğer ilim alanlardaki özellikle de fıkıh, fûrû fıkıh, fıkıh usûlü alanlardaki sonuçları ise göz ardı edilmiştir.⁷⁴⁸

Tarihi geçmiş İslam dininin bölgeye gelmesine kadar uzanan Hicâz bölgesiyle Sind bölgesi arasındaki ilmi münasebetler hoca, talebe ilişkileriyle tarih boyunca sıkı bir şekilde devam etmiştir. Bu ilmi yakınlık münasebetiyle her iki bölge arasında sürekli bir fikri geçişkenliği, düşünce ve görüşlerin birbirinden etkilenmesini de beraberinde getirmiştir. Tabi olarak bu etkileşim tecdîd, ıslâh ve ihyâ hareketlerinde de görülmüştür. XVIII. asırdan itibaren İslam coğrafyasının kâhir ekseriyetinde görülen bu hareketler Sind bölgesini de kapsayan Hint alt kıtasında da görülmüştür. Konu hakkında farklı görüşler ortaya çıkmış, bu hareketler zaman zaman siyasi oluşumlara rengini vermiş ve birçok konu hakkında

⁷⁴⁶ Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdîd”, 27-50.

⁷⁴⁷ Nafi, “İbn Abdulvehhâb’ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu’l-Hadis Metodolojisinin İhyası”, 203-228; Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdîd”, 27-50; Aydın, “18. Yüzyıl Medine’inde Sindli Âlimler”, 1207-1220.

⁷⁴⁸ Kaya, “Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdîd”, 27-50; Aydın, “18. Yüzyıl Medine’inde Sindli Âlimler”, 1207-1220.

tartışmalar olmuştur. Bu hareketlere fikri anlamda katkı sunan ilim adamları Hicâz bölgesinde bulunan ilim çevreleriyle çok yakın irtibatları da olmuştur.

3.4.2. Hicâz Bölgesindeki Sindli Muhaddisler Ekolü

Hint alt kıtasında X/XVI. yüzyılda canlanmaya başlayan hadis alanındaki çalışmalar daha sonraki yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Zira İslam âleminin birçok bölgesinde hadis ilmi alanındaki çalışmaların yavaşladığı adeta unutulmaya yüz tutulduğu bir zamanda Hint alt kıtasındaki âlimler hadis ilim alanındaki çalışmalarıyla bu ilmi yeniden canlandırmışlardır.⁷⁴⁹ Bu çalışmalarda en büyük paye sahibi hiç şüphesiz ki Hanefî mezhebine mensup, bir dönem Hicâz bölgesinde hadis ilmiyle de meşgul olan ve hocası muhaddis Abdülvehhâb b. Veliyyullah el-Müttakî'nin ısrarıyla Hint alt kıtasına dönerek Delhi'de bir medrese kurarak burada hadis okutmakla meşgul olan muhaddis Abdülhak b. Seyfüddîn ed-Dihlevî (958-1052/1551-1642) olmuştur.⁷⁵⁰

Bölge'deki önemli şehirlerden Delhi bu ilmi canlanmada merkezi bir konuma sahip olsa da bölgedeki diğer şehirlerde de bu canlanma açık bir şekilde görülmüştür. Hadis alanında canlanmaya başlayan bu ilmi çalışmalar neticesinde bölgede birçok muhaddis yetişmiştir.⁷⁵¹ Abdülhak b. Seyfüddîn ed-Dihlevî (ö. 1052/1642),⁷⁵² Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726),⁷⁵³ Muhammed Mû'in et-Tettevî (ö. 1161/1748),⁷⁵⁴ Muhammed Âbid es-Sindî (ö. 1163/1750), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1176/1762), Muhammed Hâşim et-Tettevî⁷⁵⁵ bu isimlerden sadece birkaç tanesidir. Hint alt kıtasında hadis alanında canlanmaya başlayan bu çalışmalar diğer taraftan ilmi seyahatler yapan ilim taliplileri vasıtasıyla Hicâz bölgesine de taşınmıştır. Hicâz bölgesindeki ilmi birikimle desteklenen çalışmalar büyük bir ivme kazanmıştır.⁷⁵⁶

Genelde Hint alt kıtası özelde ise Sind bölgesine mensup olup buradaki ilmi birikimden de istifade eden birçok öğrenci ilim tahsili için Hicâz bölgesine geçmiştir.⁷⁵⁷ Hicâz'da başta Mekke ve Medine olmak üzere burada ilim tahsil eden öğrencilerden bir kısmı kendi bölgelerine geri dönerek burada ya mevcut medreselerde ya da bizzat kendilerinin inşa

⁷⁴⁹ Birişik, "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", 1-62.

⁷⁵⁰ İsmail Hakkı Ünal, "Abdülhak b. Seyfüddîn Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), c. 9/291-293.

⁷⁵¹ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 55-76.

⁷⁵² Ünal, "Abdülhak b. Seyfüddîn Dihlevî", 9/291-293.

⁷⁵³ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

⁷⁵⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 57.

⁷⁵⁵ İnce, "Muhammed 'Âbid es-Sindî", 37/246-247; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 58.

⁷⁵⁶ Aydın, "18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler", 1207-1220.

⁷⁵⁷ Aydın, "Ebu'l-Hasen es-Sindî'nin Birgivî'nin Eserine Yazdığı Menhelül-Hüdât ilâ Mu'addili's-Salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta'dil-i Erkân Kavramı", 1690-1702.

ettikleri medreselerde dersler vermeye başlamışlar.⁷⁵⁸ Diğer bir kısmı ise Hicâz bölgesinde kalmayı tercih etmiş, özellikle Medine'ye yerleşmiş, burayı vatan edinmek suretiyle ömürlerinin sonuna kadar burada kalarak ilmi faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁷⁵⁹

Hint alt kıtasına mensup olup Hicâz bölgesine ilim talebiyle gelen âlimlerin en dikkat çekenleri ise şunlardır:

1. Ali b. Hüsâmu'ddîn b. Abdûlmelik b. Kadîhân el-Müttaki el-Hindî (ö. 975/1567).⁷⁶⁰
2. Ebu'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642).⁷⁶¹
3. Muhammed Mu'în et-Tettevî (ö. 1161/1748).⁷⁶²
4. Muhammed Hayât b. İbrahim es-Sindî el-Hanefî el-Medenî (ö. 1163/1750).
5. Muhammed Hâşim b. Abdülgafûr b. Abdurrahman el-Hanefî et-Tettevî es-Sindî (ö. 1174/1760).⁷⁶³
6. Şah Veliyullah Ahmed b. Abdürrahim b. Vechîddîn ed-Dihlevî (ö. 1176/1762).
7. Ebu'l-Hasan Ğulâm Hüseyin b. Muhammed Sâdık es-Sindî (ö. 1187/1772).⁷⁶⁴
8. Muhammed Âbid b. Ahmed Ali b. Muhammed Murâd el-Eyyûbî el-Ensârî es-Sindî (ö. 1257/1841).⁷⁶⁵
9. Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî et-Tettevî el-Hanefî el-Medenî (ö. 1318/1726).⁷⁶⁶

Bu âlimlerin ortak olan özelliklerinden bazıları şunlardır:

1. Tamamına yakını ilim tahsili için Sind bölgesinden Hicâz bölgesine gelmiş âlimlerdir.
2. Bu âlimlerin bir kısmı ilmi tahsillerini tamamladıktan sonra Hicâz bölgesinde kalmayı tercih ederek özellikle Medine'ye yerleşerek burayı vatan edinmişler.
3. Bir kısmı ise aslı vatanları olan Sind bölgesine dönerek burada ya var olan medreselerde ya da yeni yeni medreseler kurmak suretiyle ilmi faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir.

⁷⁵⁸ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 55-76.

⁷⁵⁹ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246; İnce, "Muhammed 'Âbid es-Sindî", 37/246-247.

⁷⁶⁰ Aydın, "18. Yüzyıl Medine'sinde Sindli Âlimler", 1207-12020.

⁷⁶¹ Ünal, "Abdülhak b. Seyfüddîn Dihlevî", 9/291-293.

⁷⁶² Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 57.

⁷⁶³ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 58-59; Engin, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazâr Üzerine Yapılan Hâşiyeler Çalışmaları Bibliyografyası", 6/842.

⁷⁶⁴ Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 59-60.

⁷⁶⁵ İnce, "Muhammed 'Âbid es-Sindî", 37/246-247.

⁷⁶⁶ Özşenel, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî", 37/245-246.

4. Tamamına yakını amelde Hanefî mezhebine mensup âlimlerdir.

5. İslamî ilimler sahasının hemen hemen her alanında eğitim almış, birçok alanda eserler kaleme almış olsalar da özellikle hadis ilimleri alanında temayüz etmiş ve daha çok bu alanda maruf olmuşlardır.

6. Tamamına yakını eser telif etmişlerdir.

7. Kaleme aldıkları eserlerinin kâhir ekseriyeti ise açıklama türü olarak nitelendireceğimiz tefsîr, şerh, hâşiye ve zeyil türü eserlerden meydana gelmiştir.

8. Amelde belli bir mezhebe özellikle Hanefî mezhebine tabi olsalar da bu aidiyetleri onları mezhep taassubuna sevk etmemiştir.

9. Muhaddis kimlikleri ön planda olması hasebiyle sahih hadislerle amel etme düşünceleri de ön planda olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SİNDÎ'NİN HÂŞİYE YÖNTEMİ

Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) hayatına onlarca eser sığdırmış mümbit bir müelliftir. Eserlerinin büyük bir kısmı hâşîye türü eserlerden meydana gelmiştir. Hâşiyelerinin kâhir ekseriyeti ise temel hadis kaynakları hakkında olmuştur. Sindî, temel İslam ilimlerinin farklı alanlarında başta tefsîr, fıkıh olmak üzere pek çok eser üzerinde de hâşiyeler telif etmiştir. Tasnîf ettiği hâşiyelerle kendisinden sonra kaleme alınan hâşiyeler üzerinde derin bir etki bırakmış ve hiçbir muhaşşînin müstağni kalamayacağı bir konuma gelmiştir.

4.1. HÂŞİYELERİN KAYNAKLARI

Sindî, hâşiyeler kaleme alırken tefsîr başta olmak üzere sarf, nahiv, hadis, kelâm, fıkıh ve belâgat ilimlerine dair pek çok esere ve ilgili konularda görüş serdeden birçok isme başvurmuştur. Genellikle alıntı yaptığı eseri ve yazarının ismini açıkça zikretmiştir. Bazen de başvurduğu kaynağın muhatap tarafından yeterince tanındığına kanaatle sadece eserin ismini bazen de sadece müellifinin adını zikretmekle iktifa etmiştir.

Örneğin *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* adlı eserinde hadisleri tahlil ederken hadis hâşiyelerinde olduğu gibi burada da hadisin râviler hakkında bilgiler vermiştir. Bunun için genellikle istifade ettiği Nûrüddîn el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-zevâ'id* adlı eserinden ilk alıntıyı yaptığı zaman: “*Hâfız Nûrüddîn Ebî'l-Hasan Ali el-Heysemî'nin Mecma'z-zevâ'id adlı eserinde de geçtiği üzere hadisin senedinde yer alan râvileri güvenilir*” demiştir.⁷⁶⁷ Bundan sonra müellifin aynı eserinden istifade ettiği zaman eserin sadece ismini, bazen de daha kısa bir şekilde zikretmekle iktifa ederek “*ve fî Mec'mai'z-zevâ'id*”, “*fe'fî Mec'mai'z-zevâ'id*”, “*Mec'mai'z-zevâ'id*” şeklindeki bir bilgiyle yetinmiştir.⁷⁶⁸

Konu hakkındaki bir diğer örnek ise şöyledir. Sindî'nin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'i* için olan hâşiyesinde: “*Ebûbekir (r.a.) ayağa kalktı Yüce Allah'a hamd etti, Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) salât ve selâm getirdikten sonra Ey İnsanlar! Sizler şu âyeti okuyorsunuz (fakat onu gereği gibi anlamıyorsunuz). “Ey İmân Edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar vermez. Hepinizin dönüşü sadece Yüce Allah'adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.”*”⁷⁶⁹ Bizler, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) şöyle dediğini işittik.

⁷⁶⁷ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/46.

⁷⁶⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/46, 49, 54.

⁷⁶⁹ el-Mâide 5/105.

İnsanlar herhangi bir kötülüğü görür de ona engel olmazlarsa Hakk Teâlâ onun azabını genelleştirir.”⁷⁷⁰ Bu hadisin tahlilinde: “İbn Mâce’den de böyle rivâyet edilmiştir” diyerek İbn Mâce’nin eserinin ismini zikretme ihtiyacını hissetmemiştir. Bunun okuyucu tarafından bilineceğine kanaatle sadece müellifin adını zikretmiştir.⁷⁷¹

Bazen de eser ve müellif adına kısaca değinerek açıklamıştır. Mesela Müslim’in *Sahîhu Müslim* adlı eserinden iktibas ederken *Sahîhu Müslim* ya da sadece *Müslim* şeklindeki açıklamalarla yetinmiştir.⁷⁷²

Sindî; nakilde bulunduğu eser ya da ismin konu hakkındaki beyanlarına yer verirken de bu alıntıları bazen olduğu gibi onlara herhangi bir ekleme ya da çıkarmada bulunmadan müellifin cümleleriyle olduğu gibi aktarırken bazen de bu görüşleri kendi cümleleriyle ve yeni ifadelerle aktarmış, bu görüşleri bazen uzun uzun aktarırken bazen de özetleyerek nakletmeyi tercih etmiştir.

الْجُنُبُ يُخْرَجُ وَيَمْشِي فِي السُّوقِ وَغَيْرِهِ

“Cünüp kişi dışarı çıkar, çarşı, pazarda gezer, diğer yerlere de girer, çıkar.”⁷⁷³

Sindî; Buhârî’nin bâb başlığı olarak kullandığı bu cümle hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “İbn Hacer (وغیره) kelimesini cer ile okumuştur. Bunun için de bir (غير) kelimesini takdir ederek “dışarıya çıkmaz” şeklinde okumuştur. Ama (وغیره) kelimesini i’râb kaidesi gereği daha önceki cümlelere atıf yaparak ref ile okuyarak “cünüp olan kişi dışarıya çıkar, çarşı-pazarda dolaşır ve başka yerlerde de gezer” şeklinde okumakta mümkündür. Zira dışarıya çıkmak bir şeyler yemek ve içmekle eşdeğerdir.”⁷⁷⁴

Burada Sindî; metnin tahlilini yaparken konu hakkında görüş ortaya koyan İbn Hacer’den alıntı yapmıştır. Müellifin konu hakkındaki görüşlerini aktarırken konu hakkındaki görüşlerine, yorumlarına ve gerekçelerine kendi cümleleriyle yer verdikten sonra kendi yorumuna ve gerekçelerine yer vermiştir.

Bir kadın Rasûlullah’a (s.a.s.): Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.s.)! Özel günlerimizde elbiselerimize bazen hayız kanı bulaşabilmekte ne yapalım? dedi.” Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle

⁷⁷⁰ Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru’l-İlmiyye, 1416/1995), 1/178.

⁷⁷¹ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/42.

⁷⁷² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/44.

⁷⁷³ Buhârî, “Gusûl”, 23.

⁷⁷⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/74.

cevap verdi: “Önce onu ovalar, sonra onu su ile (ovalayıp bir kez daha) yıkarsın, sonunda da üzerine su dökerek yıkar ve onunla namaz kıalarsın”, dedi.⁷⁷⁵

Sindî; bu hadisi açıklarken şöyle demiştir: “قال النووي: يؤخذ منه أن من غسل بالخل أو)

(غيره من المائعات لم يجزئه لأنه ترك المأمور به انتهي Nevevî bu konu da şöyle demiş: “Bir kimse (dinen necis kabul edilen bir şeyi) sirke ya da bunu dışında akıcı özelliğe sahip olan herhangi bir sıvı ile yıkarsa yeterli olmaz, zira o yıkamakla emrolunduğu şeyi terk etmiştir.”⁷⁷⁶

Sindî; burada Nevevî’nin konu hakkındaki açıklamalarını olduğu gibi alarak ona herhangi bir ekleme ya da çıkarmada bulunmadan olduğu gibi ve onun cümleleriyle aktarmayı tercih etmiştir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الَّذِي تَفَوُّتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ كَأَنَّمَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ .

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “İkindi namazını vaktinde kılmayan ailesini ve bütün malını kaybetmiş gibidir.”⁷⁷⁷

Sindî; bu hadisi açıkladıktan sonra muhakkik İbn Hacer: “İkindi namazını kaçıranın günahından gaye namazı vaktinde kılmayarak kaçırın kimsenin günahı değil bundan gaye özürsüz bir şekilde namaz kılmanın caiz olduğu vaktin içinde kılmamaktır”, şeklindeki açıklamalarına yer vermektedir.⁷⁷⁸ Dolayısıyla Sindî, burada konu hakkında istifade ettiği İbn Hacer’in görüşlerini eserine alırken onları özetleyerek ve kendi cümleleriyle vermeyi tercih etmiştir. Sindî’nin hâşiyelerinde gördüğümüz diğer bir durum ise şöyledir: İstifade ettiği eserlerden alıntılar yaptıktan sonra ya da hadisleri tahlile tabi tutarken gerekli gördüğü açıklamaları yaptıktan sonra bazen bu alıntının sonuna “inteha (انتهى)” bitti ibaresini ekleyerek alıntının sonuna geldiğini beyan etmiş, bazen de bu alıntının sonuna böyle bir ibare yazma yoluna gitmeyerek konuyu okuyucuya bırakmıştır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الَّذِي تَفَوُّتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ كَأَنَّمَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ .

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “İkindi namazının farzını vaktinde (kılmadan) kaçırın kimse, sahibi olduğu malını ve ailesini kaybetmiş gibidir.”⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ Müslim, “Tahâret”, 33.

⁷⁷⁶ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 178.

⁷⁷⁷ Buhârî, “Mevakitü’s-Salât”, 14.

⁷⁷⁸ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/126.

⁷⁷⁹ Buhârî, “Mevakitü’s-Salât”, 14.

Sindî; hadisi tahlil ederken “metinden ilk anlaşılan kişinin tercihi dışında, gücü yetmeyen, kendisini aşan bir durumdan dolayı namazı vaktinde kılmayıp kaçırın kimsedir. Ailesini ve malının bütünü kaybetmesinden maksat kişinin bütün hayırlardan mahrum olması demektir.”⁷⁸⁰ Şeklinde hadisin tahlilini yaptıktan sonra açıklamanın sonuna “inteha (انتهى)” bitti ibaresini yazmıştır.

تَحْتَهُ ثُمَّ تَقْرُصُهُ بِالْمَاءِ ثُمَّ تَنْصَحُهُ ثُمَّ تُصَلِّي فِيهِ

“Önce onu ovalar, daha sonra onu su ile (ovalayıp iyice) yıkar, en sonunda da üzerine su dökerek yıkar sonra onunla namaz kılar.”⁷⁸¹

Sindî; az önce geçen ve Esmâ’dan rivâyet edilen hadisi açıkladıktan sonra ibarenin sonuna “inteha (انتهى)” (bitti), ibaresini yazmıştır. Sindî’nin hâşiyelerinde gördüğümüz bir diğer durum ise açıklama yaptığı metin ya da metni açıklamak için başka kaynaklardan alıntı yaptığı zaman metni ya da iktibas ettiği bölümün mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşü doğrultusunda “kavlu ulemâine’l-Hanefiyye (قول علمائنا الحنفية)” *Hanefî olan âlimlerimize göre*⁷⁸² ya da “ashâbüna (أصحابنا)” *arkadaşlarımız*⁷⁸³ ya da “ashâbüne’l-Hanefiyye (أصحابنا)” *Hanefî mezhebine mensup arkadaşlarımız*⁷⁸⁴ ya da Hanefî mezhebini kastederek kısaca “indena (عندنا)”, “bize göre”⁷⁸⁵ diyerek işaretle bulunmuştur. Bazen de mensubu olduğu mezhepten bir görüş aktarırken ya da aktardığı mesele mezhebiyle uyumluysa bile aidiyet ya da uyumu hakkında görüş beyan etmemiştir.⁷⁸⁶

مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الصُّبْحِ رَكْعَةً قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ وَمَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْعَصْرِ رَكْعَةً قَبْلَ أَنْ

تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْعَصَرَ

⁷⁸⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/126; Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 87.

⁷⁸¹ Müslim, “Tahâret”, 33.

⁷⁸² Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhi'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 1/317.

⁷⁸³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/45.

⁷⁸⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/232-233.

⁷⁸⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 2/25-26.

⁷⁸⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/272.

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Her kim henüz güneş doğmadan önce sabah namazının bir rekâtına kavuşursa sabah namazına kavuşmuştur. Herkim güneş batmadan önce ikindi namazının bir rekâtına kavuşursa ikindi namazına kavuşmuştur.”⁷⁸⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: “Kişinin o vakitte eda etmesi gereken namazın bir tek rekâtına yetişmesi o vakte yetişmesi anlamına geleceği için yeterlidir, demişler. Fakat arkadaşlarımızdan bazıları o vakitteki namazdan bir rekâta yetişen kişi her ne kadar kıldığı namaz (vaktinde eda edilmediği, vakit çıktıktan sonra biteceği için) sahih olmasa da o vaktin faziletine nail olmuştur, demişler”, şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁷⁸⁸

Sindî; burada Hanefî mezhebi içinde ihtilaflı bir konu olan “sabah namazının bir rekâtını kıldıktan sonra güneşin doğması ya da ikindi namazının bir rekâtını kıldıktan sonra güneşin batması halinde bu namazın sahih olup olmayacağı konusundaki” tartışmada, O, böyle bir namazın sahih olduğu görüşünü savunanların görüşünü desteklediğini beyan etmekle birlikte bu namazın sahih olmayacağı görüşünü savunanlar içinde “ashâbuna” tabirini kullanıp onların görüşlerine de yer vermiştir.

4.1.1. Tefsir Kaynakları

Sindî’nin hâşiyelerde başvuru eserleri arasında tefsirler önemli bir yer tutmaktadır. Bu tefsirlerin başında ise;

1. Kurtubî’nin (ö. 671/1273); *Ahkâmü ’l-Kur’ân ve ’l-Mübeyyîn*’i,⁷⁸⁹
2. Taberî’nin (ö. 310/923); *Câmi’ü ’l-beyân ‘an te’vîli âyi ’l-Kur’ân*’ı,⁷⁹⁰
3. İbn Kesîr’in (ö. 774/1373); *Tefsîrû ’l-Kur’âni ’l-‘Azîm*’i,⁷⁹¹
4. İbrahim el-Hâzîn el-Bağdâdî’nin (ö. 741/1341); *Tefsîrû ’l-hâzîn*’i⁷⁹² yer almaktadır.

Örnek 1:

مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَشْتَرُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ ، مَنْ اشْتَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلَيْسَ لَهُ ، وَإِنْ

اشْتَرَطَ مِائَةَ مَرَّةٍ

⁷⁸⁷ Tirmizî, “Salât”, 25

⁷⁸⁸ Sindî, *Hâşiyetü ’s-Sindî ’alâ Süneni ’t-Tirmizî*, 1/207.

⁷⁸⁹ Sindî, *Fethü ’l-vedûd*, 1/6; Sindî, *Hâşiyetü ’s-Sindî ’alâ sahihi ’l-Buhârî*, 1/191, 3/981.

⁷⁹⁰ Sindî, *Hâşiyetü ’s-Sindî ’alâ müsnedi ’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/341.

⁷⁹¹ Sindî, *Hâşiyetü ’s-Sindî ’alâ sahihi ’l-Buhârî*, 1/191, 3/902-904.

⁷⁹² Sindî, *Hâşiyetü ’s-Sindî ’alâ müsnedi ’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/341.

“Bazı kimselere neler oluyor da Yüce Allah’ın kitabında yer almayan şartları öne sürüyorlar. Her kim ki Allah’ın kitabında yer almayan şartları öne sürerse isterse yüz defa şart koşmuş olsun, bundan dolayı onun bir hakkı bulunmaz.”⁷⁹³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: “Hadisin zahirinden de anlaşıldığı üzere bir kişi herhangi bir durumda Allah’ın kitabında yer almayan bir şartı öne sürerse bu elbette geçersizdir. Öyleyse bütün şartlar ya sarâhaten ya da zımnen Allah’ın kitabında yer alır. Allah’ın kitabına muhalif olan bütün şartlar ise batıl ve geçersizdir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de: “Ey İmân edenler Allah’a itaat edin, Allah’ın Rasûlü’ne (s.a.s.) itaat edin”⁷⁹⁴ buyurulmaktadır” diyerek ilgili âyeti delil olarak getirmiştir.⁷⁹⁵

Örnek 2:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ " أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ، يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا، مَا تَقُولُ ذَلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ ". قَالُوا لَا يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ شَيْئًا. قَالَ " فَذَلِكَ مِثْلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُو اللَّهُ بِهَا الْخَطَايَا "

Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.): “Sizden herhangi birinizin kapısında bir nehir akarsa, kişi o nehirde günde beş defa yıkansa üzerinde kirden bir eser kalır mı? diye sordu. Sahâbe: “Hayır onun üzerinde kirden herhangi bir şey kalmaz” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.): “Beş vakit namazın misali de böyledir, Yüce Allah bunlarla günahları siler,” buyurdu.⁷⁹⁶

Sindî; bu hadis için: “Âlimler bununla küçük günahların murâd olduğunu söylemişler” açıklamasını yaptıktan sonra kendisi de konu hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur. O’da bu görüşü tercih etmiş ve kendi tercihi için de Kur’ân-ı Kerîm’den: كَلَّا بَلْ “Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır”⁷⁹⁷ âyetini delil olarak getirmiştir.⁷⁹⁸

Örnek 3:

⁷⁹³ Buhârî, “Salât”, 70.

⁷⁹⁴ en-Nîsa 4/59.

⁷⁹⁵ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî, 108-109.

⁷⁹⁶ Buhârî, “Mevakîtü’s-Salât”, 6.

⁷⁹⁷ el-Mutaffîfin 86/14.

⁷⁹⁸ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî, 1/122.

Cibril hadisi olarak bilinen hadiste Cebrâil Rasûlullah'a (s.a.s.) gelerek çeşitli sorular sormuştu. Bu sorulardan bir tanesi de ihsan nedir? şeklindeydi.⁷⁹⁹ Sindî bu hadisi açıklarken şöyle der: “*Cebrâil (a.s.) ya ibadetlerde olan ihsanı ya da Yüce Allah'ın kitabında insanları teşvik ettiği ihsandan sormuştur. Allah'ın insanları teşvik ettiği ihsan şu âyettir. (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ*

الْمُحْسِنِينَ)⁸⁰⁰ “Hiç şüphesiz ki Allah iyilik edenleri, Muhsinleri sever.”⁸⁰¹

Örnek 4:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَجُلًا، سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تُطْعِمُ الطَّعَامَ
وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ

Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Bir adam Rasûlullah'a (s.a.s.) İslam'da hangi amel daha hayırlıdır? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.s.): “*Yemek yedirmen, tanıdığın tanımadığın kimseler selam vermendir*”, buyurdu.⁸⁰²

Sindî; bu hadisi açıklarken, hadis metninde yer alan (تُطْعِمُ) fiilinin muzâri bir fiil olup mastar manasında olduğunu ve bunun bir benzerinin Kur'ân-ı Kerîm'deki (وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ) onun varlığının delillerinden birisi de sizlere korku ve ümit vermek üzere şimşegi göstermesidir,⁸⁰³ âyetinde olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁴

Örnek 5:

وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ ، أَنْتَ الْحَقُّ، وَقَوْلُكَ الْحَقُّ، وَوَعْدُكَ حَقٌّ، وَالْجَنَّةُ حَقٌّ،
وَالنَّارُ حَقٌّ

“*Hamd yalnızca sanadır. Sen göklerin, yerin ve onlarda bulunanların Rabbisin. Sen Hak'sın, senin vaadin haktır, senin sözün haktır, sana kavuşmak haktır, cennet haktır, cehennem de haktır.*”⁸⁰⁵

⁷⁹⁹ Müslim, “İmân”, 1.

⁸⁰⁰ el-Bakara 2/195.

⁸⁰¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/84-85.

⁸⁰² Müslim, “İmân”, 14.

⁸⁰³ er-Rûm 30/24.

⁸⁰⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 106.

⁸⁰⁵ Müslim, “Salâtü'l-Musâfirin”, 26.

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin bu kısmı için şu açıklamalara yer vermiştir: (وَوَعْدُكَ الْحَقُّ ، وَقَوْلُكَ الْحَقُّ) “*Senin vaadin haktır, senin sözlerin haktır.*” Bu, herhangi bir noksanlığı bertaraf etmek için değil, bu bütün kâinattaki hükmün sadece Yüce Allah’a ait olduğunu izhar etmek için gelmiştir. Bu konuda herhangi bir münazaa bulunmamaktadır. Bu sözlerin yegâne mercii Hakk Teâlâ’nın varlığının doğruluğudur. Bunu; mümin, kâfir her kişi kabul eder. Bu konu da Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmuştur. (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ)⁸⁰⁶ Eğer sen onlara “gökleri ve yeri kim yarattı” diye soracak olursan, onlar “elbette Allah’tır”, diye cevap verirler.⁸⁰⁷ Sindî; burada hadisi açıklarken Lokmân sûresinden ilgili âyeti delil olarak getirmek suretiyle açıklama yoluna gitmiştir.

Örnek 6:

مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكْثُرًا، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا فَلْيَسْتَقِلَّ، أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Her kim malını arttırıp çoğaltmak için insanlardan mal isteyip dilencilik yaparsa, o kişi cehennemin tutuşmuş ateş parçalarını istemiştir. Bundan sonra ister dilenmeyi azaltsın ister çoğaltsın.”⁸⁰⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metnindeki (فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ) “bundan sonra dilenmeyi ister azaltsın ister çoğaltsın” kısmı hakkında şu açıklamalara yer vermiştir: Bu, muhatapları uyarmak için gelen bir açıklamadır. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan (وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ) “De ki: Hakk Rabbinizden gelendir. Artık bundan sonra dileyen îmân etsin dileyen de inkâr etsin”⁸⁰⁹ gibidir.⁸¹⁰ Sindî birçok yerde de geçtiği üzere burada da bu hadisi tahlil ederken aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm’den delil getirmek suretiyle açıklama yoluna gitmiştir.

Örnek 7:

⁸⁰⁶ Lokmân 31/25

⁸⁰⁷ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ’alâ sahihi Müslim*, 276.

⁸⁰⁸ Müslim, “Zekât”, 35.

⁸⁰⁹ el-Kehf 18/29.

⁸¹⁰ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ’alâ sahihi Müslim*, 339.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ فُرِضَتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً أُسْرِي بِهِ الصَّلَاةُ خَمْسِينَ ثُمَّ نَقِصَتْ حَتَّى جُعِلَتْ خَمْسًا ثُمَّ نُودِيَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّهُ لَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَإِنَّ لَكَ بِهَذِهِ الْخُمْسِ خَمْسِينَ .

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) isrâ gecesinde namazlar elli vakit olmak üzere farz kılındı. Daha sonra bunlar azaltılarak beş vakte kadar indirildi. Bundan sonra şöyle seslenildi: Ey Muhammed (s.a.s.) benim yanımda söz değişmez, beş vakit namaz sebebiyle sana elli vakit namazın sevabı verilecek”, buyuruldu.⁸¹¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken (ثُمَّ نَقِصَتْ) “sonra kısaltıldı” kısmı için şu açıklamalara yer vermiştir: “Elli sayısı kendisiyle amel olunmadan önce hüküm esnasında nesh olunmuştur. Buradaki maslahata gelince bu Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) şerefının büyüklüğünü beyan ve izharıdır ki onun Yüce Allah katındaki derecesinin yüceliğini göstermektedir. O’nun duasıyla sayı olarak nesh olsa da sevap bakımından aynı kalmıştır. Böylece her bir namaz için on sevap vardır. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de: (مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا) “Her kim bir iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır”⁸¹² ve sanki bundan maksat (مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ) “Benim yanımda söz, hüküm değişmez ve ben kullarıma asla zulmetmem”,⁸¹³ demektir. Böylece sanki burada nesh olmamış da verilecek sevabın büyüklüğü önemli bir vaad olarak görülmektedir. Artık beş sayısı nesh yoluyla ne fazlaşır ne de noksan bir hale gelir. Zira Buhârî’nin rivâyetinde de geçtiği üzere Hz. Mûsâ (a.s.) Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) beş vaktinde azaltılması için tekrar git ve dua et demesine rağmen Allah Rasûlü (s.a.s.) ben bundan daha fazlası için hayâ ederim demesi de bunu göstermektedir.⁸¹⁴

4.1.2. Hadis Kaynakları

Sindî; hâşiyelerinde hadislerin sıhhat derecesi, senedi, senedde ye alan râviler, hadislerde yer alan kelime ve kavramların tahlili, garîb kelimeler, cümlelerin i’râbı vb. konularda açıklamalarda bulunmuştur. Bunun için ilgili konularda bilgi veren hadis eserlerine müracaat etmiştir. Bu eserlerin başında ise şunlar yer almaktadır:

⁸¹¹ Tirmizî, “Salât”, 47.

⁸¹² el-En’âm 6/160.

⁸¹³ Kaf 50/29.

⁸¹⁴ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî, 1/227-228.

1. Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîhu 'l-Buhârî'si*,⁸¹⁵
2. Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîhu Müslim'i*,⁸¹⁶
3. Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi 'u's-sahîh'i*,⁸¹⁷
4. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned'i*,⁸¹⁸
5. Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihü 'l-kebîr'i*,⁸¹⁹
6. Ebûbekir b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef'i*,⁸²⁰
7. Ebûbekir Muhammed b. İshâk en-Nisâbü'rî'nin (ö. 311/924) *es-Sahîh'i*,⁸²¹
8. Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen'i*⁸²²
9. Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066), *es-Sünenü 'l-Kübrâ'sı*,⁸²³
10. Ebûbekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148): *Ârizatü 'l-ahvezî fî şerhi 't-Tirmizî'si*,⁸²⁴
11. İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210): *en-Nihaye fî garîbi 'l-hadis ve 'l-eser'i*,⁸²⁵
12. Nûrüddîn el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid'i*,⁸²⁶
13. Ebu'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *İkametü 'd-dela'il 'alâ mârifeti 'l-evaile'i*,⁸²⁷
14. İbn Hacer'in (ö. 852/1449): *Fethü 'l-bâri bi şerhî Sahîhu 'l-Buhârî'si*,⁸²⁸
15. Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebûbekir b. Muhammed el-Hudeyrî es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505): *Zehrü 'r-rüba 'ale 'l-mücteba'sı*,⁸²⁹
16. Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505): *Mirkâtü 's-suûd ilâ süneni Ebî Dâvûd'u*,⁸³⁰
17. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdüs 'sârî'si*,⁸³¹

⁸¹⁵ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/250.

⁸¹⁶ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/250-255; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 1/340-357.

⁸¹⁷ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 3/238; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/246.

⁸¹⁸ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/266; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 3/136, 159.

⁸¹⁹ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/267.

⁸²⁰ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/267; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 1/555.

⁸²¹ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/268; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 1/428.

⁸²² Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/268.

⁸²³ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/267; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 2/32.

⁸²⁴ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/129; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 1/428.

⁸²⁵ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 3/163.

⁸²⁶ Sindî, *Fethü 'l-vedûd*, 1/23.

⁸²⁷ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/268.

⁸²⁸ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/145.

⁸²⁹ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/160.

⁸³⁰ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/145; Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 3/130.

⁸³¹ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ sahîhi 'l-Buhârî*, 3/133, 146.

18. Muttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî Süneni'l-ekvâl ve'l-efâl'idir*.⁸³²

4.1.3. Sarf, Nahiv, Lügat ve Belâgat Kaynakları

Sarf, nahiv, lügat ve belâgatle ilgili eserler Sindî'nin hâşiyelerinde atıfta bulunduğu en önemli kaynakları arasında yer almıştır. Hadis metinlerindeki kelimelerin yapısı, mücerred ve mezîd olma keyfiyetleri, kipsel durumları, kelimelerde bulunan kalb, idğam, hazf, i'lâl, imâle vb. durumlar hakkında açıklamalarda bulunurken kelime ve kavramların yapısıyla beraber anlamlarını da inceleyen sarf ve lügat ilminden istifade etmiştir.

Cümlelerin gramer yapısı, tümcenin öğeleri, kelime ve kavramların manaları, cümle içindeki kullanım durumları, metinlerde murâd olunan mananın tam manasıyla anlaşılması gibi konularda ise bu durumları inceleyen nahiv ilmine başvurmuştur. Yine edatların kullanım durumları, bu kullanıma bağlı olarak elde ettikleri manalar ve bu manaların cümleye, metne olan etkisinden bahsederken de aynı şekilde ilgili konuları ele alan nahiv ilminden istifade etmiştir. Cümlelerin beyan gücü, tümcelerdeki edebî sanatlar, dilin kullanım özelliği, edebi yönü ve bütün bunların muhatap üzerindeki etkilerini konu edinen belâgat ilmine de aynı şekilde başvurmuştur.

Sindî'nin ilgili konularda başvuru kaynaklarının başında ise sarf, nahiv, lügat ve belâgat alanında kaleme alınmış klasik eserler yer almıştır. Kelime ve kavramların manaları, bu manaların zaman içindeki değişimleri, yüklendikleri yeni yeni anlamalar gibi konularda özellikle Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sıhhâh*⁸³³ adlı eserine sık sık başvurmuştur.

Sindî; kelime ve kavramların yapısı, bunların cümle içindeki konumları, cümlelerin edebî gücü, barındırdıkları edebî sanatları açıklarken istifade ettiği kaynakları genellikle açıklamamıştır. Bu ve benzeri konularda istifade ettiği eserlerin isimlerini zikretmeksizin atıfta bulunmuştur. “Ehlü'l-lügâ” (dil/lügat âlimlerine göre), “Basriyyûn” (Basra ekoluna mensup lügat âlimlerine göre), “Kûfiyyûn” (Kûfe ekoluna mensup lügat âlimlerine göre),⁸³⁴ “İrâkiyyûn” (Irak ekoluna mensup dil âlimlerine göre), “Nahviyyûn”⁸³⁵ (nahiv âlimlerine göre) vb. genel ifadeler kullanmakla yetinmiştir.

Örnek 1:

ثُمَّ قُلْتُ هَلْ أَنَّى الرَّحِيلُ قَالَ فَارْتَحَلْنَا وَالْقَوْمُ يَطْلُبُونَا فَلَمْ يُدْرِكْنَا أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ

⁸³² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/266.

⁸³³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 3/163.

⁸³⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 2/248.

⁸³⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/220.

“Sonra ben: Yola devam etme zamanı geldi mi? dedim. Dedi ki: “Evet”. Böylece insanlar bizi ararken yola devam ettik. Sürâka b. Mâlik dışında hiç kimse bize ulaşamadı.”⁸³⁶

Sindî, hadis metninin bu kısmında yer alan (أَيُّ) fiilinin sülâsî, nakıs bir fiil olduğunu sarf ilminin gereği olarak nakıs fiillerin sonunda bulunan “vav” ve “ye” harflerinin kendilerinden bir önceki harfin harekelerinin fetha olması halinde bu harflerin elife dönüştüğünü, bu kuralın bir gereği olarak son harfinin aslı itibarıyla “ye” olduğu ve bir önceki harfin harekesinin de fetha olması hasebiyle elife dönüştüğünü ve (رَمَى) fiilinin de yapı itibarıyla böyle olduğunu açıklamıştır. Daha sonra el-Hadîd sûresi 16. âyetinde yer alan (يَأْنِ) fiilinin hadiste geçen (أَيُّ) fiilinin muzâri formu olduğunu açıklamıştır.⁸³⁷ Aynı hadis metninde yer alan (يَطْلُبُونَا) fiilinin sonunda bulunan (ن) “nun” harfinin okuyuşta kolaylık olması (tahfif) için yazılmadığını bu durumda Arap dil geleneğinde çok yaygın olduğunu ama bu harfin yazılma durumunun da olduğunu beyan etmiştir. Bu fiilin yazılış ve okunuşunun benzerinin Zümer sûresi 64. âyetindeki (قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ تُدْرِكُونَ) fiilin yazılma şeklinde olacağını açıklamıştır.⁸³⁸ Sindî; burada sözcüklerin yapısı hakkında açıklamalarda bulunurken âdeti olduğu üzere başvurduğu kaynağı genellikle açıklamaz sadece istişhadda bulunmak üzere Kur’ân-ı Kerîm’den âyetleri delil olarak getirmekle iktifa etmiştir.

Örnek 2:

إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً فَلْيُؤْمَرُوا أَحَدُهُمْ، وَأَحَقُّهُمْ بِالْإِمَامَةِ أَقْرَبُهُمْ

Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Namaz kılacak kimselerin sayısı üç olunca birisi onlara imam olsun. İmamlığa en layık olan kişi ise içlerinde okuması en iyi olan kişidir.”⁸³⁹

Sindî bu hadisi açıklarken şu açıklamalarda bulunmaktadır: Burada sayının üç ile takyit edilmesi genel olarak sefere üç kişiyle çıkıldığı için tercih edilmiş olabilir, sadece iki kişinin sefere çıkması nadiren yapılan seyahatlerdendir. Zira hadiste: الرَّكْبُ شَيْطَانٌ وَالرَّكْبَانِ

شَيْطَانَانِ وَالثَّلَاثَةُ رَكْبٌ “Bir yolcu bir şeytan, iki yolcu iki şeytan sayılır. Üç yolcu bir kafiye”⁸⁴⁰

⁸³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/181.

⁸³⁷ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/44.

⁸³⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/44-445.

⁸³⁹ Müslim, “Mesâcid”, 253.

⁸⁴⁰ Müslim, “Cihâd”, 4.

şeklinde kayıt bulunmaktadır.⁸⁴¹ Sindî; burada ancak üç kişinin kabile olarak kabul edilebileceğini ve hadiste de rakam olarak üç sayısının tercih edildiğini, bu durumu delillendirmek için bir diğer hadisi delil olarak getirmek suretiyle açıklamıştır.

Örnek 3:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا تُرَى إِلَّا الْحَجَّ فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ طُفْنَا بِالْبَيْتِ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقِ الْهُدَى أَنْ يَحِلَّ فَحَلَّ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقِ الْهُدَى وَنِسَاؤُهُ لَمْ يَسْقَنْ فَأَحْلَلْنَ . قَالَتْ عَائِشَةُ فَحِضْتُ فَلَمْ أَطْفِ بِالْبَيْتِ فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَرْجِعُ النَّاسُ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ وَأَرْجِعُ أَنَا بِحَجَّةٍ . قَالَ (أَوْ مَا كُنْتَ طُفْتِ لِيَايَ قَدِمْنَا مَكَّةَ) . قُلْتُ لَا . قَالَ (فَادْهَبِي مَعَ أَخِيكَ إِلَى التَّنْعِيمِ فَأَهْلِي بِعُمْرَةٍ ثُمَّ مَوْعِدُكَ مَكَانُ كَذَا وَكَذَا) .

Âişe'den (r.an.) rivâyet edilmiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) ile beraber hac ibadetini ifâ etmek üzere Medine'den yola koyulduk. Mekke'ye geldiğimiz zaman Beytullah'ı ziyaret ettik. Allah Rasûlü (s.a.s.) kurbanlık getirmemiş olanların ihramdan çıkmalarını emretti. Kurbanlık göndermemiş olanlar ihramdan çıktılar. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) hanımları da kurban göndermemişlerdi onlarda ihramdan çıktılar.*” Âişe (r.an.) dedi ki: *Ben hayızlı olduğum için Beytullah'ı tavaf etmemiştim. Mina'dan dönüldüğü gece ben Allah Rasûlü'ne (s.a.s.): “Ey Allah'ın Elçisi! Herkes Hac ve Umre yapmış olduğu halde geriye dönerken oysa ben sadece hac yaptım”, dedim. Allah Rasûlü (s.a.s.): “Mekke'ye geldiğimiz ilk gece tavaf yapmamış mıydın?” dedi. Ben de: Hayır! dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.): “Öyleyse kardeşinle beraber Ten'im'e git, orada umre yapmak için ihrama gir (sonra umre yap ve yanımıza öyle gel)”, buyurdu.*⁸⁴²

Sindî; bu hadisi tahlil ederken (وَلَا تُرَى) kelimesi için: “Nun” harfinin dammesi ya da fethası ile okunur ama fetha üzere okunması daha yaygındır. Hadis metninde yer alan (طُفْنَا) cümlesi ise mahallen mansûb olmak üzere hal'dır. Yine (لَمَّا) şart edatı olup cevabı ise Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Âişe'ye (r.an.) verdiği emirdir,” şeklinde açıklamıştır.⁸⁴³

⁸⁴¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*, 253.

⁸⁴² Nesâî, “Menâsiku'l-Hacc”, 77.

⁸⁴³ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 5/195-196.

4.1.4. Fıkıh Kaynakları

Sindî, temel hadis kaynakları için kaleme aldığı hâşiyelerde fikhî konulara muhtevi hadisleri tahlile tabi tutarken zaman zaman fikhî açıklamalara da yer vermiştir. Bu açıklamalar sırasında mezheplerin varsa farklı görüşleri bunlara değinmeyi de ihmal etmemiştir. Burada görüşün ait olduğu mezhebi zaman zaman açıklamış ve o görüş üzerinden yorumlar yaparak kıyaslamalarda bulunmuştur.

Sindî, fikhî konular için birçok esere başvurmuş, birkaç tanesi şöyledir:

1. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457), Burhânüddîn el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fikhî için yazdığı *el-Hidâye* adlı eseri için kaleme aldığı ve daha çok hadis değerlendirmeleri, hükümleri istidlal etme yöntemi bakımından dikkat çeken şerhi olan *Fethü'l-kadîr*'i,⁸⁴⁴

2. Muttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567), *Kenzü'l-ummâl fî Süneni'l-akvâl ve'l-efâl*'i,⁸⁴⁵ (Süyûtî'nin *Cem'ü'l-cevam*'i, *el-Câmi'u's-Sağîr* ve *Ziyâdetü'l-Câm*'i, adlı eserlerini esas alarak hazırladığı kitap.)

3. Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*'i (Şâfiî mezhebinin temel kaynaklarından birisi.)

4. Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb* adlı şerhi.⁸⁴⁶

Örnek 1:

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

“Namazda Fâtiha sûresini okumayan kimsenin namazı geçerli değildir.”⁸⁴⁷

Sindî; hadisi tahlil ederken: Bu hadisten anlaşılacağı üzere Fâtiha sûresi okunmadan eda edilen namaz makbul değildir. Muhakkik İbnü'l-Hümâm ve birçok kişi bu hadis için: “Fâtiha sûresi namazın kemali için gereklidir, yani Fâtiha sûresi okunmazsa da namaz yine de kabul olur fakat kemal olma noktasına ulaşmaz şeklinde yapılan te'vîl ise geçerli değildir. Fakat imama uyularak eda edilen namazda imamın kıraati cemaatin kıraatidir şeklindeki yoruma gelince bu makbul bir yorumdur.”⁸⁴⁸

Örnek 2:

⁸⁴⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 162.

⁸⁴⁵ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/266.

⁸⁴⁶ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 4/33.

⁸⁴⁷ Tirmizî, “Salât,” 11.

⁸⁴⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/260-261.

عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ فَرَمِيَ رَجُلٌ بِسَهْمٍ، فَتَزَفَهُ الدَّمُ فَرَكَعَ
وَسَجَدَ، وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ وَقَالَ الْحَسَنُ مَا زَالَ الْمُسْلِمُونَ يُصَلُّونَ فِي جِرَاحِهِمْ

Câbir'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü (s.a.s.) Zâtü'r-Rikâ' gazvesindeyken savaşıclardan biri okla vuruldu. Yarasından çokça kan akmasına rağmen bu halde namazlarını kılıp rükû' ve secde etti. Hasan-i Basrî dedi ki: Müslümanlar yaralı oldukları halde bu yaralarıyla namaz kılmaya devam etmişlerdir.”⁸⁴⁹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “Müslümanlar yaraları içinde namaz kılmaya devam etmişler” kısmı için şu açıklamalarda bulunmuştur: “Burada akan kanın abdesti bozmadığına dair bir delil olmadığı gibi akan kanın abdesti bozacağına dair de bir delil bulunmamaktadır. Mazeret halinde ise böyle bir durumda namazın eda edebileceği Hanefî mezhebinin de onay verdiği bir durumdur.”⁸⁵⁰

Örnek 3:

عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، قَالَ سَأَلْتُ عَائِدَ بْنَ عَمْرِو . رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ . وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ هَلْ يُنْقَضُ الْوُتْرُ قَالَ إِذَا أُوتِرْتَ مِنْ أَوَّلِهِ، فَلَا تُوتِرُ مِنْ آخِرِهِ.

Ebû Cemre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) ağaç altında biat eden ashâbından olan 'Âiz b. 'Amr'dan vitir namazı kısaltılır mı? diye sordum. O'da: Vitir namazını gecenin ilk kısmında kıalarsan gecenin son kısmında vitir kılma”, diye cevap verdi.⁸⁵¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “vitir namazını gecenin ilk kısmında kılmanız son kısmında kılmanıza gerek yoktur” kısmını: “Şâfiî mezhebinde esas olan görüş budur. Bu aynı zamanda Mâlikî'nin de görüşü olup cumhûr bu görüş üzeredir,” şeklinde açıklamıştır.⁸⁵²

Örnek 4:

فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " إِنَّ لِهَذِهِ الْبَهَائِمِ أَوَابِدَ كَأَوَابِدِ الْوَحْشِ، فَمَا نَدَّ عَلَيْكُمْ فَاصْنَعُوا بِهِ هَكَذَا
" . قَالَ وَقَالَ جَدِّي إِنَّا لَنَرْجُو . أَوْ نَخَافُ . أَنَّ نَلْقَى الْعَدُوَّ عَدَاً، وَلَيْسَ مَعَنَا مُدَى، أَفَنَذْبِخُ بِالْقَصَبِ فَقَالَ " مَا
أَهْرَ الدَّمُ وَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ فُكُلٌ، لَيْسَ السِّنُّ وَالظُّفْرُ، وَسَأُخْبِرُكُمْ عَنْهُ، أَمَّا السِّنُّ عَظْمٌ وَأَمَّا الظُّفْرُ فَمُدَى الْحَبْشَةِ

⁸⁴⁹ Buhârî, “Vudû”, 34.

⁸⁵⁰ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 1/53-54.

⁸⁵¹ Buhârî, “Meğâzî”, 35.

⁸⁵² Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 3/837-838.

Allah Rasûlû (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Şu vahşi hayvanlar gibi av hayvanlarının içinde kaçak olanlar vardır. Onlardan birisi elinizden kaçarsa ona da böyle (avlamak suretiyle) muamelede bulunun”, dedi. ‘Ubâde dedi ki: Dedem şöyle dedi: (Ey Allah’ın Rasûlû) Düşmanla karşılaşmayı umuyoruz ya da onlarla karşılaşmaktan korkuyoruz. Yanımızda bıçak yoksa hayvanları şu kamışlarla kesebilir miyiz? Allah Rasûlû (s.a.s.) şöyle dedi: Kanı bolca akıtan her şey ile kesilir ve Allah’ın adı anılarak kesilmişse ondan da ye. Sadece diş ve tırnaklarla kesilmez. Sizlere şimdi bunun sebebini açıklayacağım. Diş, bu bir kemiktir ve kesme işlemini gerçekleştiremez Tırnaklar ise Habeşlilerin bıçaklarıdır.”⁸⁵³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken Kur’ân-ı Kerim’den; (وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ)

“üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanların etlerini yemeyiniz,”⁸⁵⁴ âyetini delil olarak getirdikten sonra şu açıklamalara yer vermiştir: “Şayet hayvan şer’î usullere göre kesilmeyip murdar olmuşsa ya da Allah’tan başkasının adına kesilmişse o zaman onun eti yenmez. Ancak kesim esnasında “besmele” kasten terkedilmişse ya da unutulmuşsa Şâfi mezhebine göre eti yenir, helaldir.”⁸⁵⁵

4.1.5. Kelâm Kaynakları

Sindî; kelâm konularını barındıran hadis metinlerini tahlil ederken ilgili mevzular hakkındaki eserlere ve konu hakkında görüş beyan eden âlimlerin görüşlerine başvurmuştur. Mezheplerin klasiği haline gelen eserlere öncelik tanısa da konu hakkında görüş beyan eden, kaleme oynatan, açıklama yapan âlimlere ve eserlerine müracaat etmiştir.

Örnek 1:

وَهُوَ قَوْلٌ وَفِعْلٌ، وَيَزِيدُ وَيَنْقُصُ

“Îmân dil ile ikrar etmek ve azalarla amel etmektir. Îmân artar ve eksilir.”⁸⁵⁶

Sindî; Buhârî’nin bu ifadesini tahlil ederken şu açıklamalara yer vermiştir: “Îmânın “dil ile ikrar ve azalar ile amel” şeklinde olması îmânın yalnızca bunlardan müteşekkil olduğu anlamına gelmez, bunlar îmânın vasıfları arasında yer alırlar. Selef bunu böyle ifade etmiyordu, onlar bunların her birisini îmânın birer cüzü olarak kabul ediyorlardı. Îmânın artması ve eksilmesi meselesine gelince de bu şer’î bir tanımlama olup îmânın harici şeylerle vasıflanmasından çok daha genel bir tanımdır. Selef itikâd konusunda vârid olan naslara

⁸⁵³ Buhârî, “Zebâih ve’s-Sayd”, 15.

⁸⁵⁴ el-En’âm 6/121.

⁸⁵⁵ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî, 3/1137-1138.

⁸⁵⁶ Buhârî, “Îmân”, 1.

itibar ediyordu. Bunun dışında söylenen sözlere ve yapılan yorumlara pek itibar etmiyordu.”⁸⁵⁷

Örnek 2:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ . صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . يَوْمًا بَارِئًا لِلنَّاسِ . فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ

اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ قَالَ " أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَلِقَائِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ "

Cibril hadisi olarak bilinen ve Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet edilen hadis metninde: “Cebrâil, Allah Rasûlü (s.a.s.) bir yerde otururken ona geldi ve Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.s.): İmân nedir? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.s.) ona şöyle cevap verdi: “İmân; senin Allah’a, meleklerine, gönderdiği kitaplara, peygamberlerine, Allah’a kavuşmaya ve yeniden dirilişe inanmandır.”⁸⁵⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan (وَلِقَائِهِ) bizim de “Allah’a kavuşmaya yani ölüme inanmandır” diye tercüme ettiğimiz kısım için şu açıklamalara yer vermiştir: “Deniliyor ki bu Allah’a kavuşmak yani ölümdür. Ben de derim ki: Ölüm her bir varlığın durumuna göre meydana gelen tabi bir hâl olup, tattığı ve gözü önünde meydana gelen bir durum olduğu için ölüm hakikati hiç kimsenin inkâr edemeyeceği, itiraz etmeyeceği bir durumdur. Buradan gaye kâinatın ölümü, yani kıyamettir.”⁸⁵⁹

Örnek 3:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمْرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا

لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ. فَيَعْضِبُ حَتَّى يُعْرِفَ الْعَضْبُ فِي وَجْهِهِ ثُمَّ يَقُولُ " إِنَّ أَتَقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا . "

Âişe’den (r.an.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) sahâbeye bir şeyler emredeceği zaman onların gücünün yeteceği kadarı ile onlara emrederdi. Sahâbe: “Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.s.) biz senin gibi değiliz, zira Yüce Allah senin geçmiş ve gelecek olan her şeyini affetti”, derlerdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) öfkelenir ve bu hali yüzüne de

⁸⁵⁷ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî, 1/12.

⁸⁵⁸ Müslim, “İmân”, 9.

⁸⁵⁹ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim, 86-87.

yansırdı. Sonra şöyle derdi: “Aranızda en takvalı olanınız ve Yüce Allah’ı en iyi bileniniz benim.”⁸⁶⁰

Sindî; bu hadisi tahlile tabi tutarken şu açıklamaları yapmıştır: “Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) “Yüce Allah’ı en iyi bileniniz benim” bu kişinin îmânı Allah hakkındaki mârifeti kadardır. O zaman da kişinin mârifeti kadar îmânının artması ya da eksilmesi demektir. Mârifet îmândan bir cüz olmadığına göre îmân nasıl olurda onunla artar ya da eksilir. Zira az önce de geçtiği üzere îmân dil ile ikrar ve azalar ile amel etmekten ibarettir. Mârifet bunların arasında yer almadığına göre nasıl olurda onunla artar ya da azalır. O zaman şöyle denir: Mârifetullah kalbin amelleri arasında yer almaktadır. Filler kaynakları itibarıyla sınırlandırılmaz, bunlar bir bütündür. Kur’ân-ı Kerîm’de (وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ فُلُوْبُكُمْ), “Ama kalplerinizin kazandıklarından dolayı sizi sorumlu tutar”⁸⁶¹ âyeti de bu hakikati ortaya koymuştur.”⁸⁶²

4.2. HADİSLER HAKKINDA YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

Sindî hadis hâşiyelerinde hadisler üzerinden iki ana ilmi ameliye gerçekleştirmiştir. Birinci ameliyede hadisin sıhhati, senedi ve senedinde yer alan râviler hakkında yapmış olduğu açıklamalar yer almıştır. Bu ilmi ameliyede daha çok hadisin sıhhati hakkında bilgiler sunmuş, hadisin senedi hakkındaki bilgilere yer vermekle beraber hadisin senedinde yer alan râvileri yer yer tanıtmış, hadisin kategorik yapısı hakkında da açıklamalar yapmıştır. Konu hakkında daha önce yapılan değerlendirmeler, açıklamalar ve konu hakkında kaleme alınmış eserlere başvurmuştur. Bu eserlerdeki açıklamaları değerlendirmeye tabi tutmuş, bazen bu açıklamaları tenkit ederken bazen de bu açıklamaları tekit etmiş, onlara kuvvet kazandıracak görüşler ortaya koymuştur. Böylece kendisi de hadisler hakkındaki görüşlerini beyan etmiştir.

İkinci ameliye ise hadisin muhtevi olduğu konu hakkındaki değerlendirmeleri olmuştur. Sindî, burada hadis metnini oluşturan kelime, kavram ve sözcüklerin yapısı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Kelime ve kavramların metin içinde kazandıkları manalar, kullanım şekilleri, garîb kelimelerin manaları, edatlar, edatların yapısı ve kullanım özellikleri hakkında da aynı şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Bunun yanında kelime ve kavramların meydana getirdiği cümleler, cümlelerin yapısı, i’rab durumları, inşâî ve ihbârî olma durumları, istifham durumları hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Konu hakkında varsa ihtilaflar bunlara değinmiş, ihtilafları ortadan kaldırmak için görüşler serdetmiştir.

⁸⁶⁰ Buhârî, “İmân”, 13.

⁸⁶¹ el-Bakara 2/225.

⁸⁶² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/15.

4.2.1. Hâşiyelerindeki Sıhhat Değerlendirmeleri

Hadislerin sıhhati hakkında bilgiler vermek Sindî'nin hadis hâşiyelerinde çok sık görülen durumlar arasında yer almaktadır. Sindî hadisin sıhhati hakkında verilen hükümler varsa genellikle bu hükümleri ve bu hükmün geçtiği eser ve eser sahibi hakkında tanıtıcı bilgiler vermektedir. Aynı metin hakkında farklı değerlendirmeler varsa bunlara da yer vermekte ve bu malumatlar hakkında da değerlendirmelerde bulunmakta, yorumlar yapmaktadır.

Örnek 1:

İbn Abbâs'tan (r.a.) yapılan rivâyete göre eşi hayızlı olduğu halde onunla cinsi münasebette bulunan kişi hakkında Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: *“Bir ya da yarım dinarı sadaka olarak versin.”*⁸⁶³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin muztarib bir hadis olduğunu, bundan mütevellit Nevevî'nin bu hadisin ittifakla zayıf bir hadis olarak kabul edildiğini açıkladıktan sonra kendisi de bu hadisi zayıf bir hadis olarak kabul etmiştir. Bundan dolayı pek çok âlimin böyle bir durum için tövbe ve istiğfar edilmesi gerektiğini ve bununda yeterli olduğunu, bunun dışında da herhangi bir şey ya da kefarete gerekmediğini kabul ettiklerini şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁶⁴

Örnek 2:

Allah Rasûlü (s.a.s.): *“Böyle yapmak sana yeterlidir”, dedi. Rasûlullah (s.a.s.) eliyle yere vurdu, daha sonra üfürdü ve onunla yüzünü, iki elini mesh etti. Seleme ise bu mesh etme işi dirseklere kadar mı yoksa bileklere kadar mı çok iyi hatırlamıyorum” dedi.*⁸⁶⁵

Sindî; bu hadisi açıklarken hadisin sıhhati hakkında da bilgilere yer vermiş ve *“bu hadis birçok hadis hafızının da belirttiği üzere sahih bir hadistir,”* diyerek hadisin sahih bir hadis olduğunu beyan etmiştir.⁸⁶⁶

Örnek 3:

Ebübekir'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: Allah'ın Rasûlü'ne (s.a.s.) şöyle sordum: *“Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.s.) insanların ameli daha önce takdir edildi mi yoksa yeni bir olay mı?”* Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle cevap verdi: *İnsanların ameli takdir edilene uygun işlerdir. Ben*

⁸⁶³ Süleymân b. el-Eşas b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), Tahâret”, 106.

⁸⁶⁴ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 1/168.

⁸⁶⁵ Buhârî, “Tahâret”, 124.

⁸⁶⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/85.

tekrar: Öyleyse insanların amelleri nasıl olacak” dedim. O’da: “Her kişiye yaratıldığı kadere mutabık amel etme imkânı verilir” dedi.⁸⁶⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: “Bu hadis *Kütübü sittede* yer almamış, hadisi sadece Ahmed b. Hanbel rivâyet etmiştir, bununla birlikte hadisin isnadı mechûl olup metin bakımından sahih bir hadistir” diyerek hadisin sıhhati hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur.⁸⁶⁸

Örnek 4:

Ebû ‘Ubeyde’den (r.a.) rivâyet edilmiştir: Ebûbekir (r.a.) Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) vefatından sonra minbere çıkıp hutbe irad ederek şöyle dedi: “Allah Rasûlü (s.a.s.) geçen sene benim oturduğum bu yerde oturdu ve şöyle dedi: Yüce Allah’tan sıhhat ve afiyet isteyin, zira insana sıhhat ve afiyetten daha değerli bir şey verilmemiştir. Doğruluktan ve iyilikten ayrılmayın. Bu iki haslet sahibi cennettir. Yalandan ve günahattan da sakının bu iki ahlâkî zafiyet sahibi ateştedir.”⁸⁶⁹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin râvilerinden Ebû ‘Ubeyde için: “O, Abdullah b. Mes’ûd’un oğludur. Ebû ‘Ubeyde b. Abdullah b. Mes’ûd ile Hz. Ebûbekir arasında inkıtâ’ olduğu için bu hadiste inkıtâ’ vardır ve hadis Münkâtı’ bir hadistir” şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁸⁷⁰

Örnek 5:

Câbir b. Abdullah’tan rivâyet edilmiştir: Ömer b. el-Hattâb’ın Talha b. ‘Ubeydullah’a: “Sana ne oldu ki Allah Rasûlü (s.a.s.) vefat ettiğinden beri saçın, başın karışmış toz toprak içinde görüyorum, sanki amcanın oğlunun (Ebûbekir) halife olması seni üzmüş gibi görünüyor”, dedi. Talha b. ‘Ubeydullah şu karşılığı verdi: Bu konudan Allah’a sığınırım, içinizde bunu en son yapacak kişi benim, fakat Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) öyle bir sözünü biliyorum ki her kim onu son nefesinde (ölüm anında) söylerse o sözden dolayı ruhu ve bedeni bu esnada rahata kavuşur. İşte bu onun için kıyamet gününde bir nur olur” dedi ama bu sözün hangisi olduğunu Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) sormadım, o da bunu söylemedi, işte bundan dolayı üzgünüm”, dedi. Ömer: “o sözü biliyorum” deyince Talha: “Allah’a hamdolsun o söz hangisidir”, diye sordu. Ömer: “O söz, Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) amcasına vefat esnasında söylemiş olduğu: “Lâ İlâhe İllâllah” sözüdür” deyince Talha: “doğru söyledi” dedi.⁸⁷¹

⁸⁶⁷ Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru’l-İlâhî, 1416/1995), 1/200.

⁸⁶⁸ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/56-60.

⁸⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/218.

⁸⁷⁰ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/63.

⁸⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/319.

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisi İbn Mâce ve Ebû Ya'lâ'nın da rivâyet ettiklerini ve hadisi rivâyet eden râvilerin sika olan kimseler olduğunu açıklamıştır.⁸⁷²

Örnek 6:

Düceyn Ebu'l-Gusn'dan rivâyet edilmiştir. Basrî şöyle dedi: Medine'ye geldim Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) azatlı kölesi Eslem ile karşılaştım ve ona dedim ki: *“Bana Ömer'den (r.a.) bir rivâyette bulun” dedim. Eslem de: “Ona herhangi bir şey eklemekten ya da ondan herhangi bir şeyi eksik söylemekten korkuyorum”, dedi. Biz ne zaman Ömer'e bize Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) bir hadis rivâyet et dediğimizde o, bize şöyle derdi: “Ben ona bir harf eklemekten ya da ondan bir harf eksik söylemekten korkuyorum. Zira Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kim benim adıma yalan söylerse o cehennemdedir.”*⁸⁷³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin metni hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur: *“Müteahhirînden bazı âlimler bu hadis için o hüccettir deseler de aslında bu doğru olan bir değerlendirme değil, metni ise sabittir. Hadisin mütevâtir olduğu şeklindeki değerlendirmeye gelince bu hadisin metni içindir.”*⁸⁷⁴

Sindî; hadis hâşiyelerinde hadisleri tahlile tabi tutarken yer yer hadislerin sıhhati hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Hadisin; sahih, hasen, zayıf, muztarib, garîb, azîz, haberi vâhid, meşhur hadis vb. durumları hakkında da bilgiler sunmuştur. Bunun için konu hakkında daha önce yapılan değerlendirmelere de zaman zaman yer vermiştir. Bu bilgileri tahlile tabi tutmuş, bazen bu bilgilere kendi görüşüne kuvvet kazandırmak için yer vermiş bazen de bu bilgileri tenkit ederek farklı açıklamalarda bulunmak suretiyle hadislerin sıhhati hakkında bilgiler paylaşmıştır. Sindî bu açıklamaları sade ve yalın bir dille açıklamış, özet bir halde sunduğu bilgilerle gereksiz uzatmalardan uzak durmuştur.

4.2.2. Hadislerin Senedi Hakkında Bilgiler Vermesi

Sindî, hâşiyelerinde hadisleri tahlil ederken genellikle hadislerin senedleri hakkında da bilgiler paylaşmıştır. Konu hakkında görüşler ortaya konulmuşsa bu görüşlere de yer vermiştir. Bu görüşleri tahlile tabi tutmuş, bunlar hakkında açıklamalarda bulunmuş, konu hakkında varsa başka bilgiler bunlara da yer vermek suretiyle hadislerin senedleriyle ilgili derli tolu bilgiler sunmuştur.

Örnek 1:

⁸⁷² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/104.

⁸⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/410.

⁸⁷⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/131.

وَعَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ هَذِهِ الْحُشُوشَ مُحْتَضِرَةٌ فَإِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ

الْحَلَاءَ فَلْيُقِلْ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ " .

Zeyd b. Erkam'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Bu tuvalet yerleri (şeytanların ve cinlerin) bulunduğu yerlerdir. Bundan mütevellit sizden biriniz tuvalete gittiği zaman “pislikten ve pislik varlıkların/şeytanların şerrinden Allah’a sığınırım desin.*”⁸⁷⁵

Sindî; bu hadisin diğer muhaddisler tarafından عن قتادة عن القاسم بن عوف عن زيد بن ارقم şeklinde farklı bir isnadla rivâyet edildiğini açıklamıştır. Buhârî'nin bu sened hakkında: “*Katâde'nin hem Nadr b. Enes'ten hem de Kâsım b. 'Afv'dan semâsı vardır*” dediğini Tirmizî'nin de: “*Bu hadis, senedi bakımından “muztarib” bir hadistir*” dediğini nakletmiştir.⁸⁷⁶

Örnek 2:

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ حَاجَةً لَا يَرْفَعُ ثَوْبَهُ حَتَّى يَدْنُو مِنَ الْأَرْضِ

Bize Zübeyr b. Harb'dan rivâyet etti. Bize Vekî' A'meş'ten o da bir adamdan o da İbn Ömer'den şöyle rivâyette bulundu: “*Rasûlullah tuvalet ihtiyacını gidermeyi istediği zaman yere iyice yaklaşıncaya kadar elbiselerini sıyırmazdı.*”⁸⁷⁷

Sindî; hadisin metni hakkında gerekli gördüğü açıklamaları zikrettikten sonra hadisin senedi hakkında da açıklamalarda bulunarak şöyle buyurdu: “*Ebû Dâvûd'un hadis hakkındaki (هو الضعيف) “o zayıf bir râvidir” sözü râvi Abdüsselâm b. Harb hakkında değildir. Çünkü Abdüsselâm b. Harb'ın Sahîhayn'ın sika, güvenilir ve hafız râvilerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Bu söz A'meş'in mübhem bir râvi vasıtasıyla Enes'ten rivâyeti hakkındadır. Zira 'A'meş'in Enes'ten semâsı olmadığı gibi herhangi bir sahâbiden de rivâyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla hüküm bu senedle ilgilidir. Bunun için Tirmizî'de bu hadisin mürsel olduğunu söylemiştir.*”⁸⁷⁸

Örnek 3:

⁸⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 3.

⁸⁷⁶ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/20-21.

⁸⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 14.

⁸⁷⁸ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/46-47.

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى فِي يَدِ رَجُلٍ خَاتَمًا مِنْ
ذَهَبٍ فَقَالَ أَلْقِ ذَا فَأَلْقَاهُ فَتَحْتَمَّ بِخَاتَمٍ مِنْ حَدِيدٍ فَقَالَ ذَا شَرٌّ مِنْهُ فَتَحْتَمَّ بِخَاتَمٍ مِنْ فِضَّةٍ فَسَكَتَ عَنْهُ.

Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) bir adamın elinde (parmaklarında) altından bir yüzük gördü de şöyle buyurdu: “O’nu at”. Adam da onu attı. Sonra demirden bir yüzük taktı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.): “Bu taktığın şey, diğerinden daha kötüdür” buyurdu. Bunun üzerine adam gümüşten bir yüzük taktı. Rasûlullah (s.a.s.) ona herhangi bir şey demedi.*”⁸⁷⁹

Sindî bu senedde yer alan râvilerin durumlarını ve senedin ittisâl ve inkita’ olma durumlarına göre değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Râvilerin tamamı güvenilir/sîkâ kimselerdir. Ammâr b. Ebî Ammâr’ın ise Ömer b. el-Hattâb’dan semâsı yoktur*”, dolayısıyla *hadis mürsel bir hadistir.*”⁸⁸⁰

Örnek 4:

قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى هَدْيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيَنْظُرْ
إِلَى هَدْيِ عَمْرِو بْنِ الْأَسْوَدِ.

Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “*Kim Rasûlullah’ın (s.a.s.) hayatını/yaşama biçimini görüp sevinmek istiyorsa Amr b. Esved’in hayatına baksın.*”⁸⁸¹

Sindî; bu hadisin râviler hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “*Hadisin râvilerinden Ebûbekir, Ebûbekir b. Ebû Meryem’dir. Muhtelit bir râvidir. Bunun dışındaki râvilerin hepsi sîkâ/güvenilir râvilerdir.*”⁸⁸² Böylece Sindî hadis hâşiyelerinde hadislerin senedi hakkında derli, toplu bilgiler sunmuştur.

Sindî’nin hadis hâşiyelerinde gördüğümüz durumlardan birisi de hadislerin senedi hakkında bilgiler vermiş olmasıdır. Sindî, bu değerlendirmeleri yaparken âdeti olduğu üzere sened hakkında daha önce yapılan değerlendirmeler varsa bunlara zaman zaman yer vermiştir. Bu bilgileri bazen herhangi bir tahlile tabi tutmaksızın olduğu gibi verirken bazen de bu değerlendirmeler hakkında yorumlar yapmıştır. Böylece hadisin senedi hakkında derli toplu bilgiler sunularak okuyucunun bütün bunlardan haberdar olması sağlanmıştır.

⁸⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/282.

⁸⁸⁰ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/91.

⁸⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/269.

⁸⁸² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/87.

4.2.3. Râviler Hakkındaki Değerlendirmeleri

Sindî'nin hadis hâşiyelerinde hadis râviler hakkında bilgiler vermesi çok sık görülen durumlar arasında yer almıştır.

Örnek 1:

أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، - وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ - عَنْ عَمْرِو، عَنِ الْمُطَّلِبِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ " صَيْدُ الْبَرِّ لَكُمْ حَلَالٌ مَا لَمْ تَصِيدُوهُ أَوْ يُصَادَ لَكُمْ ".

Câbir'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “(İhramlıyken) kara avını kendiniz avlamadığınız ya da sizler için avlanmadığı sürece (ondan yiyebilirsiniz) zira deniz avı sizler için helal kılınmıştır.”⁸⁸³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: Nesâî'nin hadisin senedinde yer alan ‘Amr için: “O, ‘Amr b. Ebî ‘Amr’dır. İmam Mâlik ondan rivâyette bulunmuş olsa dahi kendisi hadis konusunda kaviyyü’l-hadîs olan birisi değildir” şeklindeki açıklaması için şunları söylemiştir: Bu konu hakkında: Şeyh Veliyyüddîn, Ebû Zur’a ve İbnü’l-İrâkî gibi isimler “Nesâî'nin onun zayıf bir kişi olduğu hakkındaki kanaatine kendisinden önce Yahyâ b. Mâ’in gibi kişilerin görüşlerinden etkilendiği için böyle bir kanaate vararak onun zayıf bir kişi olduğunu kabul etmişler.” Oysa Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur’a, İbn Ebû Hâtim, İbn ‘Adî ve daha birçok isim onun hadiste sika bir kişi olduğunu kabul etmişlerdir. Hadiste Şeyhayn olarak kabul edilen Buhârî ve Müslim kendisinden rivâyette bulunarak Sahîhaynda onun hadislerine yer vermişler. Bütün bunlarda onun güvenilir bir isim olduğunu ortaya koymuştur. Ebû Dâvûd ise onun hakkında susmayı tercih ettiği için ona göre de rivâyetleri hasen veya sahih derecesindedir.⁸⁸⁴ Böylece Sindî, hadisin râvilerinden birisi için görüş ortaya koyan isimleri ve görüşlerine uzun uzun yer verdikten sonra konu hakkındaki kanaatine de yer vermiştir.

Örnek 2:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسْرَهْدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، رَوَايَةً قَالَ إِذَا أَتَيْتُمُ الْعَائِطَ فَلَا تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ بِعَائِطٍ وَلَا بَوْلٍ وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا

⁸⁸³ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 81.

⁸⁸⁴ Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektubâtu'l-Metbu'âtü'l-İslamiyye, 1986), 6/205-206.

Ebû Eyyûb'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “İhtiyaç gidermek üzere helaya gittiğinizde büyük ya da küçük abdesti bozarken kibleye dönmeyiniz. Böyle bir durumda doğu ya da batı yönüne dönünüz.”⁸⁸⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin senedinde yer alan râvilerden Süfyân hakkında şu bilgileri vermiştir: “O, İbn ‘Uyeyne’dir, Süfyân müdelles bir râvi olsa da o, sadece sika râvilerden tedlîs yapan bir isim olarak maruf olmuştur. Dolayısıyla ulema ondan mu’an’an olarak rivâyet edilen hadislerle ihticâc edilebileceği konusunda icmâ etmiştir.”⁸⁸⁶

Sindî burada hadisin râvilerinden sadece birisini tanıtma yoluna gitmiş ve onun hadis ilmindeki konumu hakkında bilgiler vermiştir. Râvi ile ilgili daha önce yapılan yorumlara ve onun hakkındaki nihai karara yer vermek suretiyle râvinin hadis ilmindeki konumunu açıklığa kavuşturmuştur.

Örnek 3:

حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ، عَنْ ابْنِ أَبِي عَتِيقٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ السِّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ.

Ebûbekir es-Sıddık'tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Misvak, ağız temizler ve Yüce Allah'ın rızasını kazandırır.”⁸⁸⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken râviler için: “Bütün râviler sika (güvenilir) olan kimselerdir. Sadece râvilerden Abdullah b. Muhammed'in İbn Ebûbekir'den semâsı yoktur,” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁸⁸

Örnek 4:

عَنِ الْحَارِثِ بْنِ مُعَاوِيَةَ الْكِنْدِيِّ، أَنَّهُ رَكِبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَسْأَلُهُ عَنْ ثَلَاثٍ، خِلَالِ قَالَ فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ فَسَأَلَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَا أَفْدَمَكَ

Hâris b. Muâviye el-Kindî, Ömer b. el-Hattâb (r.a.) ile görüşüp ona üç şey hakkında soru sormak üzere Medine'ye geldi. Ömer b. el-Hattâb (r.a.) ona: “Seni buraya getiren sebep nedir?” diye sordu.⁸⁸⁹

⁸⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Taharet”, 4.

⁸⁸⁶ Sindî, *Fethû'l-vedûd*, 1/23.

⁸⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416/1995, 1/186.

⁸⁸⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/47-49.

⁸⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416/1995, 1/266.

Sindî, hadisi tahlil ederken hadiste yer alan Muâviye el-Kindî hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “İbn Hibbân onun için şunları söylemektedir: “O, sika bir kişidir”. Bunun dışındaki bütün râvileri güvenilir kimselerdir.”⁸⁹⁰ Sindî burada hadisin râvilerinden sadece birisi hakkında yapılan değerlendirmeyi aktarmış, diğer râviler hakkında ise genel bir değerlendirmede bulunmuştur.

Örnek 5:

حَدَّثَنَا رَوْحٌ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا، مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَيْتُهُ سَاعَةٌ هَذِهِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ انْقَلَبْتُ مِنَ السُّوقِ فَسَمِعْتُ الْبَدَاءَ فَمَا زِدْتُ عَلَى أَنْ تَوَضَّأْتُ فَأَقْبَلْتُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْوُضُوءُ أَيْضًا وَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُنَا بِالْعُسْلِ.

İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Bir cuma günü Ömer b. el-Hattâb (r.a.) halka hitap ederken Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) ashâbından birisi içeri girdi. Ömer ona şöyle dedi: Saat kaç oldu? dedi. O'da: “Ey Müminlerin Emiri, ben pazardan yeni geldim Ezanı duydum ve abdest alarak geldim (başka bir şey yapmadım)”, dedi. Ömer (r.a.) şöyle dedi: “Abdest! Ama sen de biliyorsun ki Allah Rasûlü (s.a.s.) aynı zaman da gusül abdesti almayı da emrederdi”, dedi.⁸⁹¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin râvilerinden Ebû Abdurrahman için: “O, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'dir, künyesi Ebû Abdullah'tır”, şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁸⁹² Sindî râvilerden birini tanıtıcı kısa bilgiler vermiş, güvenilir bir râvi olduğundan hareketle hadis ilmindeki konumu hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Örnek 6:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا سَلَامٌ يَعْنِي أَبَا الْأَخْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ سَيَّارِ بْنِ الْمَعْرُورِ، قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخْطُبُ وَهُوَ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَنَى هَذَا الْمَسْجِدَ

⁸⁹⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/86.

⁸⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/328.

⁸⁹² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/106.

وَنَحْنُ مَعَهُ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ فَإِذَا اشْتَدَّ الرَّحَامُ فَلْيَسْجُدِ الرَّجُلُ مِنْكُمْ عَلَى ظَهْرِ أَخِيهِ وَرَأَى قَوْمًا يُصَلُّونَ فِي الطَّرِيقِ فَقَالَ صَلُّوا فِي الْمَسْجِدِ .

Seyyâr b. Ma'mûr'dan rivâyet edilmiştir. Ömer b. el-Hattâb hutbe irad ederken şöyle dediğini işittim: Allah Rasûlü (s.a.s.) şu gördüğünüz mescidi (Mescid-i Nebevî'yi) yaptı, bizler de Ensâr ve Muhâcirler olarak onun yanındaydık. Cemaat çok kalabalık olupta mescide sığmadığınız zaman sizden herhangi biriniz kardeşinin beline secde etsin. Sokakta namaz kılan birtakım insanlar gördü ve onlara şöyle dedi: “Namazlarınızı mescidde kılınız.”⁸⁹³

Sindî; bu hadisi de tahlil ederken aynı şekilde hadisin râvileri hakkında da bilgiler vermiş ve hadisin râviler arasında yer alan Seyyâr b. el-Ma'rûf için de: O, mechûl bir râvidir”, şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁸⁹⁴

Örnek 7:

حَدَّثَنَا أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ آدَمَ، وَأَبِي، مَرْيَمَ وَأَبِي شُعَيْبٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ بِالْجَابِيَةِ فَذَكَرَ فَتَحَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ قَالَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ فَحَدَّثَنِي أَبُو سِنَانٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ آدَمَ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ لِكَعْبِ أَيْنَ تُرَى أَنَّ أَصْلِي فَقَالَ إِنَّ أَخَذْتُ عَنِّي صَلَاتِي خَلَفَ الصَّحْرَةَ فَكَانَتْ الْقُدْسُ كُلُّهَا بَيْنَ يَدَيْكَ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ضَاهَيْتَ الْيَهُودِيَّةَ لَا وَلَكِنْ أَصْلِي حَيْثُ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَقَدَّمَ إِلَى الْقِبْلَةِ فَصَلَّى ثُمَّ جَاءَ فَبَسَطَ رِدَاءَهُ فَكَنَسَ الْكُنَاسَةَ فِي رِدَائِهِ وَكَنَسَ النَّاسُ.

Ömer b. el-Hattâb, Kâ'b'a şöyle dedi: “Sizce namazımı nerede kılmalıyım”, dedi. Kâ'b'da (r.a.): “Bence şu kayanın arkasında namazını kılmalısın, böylece Kudüs bütünüyle senin önünde olur”, dedi. Ömer ise şöyle dedi: “Sen Yahûdîlere benzedin, hayır ben öyle kılmayacağım. Ben Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) namaz kıldığı yerde kılacağım”, dedi. Sonra Kâbe'ye yöneldi ve namazını öylece kıldı. Daha sonra ridâsını yere serdi ve yerde bulunan çer, çöpleri toplayıp içine doldurdu, bunun üzerine insanlarda aynı şekilde çöpleri toplamaya başladılar.⁸⁹⁵

⁸⁹³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 1/342.

⁸⁹⁴ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsne'di'l-imâm Ahmed b. Hanbel, 1/111.

⁸⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, 1/370.

Sindî; bu hadisi tahlil ederken aynı şekilde hadisin râvileri hakkında da bilgiler vermiştir. Hadisin râvileri arasında yer alan Ebû Sinân için ise şu bilgileri paylaşmıştır: “İbn-i Hibbân başta olmak üzere birçok kişi onun sika bir râvi olduğunu beyan etmişler. Bununla birlikte birçok kişi ise onu zayıf bir râvi olarak kabul etmişler. Bu râvi dışında kalan râvilerin tamamı sika kimselerdir”.⁸⁹⁶ Sindî burada hadisin râvileri arasında yer alan İbn Hibbân hakkında muhaddislerin yaptığı değerlendirmeleri olduğu gibi aktarmış, konu hakkında kendisi herhangi bir değerlendirmede bulunmaktan da imtina etmiştir.

Örnek 8:

حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ مِحْزَاقٍ، عَنْ شَهْرٍ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ مَاتَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قِيلَ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شِئْتَ.

Ömer b. el-Hattâb’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü’nü (s.a.s.) şöyle derken işittim: “Her kim Allah’a ve ahiret gününe îmân ettiği halde vefat ederse ona şöyle denir: Cennete sekiz kapısından dilediğin kapıdan gir.”⁸⁹⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin râvileri arasında yer alan Şehr hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “O, Şehr b. Havş’dır, hakkında çok ağır ifadeler bulunmakta hatta hadis uydurmakla bile itham olunmuş bir râvidir. Fakat et-Takribu’t-tehzîb’in müellifi onu sadûk bir râvi olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte o çok evhamlı ve irsal sahibi birisidir.”⁸⁹⁸ Böylece Sindî hadisin râvilerinden Şehri’yi önce tanıtır daha sonra kendisi ile ilgili yapılan tartışmalara yer vermiş, konu hakkında görüş serdeden kimseleri ve görüşlerini açıkladıktan sonra konu hakkında kanaatini de açıklamıştır.

Örnek 9:

حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ يَعْنِي ابْنَ مِعْوَلٍ، قَالَ سَمِعْتُ الْفُضَيْلَ بْنَ عَمْرٍو، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنْ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْكَلَالَةِ فَقَالَ تَكْفِيكَ آيَةُ الصَّيْفِ فَقَالَ لَأَنْ أَكُونَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي حُمْرُ النَّعَمِ.

⁸⁹⁶ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel, 1/117.

⁸⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1/256.

⁸⁹⁸ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel, 1/80.

Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. *Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) kelâle konusunu sordum. O'da bana: "Seyf âyeti sana yeter", buyurdu. Ömer b. el-Hattâb (r.a.) dedi ki: "Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) kelâle konusunu sormuş olmam bana kırmızı yünlü develere sahip olmaktan daha sevimlidir."*⁸⁹⁹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken, hadisın senedi hakkında da bilgilere yer vermiştir. Hadisin senedinde yer alan râviler hakkında bilgiler aktarırken râviler arasında yer alan İbrahim için şunları kaydetmiştir: *"O, İbrahim en-Nehâî'dir, fakat İbrahim en-Nehâî'nin Ömer b. el-Hattâb ile likası yoktur. Dolayısıyla bu hadiste inkâtâ' olup maktû bir hadistir"*.⁹⁰⁰ Sindî burada râvilerden birisi hakkında bilgiler aktarmış, başvurduğu kaynağı belirtmemiş sadece konu hakkında genel bir malumat vermekle yetinmiştir.

Sindî; hadis hâşiyelerinde hadisleri tahlil ederken hadis râvileri hakkında bilgileri aktarırken mümkün mertebe râvilerin hayatları hakkında bilgi sunan eserlerden istifade etmiştir. Bunun için de "ricâlü'l-hadîs", "cerh ve ta'dîl", târihü'r-ricâl", "vefâyetü'r-rüvât" ve "târihü'r-rüvât" gibi eserler en sık başvurduğu kaynaklar arasında yer almıştır. Sindî, bu konuda daha çok kaleme aldığı *Zevâid* türü eserleriyle tanınan ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ile Abdülhâlik el-Bezzâr'ın *Müsnedleriyle* et-Taberânî'nin üç *Mu'ceminin Kütübü sitteye* zavâidleri hakkında eserler kaleme aldıktan sonra hocası Zeynüddîn el-İrâkî'nin önerisiyle hadislerin senedinde sahâbe dışındaki bütün râvileri hafzetmiş olsa bile senedde yer alan râviler hakkında malumatlar vermek suretiyle onların güvenilirlikleri, sağlamlıkları hakkında bilgiler aktaran Nûrüddîn el-Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid* adlı kitaplarından istifade etmiştir.

Sindî, râviler hakkında bilgiler aktarırken bazen bu bilgileri iktibas ettiği eserde geçtiği haliyle onlara herhangi bir ekleme ya da çıkarmada bulunmadan olduğu haliyle eserine alırken bazen bu bilgileri kendi cümleleriyle yeniden ifade ederek eserlerine almayı tercih etmiştir. Sindî bütün bu bilgileri bazen az ve öz bir biçimde özetleyerek kısa bir biçimde sunarken bazen de râviler hakkında ayrıntıya varacak kadar uzun bilgilere yer vermiştir.

4.2.4. Hadislerin Senedindeki Mübhem Râviler Hakkında Bilgiler Vermesi

Sindî'nin hadis hâşiyelerinde müşahade edilen durumlardan birisi de hadisleri tahlil ederken hadislerin senedinde yer alan mübhem râviler hakkında mümkün mertebe bilgiler vermiştir.

Örnek 1:

⁸⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/371.

⁹⁰⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/117.

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ حَاجَةً لَا يَرْفَعُ ثَوْبَهُ حَتَّى يَدْنُو مِنَ الْأَرْضِ

İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü abdest bozmak istediği zaman abdest bozacağı yere varmadan elbiselerini sıyırıp toplamazdı.”⁹⁰¹

Sindî; hadisi tahlil ederken hadisin senedinde yer alan (عَنْ رَجُلٍ) “bir adamdan” ifadesiyle yer alan râvi için şu bilgileri vermiştir: “Diyâüddîn el-Makdîsî bu râvinin “Kâsım b. Muhammed” olduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu bilgi Sünenü'l-Beyhakî adlı eserde de teyit edilmiştir.”⁹⁰²

Örnek 2:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ

يَذَرُوا أَيْنَ يُقْبِرُونَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَنْ يُقْبَرَ نَبِيٌّ إِلَّا حَيْثُ يَمُوتُ فَأَحْرُوا فِرَاشَهُ وَحَفَرُوا لَهُ تَحْتَ فِرَاشِهِ.

İbn Cüreyc'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) ashâbı Ebûbekir'in (r.a.): “Ben Allah'ın Rasûlü'nden (s.a.s.) peygamberler vefat ettikleri yerde defnedilirler. Sözü nü işitinceye kadar Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) nereye defnedileceğini bilmiyorlardı.”⁹⁰³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken İbn Cüreyc'in (أَخْبَرَنِي أَبِي) “babam bana rivâyet etti” kısmı için Cüreyc'in babasının Abdülazîz b. Cüreyc olduğunu ve onun “leyyinü'l-hadîs” olup hadiste inkıtâi' olan râviler arasında yer aldığını belirtmiştir.⁹⁰⁴

Örnek 3:

حَدَّثَنَا حَمَّادُ الْحَيَّاطُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زَادَ فِي الْمَسْجِدِ مِنَ الْأُسْطُوَانَةِ

إِلَى الْمَقْصُورَةِ وَزَادَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ نَبَغِي نَزِيدُ فِي مَسْجِدِنَا مَا زِدْتُ فِيهِ.

⁹⁰¹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 14.

⁹⁰² Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/25-26.

⁹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/206.

⁹⁰⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/60.

Nâfi’’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Ömer b. el-Hattâb (r.a.) mescide sütunlar ekleyip taş duvarlar ekleyerek genişletti. Osman’da (r.a.) aynı şekilde mescide bazı ilaveler yaparak genişletti. Ömer b. el-Hattâb (r.a.) şöyle dedi: Şayet ben Allah Rasûlü’nden (s.a.s.), “şu mescidimi genişletmek gerekiyor” şeklinde bir söz duymasaydım mescide herhangi bir eklemede bulunmazdım.”⁹⁰⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin senedi hakkında da bilgiler vermiştir. Buna göre hadisin senedinde kopukluk olduğunu bunun için de hadisin münkatı’ bir hadis olduğunu beyan etmiştir. Bu inkıta’ ise râvilerden Nâf’i ile Ömer arasında olduğunu iki râvi arasında Abdullah b. Ömer olduğu bilgisini paylaşmıştır.⁹⁰⁶

Örnek 4:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ بْنِ مَخْرَمَةَ، بْنِ الْمُطَّلِبِ أَنَّهُ قَالَ يَوْمًا أَلَا أُحَدِّثُكُمْ عَنِّي وَعَنْ أُمِّي

Muhammed b. Kays b. Mahreme b. el-Muttalib’den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Size kendimden ve annemden rivâyette bulunayım mı?”⁹⁰⁷

Sindî; bu hadisi tahlile tabi tutarken hadisin senedinde yer alan (أَلَا أُحَدِّثُكُمْ عَنِّي وَعَنْ أُمِّي) “size kendimden ve annemden rivâyette bulunayım mı?” ifadesi hakkında şunları kaydetmiştir: “Burada yer alan annemden ifadesiyle kast olunan Âîşe’dir, çünkü Âîşe “Ümmü’l-Mümînin” (Müminleri annesi) sıfatına sahiptir.”⁹⁰⁸

Sindî’nin hadis hâşiyelerinde mübhem râviler hakkında bilgiler vermesiyle hadis ilmi için son derece önemli olan senedde bulunan bu kapalılık ortadan kalkmış olmaktadır. Dolayısıyla eserleri ders kitabı olarak okutacak kişiler, araştırmacı ya da okuyucular için ek bir mesai ya da araştırma gerektirecek bu durum ortadan kalkmış olmaktadır. Hâşiyelerdeki bu durum bütün hadisler için olmasa da sık görülen durumlar arasında yer almıştır. Mübhem râviler hakkında verilen bu bilgiler sade bir anlatım tarzıyla bazen özet bir halde sunulurken bazen de ayrıntıya varacak kadar uzun olabilmektedir.

⁹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/414.

⁹⁰⁶ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/132.

⁹⁰⁷ Müslim, “Cenâiz”, 35.

⁹⁰⁸ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 308-311.

4.3. HADİS METİNLERİNİN ANLAŞILMASI İÇİN YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

4.3.1. Sarfla İlgili Açıklamaları

Herhangi bir söz diziminin ya da edebi bir metnin, eserin tam, dosdoğru bir şekilde, eksiksiz, yazarın ya da söz sahibinin sözünün maksadına uygun bir biçimde anlaşılabilmesi için öncelikle o metinde yer alan sözcüklerin anlamlarının ve yapılarının tam olarak anlaşılması gerekmektedir. Bunun için de sadece sözlükler ve gramer kitapları yeterli olmaz, klasik fasih Arapça ve Kur'ân-ı Kerim'e bakmak gerekir.⁹⁰⁹ Sindî'de hadis metinleri için hâşiyeler telif ederken metinlerde yer alan kelime ve kavramların yapısını tahlil etmiş, sözcüklerin yapısının cümlelerin anlamı üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Bu durum Sindî'nin hadis hâşiyelerinde görülen en sık durumlar arasında yer almıştır.

Örnek 1:

ثُمَّ قُلْتُ هَلْ أُنَى الرَّحِيلُ قَالَ فَارْتَحَلْنَا وَالْقَوْمُ يَطْلُبُونَا فَلَمْ يُدْرِكْنَا أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ

“Sonra ben: Yola devam etme zamanı geldi mi? dedim. Dedi ki: Yola devam ettik ve Sürâka b. Mâlik dışında hiç kimse bize ulaşamadı.”⁹¹⁰

Hadis metninde yer alan (أُنَى) fiilinin sülâsî, nakıs bir fiil olduğunu, sarf ilminin bir gereği olarak nakıs fiillerin sonundaki “vav” ve “ye” harflerinin kendilerinden bir önceki harfin harekelerinin fetha olması halinde bu harflerin elife dönüştüğünü, işte burada da bu kuralın bir gereği olarak son harfinin aslı itibarıyla “ye” olduğu ve önceki harfin harekesinin fetha olması hasebiyle elife dönüştüğünü ve yapı itibarıyla (رمى) fiiliyle aynı yapıya sahip olduğunu aktarmıştır.⁹¹¹

Örnek 2:

Sindî hadis hâşiyelerinde zaman zaman hadis metinlerinde ya da hadis eserlerinde yer alan âyetleri de açıklamıştır. Bu örneklerden birisi de şöyledir: *Allah Rasûlü (s.a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra on altı ya da on yedi ay boyunca namazlarını Mescid-i Akse'yi kible edinerek kıldı. Fakat Allah Rasûlü (s.a.s.) namazlarını Kâbe'ye doğru kılmak istiyordu. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edilmektedir.*

⁹⁰⁹ Seyhan Özsoy, *Gelenekle Modernizm Arasında Hamîdüddin Ferâhî Ve Müfredâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 82-83.

⁹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/181.

⁹¹¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/44.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهُ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا

كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِعَافٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Biz senin yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun Rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.”⁹¹² Âyet-i kerîmelerin nazil olması üzerine Allah Rasûlü’de (s.a.s.) namazlarını Kâbe’yi kible edinerek kılmaya başladı. Sindî, burada “kad (قد)” kavramının ya tahkik yani pekiştirme ya da taklîl yani azlık-çokluk için kullanılması mefule/nesneye göre caizdir.⁹¹³

Örnek 3:

أَخْبَرَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، حَدَّثَنِي شَيْخٌ، قَالَ لَمَّا قَدِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ الْبَصْرَةَ فَكَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى، فَكَتَبَ عَبْدُ اللَّهِ إِلَى أَبِي مُوسَى يَسْأَلُهُ عَنْ أَشْيَاءَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ أَبُو مُوسَى إِنِّي كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَأَرَادَ أَنْ يَبُولَ فَأَتَى دِمِثًا فِي أَصْلِ جِدَارٍ فَبَالَ ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يَبُولَ فَلْيَرْتَدَّ لِيَوَلِّهِ مَوْضِعًا

Ebu’t-Teyyâh’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Abdullah b. Abbâs Basra’ya gittiği zaman Ebû Musa’dan hadisler naklediliyordu. Bunun üzerine İbn Abbâs Ebû Musa’ya bir mektup yazarak bazı şeyler sordu. Ebû Mûsâ ona şöyle bir cevap yazdı: “Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) yanında bulunduğum bir esnada o küçük abdest bozmak istedi de bir duvarın hemen dibinde toprağı yumuşak olan bir yere geldi ve orada abdest bozdu. Sonra şöyle dedi: “Sizden herhangi biriniz küçük abdestini bozacağı zaman idrarının (üzerine sıçramaması için durumuna) uygun bir yer arasın”, dedi.”⁹¹⁴

Sindî; hadis metnini tahlil ederken metinde yer alan (فَكَانَ يُحَدِّثُ) ibaresinde yer alan fiilin bina-i mefu’l yani mechûl bir fiil olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁵

Örnek 4:

⁹¹² el-Bakara 2/144.

⁹¹³ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/99.

⁹¹⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 2.

⁹¹⁵ Sindî, *Fethü’l-vedûd*, 1/18-19.

إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ

“Sıcak arttığı zaman (öğle) namazını serinliğe bırakın. Zira sıcaklığın şiddeti cehennemin kaynamasından meydana gelmektedir.”⁹¹⁶

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan “(öğle) namazını geciktirin (فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ)” bölümü hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “Metinde yer alan “ba (ب) harfi cerrinin birçok mana için kullanıldığını burada ise ta’diyet yani geçişlilik anlamı kattığı ve cümle “serinliğe girildiği zaman kılın” şeklinde bir mana kazanmıştır. Ya da ta’lil yani sebebiyet anlamında olur ki cümle “namazı serinlik vaktine kadar geciktirin” gibi bir mana kazanmıştır.”⁹¹⁷

Hadis metinlerinin tam manasıyla anlaşılabilmesi için metni meydana getiren kelime ve kavramların yapısı, anlamları, manalarının bağlamları son derece önemlidir. Hadis metnindeki kelime ve kavramların yapısı hakkında açıklamalarda bulunmak Sindî’nin hadis hâşiyelerinde sık görülen durumlar arasında yer almıştır. Hadis metinleri hakkındaki bu açıklamalarıyla o, sözcüklerin kökeni, yapısı, barındırdığı anlamlar ve hadis metnine kattığı manalar gibi mefhumlar hakkında bilgiler sunmuştur. Sindî; kelime ve kavramların yapısı hakkında açıklamalarda bulunurken konu hakkında telif edilen eserlere başvurarak bunların verdiği bilgileri aktarmış, zaman zaman bunları cümle içinde kullanmış, aynı yapıya sahip kelime ve kavramları barındıran âyetleri istihsân olarak getirmiş, şiirlerden örnekler getirmiştir. Sindî’nin bu açıklamaları okuyucuyu usandıracak, sürekli tekrar eden kuru bilgiler ve ana metni gölgede bırakacak kadar uzun olmamıştır. Zira açıklama türü eserler hakkında yapılan eleştirilerden birisi de bu tür kitapların sürekli tekrar eden, aslı metinleri gölgede bırakan kuru bilgilerden meydana gelen ve faydadan uzak bilgileri barındıran eserler olduğu şeklinde olmuştur.

4.3.2. Nahivle İlgili Açıklamaları

Bir söz diziminin ya da metnin doğru ve maksada uygun iyi bir şekilde anlaşılmasının ikinci aşaması ise metni oluşturan sözcüklerin bir bütün olarak cümle halinde anlaşılmasıdır. Cümlelerin yapısı yani kuruluşu, cümleyi oluşturan öğeler vb. unsurlar cümlelerin anlamını belirleyen aslı unsurlar arasında yer almıştır. Bazı dilcilere göre nahiv kelimesinin ilk kullanımı Hz. Ali’ye kadar dayandırılır.⁹¹⁸ Sindî, hadis hâşiyelerinde metinlerde kast olunan mananın tam anlaşılmasına katkı sunmak üzere zaman zaman hadis metinlerinde bulunan

⁹¹⁶ Buhârî, “Mevâkitü’s-salât”, 9.

⁹¹⁷ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/122-123.

⁹¹⁸ Seyhan Özsoy, *Hiz. Ali’nin Arap Dili ve Belâgatine Katkısı* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2022), 112.

cümleleri öğelerine ayırmış, bunların i'râblarını yapmış ve cümleler arasında var olan bağlantıları ortaya koymuştur. Daha önce geçen cümle ile bir sonraki cümle arasındaki atıfları açıklamış, bunların hal ya da bedel olmak gibi durumlarına göre meydana gelen anlamları da aynı şekilde beyan etmiştir.

Sindî'nin hâşiyelerinde sık rastladığımız cümlelerin i'râbına yer verme durumu, hadislerin muhtevi olduğu manaları izah etmiş, bu manalardan hangisinin tercihe şayan olduğunu ortaya koymuştur. Bu aynı zamanda Sindî'nin Arap dili ve belâğatı alanındaki ustalığını ve maharetini de beyan etmiştir.

Örnek 1:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يَنْشُدُ ضَالَّةً فِي الْمَسْجِدِ فَلْيُقُلْ : لَا رَدَّهَا اللَّهُ

عَلَيْكَ , فَإِنَّ الْمَسَاجِدَ لَمْ تُبْنَ لَهُدَا

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sizden biriniz, bir kimsenin mescidde yitiğini ararken işitirse ona şöyle desin: Allah sana yitiğini buldurmasın”, Zira Mescidler bu tür işler için bina edilmemişlerdir.”⁹¹⁹

Sindî, bu hadisi açıklarken şu açıklamalarda bulunmuştur: (لَا رَدَّهَا اللَّهُ عَلَيْكَ) Buradaki “lâ (لا)” edatı için bu ya “la-i nâfiyedir” (olumsuzluk bildiren edat) o zaman da bu cümle beddua cümlesi olur ve “Allah sana onu buldurmasın (geri vermesin)” gibi bir mana ortaya çıkar. Ya da buradaki “lâ (لا)” edatı “la-i nahiyedir” o zaman da bundan sonra gelen cümle dua cümlesi olur ve böyle yapma, eğer böyle yapmazsan o zaman “Allah sana onu buldurur” (لاتفعل ذلك ردها الله تعالى عليك) şeklinde olur. Tabi insanlar arasında daha çok birinci vechi meşhurdur. Fakat ikinci vecih de uzak manalardan değildir.⁹²⁰

Örnek 2:

مَا أُحِبُّ أَنْ أُحَدِّثَ ذَاكَ عِنْدِي دَهَبٌ أَمْسَى ثَالِثَةً عِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ

(Ey Ebû Zerr) “Benim yanımda şu Uhud dağı kadar altın olup da ondan benim yanımda bir dînâr altın bulunduğu halde üzerimden üç gün geçmesi beni sevindirmez.”⁹²¹

⁹¹⁹ Müslim, “Mesâcid”, 18.

⁹²⁰ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim, 236.

⁹²¹ Müslim, “Zekât”, 9.

Sindî, oldukça uzunca bir metinden meydana gelen bu hadisi tahlile tabi tutarken ilgili açıklamaları yaptıktan sonra yukarıda yer verdiğimiz bölümün i'râbını hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “enne uhuden zâke (أَنَّ أُحْدًا ذَاكَ)” cümlesi için “uhuden (أُحْدًا)” “ennenin” (أَنَّ)” ismidir “zâke (ذَاكَ)” ismi işaret olup ya “uhuden (أُحْدًا)” ismi için sıfattır ya da ondan bedeldir. “indî (عِنْدِي)” onun haberdur, “zeheb (ذَهَبٌ)” haber ba’de haberdur.⁹²²

Örnek 3:

وَقَالَ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ الْمَضْمُضَةُ وَالِاسْتِنْشَاقُ مِنْ كَفِّ وَاحِدٍ يُجْزَى وَقَالَ بَعْضُهُمْ تَفْرِيقُهُمَا أَحَبُّ إِلَيْنَا .
وَقَالَ الشَّافِعِيُّ إِنَّ جَمْعَهُمَا فِي كَفِّ وَاحِدٍ فَهُوَ جَائِزٌ وَإِنْ فَرَّقَهُمَا فَهُوَ أَحَبُّ إِلَيْنَا .

“Kimileri: Bir avuçla (aynı avuçla) hem ağıza hem de buruna (istinşak ve mazmaza) su vermek caiz ve yeterlidir” demişler. Kimileri ise “bunun ayrı ayrı avuçlarla yapılması bizlere daha sevimlidir, daha güzeldir” demişlerdir. İmam Şâfiî “Ağza ve burna tek avuçla su vermek caizdir fakat bu işlemin ayrı ayrı yapılması bize daha hoş gelir, daha sevimlidir” dedi.⁹²³

Sindî; bu metni tahlil ederken metinde yer alan (تَفْرِيقُهُمَا أَحَبُّ إِلَيْنَا) “bu işi ayrı ayrı avuçlarla yapmak bize daha sevimli geliyor” kısmının i'râbını yapmıştır: Buna göre (تَفْرِيقُهُمَا) (أَحَبُّ إِلَيْنَا) iki farklı cümle olarak i'râb olunur. Birinci cümle fiil cümlesi, ikinci cümle isim cümlesidir. Ya da tek bir cümle olarak kabul edilip (تَفْرِيقُهُمَا) mastar hükmünde olup mübteda olur bunun haberi (أَحَبُّ إِلَيْنَا) olur. Tabi o zaman da fiil olan (تَفْرِيقُهُمَا) başına (ان) mastar eki takdir edilerek nasb ile okunması da caiz olur. Fakat daha ezher olanı ise fiilin ref ile okunmasıdır. Bunun örneği meşhur kaynaklarda geçen (تَسْمَعُ بِالْمَعِيدِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ) (تَرَاهُ) ibaresi gibidir.⁹²⁴

Örnek 4:

⁹²² Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim, 319-320.

⁹²³ Tirmizî, “Tahâret”, 18.

⁹²⁴ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî, 1/73-74.

عَنِ الْبَرَاءِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ . أَوْ قَالَ أَحْوَالِهِ . مِنْ الْأَنْصَارِ، وَأَنَّهُ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ، وَهُمْ رَاكِعُونَ فَقَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ مَكَّةَ، فَدَارُوا كَمَا هُمْ قَبْلَ الْبَيْتِ، وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَأَهْلُ الْكِتَابِ، فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ

Berâ'dan rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) Medine'ye geldiği zaman ilk zamanalar Ensâr'dan kimi zatların evinde kılıyordu. Bu süre zarfında da on altı ya da on yedi ay boyunca namazlarını Beytu'l-Makdis'e (Mescid-i Akse) yönelerek kılıyordu. Fakat o namazlarını Kâbe'ye doğru kılmak istiyordu. Kâbe'ye doğru ilk kıldığı namaz bir grup insanla beraber bir ikindi namazıydı. Onunla birlikte namaz kılanlardan birisi Mescide geldi. İnsanlarda o zaman (Mescid-i Akse'ya doğru) namaz kılıyorlardı. Allah'a yemin ederim ki ben Allah Rasûlü (s.a.s.) ile beraber Kâbe'ye doğru namaz kıldım dedi. Onlarda hemen Kâbe'ye doğru namaz kılmaya başladılar. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Mescid-i Akse'ya doğru namaz kılması Yahûdiler ve ehli kitaba tabi olan insanları memnun ediyordu. Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi onların hoşuna gitmedi.”⁹²⁵

Sindî, hadis metninde yer alan (فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ) “onların Kâbe'ye yöneldikleri gibi yöneldiler” kısmının i'râbını yapmıştır. Buradaki “kâf”ın (ك), “alâ (على)” manasında, “mâ (ما)” mevsul “hum (هم)” zamiri mübteda olup haberi de mahzûf olduğunu açıklamıştır.⁹²⁶

Örnek 5:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ "إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ"

⁹²⁵ Buhârî, “İmân”, 30.

⁹²⁶ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 1/20.

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) bize namaz kıldırды. Sonra minbere çıktı ve namaz, rûku’ hakkında söze başlayarak şöyle dedi: Hiç şüphe yok ki, sizleri ön tarafımdan gördüğüm gibi aynı şekilde arkamdan da görüyorum, dedi.”⁹²⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan bu cümleyi: (أَرَأَيْكُمْ) Muzâri fiil burada hal olmak üzere gelmiş ve cümle “(اي كما اراكم في هذه الساعة)” yani sizleri şu anda (yüzüm sizlere dönük bir haldeyken) gördüğüm gibi görüyorum”, manasındadır, diyerek açıklamıştır.⁹²⁸

Örnek 6:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَأَتَى بِتَوْرٍ فَأَذْخَلَ يَدَهُ فَلَقَدْ رَأَيْتُ الْمَاءَ يَتَفَجَّرُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ وَيَقُولُ حَيَّ عَلَى الطُّهُورِ وَالْبَرَكَةِ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ الْأَعْمَشُ فَحَدَّثَنِي سَالِمُ بْنُ أَبِي الْجَعْدِ قَالَ فُلْتُ لِحَابِرٍ كَمْ كُنْتُمْ يَوْمَئِذٍ قَالَ أَلْفٌ وَخَمْسُمِائَةٍ .

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) ile beraber olduğumuz bir günde (millet abdest almak için su bulmamıştı). Küçük bir kâsenin içinde biraz su getirildi. Allah Rasûlü (s.a.s.) getirilen bu suyun içine ellerini koydu. Birde baktım ki onun parmaklarının arasından sular fışkırmaya başladı. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Haydi bakalım Yüce Allah tarafından gönderilen tertemiz suya ve berekete koşunuz”. ‘Ameş şöyle dedi: Sâlim b. Ebu'l-Ca'd de bu hadisi bana nakletti. Ben'de Câbir'e dedim ki: “O gün kaç kişiydiniz”? dedim. O'da: “biz o gün bin beş yüz kişiydik”, dedi.⁹²⁹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde geçen (الْبَرَكَةِ) kelimesinin i'râbı hakkında, Ebu'l-Bekâ'nın bu kelimenin i'râbı hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Onun bu kelimeyi bir önceki kelimeye atfederek i'râbını yaptığını ve bununda kelimeye ziyâdelik manası kattığını ayrıca Ebu'l-Bekâ'nın bu kelimeyi merfû olarak okumanın da mümkün olmadığını beyan ettiğini kaydettikten sonra kendi görüşünü ortaya koymaktadır. Sindî; Ebu'l-Bekâ'nın yapmış olduğu i'râbı kabul etmekle beraber kelimeyi merfû bir biçimde okumanın da pekâlâ mümkün olduğunu, kelimeyi böyle bir i'râbtan alıkoyan herhangi bir engelin bulunmadığını açıklamaktadır. Böyle bir i'râb yapıldığı zaman hadis “hayır ve bereket

⁹²⁷ Buhârî, “Salât”, 40.

⁹²⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/101-102.

⁹²⁹ Nesâî, “Tahâret”, 61.

Allah'tandır" şeklinde bir mana kazanır ki hayır ve bereketin Allah'tan olduğu konusunda hiçbir şüphenin bulunmadığını söylemiştir.⁹³⁰

Örnek 7:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ يَكْفُرْنَ ". قِيلَ أَيْكُفِّرْنَ بِاللَّهِ قَالَ " يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Bana cehennem gösterildi ve gördüm ki cehennem ehlinin çoğunluğu kadınlardan meydana geldiğini gördüm. Bunlar inkâr eden kadınlardı. Bunun üzerine Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.s.) bunlar Allah'ı mı inkâr ediyorlardı? diye soruldu. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: Bunlar kocalarına karşı nankörlük edenler, iyiliğe karşılık nankörlük edenlerdir. Bunlardan birisine zamanının bütününi ayırıp iyilikte bulunsan sonra sen de (onun hoşuna gitmeyen) bir şey görse: “Ben senden hiçbir hayır görmedim”, der.⁹³¹

Sindî, bu hadisi tahlil ederken metinde yer ve Buhârî'nin bâb başlığı olarak da kullandığı (وكفر دون كفر) “Kâfirliğin berisinde de kâfirlik vardır” kısmı için şu açıklamaları yapmaktadır: Bu metin mahzûf mübteda olan (الكفر) kelimesinin haberidir. Dolayısıyla cümle şöyle olur (كفر دون كفر).⁹³²

Örnek 8:

Konu hakkındaki bir örnek ise Buhârî'nin bâb başlığı olarak da kullandığı

بَاب مَنْ قَعَدَ حَيْثُ يَنْتَهِي بِهِ الْمَجْلِسُ وَمَنْ رَأَى فُرْجَةً فِي الْحُلُقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا.

“Meclis sınırlarının sona ereceği bir yerde oturan kimse ile meclisin herhangi bir yerinde bir boşluk görüp hemen oraya oturuveren kimsenin durumu.”⁹³³

⁹³⁰ Sindî - Süyûtî, Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî, 1/64.

⁹³¹ Buhârî, “İmân”, 21.

⁹³² Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 1/18.

⁹³³ Buhârî, “İlim”, 7.

Sindî; buradaki (به) zamirinin raci'ı hakkında; bunun (فَعَدَ) fiilinin olduğunu (حَيْثُ) zarfının olamayacağını zira zamir muzafu'un-ileyh konumunda olan zarf olamayacağını bildirmiştir. Buradaki (به) harfi cerr ise ta'diyet yani geçişlilik için olduğunu beyan etmiştir.⁹³⁴

Örnek 8:

وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى حَيْثُ الْمَسْجِدُ الصَّغِيرُ الَّذِي دُونَ الْمَسْجِدِ الَّذِي بِشَرْفِ الرَّوْحَاءِ، وَقَدْ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَعْلَمُ الْمَكَانَ الَّذِي كَانَ صَلَّى فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ ثُمَّ عَنْ يَمِينِكَ حِينَ تَقُومُ فِي الْمَسْجِدِ تُصَلِّي، وَذَلِكَ الْمَسْجِدُ عَلَى حَافَةِ الطَّرِيقِ الْيُمْنَى، وَأَنْتَ ذَاهِبٌ إِلَى مَكَّةَ، بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ الْأَكْبَرِ رَمِيَّةٌ بِحَجَرٍ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ.

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) Şerefu'r-Ravha'daki mescidin berisinde kalan küçük mescidde namaz kıldı. Abdullah Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) namaz kıldığı yeri bilir ve mescidde namaza durduğu vakit sağına düşer. Anlatmış olduğu o mescidde Mekke'ye doğru gittiğin vakit sağ tarafına gelir. Onunla büyük mescid arası bir taş atımı, ya da ona yakın bir mesafedir.”⁹³⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken cümlelerin i'râbını yapmıştır. Buna göre: “(الْمَسْجِدُ) kelimesi merfû okunup haberi mahzûf olan mübtedadır. Bu cümle zarf konumunda bulunan (حَيْثُ) kelimesinin muzafu'un ileyhdır” der.⁹³⁶

Örnek 9:

عَنْ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ، إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ، فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَ وَاحِدٌ، قَالَ فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحُلُقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا، وَأَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ، وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَذْبَرَ ذَاهِبًا، فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " أَلَا أُحِبُّكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ، فَأَوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا، فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ، فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ " .

⁹³⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/28-29.

⁹³⁵ Buhârî, “Salât”, 89.

⁹³⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/114.

Ebû Vakid el-Leysi'den rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) Mescidde insanlarla beraber oturuyordu. Derken üç adam çıka geldi. Bunlardan ikisi Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) huzuruna geldi, üçüncü kişi gitti. Bu ikisi Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) huzurunda bir süre ayakta bekledikten sonra birisi mecliste bir boşluk buldu da oraya hemen oturdu. Diğer cemaatin arka tarafında oturdu. Üçüncü kişi gitti. Allah Rasûlü (s.a.s.) tebliğini bitirince de şöyle buyurdu: Sizlere bu üç kişiyi anlatayım mı? Bunlardan birisi Allah'a yöneldi Allah'ta onu lütuf ve rahmetine dâhil edip ona ev sahipliği yaptı. İkincisi Allah'tan hayâ etti de Allah ona rahmetiyle koruyarak (ona azap etmedi). Üçüncüsüne gelince yüzünü Allah'tan çevirdi Allah'ta aynı şekilde ondan yüzünü çevirdi.”⁹³⁷

Sindî; hadisi tahlil ederken hadis metninin (إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ) “Üç adam çıka geldi” kısmı için burada yer alan (إِذْ) hakkında şu bilgileri vermiştir: “(إِذْ) Kavramı iki şey için kullanılmaktadır. Bunlardan birincisine göre (إِذْ) müfacaat (aniden, birdenbire, beklenmedik bir şekilde olmak) için gelir ve bu manayı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İkincisine göre ise (إِذْ) ziyâdelik (fazlalık ya da te'kid için) kullanılmaktadır. Bütün bu bilgilerin Kâmuslarda yer aldığı bilgisini de vermektedir. Fakat burada (إِذْ) ziyâdelik (te'kid, fazlalık) için gelmiştir.” Hadis metninin bu mana için daha müsait olduğunu açıklamıştır.⁹³⁸

Örnek 10:

عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأَصْحَابِي الَّذِينَ، قَدِمُوا مَعِيَ فِي السَّفِينَةِ نُزُولًا فِي بَقِيعِ بَطْحَانَ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى
الله عليه وسلم بِالْمَدِينَةِ، فَكَانَ يَتَنَاقَبُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ كُلَّ لَيْلَةٍ نَفَرٌ مِنْهُمْ، فَوَافَقَنَا
النَّبِيُّ . عَلَيْهِ السَّلَام . أَنَا وَأَصْحَابِي وَلَهُ بَعْضُ الشُّغْلِ فِي بَعْضِ أَمْرِهِ فَأَعْتَمَ بِالصَّلَاةِ حَتَّى ابْهَارَ اللَّيْلُ، ثُمَّ خَرَجَ النَّبِيُّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِهِمْ، فَلَمَّا فَضَى صَلَاتُهُ قَالَ لِمَنْ حَضَرَهُ " عَلَى رِسْلِكُمْ، أَبْشِرُوا إِنَّ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يُصَلِّي هَذِهِ السَّاعَةَ غَيْرَكُمْ ". أَوْ قَالَ " مَا صَلَّيْ هَذِهِ السَّاعَةَ أَحَدٌ غَيْرَكُمْ ". لَا
يَذَرِي أَى الْكَلِمَتَيْنِ قَالَ. قَالَ أَبُو مُوسَى فَرَجَعْنَا فَفَرَحْنَا بِمَا سَمِعْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

⁹³⁷ Buhârî, “İlim”, 7.

⁹³⁸ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 1/28-29.

Ebû Mûsâ'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Medine'de bulunduğu bir sırada ben ve yanımdaki birkaç arkadaşım gemi ile Bakî' Buthân denilen yere gelip konaklamıştık. Her gece yatsı namazı vaktinde Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) huzuruna bir grup arkadaş nöbetleşe giderdik. Ben ve arkadaşlarım bir defasında Allah Rasûlü'nü (s.a.s.) kendisine ait bir işle meşgulken bulduk. Bundan dolayı namazı gecenin yarısı oluncaya kadar erteledik. Daha sonra Allah Rasûlü (s.a.s.) çıktı ve cemaate namazı kıldırды, namaz bitince de yanında olanlara şöyle seslendi: Gitmek için acele etmeyiniz, sevininiz. İnsanların arasından bu saatte sizden başka namaz kılanın bulunmaması, Yüce Allah'ın size özel olan nimetlerindendir. Ya da bu saatte sizden başka kimse namaz kılmadı, buyurdu. Bu sözden hangisini buyurduğunu râvi Ebû Mûsâ bilmiyor. Ebû Musa: Bunun üzerine bizler döndük ve Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) bu sözleri bizleri son derce sevindirdi.”⁹³⁹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan (أَبَشِّرُوا إِنَّ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) “Yüce Allah'ın size olan nimetleriyle sevinin,” cümlesi için şu açıklamaları yapmıştır: Buradaki (إِنَّ) şayet cümle istinafiye (yeni bir cümle) olarak kabul edilirse o zaman burada ki hemze ya kesre ile okunur. Ya da hemzenin fethası ile okunur ki o zaman da cümle illet (sebeup) bildiren cümle olur. Ya da “ba” harfi cerrinin takdiri ile okunur ki o zaman da (أَبَشِّرُوا بِأَنَّ) şeklinde okunur.⁹⁴⁰

Örnek 11:

قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ . فَلَمَّا اقْتَرَأَهَا الْقَوْمُ ذَلَّتْ بِهَا أَلْسِنَتُهُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي إِثْرِهَا

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sizler şöyle deyin: “İşittik, itaat ettik Ey Rabbimiz bizleri bağışla, hiç şüphe yok ki dönüş ancak sanadır”, onlar bunu söyledikleri anda dilleri buna alıştı ve akabinde şu âyet nazil oldu”...⁹⁴¹

Sindî; Oldukça uzun bir metin olan bu hadisi tahlile tabi tutarken hadis metninin (فَلَمَّا) “onlar bunu söyleyip dilleri de buna alışınca” cümlesi, için: “Bu

⁹³⁹ Buhârî, “Mevâkitü's-Salât”, 23.

⁹⁴⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/128-129.

⁹⁴¹ Müslim, “İmân”, 59.

cümle hal cümlesi olarak gelmiş ve hemen akabinde gelen (فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي إِيَّاهَا) ise (لَمَّا) edatının cevabı olarak gelmiştir”, açıklamasında bulunmuştur.⁹⁴²

Örnek 12:

متى يقوم الناس إذا رأوا الإمام عند الإقامة

“İnsanlar, ikamet (namaz için kâmet getirilmeye başlandığı) edilmesi ve imamı da gördükleri anda ne zaman ayağa kalkmaya başlarlar.”⁹⁴³

Sindî; Buhârî’nin bu bâb başlığı hakkında, (إذا رأوا الإمام عند الإقامة) kısmının bir mahzufa mutallik olması gerektiğini beyan etmiş ve bunun (يقوم) fiili olduğunu, zira bu kısmın cevap konumunda olabilmesi için böyle olması gerektiğini söylemiştir.⁹⁴⁴

Örnek 13:

Bir diğer örnek ise “Cibril Hadisi” olarak bilinen hadis hakkındadır.

قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ " أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ

“Cebrâil (a.s.), ihsan nedir? dedi. Allah Rasûlü (s.a.s.): “İhsan, senin Allah’ı görüyormuşçasına O’na ibadet etmendir. Sen onu görmüyor olsan da O, seni görmektedir, dedi.”⁹⁴⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin (كَأَنَّكَ تَرَاهُ) “Sen O’nu görüyormuşçasına” kısmı için: “Bu mahzuf mastarın sıfatıdır, aslında (اى عبادة كأنك فيها تراه) şeklinde olup manası da: Öyle bir ibadet ki sen O’nu görüyormuşçasına olan bir ibadet ile O’na ibadet et. Ya da hal olup (اى وال حال كأنك تراه) “Senin O’nu görüyormuşçasına O’na ibadet etmendir,” şeklindedir. Amaç, ibadet esnasında kişinin sahibi olması gereken huşuyu ifade etmektedir.”⁹⁴⁶

Örnek 14:

يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا زُمْرَةً وَاحِدَةٌ مِنْهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ

⁹⁴² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 120-121.

⁹⁴³ Buhârî, “Ezân”, 22.

⁹⁴⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/141-142.

⁹⁴⁵ Müslim, “İmân”, 1.

⁹⁴⁶ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 84.

“Ümmetimden yetmiş bin kişilik bir grup yüzleri de ayın on dördü gibi parlayacak bir halde cennete girecekler.”⁹⁴⁷

Sindî; bu hadisi tahlile tabi tutarken hadisin metninde yer alan ve (زُمْرَةٌ وَاحِدَةٌ مِنْهُمْ عَلَى) içindeki (زُمْرَةٌ وَاحِدَةٌ) için şu açıklamaları yapmıştır: Nevevî’den “nasb” ve “ref” olarak okunabileceği şeklinde rivâyet edilmiştir. Ben de derim ki: Hangi şekilde okunursa okunsun ister “nasb” olsun ister “ref” olsun buradaki zamir olan “minhüm” (منهم) “Ümmet” lafzı içindir, “yetmiş bin” lafzı için değildir. “Yetmiş bin” lafzı için olsa bile burada “beyan” için olur, “ba’ziyyat” için olmaz. Bunun bir benzerini (فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا) “şunu bilin ki Yüce Allah içinizden güzel davranışlarda bulunanlar için büyük bir ödül hazırlamıştır,”⁹⁴⁸ âyetinde görmekteyiz.⁹⁴⁹

Örnek 15:

عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ : لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ فَقَالَ : أَيْ عَمَّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَلِمَةً أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ . فَقَالَ لَهُ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ : يَا أَبَا طَالِبٍ أَتَرَعَّبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ . فَلَمْ يَزَلَا يُكَلِّمَانِهِ حَتَّى كَانَ آخِرُ شَيْءٍ كَلَّمَهُمْ بِهِ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ . فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أَنُكُ عَنْكَ . فَتَزَلَّتْ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَنَزَلَتْ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ .

Sâid b. Müseyyeb’den (r.a.) rivâyet etmiştir. Ebû Tâlib’in vefat anı iyice yaklaştığı zaman Allah Rasûlü (s.a.s.) (Amcasının) yanında Ebû Cehil, Abdullah b. Ebî Ümeyye olduğu bir zamanda yanına gelerek şöyle dedi: “Amcacığım! “Lâ ilâhe illallah” dedi ki, Yüce Allah katında sana şehadet ve şefâatte bulunayım”, dedi. Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Ümeyye bunun üzerine ona şöyle dediler: “Ey Ebû Tâlib! Abdülmuttalib’in dininden yüz mü çevireceksin?”, dediler. Onlar bu sözü o kadar tekrarladılar ki Ebû Tâlib’in son sözü: “Ben Abdülmuttalib’in dini üzereyim” şeklinde oldu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle dedi: “Bana yasak gelmediği sürece sana istiğfarda bulunmaya devam edeceğim”, dedi. Sonra: “(Kâfir olarak can verip) cehennem ehlinde oldukları kendilerine açıkça besbelli

⁹⁴⁷ Müslim, “İmân”, 94.

⁹⁴⁸ el-Ahzâb, 33/29.

⁹⁴⁹ Sindî, Hâşiyetü’s-Sindî ’alâ Süneni’t-Tirmizî, 1/165-166.

*olduktan sonra yakın akrabaları dahi olsa ortak koşanlar hakkında af talebinde bulunmak Nebiye’de inanan insanlara da yaraşmaz”.*⁹⁵⁰ Ayrıca, (Rasûlüm) sevdiğin insanı hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğini hidayete ulaştırır ve hidayete erecek olanları en iyi O bilir,⁹⁵¹ âyet-i kerîmeler nazil oldu.⁹⁵²

Sindî; bu hadisi tahlil ederken cümlelerin i’râbını yapar ve (كَلِمَةً) sözcüğünün i’râbı için: “Bu kelime hal olmak üzere ya da mukadder olan (اعنى) fiilinden dolayı mansubtur. Yine kelime mahzûf bir mübtedanın haberi olmak üzere haberdur. O zaman cümle (كلمة هي) şeklinde olur. Manası: “Allah’a îmân edip bu îmân üzere vefat eden müminler için kıyamet günü onlara için şehadette bulunup şefâat ettiğim gibi senin içinde şehadette bulunup sana da şefâat edeyim”, şeklinde olur.⁹⁵³

Metinlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için metni meydana getiren söz dizemlerinin tam ve doğru bir şekilde anlaşılabilirliğiyle mümkündür. Tümcelerin yapısı, inşâ ve ihbârî olmaları, istifham durumları, te’kid edatları ve bunların manaya etkisi gibi durumlar metinlerin manaları üzerinde etkili olan en önemli unsurlardır. Sindî hadis hâşiyelerinde metinlerin anlaşılabilirliği için yapmış olduğu açıklamalarda metinleri meydana getiren cümleler ve terkipler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Cümlelerin i’rab durumları, tümcelerin inşâ ve ihbârî olmaları, cümlelerde yer alan edatlar, istifhamın keyfiyeti, ibarenin genel anlamı gibi durumlar hakkında açıklamalarda bulunarak metinlerde anlam durumunu zorlayacak unsurları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Sindî bunlar için konu hakkında kaleme alınan eserlere başvurmuş, fikir beyan edenlerin görüşlerine yer vermiştir. Sindî, bütün bunları son derece yalın cümleler halinde, anlaşılma zorluğundan uzak, kısa bir biçimde sunmuştur.

4.3.3. Kelimelerin Okunuşlarına Yönelik Açıklamaları

Arap alfabesi, farklı okunuşlara imkân veren bir yapıya sahiptir. Bu yapının tabi bir sonucu olarak da bazen farklı manalarda ortaya çıkabilmektedir, muhaşşî ya da şârihler açıklamaya çalıştıkları metinlerden anladıkları mananın muhatapları tarafından tam anlaşılması için bu farklı okunuşlara muhtevi olup farklı manaların ortaya çıkmasına imkân veren edat, kelime ve kavramların okunuşlarına yer vermişlerdir. Sözcüklerin zabtına yer vermenin bir diğer amacı ise okunuşu nisbeten zor olan kelime ve kavramların zabtına yer

⁹⁵⁰ et-Tevbe 9/113.

⁹⁵¹ el-Kasas 28/59.

⁹⁵² Nesâî, “Cenâiz”, 102.

⁹⁵³ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhî’l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 4/395-396.

vermek suretiyle bunların daha kolay okunmalarını sağlayarak kapalılıkları ortadan kaldırmaktır.

Örnek 1:

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا ذَهَبَ الْمَذْهَبُ أَبْعَدَ .

Muğire b. Şu'be'den rivâyet edilmiştir. “*Rasûlullah (s.a.s.) abdest bozmak istediği zaman (insanların onu görmemesi için onlardan iyice) uzaklaşırdı.*”⁹⁵⁴

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin senedinde yer alan (فَعَنَبَ) kelimesinin okunuşuna yer vermiştir: “*Buna göre; “Kâf” harfinin fethası, noktasız “‘ayın” (“ğayn” değil) harfinin sükûnu, “nun” harfinin fethası ve şeddesiz “bâ” (Ka’nab) şeklidir.*” Aynı senedde yer alan (الْمُغِيرَةُ) isminin okunuşuna da yer vermiştir: “*Buna göre; “Mim” harfinin dammeli okunması, kesreli okunuşundan (el-Müğîra) çok daha yaygındır.*”⁹⁵⁵

Sindî, hadisleri tahlil ederken bazen de kelime ve kavramların okunuşları hakkında ortaya çıkan ihtilaflara da değinmiştir. Bu ihtilafları ve ihtilafların sebeplerini açıkladıktan sonra bu ihtilafların hadisleri anlamaya olan etkisine de yer vermiştir.

Örnek 2:

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ أَشَدُّ ضَفَرٍ رَأْسِي أَفَأَنْقُضُهَا عِنْدَ غَسْلِهَا مِنَ الْجَنَابَةِ قَالَ إِمَّا يَكْفِيكَ أَنْ تَحْثِيَ عَلَى رَأْسِكَ ثَلَاثَ حَثَيَاتٍ مِنْ مَاءٍ ثُمَّ تُفِيضِينَ عَلَى جَسَدِكَ

Ümmü Seleme'den rivâyet edilmiştir: “*Rasûlullah’a (s.a.s.)! “Ey Allah’ın Elçisi, ben saç örgüleri çok olan birisiyim, gusül abdestini aldığım zaman onları çözeyim mi? dedim” Rasûlullah (s.a.s.): “Hayır! Başına üç defa suyu avuçlayıp dökmen sonra bütün bedeni yıkaman yeterlidir, buyurdu.*”⁹⁵⁶

Sindî; bu hadisin metnini tahlil ederken hadis metninde yer alan (ضَفَرٌ) kelimesinin okunuşu hakkında Nevevî’nin ve İbnü’l-Arabî’nin söz konusu kelimenin okunuşu hakkında yapmış oldukları açıklamalara yer verdikten sonra kendi görüşünü ortaya koymuştur: “Buna

⁹⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 1.

⁹⁵⁵ Sindî, *Fethü’l-vedûd*, 1/15-16.

⁹⁵⁶ Nesâî, “Tahâret”, 150.

göre: “Kelime mastar olup ismi meful manasında kullanılmış ve bu kullanım tarzının Arap dil kullanımında da oldukça yaygındır”, şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁹⁵⁷

Örnek 3:

قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا فِي امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا بِرَوْعٌ بِنْتُ وَاشِقِ

(Uzunca bir hadis metnin ilgili bölümünde) “Allah Rasûlü (s.a.s.) aramızda Birva’ bnt. Vâşık denilen bir kadın hakkında şöyle hüküm verdi.”⁹⁵⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan ve telaffuzu nispeten zor olan (بِرَوْعٌ)

“Birva” isminin okunuşuna da yer vermiştir: “Buna göre bu isim muhaddislere göre “vav” harfinin kesrası yani “Birva’ bnt. Vâşık” şeklinde okunurken “vav” harfinin fethası ile olup “Berva’ bnt. Vâşık” biçimindeki okunuşuna gelince bu da ehli lügat arasında daha meşhurdur.”⁹⁵⁹

Örnek 4:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْعَائِطِ فَلْيَذْهَبْ مَعَهُ بِثَلَاثَةِ

أَحْجَارٍ فَلْيَسْتَطِبْ بِهَا فَإِنَّهَا تَجْزِي عَنْهُ

Âişe’den (r.an.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sizden herhangi biriniz ihtiyacını gidermek üzere helaya giderse yanına (en az) üç tane taş alsın ve onlarla temizlensin. Bu da o kişinin temizlenmesi için yeterlidir.”⁹⁶⁰

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin râvilerinden (مُسْلِمُ بْنُ قُرْطُ) “Müslim b. Kurt” isminin okunuş biçimine de yer vermiştir: “Buna göre isim “kaf” harfinin dammesi ve noktasız olan “ta” şeklindedir.” Yine hadisin metninde bulunan (تَجْزِي) kelimesinin de okunuşuna yer vermiştir: Buna göre; kelime Kur’ân-ı Kerîm’de de geçmiştir. (وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا) “Öyle bir günden sakının ki işte o gün hiç kimse bir diğerinin yerine herhangi bir ödemedede bulunmaz”⁹⁶¹ ve bu “ta” harfinin fethası ile okunmuştur. Yani su

⁹⁵⁷ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâi bi şerhî’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyeti’l-İmâm es-Sindî*, 1/143-145.

⁹⁵⁸ Nesâi, “Tahâret”, 68.

⁹⁵⁹ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâi bi şerhî’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyeti’l-İmâm es-Sindî*, 6/430-431.

⁹⁶⁰ Nesâi, “Tahâret”, 40.

⁹⁶¹ el-Bakara 2/48.

bulamadığınız ya da kullanma imkânına sahip olmadığınız zaman bu sizler için yeterlidir.”⁹⁶²
Sindî, burada kavramın okunuşa yer verirken delil olarak da Kur’ân-ı Kerîm ile istişhadda bulunmuştur.

Örnek 5:

قَالَ فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ اللَّهُ أَمْرَكَ بِهَذَا قَالَ (نَعَمْ) ...

(Uzunca bir hadis metnin ilgili bölümünde...) “Adam: Seni Hakk ile gönderen Allah aşkına bunu sana Allah mı? Emretti, dedi. Allah Rasûlü (s.a.s.): Evet dedi.”⁹⁶³

Sindî; uzunca bir metinden meydana gelen hadisi tahlile tabi tutarken (فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ اللَّهُ) ilgili kısım hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: (الله) Lafzatullah’ın başında yer alan hemze uzatılarak med ile okunur. Zira burada iki tane hemze var, birisi aslı harf diğeri soru edatı olan hemzedir. Kelime aslı itibarıyla (ءالله) şeklidir. Bu Kur’ân-ı Kerîm’deki (قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ) de ki! “Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz”⁹⁶⁴ âyet gibidir.⁹⁶⁵

Örnek 6:

كُلُّ كَلِمٍ يُكَلِّمُهُ الْمُسْلِمُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَهَيْئَتِهَا، إِذْ طُعِنَتْ، تَفْجَرُ دَمًا، اللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ،
وَالْعَرْفُ عَرْفُ الْمِسْكِ

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Mü’min bir kimsenin Allah yolunda alacağı her bir yara mahşer gününde yarayı almış olduğu ilk anındaki şekliyle ve ondan kan fışkırır gibi olur. Rengi aynen kan rengi gibi olsa da kokusu misk-i amber gibidir.”⁹⁶⁶

⁹⁶² Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhî’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 1/45.

⁹⁶³ Müslim, “İmân”, 5.

⁹⁶⁴ Yûnus 10/59.

⁹⁶⁵ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 90-91.

⁹⁶⁶ Buhârî, “Vudû”, 72.

Sindî; bu hadisi açıklarken metinde yer alan (كَلِمَ) sözcüğünün okunuşuna da yer vermiştir: “Buna göre, “kaf” harfinin fethası, “lam” harfinin sükûnu ile okunur. (يُكَلِّمُهُ) fiili ise bina-i mef’ul olarak okunuyorken bina-i fa’ili yani malum okunması da caizdir.”⁹⁶⁷

Örnek 7:

أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ

“Şüphesiz ki emanet, adamın kalbinin derinliklerine iner, kök salar.”⁹⁶⁸

Sindî; uzun bir metinden meydana gelen hadisi açıklarken hadis metninde yer alan (جَذْرَ) kelimesinin okunuşuna da yer vermiştir: “Buna göre, kelimenin iki vechi bulunmaktadır. Bu kelime “cim” harfinin fethası “cezr” ya da kesresi “cizr” ve “zal” harfinin sükûnu biçiminde gelir,” şeklinde açıklamalar yapmıştır.⁹⁶⁹

Örnek 8:

تَبْلُغُ الْحَلِيَّةُ مِنَ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ يَبْلُغُ الْوُضُوءُ

“Mü’minin nuru (kıyamet günü) abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır.”⁹⁷⁰

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan (تَبْلُغُ الْحَلِيَّةُ) terkinin okunuşu hakkında bilgiler vermiştir: “Bu “ha” harfinin kesresi, “lam” harfinin sükûnu, “ya” harfi şeddesiz “tebliğü’l-hilye” olarak gelmektedir. Manası ise kıyamet günü abdest suyunun ulaştığı yerdeki beyazlık, nurdur”, şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁷¹

Örnek 9:

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الرَّجُلُ إِذَا أَجْنَبَ

قَالَ نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ.

⁹⁶⁷ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/64.

⁹⁶⁸ Müslim, “İmân”, 64.

⁹⁶⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 123-124.

⁹⁷⁰ Müslim, “Tahâret”, 13.

⁹⁷¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 173-174.

Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) cünüp insan o haliyle uyuyabilir mi? diye soruldu. Allah Rasûlü (s.a.s.): “(Namaz) abdest alırsa o zaman uyuyabilir” dedi.⁹⁷²

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “na’am (نَعَمْ)” kelimesi için şu açıklamaları yapmıştır:

“Süyûtî kelimenin i’râbını yaparken kelimenin fasih olan iki lügatinin olduğunu, bunlarında fetha ve kesre ile okunan biçimlerinin olduğunu açıklamıştır. Daha yaygın olan okuma biçimi ise fetha ile okunan şekli olup Araplarda da en yaygın olan lügat budur. Kesre ile okunan lügate gelince Allah Rasûlü (s.a.s.), bazı sahâbe ve Kureyş’in ileri gelenleri arasında bilinen ve nadiren de olsa kullanılan bir lügattir.”⁹⁷³

Daha önce de ifade edildiği üzere Arap alfabesinde sözcükler harekelerle seslendirildikleri için aynı kelimenin farklı okunmasına imkân sağlanmaktadır. Bu farklı okunuşlar bazen farklı manaları ortaya çıkarmakta ve aynı metinden farklı manalar çıkabilmektedir. Dolayısıyla kelime ve kavramların okunuşuna yer vermek açıklama türü eserlerde sık görülen ilmi ameliyeler arasında yer almaktadır. Sindî, hâşiyelerinde kelime ve kavramların okunuşlarına yer vermiş, bu okunuş biçimleriyle meydana gelen manaları açıklamış, bu doğrultuda cümlelerin i’râblarını yapmıştır. Bunun için kâmuslara ve konu hakkında fikir beyan eden isimlerin görüşlerine müracaat etmiş, varsa ihtilaflar bunlara değinmiş, tercih ettiği görüşü ortaya koymuştur. Sindî, bunları elzem gördüğü kelimeler hakkında, özet bir biçimde, sâde ve yalın bir anlatımla sunduğu için gereksiz uzatmalara girmemiştir.

4.3.4. Hadislerdeki Nüsha Farklarıyla İlgili Açıklamaları

Yazma eserlerde her bir eser müstakil bir kitap olarak kabul edilmektedir. Bu kitapları aynı kişi yazıp çoğaltsa bile durum böyledir. Yazma eserleri elle yazarak istinsah edenlere “müstensih” ya da “nessâh” adı veriliyordu. Eserler elle çoğaltıldıkça, çoğaltmanın yeri, zamanı ve müstensihi değıştikçe nüshalar arasında farklılıklar oluşmaya başlıyordu. Genellikle her bir nüsha için bir isim kullanılmış ve eserler daha çok nüshalarıyla biliniyordu. Zaman için de her bir klasik hadis metninin birçok nüshası ortaya çıkmıştır. Nüshalar arasındaki farklar önemli konular arasında yer almış ve durum araştırmalara konu olmuştur. Aynı hadis birden fazla metin halinde rivâyet edilebilmiştir. Sindî hâşiyelerinde zaman zaman aynı hadisin farklı metinlerine de yer vermiştir.

Örnek 1:

⁹⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416/1995, 1/262.

⁹⁷³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/83.

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّقُوا الْمَلَاعِينَ الثَّلَاثَ الْبَرَّازَ فِي الْمَوَارِدِ

وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ وَالظِّلِّ

Mu'âz b. Cebel'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Lanete sebep olan üç şeyden sakının. Bunlar su yollarına, kaynaklarına, (insanların bir araya gelerek toplandığı) yol ortalarına ve gölgelik yerlere def-i hâcet yapmaktır.*”⁹⁷⁴

Sindî; bu hadisi tahlil ederken (الثلاث) kelimesinin “el-Hatîb’in” nüshasında müennes formu olan (الثلاث) “ta’sız” bir biçimde yazıldığını kimi nüshalarda müzekker formu olan (الثلاثة) “ta”lı olarak yazıldığını ve doğru kullanımının ise Hatîb’in nüshasında yer alan müennes kullanımın olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁵

Örnek 2:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ قُلْتُ أَرَأَيْتَ تَوَضَّؤُ ابْنِ عُمَرَ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا وَغَيْرِ طَاهِرٍ عَمَّ ذَاكَ فَقَالَ حَدَّثَنِيهِ أَسْمَاءُ بِنْتُ زَيْدٍ بِنِ الْحُطَّابِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حَنْظَلَةَ بْنَ أَبِي عَامِرٍ حَدَّثَهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِالْوُضُوءِ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا وَغَيْرِ طَاهِرٍ فَلَمَّا شَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَمَرَ بِالسَّوَالِكِ لِكُلِّ صَلَاةٍ فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرَى أَنَّ بِهِ قُوَّةً فَكَانَ لَا يَدْعُ الْوُضُوءَ لِكُلِّ صَلَاةٍ . قَالَ أَبُو دَاوُدَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ رَوَاهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ .

Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “*Abdullah’a dedim ki baban İbn Ömer’in ister abdestli olsun ister abdestsiz olsun her namaz kılmak için abdest alması hangi sebeptedir? Abdullah dedi ki: Bana Esmâ bnt. Zeyd b. Hattâb Abdullah b. Hanzala b. Ebî Amr’ın şöyle dediğini anlattı: Rasûlullah (s.a.s.) ister abdestli olsun ister olmasın her namaz için abdest almakla emrolundu. Bu ona ağır gelince her namaz için misvak kullanmakla emrolundu. İbn Ömer kendisinin de her namaz için abdest alma gücün olduğunu görünce her namaz için bir abdest almaya devam etti.*” Ebû Dâvûd dedi ki: “Bu

⁹⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 14.

⁹⁷⁵ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/35.

hadisi İbrahim, b. Sa'd, Muhammed b. İshâk'tan rivâyet etti ve Abdillâh b. Abdillâh yerine 'Ubeydullâh b. Abdullâh, dedi.⁹⁷⁶

Sindî; bu hadis metnini açıklarken Süyûtî'nin Ebû Dâvûd 'un Süneni için yazdığı şerhten alıntı yaparak açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁷⁷ Hadis metninde yer alan (أَرَأَيْتَ تَوْضُّؤُ ابْنِ) "Dad (ض)" (أَرَأَيْتَ تَوْضُّؤُ ابْنِ عُمَرَ) ibaresinin kimi nüshalarda (عُمَرَ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا وَعَيْرَ طَاهِرٍ) harfinin kesreli olduğunu ve hemen sonrasında "Ya (ي)" harfinin bulunduğunu bu kullanımın yanlış olduğunu, doğru kullanımın (أَرَأَيْتَ تَوْضُّؤُ ابْنِ) şeklindeki kullanımının olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁸

Örnek 3:

Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında ikincinin ikincisi olarak ona yol arkadaşlığı yapan Ebûbekir (r.a.) daha sonra bu yolculuğu ayrıntılarıyla anlatmıştı. Ebûbekir'in (r.a.) bu yolculuğu anlattığı rivâyetin bir kısmı ise şöyledir:

فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ خَرَجْنَا فَأَدَجْنَا فَأَحْشَنَّا يَوْمَنَا وَلَيْلَتَنَا حَتَّى أَظْهَرْنَا

Ebûbekir (r.a.) şöyle dedi: "(Mekke'den yola) çıktık, gece boyu ertesi gün öğle vaktine kadar yürüdük."⁹⁷⁹ Sindî; metnin (يَوْمَنَا وَلَيْلَتَنَا) şeklinde olan ifadesinin *Sahîhu 'l-Buhârî*'de:

قَالَ ارْتَحَلْنَا مِنْ مَكَّةَ، فَأَحْيَيْنَا أَوْ سَرَيْنَا لَيْلَتَنَا وَيَوْمَنَا حَتَّى أَظْهَرْنَا

Ebûbekir (r.a.) şöyle buyurdu: "(Mekke'den yola) çıktık, gece boyu ve ertesi gün öğle vaktine kadar durmadan yürüdük."⁹⁸⁰ (لَيْلَتَنَا وَيَوْمَنَا) biçiminde geldiğini bunun ise daha ezher, doğru olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸¹

Örnek 4:

⁹⁷⁶ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 25.

⁹⁷⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Mirkâtü's-su'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Muhammad Şâyib Şerîf (Lübnân: Dâru İbn Hazm, 2012), 1/70-72.

⁹⁷⁸ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/48-50.

⁹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/180.

⁹⁸⁰ Buhârî, "Fedâilü's-Sahâbe", 2.

⁹⁸¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/53-44.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي مَاذَا عَلَيْهِ لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ

خَيْرًا لَهُ مِنْ أَنْ يَمْرُ بَيْنَ يَدَيْهِ " . قَالَ أَبُو النَّضْرِ لَا أَدْرِي قَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا أَوْ سَنَةً

Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Namazını eda eden kimsenin önünden geçen kişi ne kadar ağır bir vebal yüklendiğini bilseydi, kendisi için kırk beklemek o kimsenin ön tarafından geçmesinden daha hayırlı olurdu.” Ebû Nadr: “Acaba kırk gün mü, kırk ay mı, kırk yıl mı, dedi bilemiyorum” dedi.⁹⁸²

Sindî; metinde yer alan (خير) kelimesinin farklı rivâyetlerinin olduğunu *Sahîhu Müslim*’de ve *Sünenu’t-Tirmizî*’de (خير) kelimesinin “elifsiz” olduğunu ve bu kelimenin *Sahîhu’l-Buhârî*’de” “elifli” bir şekilde mansûb olarak rivâyet edildiğini açıklamıştır.⁹⁸³

Örnek 5:

قَالَ عِثْبَانُ فَعَدَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ حِينَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَذْنَتْ لَهُ فَلَمْ يَجْلِسْ حَتَّى دَخَلَ الْبَيْتُ

‘İtbân’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) ve Ebûbekir (r.a.) gün yükseldiği zaman bana geldiler. Rasûlullah (s.a.s.) izin istedi ben de onlara izin verdim. O eve girinceye kadar...”⁹⁸⁴

Sindî; hadisi açıklarken Nevevî ve Kâdî ‘Îyâz’dan alıntı yaparak açıklamıştır. Buna göre, Nevevî hadis metninde yer alan (حتى) edatı yerine (حين) edatı gelmesi gerektiğini iddia edenlerin olduğunu açıklamıştır. Fakat Kâdî ‘Îyâz bu iddianın açık bir hata olduğunu doğru olanın ise birçok rivâyette vârid olduğu üzere (حتى) olması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁵

Örnek 6:

⁹⁸² Müslim, “Salât” 48.

⁹⁸³ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahîhi Müslim*, 226-227.

⁹⁸⁴ Müslim, “Salât”, 47.

⁹⁸⁵ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahîhi Müslim*, 250.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ الدِّعَاءَ اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدَّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتُهُ إِلَّا حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Her kim ezanı duyduktan sonra: "Ey mükemmel olan bu davetin ve kılınacak olan namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e (s.a.s.) vesileyi, fazileti ver. O'nu vaad ettiğin Makâm'ı Mahmûd'a ulaştır" derse, ona kıyamet günü şefa'at iner."⁹⁸⁶

Sindî; hadis metninin farklı rivâyetlerinin de bulunduğunu Tirmizî'nin rivâyetinde (إِلَّا حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ) Buhârî'nin rivâyetinde ise (حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) "benim şefa'atim iner"⁹⁸⁷ şeklinde (إِلَّا) olmadan vârid olduğunu kendisine göre de zâhir olanın Buhârî rivâyeti olduğunu belirtmiştir.⁹⁸⁸

Sindî'nin hadis hâşiyelerinde görülen durumlar arasında yer alan hadis metnlerinin farklılıklarını ortaya koyma durumunda: O, hadis lafızlarını tahlil etmiş, zaman zaman metinlerde yer alan kelime ve kavram farklılıkları hakkında bilgiler sunmuştur. Bunu yaparken lafız farklılıklarının yer aldığı ana metinleri açıklamış, lafzın hangi şeklinin hangi metinde yer aldığı bilgisini de paylaşmıştır. Lafız farklılıkları hakkında daha önce yapılan yorumlara yer vermiş, bu bilgileri tahlile tabi tutmuş, konu hakkında yorumlar yapmış, bunların hadisleri anlamaya olan etkisini konu edinmiştir.

4.3.5. Mezhepler Arasında İhtilafa Sebep Olan Hadisleri Açıklaması

Sindî hâşiyelerinde hadisleri tahlile tabi tutarken fikhî konuları ihtiva eden ve mezhepler arasında ihtilaflara yol açan ya da aynı mezheb içinde farklı yorumlara sebep olan hadisler hakkında da açıklamalarda bulunmuştur.

Örnek 1:

"Bundan sonra Kur'ân'dan kolayına geleni (Allah'ın bildirdiği şekilde ve istediğin kadar) okursun," dedi.⁹⁸⁹

⁹⁸⁶ Tirmizî, "Salât", 45.

⁹⁸⁷ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî, 1/226.

⁹⁸⁸ Buhârî, "Ezân", 8.

⁹⁸⁹ Nesâî, "Tatbîk", 78.

Sindî; uzun bir metinden meydana gelen hadisin bu kısmı için şu açıklamaları yapmıştır: *“Hadisin zahirine göre namazda farz olan kıraat cumhûrun görüşü olan Fâtiha sûresini okumak değil İmam Ebû Hanîfe’nin görüşü olan mutlak olarak Kur’ân’dan herhangi bir âyet/sûre okumaktır. Ancak Fâtiha sûresi adetten okunan ve Kur’ân-ı Kerîm’in en kolay sûresi olması, ya da Araplarda okuma-yazma oranının çok düşük olması hasebiyle en kolay okunan sûresiyle iktifa etmelerinden dolayı burada cumhûrun da görüşü olan Fâtiha sûresinin okunması şeklindeki görüşünün olma ihtimali de vardır.”*⁹⁹⁰

Örnek 2:

Allah Rasûlü (s.a.s.) buyurdu ki: *“Vitir (namazı) haktır dileyen yedi rek’at, dileyen beş rek’at, dileyen üç rek’at, dileyen de bir rek’at olarak kılar.”*⁹⁹¹

Sindî; bu hadis tahlil ederken: *“Vitir namazını fıkhen vâcib kabul edenler bu hadisi delil olarak getirmişler ve vitir namazı haktır ibaresindeki “haktır” sözü vitir namazının sübut, lüzum ve zimmetine delalet etmektedir. Yine hadisin bazı rivâyetlerinde onu terk edenler için vâ’id/tehdidin olması da bunu desteklemektedir. Vitir namazını vâcib olarak kabul etmeyenler ise vitir namazı haktır” cümlesindeki “haktır” sözü için bu namazın varlığına delalet etmektedir, şeklinde bir yorum yapmışlardır. Hadisin kimi varyantlarında yer alan “bizden değildir” sözü ise bizim sünnetimiz, yolumuz üzere değildir ya da vitir namazını tekli bir biçimde kılmayanlar bizim sünnetimiz üzere değildir anlamındadır”* şeklinde açıklamaktadır.⁹⁹²

Sindî; hadisi tahlil ederken hadis hakkında yapılan iki farklı değerlendirmeye de yer vermiştir. Her iki yorumu olduğu gibi aktarmış, bunlardan herhangi birisini tercih eden bir beyanda ise bulunmamıştır. Dolayısıyla hadisi iki şekilde anlamının da pekâlâ mümkün olduğunu açıklamıştır.

Örnek 3:

*“Namazda Fâtihatü’l-Kitâb’ı (Fâtiha sûresini) okumayan kimsenin namazı yoktur.”*⁹⁹³

Sindî; mezhepler arasında ihtilaflı meseleler arasında yer alan namazda Fâtiha sûresinin okunması konusunda vârid olan bu hadisi açıklarken şöyle bir açıklamalarda bulunmuştur: *“Namazı cemaatle kılan kimsenin Fâtiha sûresini okuması gerekmez” görüşünü savunanlar bu hadisteki okuma emrinin hakikî ve hükmi olarak açıklanabileceğini ve*

⁹⁹⁰ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhî’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 2/584-589.

⁹⁹¹ Nesâî, “Kıyâmu’l-Leyl”, 40.

⁹⁹² Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhî’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 3/265-266.

⁹⁹³ Müslim, “Salât”, 11.

“imamın namazdaki kıraati ona tabi olan cemaatin de kıraatidir. Dolayısıyla imamın okuması onların okumasıdır,” şeklinde açıklamışlardır.⁹⁹⁴

Sindî; böylece amelde mensubu olduğu Hanefî mezhebinde de tercih edilen görüş olan “imama uyan kimsenin Fâtiha sûresini okumasına gerek yoktur. Zira İmamın kıraati cemaatinde kıraatidir” şeklindeki görüşü kabul ettiğini yapmış olduğu bu yorumla ortaya koymuştur.

Örnek 4:

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) Medine halkı için Zülhuleyfe, Şam halkı için Cuhfe, Necid halkı için Karn, Yemen halkı için Yelemlem’i mikât yeri olarak belirledi. Sonra şöyle buyurdu: Bu ihrama girme yerleri olan mikâtlar oranın halkı ve dışarıdan gelip oradan geçerek hac ve umre yapmak isteyenler içindir. Bunun dışında olanlar ise bulundukları yerde ihrama girerler. Mekke’ye gelinceye kadar durum hep böyledir.”⁹⁹⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken (لِمَنْ أَرَادَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ) “bu hac ve umre yapacak kimseler içindir” kısmı hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: Hadisin zahirinden de anlaşıldığı üzere mikâtta ihrama girmek sadece umre ya da hac menâsikinden birisini yerine getirmek isteyen kimseler için gereklidir. Sadece Mekke’ye gitmek ya da oradan geçmek isteyen kimseler için ihrama girmeye gerek yoktur. Bu aynı zamanda Şâfiî mezhebinin de görüşüdür.”⁹⁹⁶

Sindî; mezhepler arasında ihtilaf konusu olan ve Mekke’ye hangi sebeple olursa olsun ister ibadet ister ticaret ister seyahat olsun ihrama girmek konusunda cumhûr ile Şâfiî mezhebi arasındaki ihtilafa değinmiştir. Sindî burada cumhûra muhalefet eden Şâfiî mezhebinin görüşünü tercih etmiştir. Mensubu olduğu Hanefî mezhebinin de içinde yer aldığı cumhûrun görüşünü tercih etmeyerek bu hadis ile amel etmeyi tercih etmiştir.

Örnek 5:

Enes’ten (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Günün birinde Allah Rasûlü (s.a.s.) aramızdayken biraz uyudu, sonra gülümseyerek uyandı. Bizde O’na Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.s.): Seni güldüren şey nedir? diye sorduk. O’da: “Az önce bana bir sûre indirildi” dedi ve

⁹⁹⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahîhi Müslim*, 199-200.

⁹⁹⁵ Nesâî, “Menâsikü’l-Hacc”, 23.

⁹⁹⁶ “Şâfiî mezhebi dışındaki diğer üç mezhebe göre ne maksatla olursa olsun ister hac ve umre olsun ister iş, ticaret, oradan geçmek gibi durumlar bile olsa mutlaka Mikât mahallinde ihrama girmek gerekiyor aksi halde ceza ödemesi gerekir”. Salim Ögüt, “Harem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/127-132.

Bismillâhi 'r-Rahmâni 'r-Rahîm, “Şüphesiz sana Kevser'i verdik. Öyleyse sen de namaz kıl ve kurban kes Rabbin için. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”⁹⁹⁷ Kevser sûresini okudu. Daha sonra Kevser nedir, biliyor musunuz? dedi, biz de: Allah ve Rasûlü (s.a.s.) daha biliyor dedik. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle cevap verdi: Kevser: Rabbimin bana vaat ettiği bir nehirdir. Onun üzerinde birçok hayır var. O bir havuzdur. Ümmetim kıyamet günü ona gelecektir. Oradaki kapların sayısı yıldızlar sayısı kadardır. Bu esnada içlerinden birisi çıkarılıp atılır. Bunun üzerine ben “Ey Rabbim, O benim ümmetindendir” derim. Yüce Allah Ümmetinin senden sonra ne bid'atler yaptığını, sen bilmezsin,” der.⁹⁹⁸

Sindî; bu hadisi açıklarken şu bilgilere yer vermiştir: “Hem hadis metninin hem de bâb başlığının Besmelenin her sûrede müstakil birer âyet olduğunu açıklamak için getirilmiştir. Fakat Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) sûreyi okumaya başlarken besmele ile okuması bu görüşü destekleyecek kadar güçlü bir delil değildir. Kur'an'da bulunan bütün besmelelerin Kur'an'dan birer âyet olduğu söylenemez. Bunların bir kısmı müstakil birer âyet olsa da bir kısmı teberrük için gelmiştir. Ayrıca bu hadis beslemenin Kur'an'dan birer âyet olup olmaması konusunda ortaya çıkan farklı görüşler için de bir delil değildir.”⁹⁹⁹

Sindî; “Kur'an-ı Kerîm'de yer alan bütün besmeleler müstakil birer âyettir” şeklindeki görüşü tercih etmediğini, bunların bir kısmının müstakil birer âyet olduğunu diğer bir kısmının teberrük için geldiği şeklindeki görüşü tercih ettiği aşikârdır.

Örnek 6:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَبَّلَ بَعْضَ نِسَائِهِ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ وَمَا يَتَوَضَّأُ

Âişe'den (r.an.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) bazı zevcelerini öper sonra abdest almadan namaza çıkardı.”¹⁰⁰⁰

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalara yer vermiştir: “Bu hadis-i şerîf Kûfeliler için apaçık bir delildir. Ayrıca Kur'an-ı Kerîm'de (أَوْ لِمَسْتُمْ النَّسَاءَ) “veya kadınlara dokunmuşsanız”¹⁰⁰¹ âyetindeki dokunma cinsi münasebetten kinâye olarak gelmiştir,

⁹⁹⁷ el-Kevser 108/1-3.

⁹⁹⁸ Müslim, “Salât”, 14.

⁹⁹⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 201-202.

¹⁰⁰⁰ Tirmizî, “Tahâret”, 50.

¹⁰⁰¹ el-Mâide 5/6.

şeklindeki görüşe sahip olanlar için delildir. Dolayısıyla bu hadis “karşı cinsten nikâh düşen birisine dokunmakla abdest bozulamaz diyenler için” delildir.¹⁰⁰²

Sindî; fikhî mezhepler arasında ihtilaflı konulardan olan ve “dinen nikâh düşen karşı cinsten birine tensel dokunmanın abdesti bozup bozmayacağı konusunda” Hanefî mezhebinin de içinde yer aldığı cumhûrun görüşü olan “dokunmanın abdesti bozmayacağı şeklindeki görüşü” tercih etmiştir.

Örnek 7:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ جَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَبَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِالْمَدِينَةِ مِنْ غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا مَطَرٍ . قَالَ فَقِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ مَا أَرَادَ بِذَلِكَ قَالَ أَرَادَ أَنْ لَا يُخْرَجَ أَمْتُهُ

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü (s.a.s.) Medine’de herhangi bir yağış ya da korku olmadığı halde öğle ile ikindi namazlarını akşam ile yatsı namazlarını cem ederek beraber kıldı”, dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs’a Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) niye böyle bir şey yaptığı sorusu yöneltince de o, “ümmetinden zorluğu kaldırmak için böyle davrandı” buyurdu.¹⁰⁰³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: “(بِالْمَدِينَةِ) Medine’den gaye şehrin kendisi değil, şehrin yakınlarındaki bir yer olabilir, o zaman da yolcu olma ihtimali vardır. (مِنْ غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا سَفَرٍ) “yolcu olmadığı ve herhangi bir korku olmadığı halde” ihtimal ki seyir halindeydi ya da şehirden uzakta bir yerdeydi. Dolayısıyla namazları istirahat ederken ya da yolculuğa mola verip indikleri bir yerde, ya da şehre yakın bir yerde ya da namazı hastalıktan dolayı cem etti. Bununla birlikte şunu demek de pekâlâ mümkündür: Namazları cem etmekten gaye iki vakti birbirine ekleyerek bir arada kılmakta olabilir. O zaman da her namaz kendi vaktinde kılınmış olur, zira bir namaz vaktin tam sonunda henüz vakit çıkmadan kılınır ve selamla birlikte diğer vakit girmiş oluyor ve hemen ara vermeden vakti henüz giren namaz da vaktin hemen başında eda edilmiş oluyor. Hanefî mezhebinde bu uygulamaya cem’-i sûrî denilmektedir.¹⁰⁰⁴

Sindî; fikhî mezhepler arasında ihtilaflı konular arasında yer alan ve “namazların cemi’ konusunda” tabi olduğu Hanefî mezhebinin tercihini esas kabul etmiş ve bu doğrultuda açıklamalar yapmıştır.

¹⁰⁰² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/114-115.

¹⁰⁰³ Tirmizî, “Salât”, 26.

¹⁰⁰⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/209.

Örnek 8:

Ebû Mahzûre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. *“Allah Rasûlü (s.a.s.) ezanı on dokuz kelime, ikâmeti ise on yedi kelime olarak öğretti.”*¹⁰⁰⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şu bilgileri vermiştir. *“Bu sayılar yani ezanın on dokuz, ikâmetin on yedi kelime olması ancak İmam Şâfiî'nin dediği gibi ezanda tercî', ikâmette İmam Ebû Hanîfe'nin dediği gibi ikişerli olması halinde tamam olur. Aksi halde bu sayılar tamam olmayacaktır. Ayrıca Bilâl'in okumuş olduğu ezanda tercî' olmadığı sabittir. Yine ikâmet kelimelerinin tekli okunduğu da sabit olduğu için her iki şekilde de okumak caizdir.”*¹⁰⁰⁶

Sindî; böylece mezhepler arasında ihtilaf konularından olan “kamette okunacak kelimelerin sayısı” hakkında iki uygulamanın da hadislerde mervî olduğunu dolayısıyla her iki uygulamanın da Sünnette yerinin olduğunu ifade etmiştir.

Örnek 9:

*“Allah Rasûlü (s.a.s.) şîğâr nikâhını yasakladı.”*¹⁰⁰⁷

Kaldırmak, boş, تنها olmak gibi manalara gelen şîğâr kavramı, terim olarak câhiliye döneminde erkeklerin velâyetleri altında bulunan kızlarını, kız kardeşlerini mehirsiz bir biçimde karşılıklı ve bedelsiz olarak değiştirmek suretiyle yapmış oldukları evliliğe verilen isimdir.¹⁰⁰⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken önce şîğâr nikâhının tanımını yapmış daha sonra mezheplerin bu konudaki yaklaşımlarına değinmiştir: *“Buna göre; Cumhûr'a göre böyle bir nikâh aslı itibarıyla yok hükmündedir. Zira burada şartlı bir biçimde (her iki tarafında mehir almayacakları şeklinde) bir nikâh kısıldığı için yok hükmündedir. Fakat bize göre (Hanefî mezhebi) böyle bir nikâh geçerli olup nikâh sahih, şart batıldır ve evlendirilen bayanlar “mehr-i misil/emsâl mehir” almaya hak sahibi olurlar.”*¹⁰⁰⁹ Böylece Sindî bu konuda tabi olduğu Hanefî mezhebinin görüşünü tercih ettiğini ortaya koymuştur.

Örnek 10:

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. *“Ömer b. el-Hattâb (r.a.) hutbe irâd etti, Hakk Teâlâ'ya hamd ü senâ etti ve recmden bahsederek şöyle dedi: Bu (recm) konusunda kesinlikle aldanmayın, zira bu Yüce Allah'ın belirlediği hadlerden (şer'î cezalardan) biridir. Dikkat edin Allah Rasûlü (s.a.s.) bu şer'î cezayı (recmi) uyguladı, ondan sonra bizler bunu*

¹⁰⁰⁵ Tirmizî, “Salât”, 28.

¹⁰⁰⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/212-13.

¹⁰⁰⁷ Müslim, “Nikâh”, 57.

¹⁰⁰⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 337.

¹⁰⁰⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 2/25-26.

uygulamaya devam ettik. “Eğer insanların Ömer Yüce Allah’ın kitabına ondan olmayan şeyleri ekledi demelerinden korkmasaydım recmin hükmünü kitabın kenarına yazarak eklerdim.”¹⁰¹⁰

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadiste yer alan ve İslam ceza hukukunda zina suçunun cezası olan recm konusuna değinmiştir. “İnsanların Ömer Allah’ın kitabına ondan olmayanı ekledi demelerinden korkmasıydım recm cezasını Mushaf’ın sayfa kenarına yazardım,” bölümü hakkında ise şu açıklamalara yer vermiştir: “Bu hükmen bâkî ama tilavetten mensûh olma durumundan kinâyedir. Aslında manası şudur: “Şayet bu nesh olmasaydı ben de onu yazardım, fakat tilaveti nesh olduğu için ben onu yazmıyorum”, şeklindedir.”¹⁰¹¹

Örnek 11:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ . صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . " عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرِ قَصُّ الشَّارِبِ وَإِعْقَاءُ اللَّحْيَةِ وَالسِّوَاكُ وَالِاسْتِنْشَاقُ بِالْمَاءِ وَقَصُّ الْأَظْفَارِ وَغَسْلُ الْبَرَاجِمِ وَنَتْفُ الْإِبْطِ وَحَلْقُ الْعَانَةِ وَاتِّقَاصُ الْمَاءِ " . يَعْني الْإِسْتِنْجَاءُ . قَالَ زَكْرِيَّا قَالَ مُصْعَبٌ وَنَسِيتُ الْعَاشِرَةَ إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْمَضْمَضَةُ

Âişe’den (r.an.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “On şey vardır ki bunlar fitrattandır.”¹⁰¹² Bıyıkları kısaltmak, sakalları salmak/uzatmak, dişleri misvaklamak, istinşak (buruna su vermek suretiyle temizlemek) tırnakları kesmek, parmakların eklemlerini yıkamak, koltuk altı kıllarını yolmak/kesmek, etekleri tıraş etmek, su ile temizlenmek (su ile tahâretlenmek). Zekerîyyâ dedi ki: Mus’ab dedi ki: Onuncuyu unuttum ama o da (olsa olsa) mazmaza (ağza su vermek suretiyle temizlemek) yapmaktır” dedi.¹⁰¹³

Sindî bu hadisi tahlil ederken hadisin metninde yer alan (قَصُّ الشَّارِبِ) (bıyıkları kesme, kısaltma) kısmında mezheplerin ve konu hakkında fikir beyan eden ulemanın konu hakkındaki fikirlerine yer verdikten sonra kendi tercihini ortaya koymuştur.¹⁰¹⁴ Şöyle ki Sindî (القَصِّ) kelimesinin bazen (bıyıkları) kısaltmak manasında anlaşıldığını ve bunun da İbn Hacer’in ve İmam Mâlik’in tercihi olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte kelime bazen de kazıtmak/kökünden kesmek manasında anlaşıldığını, kelimenin bu anlamının âlimlerin

¹⁰¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/296.

¹⁰¹¹ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1/95-96.

¹⁰¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1416/1995, 1/296.

¹⁰¹³ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 29.

¹⁰¹⁴ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhi’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 1/13-24; Sindî, *Fethü’l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd* (Beyazıt, B1117), 50-53.

çoğunun tercihi olduğunu beyan etmiştir. Tâberî'nin (الْقَصْر) kelimesinin bıyıkların bir kısmını kesmek, kısaltmak manasında olduğunu (الإحفاء) kelimesinin de bıyıkların çoğunu/tamamını alarak kökünden kazıtmak manasında olduğunu, dileyenin dilediği manayı tercih edebileceğini ve bu görüşün İbn Hacer ve Süyûtî'nin de tercihi olduğunu beyan etmiştir.¹⁰¹⁵

Sindî; bütün bunları beyan ettikten sonra kendi tercihinin bunlardan farklı olduğunu ve (الْقَصْر) kelimesinin kısaltmanın miktarını değil de kısaltmanın sınırlarını tayin ettiğini açıklamıştır. Bu sınır bıyıkların üst dudakta bulunan kırmızılığı geçmeyecek şekilde kısaltmak olduğunu açıklamıştır. Yine (الإحفاء) kelimesi kazıtmak anlamında olmadığını bunun da kazıtmanın sınırlarını belirlediğini söylemiştir. Bu konuda vârid olan hadislerin tamamı dikkate alındığı zaman (الإحفاء) kelimesi, (الْقَصْر) manasında olup bıyıkları kısaltmanın sınırlarını tayin etmek manasında anlaşılmasının daha makbul olduğunu beyan etmiştir.¹⁰¹⁶

Örnek 12:

أَتَمَّ اعْتَمَرْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ ، حَتَّى إِذَا قَدِمْتُ مَكَّةَ ، قَالَتْ : يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي ! قَصَرْتُ وَأَتَمَّمْتُ ، وَأَفْطَرْتُ وَصُمْتُ ؟ قَالَ : أَحْسَنْتِ يَا عَائِشَةُ ، وَمَا عَابَ عَلَيَّ

Âişe'den (r.an.) rivâyet edildiğine göre kendisi Allah Rasûlü (s.a.s.) ile beraber umre yapmak üzere Medine'den Mekke'ye gitmiş ve Mekke'ye varınca da Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) şöyle demiştir: “Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.s.)! Anam babam sana feda olsun, sen namazlarını kısaltarak kıldın ben namazlarımı tamamlamak suretiyle eda ettim, sen iftar ettin (oruç tutmadın) ben oruç tuttum”, dedim. “Allah Rasûlü (s.a.s.) benim yaptıklarımın dolayısı beni ayıplamadı, bana kızmadı ve hatta bana hitaben: “İyi yaptın da” dedi.¹⁰¹⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: “Bu hadis, seferde namazları kısaltmanın vâcib olmadığına delalet etmektedir. Fakat yolculukta namazların vâcib olduğuna delalet eden hadisler de vardır,” şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁰¹⁸

Böylece Sindî, mezhepler arasında ihtilafli konular arasında yer alan “yolculuk esnasında namazları kısaltma” meselesinde “bu hadisin namazları kısaltmanın vâcib

¹⁰¹⁵ Süyûtî, *Mirkâtu's-su'ûd ilâ*, 1/72-75.

¹⁰¹⁶ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/50-53.

¹⁰¹⁷ Nesâî, “Taksirü's-Salât”, 4.

¹⁰¹⁸ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 3/138-139.

olmadığına delâlet ettiğini beyan etmiş ve yolculukta namazları kısaltmanın vücûbiyetini ortaya koyan hadislerin bulunduğunu da hatırlatmıştır. Dolayısıyla her iki hükmü ortaya koyacak rivâyetlerin olduğunu açıklamıştır.

Örnek 13:

Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilmiştir: Allah Rasûlü (s.a.s.) attan düşmüş, sağ tarafı zedelenmişti. Bizler ziyaret maksadıyla ona uğradık. Namaz vakti geldi ve o, bize oturarak namaz kıldırды, bizler de onun arkasında oturarak namaz kıldık. Namaz bittikten sonra şöyle buyurdu: “İmam ancak kendisine uyulmak için imam olmuştur. Tekbir aldığı zaman sizler de aynı şekilde tekbir alın, secde ettiği zaman sizler de secde edin. Doğrulduğu zaman sizler de doğrulun. O “Semiallâhü li-men hamideh” dediği zaman sizler de “Rabbena ve leke'l-hamd” deyin. İmam oturarak kıldığı zaman sizler de oturarak kılın.¹⁰¹⁹

Sindî bu hadisi tahlil ederken: “(Namazı kıldıran) İmam eğer namazı oturarak kılsa siz de oturarak kılın” kısmı için şu açıklamaları yapmıştır. “Cumhûr bu hadisin Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) vefat etmeden önceki son hastalığında imam iken hastalandığından dolayı namazını oturarak kıldığını cemaatin de ayakta O'na tabi olduklarını anlatan uygulamadan dolayı “mensûh” bir hadis olduğunu kabul etmişlerdir. Müslim'in de aynı görüşü tercih ettiği anlaşılmaktadır. Cumhûr bu görüşü tercih etmiş olsa da Sindî'nin ifadelerinden dönem âlimlerinden bazılarının Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) son hastalığındaki uygulaması hakkında farklı değerlendirmelerin bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²⁰

Örnek 14:

قَالَ أَبُو عِيسَى وَالْعَمَلُ عَلَى هَذَا عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالتَّابِعِينَ
وَمَنْ بَعْدَهُمْ مِثْلَ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَابْنِ الْمُبَارَكِ وَالشَّافِعِيِّ وَأَحْمَدَ وَإِسْحَاقَ رَأَوْا تَرَكَ الْوُضُوءَ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ . وَهَذَا
آخِرُ الْأَمْرِينِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . وَكَأَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ نَاسِخٌ لِلْحَدِيثِ الْأَوَّلِ حَدِيثِ الْوُضُوءِ مِمَّا
مَسَّتِ النَّارُ

“Tirmizî dedi ki: Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) ashâbı, tabiûn ve tebe-i tabiûnden birçok kimsenin görüşü bu yöndedir. Süfyân es-Sevri İbnü'l-Mübârek, Şâfîî, Ahmed ve İshâk'da aynı şekilde ateşte pişen yiyeceklerden dolayı abdest almak gerekmediği şeklindeki görüşü tercih etmişlerdir. Bu aynı zamanda bu Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) da son uygulamasıdır. Ayrıca bu

¹⁰¹⁹ Müslim, “Salât”, 19.

¹⁰²⁰ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim, 205-206.

hadis bir önceki hadisi (ateşte pişen gıdalar için abdest almak gerekir) hükmünü nesh etmiştir.”¹⁰²¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan (وَهَذَا آخِرُ الْأَمْرَيْنِ) “bu hadis konu hakkında mervî olan iki farklı uygulamanın sonuncusudur” şeklindeki ifade için şu açıklamalarda bulunmuştur: “Câbir’den sarâhaten rivâyet edilen bu hadisi Ebû Dâvûd ve Nesâî’de rivâyet etmiştir. Bu aynı zamanda ulemanın da uygulaması olup Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen hadisi de nesh etmiştir.”¹⁰²²

Örnek 15:

Sâlim b. Abdullah’tan rivâyet edildiğine göre Mesleme b. Abdülmelik Rum topraklarında iken, bir adamın malları arasında çalıntı olan ganimet malları bulunmuş bunun üzerine Mesleme, Sâlim b. Abdullah’a durumu sorunca o, şöyle demiştir: “Bana Abdullah b. Ömer, Ömer’den (r.a.) şöyle rivâyette bulunmuştur. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Eğer bir adamın malları arasında çalıntı ganimet malı görürseniz onu yakınız, zannederim onu dövdünüz”, buyurdu. Bunun üzerine Mesleme malları çarşıya çıkardı ve malları arasında bir Mushaf buldu, durumu Sâlim’e sordu, Sâlim’de: “Onu sat ve parasını sadaka olarak infak et”, dedi.”¹⁰²³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin mezhepler arasında ihtilafa sebep olduğunu ifade etmiştir. Sonra şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel hadisi lafzî olarak almış ve böyle bir malın tespiti halinde onun ateşe atılarak yakılması gerektiğine hükmetmiştir. Cumhûr ise yakma emrinin çok ağır bir hüküm olarak kabul ederek Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) bu emri ganimet mallarını çalan birisi hakkında meydana gelen bir olay anında vermiş olduğu ve uyguladığı bir hüküm olmadığını Buhârî’nin rivâyeti de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla ganimet mallarını çalan ve daha sonra bulunan malların yakılması değil de bunları çalandan alıp onları gerçek hak sahiplerine ulaştırılması gerekir.”¹⁰²⁴

Sindî’nin haşiyelerinde yer alan ve hadislerin muhtevi olduğu konular hakkında yorum yapılması aslı itibarıyla açıklama türü eserlerden beklenen bir durumdur. Dolayısıyla o da hâşiyelerinde hadislerin muhtevi olduğu konuları açıklamıştır. Özellikle fıkhi konuları ihtiva eden hadis metinlerini açıklarken bu metinlerin itikâdi ve ameli mezhepler tarafından nasıl anlaşıldığı konularına zaman zaman değinmiştir. Bu hadisleri açıklarken önce hadis metninin daha iyi anlaşılması için açıklamalar yapmış, sonra metin hakkında mezheplerin ya da konu

¹⁰²¹ Tirmizî, “Tahâret”, 47.

¹⁰²² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/108-109.

¹⁰²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289.

¹⁰²⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/93-94.

hakkında ortaya konan fikirler varsa o görüşleri aktarmış, hadisi delil olarak kabul eden mezhepler varsa onların beyanlarına yer vermiş, bu görüşlerden birisini tercih edecek olursa bu tercihinin ve tercihinin sebeplerini mümkün mertebe açıklamıştır. Sindî'nin bu ve benzeri açıklamaları kişiyi usandıracak, ana metni gölgede bırakacak kadar uzun olmadığı gibi konuyu genel hatlarıyla tanıttak, okuyucuya kâfi gelecek kadar bilgiler sunmuştur.

Sindî'nin bu hadisler hakkında yapmış olduğu kimi hadislerin tahlilinde dikkat çeken bir diğer nokta ise amelde mensubu olduğu mezhebini de açıklamış olmasıdır. “*Bizim imamımız imam Ebû Hanîfe*”, “*Haneî mezhebine mensup olan arkadaşlarımız*”, “*bize göre yani Haneî mezhebine göre*” gibi ibarelerle bunu açıklamıştır.

4.3.6. Zâhiren Mütêârız Gibi Görünen Hadisler Arasında Teâruzu Gidermesi

Hadis ilminin önemli başlıklarından birisi de makbul hadisler arasındaki ihtilafları inceleyen “muhtelifü'l-hadîs” mevzusudur. Muhtelifü'l-hadîs; makbul bir hadisin aynı konu hakkında kendisi gibi makbul olan bir ya da birçok hadis ve yahut öteki delillerle görünürde veya gerçekte mana bakımından ihtilaflı olmasından ve bu ihtilafların giderilme yollarından bahseden ilimdir.¹⁰²⁵ Sindî'nin hadis hâşiyelerinde yer alan mevzulardan birisi de muhtelifü'l-hadîs konusudur. O, mütêârız hadisler arasındaki ihtilafları gidermek için birçok yönteme başvurmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Mütêârız Gibi Görünen Hadisleri Cem ve Telif Etmek Suretiyle Teâruzu Gidermesi

Sindî'nin ihtilaflı hadisler arasındaki ihtilafları gidermek için başvurduğu yöntemlerin başında zâhiren ihtilaflı gibi görünen hadisler arasında aslı itibarıyla herhangi bir ihtilafların bulunmadığını, bu hadisleri cem ve telif ederek ihtilafları ortadan kaldırmasıdır.

Örnek 1:

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Daha sonra anne-babası onu Yahûdî, Hristiyan ya da Mecûsî yapar. Bu bir hayvanın organları tastamam, eksiksiz bir şekilde doğrulması gibidir. Sen hiç organları eksik bir canlı yavrusu görüyor musun? dedi.*”¹⁰²⁶

Sindî; bu hadisteki “fitrat” kelimesi “İslam” olarak anlaşıldığında henüz bulûğ çağına gelmeden vefat eden gayr-i müslim çocuklarının kurtulacaklarına delalet edeceğine “Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) vefat eden müşrik çocuklarının durumu (cennetlik mi cehennemlik mi) sorulunca Allah Rasûlü (s.a.s.): “Hakk Teâlâ onları yarattığı zaman neler yapacaklarını, neyi

¹⁰²⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadîs İlmi)* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 33-34.

¹⁰²⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 92.

işleyeceklerini en iyi şekilde bilendir,”¹⁰²⁷ dediğini haber veren hadisi ile ihtilaf edeceğini ancak “fitrat” kelimesi “İslam” anlamında değil de “insanın selim tabiatı” anlamında kullanıldığında ihtilafın olmayacağını belirtmiştir.”¹⁰²⁸

Sindî; burada önce kavramın te’vîl edilebileceği muhtevi manalara dikkat çekmiş, bunlardan hangi mananın nasıl bir sonuç ortaya çıkaracağı konusuna açıklık getirmiştir. Zâhiren müteâriz gibi görünen hadisler arasında herhangi bir ihtilafın oluşmaması için kavramın hangi manaya te’vîl edilmesi gerektiği konusuna açıklık getirmiştir. Neticede fitrat kavramının muhtevi olduğu ve daha önceki hadislerle herhangi bir ihtilaf oluşturmayacak manaya hamledilmesi halinde zâhiren var olduğu düşünülen ihtilaf ortadan kalkacağını beyan etmiştir.

Örnek 2:

Rafî b. Hadîc’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Sabah namazını isfârda kılınız,*¹⁰²⁹ *bu vakit sevap bakımından daha büyüktür.*”¹⁰³⁰

Âişe’den (r.an.) rivâyet edilmiştir. “*Mümine hanımlar elbiselerine bürünmüş bir halde Allah Rasûlü (s.a.s.) ile beraber sabah namazına katılıyorlardı. Namazı kıldıktan sonra (hızlı bir şekilde) evlerine dönüyorlardı. Ortalık karanlık olduğu (tağlîs)*¹⁰³¹ *için kimse onları tanıımıyordu.*”¹⁰³²

Zâhiren ihtilafı gibi görünen bu hadisler hakkında Sindî şu açıklamaları yapmıştır: “Sabah namazını isfârda kılın” hadisini sabah namazını tağlîste kılmanın faziletli olduğunu kabul edenler şöyle yorumlamışlar: “Sabah namazı vaktinin girdiğine emin olunup sabah aydınlığı görünüp gün ortaya çıkana kadar ya da mehtaplı gecelerde gün ile gecenin birbirinden tamamen ayrılıp günün ortaya çıktığı kanaati kişide hâsıl oluncaya kadar sabah namazı ortalık iyice aydınlanıncaya kadar geciktirebilir.”¹⁰³³

Sindî’ye göre “sabah namazını isfârda kılın” emri bir ihtiyattır. Neticede sabah namazının isfârda kılınmasını emreden hadisler aslında sabah namazını isfâr vaktinde kılmanın ecir ve sevap bakımından daha büyük olduğunu vurgulamışlardır. Sindî, aslında

¹⁰²⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 92.

¹⁰²⁸ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/287-288.

¹⁰²⁹ İsfâr: Sabah namazını karanlıkta değil de ortalık açılıp gün ağardıktan sonra ortalık aydınlandıktan sonra kılmak demektir. Hanefî mezhebine göre böyle davranmak müstehaptır. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 258.

¹⁰³⁰ Nesâî, “Mevâkıt”, 27.

¹⁰³¹ Tağlîs: Sabah namazını fecrin hemen akabinde daha ortalık aydınlanmadan önce eda etmektir. Cumhûr’a göre sabah namazını fecirden hemen sonra kılmak efdaldır. Hanefî âlimlere göre ise sadece Müzdelife’de sabah namazını fecrin hemen akabinde (tağlîs) namaz kılmak efdaldır. Diğer zamanlarda ise sabah namazını ortalık aydınlandıktan sonra kılmak efdaldır. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 533.

¹⁰³² Nesâî, “Mevâkıt”, 25.

¹⁰³³ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhi’l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 1/294.

sabah namazının ortalık henüz aydınlanmadan önce kılınmasında herhangi bir sakıncanın bulunmadığını, bununla birlikte namazı ortalık iyice aydınlandıktan sonraya tehir etmenin ise sevap bakımından daha büyük olduğunu, böylece aslı itibarıyla bu hadisler arasında herhangi bir zıtlığın bulunmadığını açıklamıştır.

Örnek 3:

Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Rasûlullah'a (s.a.s.): *“Ey Allah'ın Rasûlü (s.a.s.)! Şabân ayında oruç tuttuğunuz kadar başka hiçbir ayda bu kadar oruç tutmadığınızı görüyorum” dedim. Rasûlullah (s.a.s.): “Şabân ayı insanların çoğunun kendisinden gafil oldukları Receb ile Ramazan ayları arasında bulunan bir aydır. Şabân'da ameller Yüce Allah'a arz olunur. Ben de amellerimin oruçlu olduğum bir zaman diliminde âlemlerin Rabbine arz olunmasını istiyorum,” dedi.*¹⁰³⁴

Buhârî ve Müslim'in tahrîc ettikleri şu hadise muarızdır.

*“Yüce Allah uyumaz, uyku onun şanına da yakışmaz. O; adâleti indiren ve kaldırandır. Gecenin ameli gündüzün amelinden önce, gündüzün ameli ise gecenin amalinden önce Yüce Allah'a yükseltilerek arz olunur, O'nun örtüsü nurdur.”*¹⁰³⁵

Sindî; zâhiren ihtilaflı gibi görünen bu iki hadis hakkında yaptığı yorumlarla aslı itibarıyla bunlar arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığını ortaya koymuştur: *“Bu hadislerde anlatılanları iki şekilde açıklayabiliriz. Birincisi: Kulların amelleri, fiilleri her gün Yüce Allah'a arz olunur, sonra cuma gününün amelleri her pazartesi ve perşembe günleri Yüce Allah'a arz olunur. Yıllık amelleri ise her yıl Şabân ayında Allah'a arz olunur. Böylece bütün fiiller Yüce Allah'a peş peşe arz olunur. İkincisi: Kulların fiilleri her gün ayrıntılı/tafsilatlı bir şekilde Yüce Allah'a arz olunur, sonra toplu bir şekilde arz olunur ya da bunun tam aksi önce toplu bir şekilde sonra tafsilatlı bir şekilde Yüce Allah'a arz olunur.*¹⁰³⁶

2. Nâsih Olan Hadisi Mensûh Olan Hadise Tercih Ederek Teâruzu Gidermesi

Sindî'nin ihtilaflı hadisler arasındaki teâruzu gidermek için başvurduğu yöntemlerden birisi de nâsih-mensûh konusudur.

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: *“Kurumuş bir çökelek bile olsa ateşin değdiği şeyi yedikten sonra abdest alın.”*¹⁰³⁷

Câbir'den rivâyet edilmiştir. *“Allah Rasûlü (s.a.s.) dışarı çıktı ben de onunla beraberdim. Ensâr'dan bir kadının evine vardı. Kadın O'nun için bir koyun kesti. Allah*

¹⁰³⁴ Nesâî, “Oruç”, 70.

¹⁰³⁵ Müslim, “İmân”, 179.

¹⁰³⁶ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 3/516-517.

¹⁰³⁷ Tirmizî, “Tahâret”, 46.

Rasûlû (s.a.s.) ondan yedi. Sonra kadın bir sepet olgun hurma getirdi ondan da yedi. Sonra öğle namazı için abdest aldı, namazı kıldı. Kadın koyunun etinin geri kalanından getirdi ondan da yedi. Sonra ikindi namazını kıldı ama abdest almadı.”¹⁰³⁸

Sindî; bu hadisi tahlile tabi tutarken metin hakkında şu açıklamaları yapmıştır: *“Câbir’den sarâhaten rivâyet edilen bu hadisi Ebû Dâvûd ve Nesâî’de rivâyet etmişler. Bu, aynı zamanda âlimlerin genel uygulaması olup Ebû Hüreyre’den rivâyet edilen hadisi nesh etmiştir.*”¹⁰³⁹

Sindî burada daha sonra vârid olan şer’î bir hükmün önceki şer’î bir hükmü ortadan kaldırmasıyla gerçekte ihtilaflı olan metinlerin arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmıştır. Böylece Sindî hadisler arasındaki ihtilafı gidermenin yöntemlerinden nesh hususuna müracaat ederek ihtilafı ortadan kaldırmıştır.

3. Müteâriz Gibi Görünen Hadislerin Arasında Aslı İtibarıyla Herhangi Bir İhtilafın Olmadığını Açıklaması

Allah Rasûlû’nün (s.a.s.) namaz kılarken ya da kıldırırken iftitah tekbiri alma esnasında ellerinin konumu ile ilgili birçok hadis rivâyet edilmiştir. Konu hakkında rivâyet edilen bu hadisler arasında ihtilaflı gibi görünen hadislerde vardır. Bundan mütevellit birden fazla ihtilaf meydana gelmiştir. Konu hakkında yorumlar yapılmış, görüşler serdedilmiş, netice itibarıyla konu mezhepler arasında ihtilaflı konulardan birisi haline gelmiştir. Sindî’de ihtilaflı gibi görünen bu hadisleri tahlile tabi tutmuş, ihtilafları bertaraf etmek için görüşler ortaya koymuştur.

Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivâyet edilmiştir: *“Allah Rasûlû (s.a.s.) namaz kılmaya başladığı zaman ellerini omuz hizasına kadar kaldırır, rûkû’a varırken ya da rûkû’dan doğrulurken aynı şekilde ellerini omuz hizasına kadar kaldırırdı.*”¹⁰⁴⁰

Abdülcebâr b. Vâil’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. *“Allah Rasûlû’nün (s.a.s.) arkasında namaz kıldım. Namaz kılmaya başladığı zaman iftitah tekbirini almak için ellerini kulak hizasına kadar kaldırdı. Sonra Fâtiha sûresini okudu.*”¹⁰⁴¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: “Allah Rasûlû’nün (s.a.s.) iftitah tekbiri esnasında farklı vakitlerde “ellerini omuz hizasına kadar kaldırırdı” ya da “ellerini kulak hizasına kadar kaldırırdı” ya da “ellerini kulaklarının üst kısmına kadar kaldırırdı” şeklindeki rivâyetler arasında herhangi bir tenakuz yoktur. Ayrıca bu rivâyetlerden herhangi birisinin nesh

¹⁰³⁸ Tirmizî, “Tahâret”, 47.

¹⁰³⁹ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/108-109.

¹⁰⁴⁰ Nesâî, “İftitah”, 3.

¹⁰⁴¹ Nesâî, “İftitah”, 4.

olduğuna dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bütün bu rivâyetler bu konudaki hareket alanının genişliği için birer ruhsat hükmündedir”, şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁰⁴² Dolayısıyla Sindî zâhiren ihtilaflı gibi görünen bu hadisler arasında aslı itibarıyla herhangi bir ihtilafın bulunmadığını, bütün bunlar Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) konu hakkındaki hareket alanının genişliğini vurgulamak için farklı şekillerde davrandığını açıklamıştır.

‘Alkame’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) şöyle buyurdu: *“Sizlere Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) kıldığı namaz gibi bir namaz kıldırayım mı? dedi ve namaz kıldı. Namazda sadece iftitah tekbirinde elleri kaldırdı.”*¹⁰⁴³

Sindî bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalara yer vermiştir: *“Namazda sadece iftitah tekbiri esnasında ellerini kaldırdı” bu hadis ile İbn Sâlim’in (r.a.) babasından rivâyet ettiği: “Allah Rasûlü’nü (s.a.s.) namaz kılarken gördüm, namaza başlarken, rükû’a giderken, rükû’dan doğrulurken ellerini omuz hizasına kadar kaldırırdı”*¹⁰⁴⁴ hadis arasında herhangi bir tenakuz bulunmamaktadır. Bu Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) namaz esnasında bazen iftitah tekbiriyle beraber rükû’a giderken ve rükû’dan doğrulurken ellerini omuz hizasına kadar kaldırdığını bazen sadece iftitah tekbirini alırken ellerini omuz hizasına kadar kaldırdığını göstermektedir. Dolayısıyla her iki durumda sünnettir”, şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁰⁴⁵ Sindî böylece zâhiren muâriz gibi görünen bu iki hadisin aslında herhangi bir ihtilafı barındırmadıklarını her iki uygulamanın da sünnet olduğu şeklinde bir yorum getirmek suretiyle bu ihtilafı ortadan kaldırmıştır.

4. Müteâriz Gibi Görünen Hadisler Hakkında Serdedilen Görüşleri Beyan Ettikten Sonra Kendi Görüşünü Ortaya Koyması

Sindî; görünürde ya da gerçekte müteâriz olan hadisler hakkında daha önce serdedilen görüşleri zikredip ya daha önce ortaya konan bu görüşlerden biriyle uyumlu ya da bunlardan tamamen farklı bir açıklama yapmak suretiyle müteâriz olarak vârid olan hadisler aralarındaki ihtilafı ortadan kaldırmıştır.

Ebû Eyyûb’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: *“Gusûl, şehvetle gelen meni sebebiyledir.”*¹⁰⁴⁶

Sindî hadis etrafında meydana gelen ihtilafları açıklamış ve bu görüşlerden bazıları hakkında da yorumlar yapmıştır. *“Buna göre; bu hadis hasır ifade etmektedir, dolayısıyla inzal olunmadığı sürece böyle bir cinsi münasebet guslû gerektirmemektedir. Fakat bu hadis*

¹⁰⁴² Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâi bi şerhî’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 2/468-470.

¹⁰⁴³ Tirmizî, “Salât”, 191.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, “Salât”, 83.

¹⁰⁴⁵ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/272.

¹⁰⁴⁶ Nesâi, “Tahâret”, 132.

*Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilen ve Rasûlullah'ın (s.a.s.): "Sizden birisi eşinin dört şubesi ortasında oturur, cinsi münasebette bulunursa gusûl vâcib olur (inzal olmasa da), "*¹⁰⁴⁷ *hadisine müârizdir.*¹⁰⁴⁸ *Âlimlerin cumhûru; "gusûl, şehvetle gelen meni sebebiyledir" hadisinin 'Ubeyy b. Kâ'b'dan rivâyet edilen: "Gusûl, şehvetle gelen meni sebebiyledir uygulaması İslam'ın ilk yıllarında vardı. Sonra bundan vazgeçildi ve erkeğin tenasül uzvunun sünnet kısmı kadının cinsel organına dâhil olunca gusûl vâcib olur"*¹⁰⁴⁹ *hadisiyle nesh edildiğini kabul etmişler. İbn Abbâs "Gusûl, şehvetle gelen meni sebebiyledir" hadisinin ihtilam hakkında olduğunu, cima konusunda olmadığı söyleyerek" ihtilaflı olan bu iki hadisi cem etmiştir. Fakat bu açıklama "gusûl, şehvetle gelen meni sebebiyledir" hadisinin Sahîhu Müslim'de açıkça cima konusunda vârid olduğu için kimi âlimler tarafından kabul edilmiştir.*¹⁰⁵⁰ *Sindî burada konu hakkında görüş ortaya koyan İbn Abbâs'ın ve cumhûrun görüşünü ortaya koymuş, konu hakkında yorumlar yapmış fakat kendisi bunlardan farklı bir görüş ortaya koymuştur.*

4.3.7. Müteâriz Olan Hadislerden Birini Tercih Etmesi

Sindî hadisler arasındaki teâruzu bazen birini diğerine tercih ederek gidermiştir. Hadislerden birini tercih ederken birçok tercih sebebi zikretmiştir. Bu sebeplerden birkaç tanesi ise şöyledir:

1. İhtilaflı Gibi Görünen Hadislerden Birinin Şerî' Hükümlere Muvâfık Olması ya da Hadislerden Birinin İletli Olması

Büsra bnt. Safvân'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"Sizden biriniz tenasül uzvuna dokunduğu zaman (abdestliyse abdesti bozulur, bundan dolayı yeniden) abdest alsın."*¹⁰⁵¹ Kays b. Talk'dan (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir. *"Bir adam: Ey Allah'ın Elçisi (s.a.s.)! Namazda zekerine dokunan kişi hakkında ne dersin? diye sorunca Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle cevap verdi: "O, sendeki (bedenindeki) bir ettir veya senden bir parçadır."*¹⁰⁵²

Sindî; bu hadisi, Büsra bnt. Safvân'ın (r.a.) hadisine tercih etmiştir. Bu tercihinin sebebini ise şöyle açıklamıştır: *"Büsra bnt. Safvân'ın (r.a.) hadisi daimî olan bir illet ile mualleldir. Bu illet ise dokunmakla abdestin bozulduğu haber verilen organın aslı itibarıyla insanın azalarından biri olmasıdır. "Hükmün devamı illetin devamına bağlıdır" kuralı da bunu*

¹⁰⁴⁷ Nesâî, "Tahâret", 129.

¹⁰⁴⁸ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 1/124-125.

¹⁰⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevî el-Beyhakî, *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âşâr*, thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Karaçi: y.y., 1412/1991), 1/259.

¹⁰⁵⁰ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 1/124.

¹⁰⁵¹ Nesâî, "Tahâret", 118

¹⁰⁵² Nesâî, "Tahâret", 119.

desteklemektedir. Kays b. Talk'ın (r.a.) hadisinin mensûh olduğu şeklindeki görüşe gelince bu güvenilir bir görüş değildir.¹⁰⁵³

Sindî; Kays b. Talk'ın hadisini devamlı bir illete sahip olan Büsra bnt. Safvân'ın hadisine tercih etmiştir. Bu illet dokunmakla abdestin bozulduğu rivâyet edilen organın aslı itibarıyla insanın bir organı olmasıdır.

2. Harici Tercih Sebepleri

Sindî; bir önceki başlıkta geçen ve müâriz olan Kays b. Talk'ın rivâyet ettiği hadis ile Büsra bnt. Safvân'ın rivâyet ettiği hadislerden Kays'ın hadisi tercih etmiştir. Tercih sebeplerini ise Kays b. Talk'ın rivâyet ettiği hadisi tahlil ederken açıklamıştır. Birkaç madde halinde tercih sebeplerini açıklayan Sindî, bunlardan biri de te'vîle ihtimali olmayan hadisi te'vîle ihtimali olan hadise tercih etmek şeklinde olduğunu açıklamıştır.

Sindî bu tercih sebebini ise şöyle açıklamıştır: *“Buna göre, Büsra bnt. Safvân'ın hadisi te'vîle ihtimali olan bir hadistir. Bu ihtimal ise kişinin zekerine dokunmasından gaye kişinin idrardan sonra zekerine dokunma durumunun olabilmesidir. Dolayısıyla böyle durumda kişinin abdesti bozuluyor, zira bu hal genelde idrardan sonra meydana gelmektedir. Dolayısıyla dokunma hem idrar etmek hem de idrar olmaksızın dokunmak şeklindeki ihtimalleri barındırmaktadır. Fakat bunun insanın azalarından olması ise herhangi bir ihtimal barındırmamaktadır.”*¹⁰⁵⁴

Sindî müteâriz olan bu iki hadisi tahlil ederken Kays b. Talk'ın rivâyet ettiği hadisin te'vîle ihtimalinin olmadığını izah etmiştir. Bunun müârizı olan Büsra'nın hadisinin ise bu illetten hali olduğunu açıklamıştır. Dolayısıyla Sindî te'vîl ihtimali bulunmayan Kays'ın hadisini te'vîl ihtimali olan Büsra'nın rivâyetine tercih etmiştir.

3. Hadislerden Birinin Kavli Diğerinin ise Fiili Olması

Ebü Eyyûb'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: *“Küçük veya büyük abdest bozacağınız zaman önünüzü ya da arkanızı kible cihetine çevirmeyiniz, doğu ya da batı yönüne dönünüz.”*¹⁰⁵⁵

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: *“Evimizin damına çıkmıştım. Rasûlullah'ı (s.a.s.) iki kerpiç üzerinde ve Beytülmağdis yönüne dönmüş bir halde abdest bozduğunu gördüm.”*¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵³ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetî'l-İmâm es-Sindî*, 1/108-109.

¹⁰⁵⁴ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetî'l-İmâm es-Sindî*, 1/108-110.

¹⁰⁵⁵ Nesâi, “Tahâret”, 20.

¹⁰⁵⁶ Nesâi, “Tahâret”, 22.

Sindî; Abdullah b. Ömer'in hadisini tahlil ederken hadis metninde yer alan "Beytûlmakdîs'e doğru dönmüş bir halde" kısmı için şu açıklamaları yapmıştır: *Allah Rasûlû (s.a.s.) yüzünü Beytûlmakdîs'e doğru döndüğüne göre Mekke, dolayısıyla kible ciheti arka tarafında kalmış demektir. Bu da Rasûlullah'ın (s.a.s.) daha önce yasakladığı durum hakkındaki ruhsata delalet etmektedir. Bununla birlikte ruhsat olan bu fiili durumun kavli olan yasaklama haberinden önce ya da sonra olması da pekâlâ mümkündür. Ruhsat olarak değerlendirilen durumun Allah Rasûlû'ne (s.a.s.) has bir durum olduğu buna mukabil yasaklamayı bildiren hükmün ise herkesi kapsamı da aynı şekilde mümkündür. Yine bu ruhsatın sadece zaruret esnasında geçerli olup zaruretin ortadan kalkmasıyla ruhsatın ortadan kalkması ihtimaliden de söz etmek pekâlâ mümkündür.*¹⁰⁵⁷ Sindî; önce fiili olan hadisi kavli olan hadise tercih ettiğini açıklamış, ardından da hadisin muhtevi olduğu te'villere de yer vermeyi ihmal etmemiştir.

İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir. *"Rasûlullah (s.a.s.) Meymûne ile evlendi, her ikisi de ihramlıydı."*¹⁰⁵⁸

Osman b. Affân'dan rivâyet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"İhramlı olan kimse evlenemez, nişan yapamaz, hatta ve hatta başkasını da evlendiremez."*¹⁰⁵⁹

Sindî; Osman b. Affân'ın (r.a.) hadisini tahlil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: *"İhramlı olan kimse nişanlanamaz", "başkasını evlendiremez" gibi cümleler ihramlı kimse nikâhlanamaz cümlesini cimadan kinâye yapmaya engeldir. Buradaki nefyi olma durumu nehyi/sakındırma manasındadır. Muhaddislerin ve fakihlerin birçoğu bu hadisle amel etmişlerdir. Allah Rasûlû'nün (s.a.s.) Meymûne ile ihramlı bir haldeyken evlendiği şeklindeki hadisler ise o zaman henüz küçük bir çocuk olan İbn Abbâs (r.a.) tarafından rivâyet edildiği için bunu İbn Abbâs'ın (r.a.) vehmi olarak nitelendirmişler. Çünkü Allah Rasûlû (s.a.s.) ile Hz. Meymûne arasında sefirlik yapan Râf'i ile taraflardan biri olan Meymûne tarafından İbn Abbâs'ın bu hadisine muhalif hadisler rivâyet edilmiştir. Yine Râf'i ile Meymûne tarafından rivâyet edilen hadisler aynı zamanda Osman'ın (r.a.) rivâyet ettiği hadis ile de örtüşmektedir. Yine İbn Abbâs ile Meymûne ve Râf'i tarafından birbirine muhalif olarak rivâyet edilen bu iki hadisin her ikisini kabul etmezsek o zaman yine sadece Osman'ın rivâyet ettiği hadis kalır. Yine İbn Abbâs ile Meymûne ve Râf'i tarafından rivâyet edilen hadisler arasında ihtilafın olmadığı herhangi bir müteâzırlık söz konusu değildir dense o zaman yine İbn Abbâs'ın*

¹⁰⁵⁷ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 1/28-29.

¹⁰⁵⁸ Nesâi, "Menâsikü'l-Hacc", 90.

¹⁰⁵⁹ Nesâi, "Menâsikü'l-Hacc", 91.

*hadisi fiili olduğu için tahsis olabilir. Fakat Osman'ın rivâyet ettiği hadis kavli bir hadistir, şerî' bir nasstır onunla amel etmek gerekir.*¹⁰⁶⁰

4. Müsbet Olan Hadisin Menfi Olana Tercih Edilmesi

İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) Kâbe'ye girdi, çıkışı yaklaşınca içime bir şeyler doğdu ve hızlı bir şekilde oradan ayrıldım. (Döndüğüm zaman) Rasûlullah'ın (s.a.s.) çıktığını gördüm. Bilal'e (r.a.): Allah Rasûlü (s.a.s.) Kâbe'nin içinde namaz kıldı mı? diye sordum. Bilal (r.a.): “Evet, o iki direk arasında iki rekât namaz kıldı” dedi.*¹⁰⁶¹

Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “*Allah Rasûlü (s.a.s.) Kâbe'ye girdi, Kâbe'nin köşelerinde tesbih etti, tekbir getirdi. Ama namaz kılmadan çıktı. Daha sonra Makam-ı İbrahim'in arkasına geçti ve orada iki rekât namaz kıldı, sonra şöyle buyurdu: İşte kible burasıdır.*”¹⁰⁶²

Sindî; Üsâme'nin hadisini tahlil ederken “Allah Rasûlü (s.a.s.) Kâbe'de namaz kılmadı” kısmı için şu açıklamalara yer vermiştir: Üsâme o zaman bir şeylerle meşguldü, onun için Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) namaz kılması konusuna muttali olamadı. Bundan mütevellit “namaz kılmadı” şeklinde bir rivâyette de bulundu.¹⁰⁶³ Dolayısıyla Sindî; müsbet olan hadisi menfi olan hadise tercih etmiş, menfi olan hadisi tercihinine muvâfık bir şekilde te'vîl etmiştir.”

5. Senedle İlgili Tercih Sebepleri

Âişe'den (r.an.) rivâyet edilmiştir: “*Her kim size Rasûlullah'ın (s.a.s.) ayakta bevlettğini rivâyet ederse onu inanmayın. Allah Rasûlü (s.a.s.) sadece oturarak bevlederdi.*”¹⁰⁶⁴

Sindî bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Allah Rasûlü (s.a.s.) küçük abdestini her zaman oturarak bozardı. Nadiren de olsa ihtiyacını ayakta giderdiğine dair rivâyetler vardır.*” Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet edilen: “*Evimizin damına çıkmıştım. Allah Rasûlü'nü (s.a.s.) iki kerpiç üzerine çıkmış ve Beytülmağdis'e dönerek abdest bozduğunu gördüm,*” hadisi bunlardan bir tanedir.”¹⁰⁶⁵ Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) nadiren de olsa meydana gelen bu durumdan Âişe'nin (r.an.) haberdar olmaması pekâlâ mümkündür. Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) âdeti olduğu üzere her zaman oturarak abdestini bozardı. Ayakta

¹⁰⁶⁰ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 5/210-211.

¹⁰⁶¹ Nesâî, “Menâsiku'l-Hacc”, 127.

¹⁰⁶² Nesâî, “Menâsiku'l-Hacc”, 127.

¹⁰⁶³ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 5/238-240.

¹⁰⁶⁴ Tirmizî, “Tahâret”, 7.

¹⁰⁶⁵ Nesâî, “Tahâret”, 22.

*abdest bozma keyfiyetine gelince bu ya bir mazerete binaen ya da bunun mübâh olma keyfiyetini beyan etmek üzere ondan sadır olmuş bir haldir.*¹⁰⁶⁶

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisi rivâyet eden Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği hadis hakkında belki de kendisinin vâkıf olamayacağı bir durum hakkında hüküm verdiğini oysa kendisinin vâkıf olmadığı bu durumun pekâlâ mümkün olabileceğini izah etmiştir. Sindî bundan dolayı Abdullah b. Ömer'in hadisini tercih etmiştir.

İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir: *"Rasûlullah (s.a.s.) ihramlı olduğu bir zamanda Meymûne (r.an) ile evlendi.*¹⁰⁶⁷

Ebâne b. Osman'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"İhramlı olan kimse evlenemez, nişan yapamaz, başkasını evlendiremez."*¹⁰⁶⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) ezvâcî tâhirattan Meymûne (r.an.) ile evlendiği zaman her ikisi de ihramlıydı", şeklindeki hadisleri rivâyet eden İbn Abbâs'ın o zaman küçük bir çocuk olduğu için bunu onun vehmi olarak nitelendirmişler. Zira Allah Rasûlü (s.a.s.) ile Meymûne (r.an.) arasında elçilik görevi yapan Râf'i ve Meymûne, İbn Abbâs'ın hadisine muhalif rivâyetlerde bulunmuşlar.¹⁰⁶⁹ Sindî bu hadisi tahlil ederken Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) ihramlıyken evlendi şeklindeki hadisi rivâyet eden İbn Abbâs'ın henüz bir çocuk olduğu için onun rivâyeti yerine taraflardan biri olan Hz. Meymune'nin bu hadise muhalif rivâyet ettiği hadisi tercih etmiştir.

4.3.8. Hadisleri Açıklarken Usûl İlminden Faydalanması

Sindî; hâşiyelerinde hadisleri tahlile tabi tutarken zaman zaman fıkıh usûlü konularına da temas etmiş ve konular hakkında bilgiler vermiştir. Sindî'nin bu açıklamaları onun fıkıh usûl alanındaki yetkinliğini ortaya koyduğu gibi hadislerin daha iyi anlaşılmasını da sağlamıştır.

Örnek 1:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، أَنَّ رَجُلًا، سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَوَضَّأُ مِنْ حُومِ الْغَنَمِ قَالَ " إِنْ شِئْتَ فَتَوَضَّأْ وَإِنْ شِئْتَ فَلَا تَوَضَّأْ " . قَالَ أَتَوَضَّأُ مِنْ حُومِ الْإِبِلِ قَالَ " نَعَمْ فَتَوَضَّأْ مِنْ حُومِ الْإِبِلِ " . قَالَ أَصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ قَالَ " نَعَمْ " . قَالَ أَصَلِّي فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ قَالَ " لَا " .

¹⁰⁶⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/59.

¹⁰⁶⁷ Nesâî, "Menâsikü'l-Hacc", 90.

¹⁰⁶⁸ Nesâî, "Menâsikü'l-Hacc", 91.

¹⁰⁶⁹ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 5/210-211.

Câbir b. Semüre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Bir Adam Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) koyun etini yedikten sonra abdest almam gerekir mi? diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.): “Dilersen alırsın, dilemezsen almazsın,” dedi.” Adam tekrar: Peki deve etini yedikten sonra? Diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.): “Evet” dedi. Adam: Koyunların ağılında namaz kılabilir miyim? dedi. Allah Rasûlü (s.a.s.): Evet koyunların yattığı ağıllarda namaz kılabilirsin, dedi. Adam: Develerin yattığı yerde namaz kılabilir miyim? dedi. Rasûlullah (s.a.s.): “Hayır” dedi.”¹⁰⁷⁰

Sindî; bu hadisi tahlile tabi tutarken hadis metninde yer alan ve “koyun etini yedikten sonra abdest alayım mı? dedi. Allah Rasûlü (s.a.s.): “İstersen abdest alırsın, istemezsen de almazsın,” için şu açıklamaları yapmıştır: Cumhûr bu durumu abdest almağa değil sadece elleri yıkamaya hamletmiştir. Zira Allah Rasûlü (s.a.s.) koyun eti tükettikten sonra abdest alma konusunda kişiye seçme hakkı tanımış, deve eti tüketildikten sonra ise abdest almayı emretmiştir. Bu ise her iki durum için abdest almanın müstehab olduğuna delalet etmiştir. Zira deve eti hem bedene ağır gelen hem de yağlı olup tüketen kişinin el hijyeni konusundaki gerekliliği vurgulamıştır. Dolayısıyla her iki durumda da ellerin yıkanması yeterli olup abdest alma mecburiyeti yoktur. Nevevî ise konu hakkında şunları söylemiştir: Cumhûr, Câbir’den rivâyet edilen: “Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) en son hali ateşte pişen bir yemeği yedikten sonra abdest almayı terk etmek şeklinde olmuştur”,¹⁰⁷¹ hadisini yukarıdaki hadise tercih etmiştir. Fakat deve eti tüketildikten sonra abdest almayı gerekli gören hadis “hass”tır. Oysa Câbir’in hadisi ‘âmm bir hadistir. Hass olan bir emir her zaman ‘âmm olan bir emre tercih edilir. Sindî, Nevevî’nin bu beyanlarına yer verdikten sonra şu açıklamaları yapmıştır: Ben de derim ki: Nevevî’nin bu açıklaması Hanefî mezhebini kapsamaz zira Hanefî mezhebine göre hass olan lafız ‘âmm olan lafza tercih edilmez. Burada ‘âmm olan durum ateşte pişen bir yemeği yedikten sonra abdestin terk edilmesidir. Zira (مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ) “ateşin değdiği şeyi (yedikten sonra abdest almazdı)” ifadesi mutlak olarak gelmiş ve dolayısıyla lafız şu şekildedir. (اي ترك) “Yani ateşin değdiği herhangi bir şeyi (yedikten) sonra abdest almazdı.”¹⁰⁷² Sindî bu hadisi tahlil ederken fıkıh usûlü konularından olan hass ve ‘âmm konusuna değinmiş bu konuda mezheplerin yaklaşımlarına değinmiştir.

Örnek 2:

¹⁰⁷⁰ Müslim, “Tahâret”, 25.

¹⁰⁷¹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 74.

¹⁰⁷² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 187, 188, 189.

Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Üreme organın senin bir parçan değil midir?”¹⁰⁷³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken, önce konu hakkında görüş beyan eden Süyûtî’nin açıklamalarına yer vermiştir: Süyûtî Ebû Dâvûd’un *Süneni* için yazdığı *Mirkadû’s-suûd* ile *Süneni Ebî Dâvûd* adlı hâşiyesinde Büsra’dan rivâyet edilen “tenasül uzvuna dokunan abdest alsın”¹⁰⁷⁴ hadisi için: “Burada Üreme organına dokunmaktan gaye bevletmek demektir. Zira dokunma genellikle bu fiil esnasında meydana gelir, bu ise ondan kinâyedir” şeklinde açıklama yapmıştır. Aynı konu hakkında fikir beyan eden İbn Hümâm’da görüşler ortaya koymuştur: Hâcet gidermek erkeklik uzvuna dokunmak şeklinde kinâyeye yapılması belâgat ilminin esrarlarından. Böylece hâcet giderme organı hâcet gidermek olarak kullanılmış, bu Kur’ân-ı Kerîm’de de yer alan durumlardandır. (أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ) ya da biriniz tuvaletten gelirse.”¹⁰⁷⁵ Sindî; bu görüşlere yer verdikten sonra kendi görüşünü açıklamıştır: “Ben derim ki: Bunun gibi kinâyeler oldukça çoktur. Açık bir şekilde söylemenin kınandığı ya da hoş görülmediği durumlarda kinâyeye yoluna gidilir. Ayrıca Kûfelilerin konu hakkındaki görüşleri de bunu desteklemektedir. Buna göre: Tenasül uzvuna dokunmanın abdesti bozmayacağıнын illeti daimî olan bir illettir bu da organın insanın bir parçası olmasıdır. İlet devam ettiği müddetçe hüküm devam eder kaidesi gereği bu durumda abdest bozulmaz.”¹⁰⁷⁶

Örnek 3:

Âişe’den (r.an.) rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) hanımlarından bazılarını öper, sonra abdest almaksızın namaz kılardı.”¹⁰⁷⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: “Bir insanın eşini öpmesi şehvetten hâli değildir, dolayısıyla bu şehvetle öpmenin/dokunmanın abdesti bozmadığına delalet etmektedir.” Nesâî’nin, “öpmekten dolayı abdest almak gerekmez” bâbı adı altında yer verdiği bu hadis için: “Bu; mürsel bir hadis olsa bile bu bâbdaki en güzel hadistir” sözü için ise Sindî şunları söylemiştir: Evet, bu mürsel bir hadistir. Çünkü Ebû Dâvûd’un da bildirdiği üzere İbrahim et-Teymiyye’nin Âişe’den (r.an.) semâsı yoktur.¹⁰⁷⁸ Fakat mürsel hadis hem bizim mezhebimizde hem de cumhûra göre hüccettir. Ayrıca bu hadisi İbrahim et-Teymiyye babasından “mevsul” olarak da rivâyet etmiştir. Şâfiî âlimlerden

¹⁰⁷³ Tirmizî, “Tahâret”, 49.

¹⁰⁷⁴ Tirmizî, “Tahâret”, 61.

¹⁰⁷⁵ el-Mâide 5/6.

¹⁰⁷⁶ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/111-113.

¹⁰⁷⁷ Nesâî, “Tahâret”, 121.

¹⁰⁷⁸ Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhî’l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*, 1/113-114.

kimilerinin çıplak tene dokunmanın abdesti bozduğunu fakat bu hadiste rivâyet edilen durumun Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) hass olan özel bir durum “Hasâisü'n-Nebi” olduğu şeklindeki açıklamaları ise delile muhtaç bir açıklamalardır.¹⁰⁷⁹

Örnek 4:

Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Yüce Allah (c.c.) haram olan maldan verilen sadakayı ve abdestsiz eda edilen namazı kabul etmez.*”¹⁰⁸⁰

Sindî bu hadisi tahlil ederken âdeti olduğu üzere önce lafızların okunuşlarına yer vermiş, sonra kavramların manalarını açıklamıştır. Daha sonra hadisin bâb başlığı ile olan irtibatına değinmiştir. Musannifin hadise “kitâbü't-tahâret” kitabının “Bâbü ferdü'v-vüdû” bâbı altında yer vermesi de ayrıca dikkat edilmesi gereken bir durum olduğunu açıklamıştır. Açıklamaların şöyle devam etmiştir: “Ebû Dâvûd'un hadise bu bâb başlığı altında yer vermesi abdestin namazın farzlarından birisi olduğu ve abdestsiz kılınacak namazın ise kabul olmayacağını açıklamak istemesinden dolayıdır. Oysa hadiste bu durumu gösterecek herhangi bir delil bulunmamaktadır. Aslında hadis namazın kabul olup olmaması konusunda vârid olan bir hadis de değildir. Namazın kabul olup-olmama durumu ise namazın sıhhatiyle alakalı bir durumdur. Namazın sıhhat şartları tamam ise namazda tamamdır, eğer bu şartlardan herhangi biri eksik olursa işte o zaman namaz yoktur, kabul olunmayacaktır. Oysa hadiste anlatılan durum bundan farklıdır ve bu durum efendisinden kaçan bir kölenin sıhhat şartlarına riayet ederek eda ettiği namazının durumuna benzer. Herhangi bir ibadetin kabul olup-olmaması sıhhat şartlarıyla ilgili bir durumdur. Sıhhat şartları tamam ise ibadet makbuldür, sıhhat şartlarından herhangi birisi eksik olursa o zaman ibadet makbul değildir.”¹⁰⁸¹

Sindî; hâşiyelerinde hadis metinlerini tahlil ederken zaman zaman usûl konularına değinmiştir. Konu hakkında mezheplerin görüşlerini serdetmiş, ortaya çıkan ihtilaflara değinmiş, bunların hadisleri anlamaya olan etkilerine değinmiştir.

4.3.9. Hadisleri Açıklarken Tartışmalı bir Uslûb Kullanması

Sindî'nin hâşiyelerinde dikkat çeken özelliklerden biri de metinleri tahlil ederken kullandığı uslûbtur. Bunlardan birisi de tartışmalı bir uslûb olarak ifade edebileceğimiz bir yöntemdir. Buna göre o, kimi hadisleri ya da hadislerde bulunan kimi ifadeleri ya da metinlerin kimi bölümlerini açıklarken bu yöntemi kullanmıştır. Bu yöntem de klasik şerh ve

¹⁰⁷⁹ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâi bi şerhi'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyeti'l-İmâm es-Sindî*, 1/113-114.

¹⁰⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 59.

¹⁰⁸¹ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/56-57.

hâşiyelerde yer alan (قُلْتُ) “eğer sen böyle dersen” (قُلْتُ) “ben de böyle derim” şeklinde ifade edilen yöntemdir.

Örnek 1:

Sahîhu'l-Buhârî'nin ilk vahyin gelişinden bahseden ve Âişe'den (r.an.) rivâyet edilen, uzun hadis metninde:

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا
الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ،

Müminlerin annesi Aişe'den (r.an.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) ilâhî vahyin başlangıcı sadık, salih rüyalar şeklindeydi. Rasûlullah (s.a.s.) akşam gördüğü her bir rüya sabahleyin olduğu gibi çıkıyordu.”¹⁰⁸²

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadisin bu kısım hakkında şu açıklamalara yer vermiştir: “Sen dersin ki: Âişe'nin (r.an.) anlattığı bu rüyalar Nübüvvetten önceydi (Peygamberlerin gördüğü rüyalar gerçektir) peki, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) Nübüvvetten önce görmüş olduğu rüyalar nasıl vahiy olarak değerlendirilir”. “Ben'de derim ki: Mutlak olarak sâdık rüyalar vahyin kısımlarındandır. Peygamberlik için yaratılan ve Nübüvveti Âdem (a.s.) tam olarak yaratılmamışken kararlaştırılan Allah Elçisi'nin (s.a.s.) bu rüyalarını vahye hazırlık olarak kabul edeceğiz.”¹⁰⁸³

Sindî, bazen de bir hadisin metni ya da hadis metninin belli bir kısım için “şöyle deniyor ama ben de böyle diyorum” diyerek hadis hâşiyelerinde genel kabul görmüş görüşlerden farklı bir görüşü benimsiyorsa o zaman da yine bu üsluba başvurmuştur.

Örnek 2:

إِنِّي مُكَاثِّرٌ بِكُمْ الْأَمَمَ فَلَا تَقْتُلَنَّ بَعْدِي

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kıyamet günü diğer ümmetlere karşı çokluğunuzla övünürüm. Benden sonra birbirinizle savaşmayın.”¹⁰⁸⁴

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan (فَلَا تَقْتُلَنَّ) sözcüğü için:

“Nehyi olup te'kid edatlarından “nun” harfî ile te'kidli bir halde gelmiştir.” Sen dersin ki:

¹⁰⁸² Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 3.

¹⁰⁸³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/8.

¹⁰⁸⁴ Tirmizî, “Tahâret”, 2.

“Ölüm fiilinin te’kid olmaması da ölümün çokluğu için yeterlidir. Buna rağmen bu fiil neden te’kidli gelmiştir”. Ben de derim ki: “Burada ölümün acilen gelmesi ve aynı zamanda neslin kesilmesi kastedilmiş olabilir, zira hayatın aksine ölümün çokluğu için herhangi bir te’kide ihtiyaç yoktur.” Sen dersen ki: “Ölen kişi eceliyle ölmüştür, ehl-i sünnet ve’l-cemaate göre durum böyle olmasına rağmen nasıl olur da ölümlerle nesiller kesilir.” Ben’de derim ki: “Kişiler için iki tane ecelden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi kişinin ölüm anındaki olup kişinin ecelidir. İkincisi ise bundan bağımsız olanıdır. İşte bu ikincisi birincisine göre çok daha uzundur.”¹⁰⁸⁵

Örnek 3:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ قَائِمًا ثُمَّ يَجْلِسُ ثُمَّ يَقُومُ فَيَخْطُبُ قَائِمًا

فَمَنْ نَبَّأَكَ أَنَّهُ كَانَ يَخْطُبُ جَالِسًا فَقَدْ كَذَبَ فَقَدْ وَاللَّهِ صَلَّيْتُ مَعَهُ أَكْثَرَ مِنْ أَلْفِي صَلَاةٍ

Câbir b. Semüre’den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) hutbeyi ayakta okurdu, oturur ve tekrar kalkar hutbeyi de aynı şekilde ayakta okurdu. Her kim sana O’nun oturarak hutbe okuduğunu haber verirse bil ki o yalan söylemiştir. Vallahi ben onunla birlikte iki binden fazla namaz kılmışumdur.”¹⁰⁸⁶

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “Vallahi ben onunla birlikte iki binden fazla namaz kılmışumdur” kısmı için şu açıklamalara yer vermiştir: “Nevevî dedi ki: “Câbir b. Semüre’nin (r.a.) kastettiği cuma namazları değil beş vakit namazdır”. (Sindî diyor ki) Ben de derim ki: Nevevî’nin, beş vakit namaz olarak yapmış olduğu te’vîl hadisin siyâk sibâkı açısından münasip bir te’vîl değildir. Hadisin genel anlaşılma bakımından cuma namazı olarak anlaşılması daha uygundur. Bu durumda da sayının bu kadar çok olması doğru olmaz. O zaman gaye çokluk ifade etmek üzere gelmiştir.”¹⁰⁸⁷ Sindî burada önce Nevevî’nin konu hakkındaki açıklamalarına yer vermiş daha sonra konu hakkında kendi görüşünü açıklamıştır.

Örnek 4:

“Onlar ki, Allah’a îmân edip îmânlarına da zulmü karıştırmayanlardır. İşte onlar güven içinde olup doğru yolda olanların ta kendileridir.”¹⁰⁸⁸ Bu âyet nazil olunca durum sahâbeye çok ağır geldi ve Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) gelerek: “Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.s.) içimizde nefsine zulüm etmeyen var mıdır ki? dediler.” Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: Bu sizin zannettiğiniz gibi değildir, bu Hz. Lokmân’ın (a.s.) oğluna söylemiş

¹⁰⁸⁵ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/51-52.

¹⁰⁸⁶ Müslim, “Cuma’a”, 10.

¹⁰⁸⁷ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 295-296.

¹⁰⁸⁸ el-En’am 6/82.

olduğu şu söz gibidir, dedi ve şu âyeti okudu: Hatırla ki Lokmân oğluna şöyle nasihatte bulunuyordu: “Ey Yavrucuğum! Allah’a şirk koşma zira Allah’a şirk koşmak en büyük zulümdür”,¹⁰⁸⁹ dedi.¹⁰⁹⁰

Sindî; bu hadisi açıklarken daha önce izâh edilen uslûbu burada da kullanmıştır: “Buna gör, dersin ki: Îmân küfre nasıl karışır.” Ben’de derim ki: “O, şöyle olur, ya nifak yoluyla olur ki bu da kişinin dış hali î mânîli görünse de iç hali küfürdür yani î mânîde münafıktır ya da burada bir durumdan bir başka duruma, bir halden bir başka hale geçme durumu söz konusudur.”¹⁰⁹¹

Sindî; burada öncelikle akla gelebilecek muhtemel sorulardan bir ya da birkaç tanesini sorar daha sonra bunlara makul cevaplar vermek suretiyle hadisleri açıklamıştır. Bu yöntem bir taraftan okuyucuya akıcı bir okuma imkânı sunarken diğer taraftan da günün ruhuna uygun soru ve cevaplardan meydana gelen bir durumda sunulmuştur.

4.3.10. Hadislerdeki Âyetleri Açıklaması

Sindî; hadis metinleri için hâşiyeler yazarken zaman zaman hadis metinlerinde yer alan âyetleri de açıklamıştır.

Örnek 1:

Buhârî’nin “başın tamamını mesh etme” bâbında delil olarak aldığı;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ

وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

“Ey Î mânî edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı mesh edip, topuklarınıza kadar ayaklarınız da (yıkayın).”¹⁰⁹²

Âyetin (وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ) “başlarınızı mesh edin” kısmı için şu açıklamaları yapmıştır:

“Buradaki mana, başın tamamının mesh edilmesi şeklindedir. Kimilerinin buradaki “ba (ب)” edatı için: “O, teb’iyed (bir kısmı, bazısı) içindir. Dolayısıyla mana bir kısmını mesh edin şeklindedir” görüşü çok mümkün görünmemektedir. Teyemmüm âyetindeki (بِوُجُوهِكُمْ)

¹⁰⁸⁹ Lokmân 31/13.

¹⁰⁹⁰ Müslim, “Î mânî”, 56.

¹⁰⁹¹ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 118.

¹⁰⁹² el-Mâide 5/ 6.

فَامَسَحُوا) “yüzlerinizi mesh edin”¹⁰⁹³ âyetinde de yer alan “ba (ب)” edatı aynı şekilde teb’iyed için olmayıp yüzünüzün tamamını yıkayın şeklindedir. Dolayısıyla buradaki de aynı şeklide başın bir kısmı için değil başınızın tamamını mesh edin şeklindedir.¹⁰⁹⁴

Örnek 2:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي

“Hatırla ki, İbrahim: Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, dedi.” Rabbi: Yoksa inanmıyor musun? demişti de: “O, hayır hayır, inanıyorum fakat kalbim tam kanaat getirip yatışsın” dedi. Sindî, şayet sen: İbrahim’in (a.s.) bu talebinin manası nedir dersen, ben derim ki: İbrahim’in (a.s.) bu talebi ölülerin nasıl diriltildiği hakkındadır. Fakat bu sorular aynı zamanda acaba bu diriltmeğe güç yettirir mi? gibi bir soruyu da akla getirir. Fakat onun böyle bir şüphesi yok, zira âyetin devamında da¹⁰⁹⁵ “Rabbi: Yoksa inanmıyor musun? diye sormuştu. İbrahim cevaben: (بلى) Hayır, hayır bilakis ben buna inanıyorum, sadece kalbim yatışsın,”¹⁰⁹⁶ kısmı ise bu delillerle daha tatmin olsun diyerdir.¹⁰⁹⁷

Sindî; hadis hâşiyelerinde zaman zaman âyeti kerîmeleri açıklamıştır. Kimi zaman hadis metinlerinde yer alan âyetleri açıklamış, kimi zamanda hadislerin muhtevi olduğu konuları açıklarken konuyla bağlantılı olan âyetlere yer vererek bunları açıklamıştır. Özellikle fıkhi konular, itikâd ila ilgili mevzular, ahlâkî hususlar bunlarında başında yer almıştır. Bunun yanında hadislerde yer alan kelime ve kavramların yapısı, kullanım özellikleri, bunların hadis metinlerine kattıkları mana gibi konular ile cümlelerin yapısı, i’rab durumları vb. konularda da âyetleri delil olarak getirmiş ve bunları açıklamıştır. Bazen de herhangi bir konu hakkında görüş serdederken sözüne kuvvet kazandırmak için âyetlere başvurmuş aynı şekilde bunları da açıklamıştır.

4.3.11. Hadislerdeki Mecâzi ve Hakiki Mana Ayırımını Göstermesi

Sindî; hadisleri tahlil ederken hadislerde yer alan mecâzi anlatımlara dikkat çekerek bunları açıklamaktadır. Böylece hadislerde yer alan hakiki ve mecâzi ifadeleri ayırarak bunları açıklamaktadır.

Örnek 1:

¹⁰⁹³ en-Nîsa 4/43.

¹⁰⁹⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 1/56.

¹⁰⁹⁵ Müslim, “İmân”, 69.

¹⁰⁹⁶ el-Bakara 2/260

¹⁰⁹⁷ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 127.

إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا حَتَّى تُخَلِّفَكُمُ أَوْ تُوضَعَ

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sizden biriniz bir cenaze gördüğü zaman cenaze kendisini geçinceye kadar ya da bir yere konuncaya kadar ayakta dursun.”¹⁰⁹⁸

Sindî; hadisi tahlil ederken: “Cenazenin görüldüğü zaman ayağa kalkılması ve cenazenin kişiyi geçmesinden maksat cenazeyi takip edip onu taşıyarak gideceği yere kadar takip etmek demektir. Cenazenin görüldüğü zaman ayağı kalkın ve sizi geçinceye kadar ya da bir yere konuluncaya kadarda ayağa kalkın ifadesi ise mecâzi bir ifadedir.”¹⁰⁹⁹

Örnek 2:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كُلُّ سَلَامَةٍ مِنَ النَّاسِ عَلَيْهِ

صَدَقَةٌ، كُلَّ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ تَعْدِلُ بَيْنَ اثْنَيْنِ صَدَقَةٌ

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Üzerine güneşin doğduğu her bir gün için, Âdemoğlunun her bir mafsalı, organı için bir sadaka vermesi vâcibtir.”¹¹⁰⁰

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şu açıklamalarda bulunmuştur: “Her bir mafsal için bir sadaka vermek vaciptir” kısmı için: Burada vacip olma durumu mecazen söylenmiş bir ifadedir. Ayrıca buradaki vâcib olma durumu ise şer’i anlamdaki vâcib olmayıp sadaka vermenin gerekliliğine vurgu yapmak, te’kid etmek manasındadır.¹¹⁰¹

Örnek 3:

حَدَّثَنَا هَنَادٌ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، قَالَا حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي فَرَّازَةَ، عَنْ أَبِي زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

مَسْعُودٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ لَيْلَةَ الْجَنِّ " مَا فِي إِدَاوَتِكَ " . قَالَ نَبِيذٌ . قَالَ " تَمَرَةٌ طَيِّبَةٌ وَمَاءٌ

طَهُورٌ

Abdullah b. Mes’ûd’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü (s.a.s.) bana su kabında ne var?” dedi. Ben de: “Sadece hurma sırası (nebîz) var dedim.” Rasûlullah (s.a.s.): “Hurma güzeldir, suyu da temizdir” dedi. Sonra onunla abdest aldı.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁸ Nesâî, “Cenâiz”, 45.

¹⁰⁹⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*, 2/345, 346.

¹¹⁰⁰ Müslim, “Zekât”, 16.

¹¹⁰¹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 323-324.

¹¹⁰² Tirmizî, “Tahâret”, 52.

Sindî; bu hadisi tahlil ederken şıra ile abdestin alınıp alınamayacağı konusuna değinmiştir: “Şıra için mutlak su demek mümkün değildir. Yanında şıra olan kimsenin yanında su olduğu anlamına gelmez, o zaman bu kişi su bulmadığı için teyemmüm almak durumundadır. Zira bu durum âyette de haber verilmiştir. فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا “Su bulamadığınız zaman temiz toprağa yönelin (teyemmüm edin).”¹¹⁰³ Bu durumda hadis sahih bile olsa haberi vâhid olduğu için Kitap’a muhalif olacak yeterliliğe sahip değildir. Haberi vâhid olmazsa, o zaman da âyet hadisi nesh etmiş olacaktı. Zira hadis Mekke’de meydana gelen bir vakayı anlattığı için Mekke’dir. Âyet ise Medine’de nazil olduğu için Medeni bir âyettir. Aralarında ihtilaf bulunan iki nasstan en son gelen nass kendisinden daha önce gelen nassı nesh ediyor.¹¹⁰⁴

Metinlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılmaları metni oluşturan kelime ve kavramların anlaşılmalarıyla mümkündür. Sindî hâşiyelerinde metinleri meydana getiren kelime ve kavramlara değinmiş, metinlerde mecâzi kullanımlar varsa bunları açıklamıştır. İlgili açıklamalar metinlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sundukları gibi konu hakkında ortaya çıkan tartışmalara ve yorumlara da ışık tutmuştur.

4.3.12. Garîb Kelimelerle İlgili Yaptığı Açıklamalar

Hâşiyeler türü eserlerin kâhir ekseriyetinde görülen durumlardan birisi de tahlili yapılan metinlerde yer alan ya nadir kullanımları ya da yabancı dillerden Arapçaya geçerek zaman için de Arapçalaşan veya yâresel olarak nitelendirilebileceğimiz ve kullanımları mürâdiflerine göre daha mahdud olan, hatta bazen sadece belli başlı bölgelerde ya da sadece belli kabileler tarafından kullanılan kelimeler açıklanmıştır.

Sindî; hadis metinleri için hâşiyeler kaleme alırken hadis metinlerindeki garîb olarak nitelendirilen kelime ve kavramları açıklamıştır. Bunun için garîb kelimeleri konu edinen eserlerden istifade etmiştir. Ma’mer b. Müsennâ’nın (ö. 209/824) *Garîbü’l-hadîsi*, Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) *Garîbü’l-hadîsi*, İbrahim b. Hattâbî’nin (ö. 388/998) *Garîbü’l-hadîsi*, Mecdüddîn İbnü’l-Esîr’in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, (*Nihâyetü’n-nazâr fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*) başta olmak üzere alanda kaleme alınan birçok eserden istifade etmiştir.

Örnek 1:

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا ذَهَبَ الْمَذْهَبُ أَبْعَدَ

¹¹⁰³ el-Mâide 5/6.

¹¹⁰⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/118.

Muğîre b. Şu'be'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Allah Rasûlü (s.a.s.) tuvalet ihtiyacını gidermek istediği zaman iyice uzaklaşırdı.”¹¹⁰⁵

Sindî, bu hadisin tahlilini yaparken hadis metnindeki (الْمَذْهَبُ) kavramını İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eserinden istifade ederek açıklamıştır:¹¹⁰⁶ “Buna göre, (الْمَذْهَبُ) kavramı ismi mekân manasında olup gözlerden uzak, irak olan yer, manasında kullanılmıştır.”¹¹⁰⁷

Örnek 2:

قَالَ الْأَعْمَشُ كَانَ أَبِي حَمِيلًا فَوَرَّثَهُ مَسْرُوقٌ .

‘A’meş (r.a.) dedi ki: “Babam küçük yaşta ki “hamîl” idi. Mesrûk onu kendisine mirasçı yaptı.”¹¹⁰⁸

Sindî bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan “Hamîl (حَمِيلًا)” kavramını açıklamıştır: “Hamîl, düşman topraklarından, küffâr diyarından küçük yaşta olup İslam beldelerine getirilen kimseye denir. Kavram aynı zamanda “o benim kardeşimdir, o benim oğlumdur” diyerek nesep, soy bakımından yapılan aktarmalar için de kullanılmaktadır.”¹¹⁰⁹

Sindî; metinde yer alan bu kavramı açıklarken defaatle müracaat ettiği İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fî ğarbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eserinden istifade etmiştir.

Örnek 3:

عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ، قَالَ أُتِيَ عَبْدُ اللَّهِ فِي رَجُلٍ تَزَوَّجَ امْرَأَةً وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا فَتْوًى قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ سَلُوا هَلْ يَجِدُونَ فِيهَا أَثَرًا قَالُوا يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَا نَجِدُ فِيهَا يَعْني أَثَرًا . قَالَ أَقُولُ بِرَأْيِي فَإِنْ كَانَ صَوَابًا فَمِنْ اللَّهِ لَهَا كَمَهْرٍ نِسَائِهَا لَا وَكَسَ وَلَا شَطَطَ وَلَهَا الْمِيرَاثُ وَعَلَيْهَا الْعِدَّةُ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ أَشْجَعٍ فَقَالَ فِي مِثْلِ هَذَا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا فِي امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا بَرُوعٌ بِنْتُ وَاشِقٍ تَزَوَّجَتْ رَجُلًا

¹¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 1.

¹¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadîs*, 2/173.

¹¹⁰⁷ Sindî, *Fethü'l-vedûd*, 1/15-16.

¹¹⁰⁸ Tirmizî, “Tahâret”, 8.

¹¹⁰⁹ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/60.

فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا فَقَضَىٰ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِ صَدَاقِ نِسَائِهَا وَلَهَا الْمِيرَاثُ وَعَلَيْهَا الْعِدَّةُ .
فَرَفَعَ عَبْدُ اللَّهِ يَدَيْهِ وَكَبَّرَ . قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَا أَعْلَمُ أَحَدًا قَالَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ الْأَسْوَدُ غَيْرُ زَائِدَةٍ .

İbrahim ve ‘Alkâme b. Esved’den (r.a.) rivâyet dildiğine göre Abdullah b. Mes’ûd’a (r.a.) nikâh esnasında mehir belirtmeksizin bir kadınla evlenip gerdeğe girmeden vefat eden adamın evlenmiş olduğu kadının durumu soruldu. Abdullah dedi ki: *(Peki onda hamile olduğuna dair herhangi) bir belirti var mı? dedi. Onlar da: Yok, dediler. Abdullah bunun üzerine şöyle dedi: “Ben kendi görüşümü söylüyorum. Şayet doğru ise bu Hakk katındandır. Bu kadına onun seviyesinde olanların mehri kadar mehir verilir. Kocasından mirasta alır ve iddette bekler”, dedi. Eşca’ kabilesinden bir adam ayağa kalkarak dedi ki: Bunun gibi bir durumda Allah Rasûlü (s.a.s.) aynı hükmü vermişti. Berva’ bnt. Vâşık adında bir hanımefendi evlenmiş henüz gerdeğe girmeden evlendiği adam vefat etti. Allah Rasûlü (s.a.s.) bu hanımefendi hakkında onun seviyesinde olup mehir alan kadınların mehri kadar mehir alıp ödedi ve aynı zamanda iddet beklemesini de emretti. Bunun üzerine Abdullah doğruldu ellerini kaldırarak tekbir getirmeye başladı.*¹¹¹⁰

Sindî bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan (لَا وَكُسَ) ile (وَلَا شَطَطَ) kelimelerinin önce okunuşlarına yer vermiş, daha sonra bu kelimelerin manalarını açıklamıştır: “vav” (وَكُسَ) harfinin fethası “kaf’ın” sükûnu ile okunup manası “daha az olmamak” demektir. (وَلَا شَطَطَ) “şin” ve “ta” harflerinin fethası ile okunur, anlamı “daha fazla olmamak” anlamında kullanılmış olsa da kelimenin esas anlamı “haksızlık, zulüm, insafsızlık, haddi aşmak, düşmanlık, sebepsiz yere saldırmak” anlamlarında kullanılmıştır.¹¹¹¹

Sindî; âdeti olduğu üzere hadis metninde yer alan ve nadir kullanımlarından dolayı garîb olarak nitelendirilen kelimelerinin önce okunuşlarına yer vermiş daha sonra bunların anlamlarını açıklamıştır.

Örnek 4:

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ قِيلَ لِسُلَيْمَانَ قَدْ عَلَّمَكُمُ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى الْحِرَاءَةِ

فَقَالَ سُلَيْمَانُ أَجَلْ

¹¹¹⁰ Nesâî, “Nikâh”, 68.

¹¹¹¹ Sindî - Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfız Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, 6/430-431.

Abdurrahman b. Yezîd'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: Selmân'a: "Rasûlullah (s.a.s.) sizlere abdest bozuncaya kadar her şeyi öğrettiği söyleniyor" dediler. Selmân onlara cevaben:" Evet," dedi.¹¹¹²

Sindî; bu hadisi tahlil ederken (حَتَّى الْحِرَاءَةِ) "abdest bozuncaya kadar" kavramını açıklarken şu açıklamalarda bulunmuştur: Kavram "ha (خ)" harfinin kesrası ile okunuyor. Bu da "abdest bozacak kişinin bu durumdaki oturma şeklini" ifade eden bir kavramdır. Selmân'ın bu cevabında aynı zamanda "üslûb-ı hâkim" de vardır.¹¹¹³

Sindî; bu kavramı açıklarken: Muhammed Tahir b. Ali es-Sıddikî el-Hindî el-Guceratî el-Fettenî'nin (ö. 986/1578) şeyhine ithaf ettiği ve Kur'ân-ı Kerîm ile *Kütübü sitteyi* esas aldığı hadis lügatî olan *Mecma'u bihâri'l-envâr fi garaibi't-tenzîl ve letâifi'l-ahbâr* adlı eserinden faydalanmıştır.

Örnek 5:

حَمْنَةُ بِنْتُ جَحْشٍ قَالَتْ كُنْتُ أُسْتَحَاضُ حَيْضَةً كَثِيرَةً شَدِيدَةً فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْتَفْتِيهِ وَأُخْبِرُهُ فَوَجَدْتُهُ فِي بَيْتِ أُخْتِي زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُسْتَحَاضُ حَيْضَةً كَثِيرَةً شَدِيدَةً فَمَا تَأْمُرُنِي فِيهَا قَدْ مَنَعَتْنِي الصِّيَامَ وَالصَّلَاةَ قَالَ " أَنْعُثْ لَكَ الْكَرْشُفَ فَإِنَّهُ يُذْهِبُ الدَّمَ " . قَالَتْ هُوَ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ قَالَ " فَتَلَجَّمِي

Hamne bnt. Cahş'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: "Ben adet günlerimde normalden daha fazla ve gayet şiddetli bir şekilde adet görmeye başladım. Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) fetva almak üzere geldim. O'nu kız kardeşim Zeynep'in evinde gördüm," dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü ben normal günlerimden daha fazla ve gâyet şiddetli bir şekilde hayız görmeye başladım ne buyurursunuz?" Bana dedi ki: "Sana pamuk kullanmayı tavsiye ediyorum." Bunun üzerine ben de dedim ki: "Pamuk yeterli olmayacak derecede çoktur." O'da bana şöyle dedi: "Akıntıyı tutacak ve dağılmasına engel olacak bir bağ, ip, bez parçası bağlamayı öneriyorum."¹¹¹⁴

Sindî bu hadisi tahlil ederken "teleccem (فَتَلَجَّمِي)" kavramı hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: "Bu kavram, hayvanları bağlı tutmak için ağızlarına bağlanan ipe, gеме verilen

¹¹¹² Tirmizî, "Tahâret", 9.

¹¹¹³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/61.

¹¹¹⁴ Tirmizî, "Tahâret", 79.

isimdir. Bu durum da bunun gibidir, zira ipin akıntının geldiği yere konan bez parçasını tutturmak suretiyle bağlanması ve bu şekilde akıntının gelmesini engellemeyi ifade etmek üzere kullanılmıştır. Sindî; bu bilgileri Hindî'nin *Mecmeu bihâri 'l-envâr* adlı eserinden alıntı yaparak açıklamıştır.¹¹¹⁵ Aynı kavram hakkında bilgi veren İbnü'l-Esîr'in *en-Nihaye fi ğaribi 'l-hadîs ve 'l-eser* adlı eserinde yapmış olduğu açıklamalara da yer vermiştir: “Teleccem (فَتَلَجَّمِي)” kelimesi: “Kavram olarak özel günlerinde bulunan hanımların akıntılarının normalden çok daha fazla olup etrafa dağılmaması için akıntının çıktığı yere bir bez parçasının konması, kenarlarından katlanması ve sonra yine bir diğer parçanın daha oraya yerleştirilmesi ve bunların da bir iple bağlanmasını ifade eden¹¹¹⁶ bir kavramdır” der.¹¹¹⁷

Örnek 6:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ الْبَرَازَ انْطَلَقَ حَتَّى لَا يَرَاهُ أَحَدٌ .

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) abdest bozmak istediği zaman, onu kimse görmesin diye oldukça uzaklaşırdı.”¹¹¹⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “berâz (الْبَرَاز)” kelimesini İsmail b. Hammâd'ın *Sihahu 'l-luga* ve Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü 'l-muhît* adlı eserlerinde istifâde ederek açıklamıştır: “Kavram, yer üzere, yeryüzü genişliği anlamında olduğunu fakat bu aynı zamanda kinâyeli bir lafız olup insanın defî hacetinden kinâyedir.”¹¹¹⁹

Örnek 7:

عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ قَالَ الْمُشْرِكُونَ إِنَّا لَنَرَى صَاحِبَكُمْ يُعَلِّمُكُمُ الْخِرَاءَةَ . قَالَ أَجَلْ نَحْنَا أَنْ يَسْتَنْجِي أَحَدُنَا بِمِمينِهِ وَيَسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةَ وَقَالَ " لَا يَسْتَنْجِي أَحَدُكُمْ بِدُونِ ثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ .

Selmân'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Müşrikler kendisine gelerek: “Gördüğümüz kadarıyla arkadaşınız abdest bozmayı bile size öğretiyor”, dediler. Selmân (r.a.) onlara şöyle cevap verdi: “Evet Allah'ın Rasûlü (s.a.s.) sağ elimiz ile taharetlenmeyi, abdest bozma

¹¹¹⁵ Muhammed Tâhir b. 'Alî eş-Şiddîkî el-Hindî el-Fettenî el-Fettenî, *Mecma'u Bihâri 'l-Envâr fî Ğarâ'ibi 't-Tenzîl ve Letâ'ifi 'l-Aḥbâr* (b.y.: y.y., 1387/1967), 4/469.

¹¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fi ğaribi 'l-hadîs*, 8/2744.

¹¹¹⁷ Sindî, *Hâşiyetü 's-Sindî 'alâ Süneni 't-Tirmizî*, 1/154.

¹¹¹⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 11.

¹¹¹⁹ Sindî, *Fethü 'l-vedûd*, 1/17-18.

esnasında kibleye doğru durmayı bizlere yasakladı. Üç taştan az olmamak şartıyla taharetlenmeyi de buyurdu” dedi.¹¹²⁰

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan (الْحِرَاءَةَ) lafzının zabtı konusunda şu açıklamalarda bulunmuştur: “Ha” harfinin kesrası, “ra” harfinin de fethası ve “ra” dan sonra “elif” harfinin sükunu ile olup kelimenin def-i hâcet esnasında oturmayı ya da bizzat def-i hâcetin kendisini ifade etmektedir. Kelime hakkında bazıları “ra” harfinin fethalı bir biçimde okunması gerektiğini ileri sürmeleri de aynı şekilde doğru bir vecihtir. Zira Cevherî’nin es-Sihâh adlı eserinde de “ra” harfinin fetha ile okuduğu¹¹²¹ ve (كراهة ككره خرى خراءة) biçiminde gelmektedir.”¹¹²²

Örnek 8:

عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ حَمْرَاءُ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَرِيقِ سَاقِيهِ

Ebû Cuheyfe’den (s.a.s.) rivâyet edilmiştir. “*Rasûlullah’ın (s.a.s.) üzerinde kırmızı bir elbise vardı. Elbisenin üzerindeki incilerin parlaklığını görür gibiyim.*” Süfyân’da dedi ki: “*O elbisenin yemen işi bir elbise olduğunu tahmin ediyorum.*”¹¹²³

Sindî; hadisi tahlil ederken Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) üzerinde olup hakkında yorumlar yapılan elbisenin şekli, yapısı ve dokuması hakkında fikirler beyan edilen “hibera (حِبْرَة)” kavramını açıklamıştır: “Bu kavram, vezin bakımından “inebe (عنبَة)” gibidir. “Hibera (حبرة)” üzerinde çizgiler bulunan bir elbise şeklindedir. Şöyle denir (حبرة برد) ya da (حبر برد) bunlarda Yemen işi elbise, cübbe demektir.”¹¹²⁴

Örnek 9:

وَبَعْضُ أَصْحَابِهِ أَتَاهُمْ كَانُوا يُطَبِّقُونَ . وَالتَّطْبِيقُ مَنْسُوحٌ عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ .

¹¹²⁰ Nesâî, “Tahâret”, 42.

¹¹²¹ Cevherî, *Tâcü’l-luğa*, 1/47.

¹¹²² Sindî - Süyûtî, *Sünenü’n-Nesâî bi şerhi’l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyeti’l-İmâm es-Sindî*, 1/47-48.

¹¹²³ Tirmizî, “Salât”, 32.

¹¹²⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/215.

“İbn Mes’ûd (r.a.) ve arkadaşlarından bir kısmı (namazlarını) “tatbik” ile eda ediyorlardı. Fakat ilim ehline göre bu nesh edilmiş bir harekettir.”¹¹²⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan (كَانُوا يُطَبِّقُونَ) kısmındaki “tatbîk” kavramını açıklamıştır: “Buna göre; (التطبيق) “tatbîk” “namaz esnasında kişinin iki elinin parmaklarını birleştirerek rükû’ ve teşehhütte her iki dizini birleştirmesi”, demektir.” Sindî; bu kavramı, Hindî el-Fettenî’nin (ö. 986/1578), *Mecama’u bihâri’l-envâr fî garâibi’t-tenzîl ve letâifi’l-ahbâr*¹¹²⁶ adlı eserinden istifade etmek suretiyle açıklamıştır.¹¹²⁷

Örnek 10:

حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ اجْتَمَعَ أَبُو حُمَيْدٍ وَأَبُو أُسَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ سَعْدٍ وَحُمَيْدُ بْنُ مَسْلَمَةَ فَذَكَرُوا صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَقَالَ أَبُو حُمَيْدٍ أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَ فَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ كَأَنَّهُ قَابِضٌ عَلَيْهِمَا وَوَضَعَ يَدَيْهِ فَتَحَّاهُمَا عَنْ جَنْبَيْهِ

“Sehl b. Sa’d’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Ebû Humeyd, Ebû Üseyd, Sehl b. Sâid ve Muhammed b. Mesleme bir araya gelerek Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) kıldığını namazdan bahsettiler. Ebû Hümejd dedi ki: *Rasûlullah (s.a.s.) (namaz esnasında) rükû’ yaptı. Bu esnada her iki diz kapağını tutar gibi iki elini de dizlerinin üzerine koydu ve ellerini gererek yanlarından (koltuklarından) ayırdı.*”¹¹²⁸

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan (وَوَضَعَ يَدَيْهِ) “ellerini gerdi” kavramını açıklamıştır: “Bu kavram, namaz kılan kişinin rükû’a giderken ellerini dizlerine götürmek suretiyle (yay ya da ip gibi) girmesi demektir. Rükû’a varan kişi ellerini dizlerine uzattığı zaman sanki onları kavramışçasına tutması böylece ellerini germiş olmaktadır.”¹¹²⁹

Sindî, bu kavramı açıklarken hadislerde yer alan birçok kelime ve kavramı açıklarken başvurduğu eserler arasında yer alan Fetten’in *Mecma’u bihâri’l-envâr* adlı eserine başvurarak açıklamıştır.¹¹³⁰

Burada, Sindî’nin İslamî ilimlere olan vukûfiyeti açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle Arap dili ve belâgat konusundaki malumatları özellikle vurgulanması gerekmektedir.

¹¹²⁵ Tirmizî, “Salât”, 80.

¹¹²⁶ Fettenî, *Mecma’u Bihâri’l-Envâr fî Garâibi’t-Tenzîl ve Letâ’ifi’l-Ahbâr*, 3/433.

¹¹²⁷ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/ 273.

¹¹²⁸ Tirmizî, “Salât”, 81.

¹¹²⁹ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/274.

¹¹³⁰ Fettenî, *Mecma’u Bihâri’l-Envâr fî Garâibi’t-Tenzîl ve Letâ’ifi’l-Ahbâr*, 5/9.

Aynı şekilde konu hakkında farklı görüşler varsa bunlara da yer vermek suretiyle hadis metinlerinin daha iyi anlaşılmaları için ilmi ameliyeleri serdetmiştir. Hadis metinlerinde yer alan ve nadir kullanılan, anlamları çok bilinmeyen garîb kelimeler konusu önemlidir. Hadis ilimleri alanında bu konu zaman için de müstakil bir ilim alanı haline gelerek “garîbü’l-hadîs” ismini almıştır. Hiçbir şârihin, muhaşşinin müstağni kalamayacağı bu konu Sindî’nin hâşiyelerinde de sık görülen durumlar arasında yer almıştır. Sindî konu hakkında garîbü’l-hadîs kitaplarına müracaat etmiş, daha önce kaleme alınan şerh ve hâşiyelere başvurmuş, buradaki bilgilerden de istifade ederek konuyu açıklamaya çalışmıştır.

4.3.13. İstılahlarla İlgili Açıklamaları

Sindî’nin hâşiyelerinde karşılaştığımız durumlardan biri de hadislerde yer alan ıstılah ve terimleri açıklamasıdır.

Örnek 1:

عَنْ سَفِينَةَ، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ وَيَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ .

Sefîne’den rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) bir “müd” su ile abdest, bir “sa” ile gusûl abdesti alırdı.”¹¹³¹

Sindî; hadisi tahlil ederken hadisteki “müd (المد)” ve “sa’ (الصاع)” kavramları hakkında açıklamalarda bulunmuştur: “Müd” Şâfiî mezhebine göre Irak ölçü birimi esas alınır, bir “rıtlı” ve bir rıtlının üçte biri kadardır. Hanefî mezhebine göre ise iki rıtlıdır. “Sa” ise dört müd’dür. (Bir Irak rıtlı 406,25 gr, bir “müd” Hanefî mezhebine göre 812,5 gr., Şâfiî mezhebine göre 510 gramdır. Bir sa’ Hanefî mezhebine göre 3,25 gr., Şâfiî mezhebine göre 2,04 gramdır.)¹¹³²

Örnek 2:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ وَهَمَّ عُمَرُ إِتْمَا هَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُتَحَرَّى طُلُوعَ الشَّمْسِ وَغُرُوبَهَا .

Âişe’den (r.an.) rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) namaz için ancak güneşin doğması ve batması zamanlarının gözlemlenmesini yasakladı.”¹¹³³

¹¹³¹ Tirmizî, “Tahâret”, 30

¹¹³² Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 368; Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/89.

¹¹³³ Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirin”, 293-294.

Sindî; hadisi açıklarken hadisteki “taharri (التحري)” kavramını açıklamıştır: “Taharri”, “bir şeyi kastetmek, talep edilen bir şey için cehdetmek, gayret göstermek, bir şey için fiili ya da kavli olarak özel bir şekilde azmetmek” demektir.¹¹³⁴

Örnek 3:

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ نَاسًا، مِنْ عُرَيْنَةَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ فَاجْتَوَوْهَا فَبَعَثَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي إِبِلِ
الصَّدَقَةِ

“Enes’in (r.a.) bildirdiğine göre, Ureyne kabilesine mensub kimi şahıslar Medine’ye gelmişlerdi de çöl havasına alışık oldukları için Medine’nin havasından dolayı hasta oldular. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) zekât develerini ve develerin çobanlarını onlara verdi.”¹¹³⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan “icteve (فَاجْتَوَوْهَا)” kavramını açıklamıştır: “Kavram “İctiva (الاجتواء)” kavramından türemiş bu da bir hastalık ismi olup karın ağrısı ya da insanın karnındaki bir hastalık adıdır.”¹¹³⁶

Örnek 4:

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " لَا يُؤْمُ الرَّجُلُ فِي سُلْطَانِهِ وَلَا يُجْلِسُ عَلَى
تَكْرِمَتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ "

Ebû Mesud’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Bir kişinin yetkisinin altında bulunan bir yerde imamlık yapılmaz. Yine kişiye ait olan bir yerde oturulmaz. Ancak izin verilirse bu başka (ancak bu şartla olur).”¹¹³⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan “Sultân (السلطان)” kavramını açıklamıştır: Kavram hükümlerlik alanı olup kişinin hükümlerliğini ifade etmektedir. Kişi burada tasarruf sahibi olduğu için burada onun hükmü geçerlidir. Bu da bir meclisteki imamın hükmünün geçerli olması gibidir. Kişinin hükmü altında bulunan yerde imam olma konusunda fıkhen kendisinden daha layık biri olsa bile bu durum kin, buğz ve ihtilafa

¹¹³⁴ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 293.

¹¹³⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 55.

¹¹³⁶ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/101.

¹¹³⁷ Tirmizî, “Salât”, 62.

sebebiyet verebileceğinden dolayı şer'i şerîf bu durumu engellemek için bu hükmü vaaz etmiştir.¹¹³⁸

Örnek 5:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ بِاللَّيْلِ كَبَّرَ ثُمَّ يَقُولُ "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ" . ثُمَّ يَقُولُ "اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا" . ثُمَّ يَقُولُ "أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ مِنْ هَمَزِهِ وَنَفْخِهِ وَنَفْثِهِ"

Ebü Sâid el-Hudrî'nin (r.a.) bildirdiğine göre Allah Rasûlü (s.a.s.) geceleyin namaz kılmak için kalktığı zaman önce tekbir alır sonra şu duayı okurdu: "Allah'ım sen eksik sıfatlardan münezzehsin. Seni her zaman böyle tenzih eder ve överim. Senin ismin pek mübarektir. Senden başka ilâh yoktur." Daha sonra tekrar tekbir alır ve "kovulmuş Şeytan'ın şerrinden, dürtmesinden, üfürmesinden, nefesinden, her şeyi hakkıyla bilen ve gören Allah'a sığınırım" derdi.¹¹³⁹

Sindî; bu hadisi tahlile tabi tutarken metinde yer alan "Hemz (الهمز)", "Nefh (النفخ)", "Nefs (النفث)", kavramlarını açıklamıştır: "Buna göre "Hemz (الهمز)" göz kırpmak, alaya almak, dürtme, gibi manalara gelip, hadislerde, cin çarpması, delirmek, ölüm gibi manalara gelmektedir. "Nefh (النفخ)" üfleme manasında olsa da hadislerde tekebbür, büyükleme olmak demektir. "Nefs (النفث)" saydam, içinde salyanın ya da herhangi bir şeyin olmadığı sade bir üfürmedir. Gaye, Müslümanları alaya alan, hicv eden, küfür, günah, inkâr gibi konularda söylenen şiirleri ifade etmektedir.¹¹⁴⁰

Örnek 6:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "لِيَلْبِسَنِي مِنْكُمْ أَوْلُو الْأَخْلَامِ وَالنَّهْيُ ثُمَّ الَّذِينَ يُلَوِّهُمُ ثُمَّ الَّذِينَ يُلَوِّهُمُ وَلَا تَحْتَلِفُوا فَتَحْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ وَإِيَّاكُمْ وَهَيْشَاتِ الْأَسْوَاقِ"

Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Sizlerden aklı başında, yeterlilik sahibi kimseler hemen arkamdaki birinci safta saf tutsunlar, sonra

¹¹³⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/249-250.

¹¹³⁹ Tirmizî, "Salât", 67.

¹¹⁴⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/ 254-255.

gelenler ise ondan sonraki safta saf tutsunlar. Onlardan da sonra gelenler ise bir sonraki safta saf tutsunlar. Saf düzeninde ihtilafa düşerek ileri geri durmayın sonra kalpleriniz de birbirinize karşı değişir. Aman! Çarşı pazarlardaki kalabalıklardan uzak durun.”¹¹⁴¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken (ليليني) kavramını açıklamıştır. Kelimenin aslının (الولي) “velyî” şeklinde olduğunu, manasının ise “namazda safların tertip ve düzenini ifade etmek üzere kullanıldığını” açıklamıştır.¹¹⁴²

Örnek 7:

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَبْرَيْنِ فَقَالَ "إِثْمَا لِيُعَذَّبَانِ، وَمَا يُعَذَّبَانِ مِنْ كَبِيرٍ . ثُمَّ قَالَ . بَلَى . أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ يَسْعَى بِالنَّمِيمَةِ، وَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ . " قَالَ ثُمَّ أَخَذَ عُودًا رَطْبًا فَكَسَرَهُ بِإِثْنَيْنِ ثُمَّ عَرَزَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى قَبْرٍ ، ثُمَّ قَالَ " لَعَلَّهُ يُخَفَّفُ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَنْبَسَا . "

İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) iki kabrin yanından geçti de şöyle buyurdu: “Kabirlerde yatan bu iki kişi kabir azabı görmekteler. Bunlar büyük günah işledikleri için azap görmüyorlar. Bunlardan birincisi, nemime (kovuculuk) yaparak insanların arasını bozardı. Diğeri ise idrarını yaptığı zaman üzerine sıçramasından sakınmıyordu”. Allah Rasûlü (s.a.s.) bir yaş değnek aldı sonra ikiye böldü ve her kabrin başına bir parça dikti.” Şöyle dedi: “Bunlar kurumadıkları müddetçe belki kabir sahiplerinden azap hafifletilir” dedi.¹¹⁴³

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “nemime (النميمة)” kavramını açıklamıştır: “Nemime: Sahibinin duyulmasını arzu etmediği bir durumunu onun yokluğunda açıklamak demektir. Nemime büyük günahlardan olan gıybetin ta kendisi ya da gıybetin türlerinden birisidir.”¹¹⁴⁴

Örnek 8:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَمَى عَنْ تَلْقِي السِّلَعِ حَتَّى يُهْبَطَ بِهَا الْأَسْوَاقُ وَهَمَى عَنْ النَّجْشِ وَقَالَ لَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ

İbn Ömer’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Allah Rasûlü (s.a.s.) malların çarşıya indirilmeden önce yolda karşılanıp satın alınmasını ve malın daha yüksek fiyata satılması için

¹¹⁴¹ Tirmizî, “Salât”, 56.

¹¹⁴² Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/ 241-242.

¹¹⁴³ Buhârî, “Cenâiz”, 88.

¹¹⁴⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi’l-Buhârî*, 1/286.

ortalığın kızıştirılmasını yasakladı.” Şöyle buyurdu: “Birbirinizin alış-verişi üzerine alış-veriş yapmayın.”¹¹⁴⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken “sil” (السلع) kavramını açıklamıştır: “Bu kavram (السلعة) kelimesinin çoğulu olup insanların talep ettikleri eşyalardır. Bundan dolayı kervanlar onları satın alıp farklı bölgelerde satışa sunmak üzere satın alıyorlar. Pazarın darlığından dolayı insanlar onları satışa sunulmadan satın almak istiyorlar.”¹¹⁴⁶

Örnek 9:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُمْ إِنَّ هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، وَالَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا رَسُولُهُ، فَمَنْ سَأَلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سَأَلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِ فِي أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ فَمَا دُونَهَا مِنَ الْغَنَمِ مِنْ كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ، إِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ فَفِيهَا بَنْتٌ مَخَاضٍ أَنْثَى، فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَثَلَاثِينَ إِلَى خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ فَفِيهَا بَنْتٌ لَبُونٍ أَنْثَى، فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَأَرْبَعِينَ إِلَى سِتِّينَ فَفِيهَا حِقَّةٌ طَرَوْقَةُ الْجَمَلِ، فَإِذَا بَلَغَتْ وَاحِدَةً وَسِتِّينَ إِلَى خَمْسٍ وَسَبْعِينَ فَفِيهَا جَذَعَةٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ - يَعْني - سِتًّا وَسَبْعِينَ إِلَى تِسْعِينَ فَفِيهَا بَنْتٌ لَبُونٍ، فَإِذَا بَلَغَتْ إِحْدَى وَتِسْعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِيهَا حِقَّتَانِ طَرَوْقَتَا الْجَمَلِ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بَنْتٌ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ، وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ إِلَّا أَرْبَعٌ مِنَ الْإِبِلِ فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ، إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رُبُّهَا، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا مِنَ الْإِبِلِ فَفِيهَا شَاةٌ، وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ شَاةٌ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ إِلَى مِائَتَيْنِ شَاتَانِ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى مِائَتَيْنِ إِلَى ثَلَاثِمِائَةٍ فَفِيهَا ثَلَاثُ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلَاثِمِائَةٍ فَفِي كُلِّ مِائَةٍ شَاةٌ، فَإِذَا كَانَتْ سَائِمَةُ الرَّجُلِ نَاقِصَةً مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً وَاحِدَةً فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ، إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رُبُّهَا، وَفِي الرِّقَةِ رُبْعُ الْعُشْرِ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ إِلَّا تِسْعِينَ وَمِائَةً فَلَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ، إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رُبُّهَا

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyet edilmiştir. “Ebûbekir (r.a.) onlara bir mektup yazarak şunları bildirdi. Yüce Allah'ın, Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) emrettiği ve onun da Müslümanlara farz kıldığı zekât, bir ibadettir. Her kim onu Müslümanlardan İslam'ın emrettiği şekilde

¹¹⁴⁵ Buhârî, “Büyü”, 64.

¹¹⁴⁶ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel, 2/126-127.

isterse onu verin. Ama her kim onu bunun dışında (bundan fazlasını) isterse onu vermeyin. “Deveden 24 tanesinde ve bundan aşağısında her beş devede bir koyundur. Deve sayısı: 25'e erişince, 35'e kadar dişi bir bintu mehâd; 36'ya erişince, 45'e kadar dişi bir bintu lebûn; 46'ya erişince, 60'a kadar bir hikka; 61'e erişince, 75'e kadar bir cezea; 76'ya erişince, 90'a kadar iki tane bintu lebûn; 91'e erişince, 120'ye kadar iki hikka zekât vermek vâcib olur. Deve sayısı yüz yirmiden fazla olunca, her kırk devede bir tane bintu lebûn ve her elli devede bir hikka zekât vardır. Dört deveden başka malı olmayana gelince bunda zekât yoktur. Ancak deve sahibi kendi isteği ile verebilir.”¹¹⁴⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde develerin yaşlarını ifade etmek üzere kullanılan kavramları açıklamıştır: “İbn Mehâd (ابنة مخاض)” iki yaşına girmiş deve yavrusu, “İbn Lebûn (ابن لبون)” üç yaşına girmiş deve, “Hikka (حقة)” dört yaşına girmiş devedir. “Ciza' (جذعة)” ise beş yaşına girmiş deve demektir.¹¹⁴⁸

Örnek 10:

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ مَسْلَمَةَ بِنْتِ عَبْدِ الْمَلِكِ فِي أَرْضِ الرُّومِ فَوُجِدَ فِي مَتَاعِ رَجُلٍ غُلُولٌ فَسَأَلَ سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ وَجَدْتُمْ فِي مَتَاعِهِ غُلُولًا فَأَخْرِقُوهُ قَالَ وَأَحْسَبُهُ قَالَ وَاضْرِبُوهُ قَالَ فَأَخْرَجَ مَتَاعَهُ فِي السُّوقِ قَالَ فَوُجِدَ فِيهِ مُصْحَفًا فَسَأَلَ سَالِمًا فَقَالَ بَعُهُ وَتَصَدَّقْ بِثَمَنِهِ.

Sâlim b. Abdullah'ın bildirdiğine göre kendisi Mesleme b. Abdülmelik ile beraber (cihat etmek üzere) Rûm diyarında oldukları esnada bir adamın eşyaları arasında ganimet malları (paylaşılmadan) buldular. Durumu Sâlim b. Abdullah'a sordu o, şöyle dedi: “Abdullah b. Ömer bana Ömer'den (r.a.) o da Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) şöyle buyurduğunu rivâyet etti: “Bir kimsenin ganimet mallarını çaldığını görürseniz onu (eşyalarını) yakınız.”, buyurdu.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁷ Buhârî, “Zekât”, 39.

¹¹⁴⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/67-70.

¹¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289.

Sindî; hadisi tahlil ederken “ğulûl (غُلُولًا)” kelimesi için şu açıklamalara yer vermiştir:

“Bu, savaşlarda elde edilen ganimet mallarına ihanet ederek onları çalmak anlamında bir kavramdır.”¹¹⁵⁰

Örnek 11:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طُهُورٍ وَلَا صَدَقَةٌ مِنْ غُلُولٍ " .
قَالَ هَذَا فِي حَدِيثِهِ " إِلَّا بِطُهُورٍ " .

İbn Ömer’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Abdestsiz kılınan namaz kabul olunmaz, habersiz bir şekilde alınan ganimet mallarından da verilen sadaka da kabul olunmaz.”¹¹⁵¹

Sindî; hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan (بِغَيْرِ طُهُورٍ) “abdestsiz kılınan namaz” terkihi hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Buradaki “Ta (ط)” harfi hem “damme” hem de “fetha” ile okunuyor. “Fetha” ile okunduğu zaman sadece alet yani “su” için kullanılır görüşü olsa da kendisi ile yapılan fiili de kapsadığı şeklinde bir görüş de vardır. “Damme” ile okunduğu zaman yapılan fiili yani temizliği ifade eder. Yine metinde yer alan “ğayr (غير)” kavramı “lâ (لا)” edatı manasında olup o zaman (بلا طهور) “abdestsiz olarak”, şeklinde bir mana kazanmaktadır.¹¹⁵²

Örnek 12:

عَنْ أَبِي يَزِيدَ الْخَوْلَانِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ فَضَالَهَ بْنَ عُبَيْدٍ، يَقُولُ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الشُّهَدَاءُ ثَلَاثَةٌ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ جَيِّدٌ الْإِيمَانِ لَقِيَ الْعَدُوَّ فَصَدَّقَ اللَّهُ حَتَّى قُتِلَ فَذَلِكَ الَّذِي يَرْفَعُ إِلَيْهِ النَّاسُ أَعْنَاقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْسَهُ حَتَّى وَقَعَتْ فَلَنَسُوهُ أَوْ فَلَنَسُوهُ عُمَرُ وَرَجُلٌ مُؤْمِنٌ جَيِّدٌ الْإِيمَانِ لَقِيَ الْعَدُوَّ فَكَأَنَّمَا يُضْرَبُ جِلْدُهُ بِشَوْكِ الطَّلْحِ أَتَاهُ سَهْمٌ غَرَبَ فَقَتَلَهُ هُوَ فِي الدَّرَجَةِ الثَّانِيَةِ وَرَجُلٌ مُؤْمِنٌ جَيِّدٌ الْإِيمَانِ خَلَطَ عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا لَقِيَ الْعَدُوَّ فَصَدَّقَ اللَّهُ حَتَّى قُتِلَ فَذَلِكَ فِي الدَّرَجَةِ الثَّالِثَةِ.

¹¹⁵⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/93.

¹¹⁵¹ Tirmizî, “Tahâret”, 1.

¹¹⁵² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/49.

Ömer b. el-Hattâb'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Şehadet üç kısımdır. Birincisi; düşmanla karşılaştığı zaman Allah’a olan sağlam îmânına sadık kalarak şehit oluncaya kadar düşmanla çarpışmaktır. Bu kimseye kıyamet gününde insanlar boyunlarını kaldırarak bakacaklar. Allah Rasûlü (s.a.s.) ya da Ömer o kimsenin derecesinin yüksekliğine ve insanların ona nasıl bakacaklarını göstermek isterlerken başlarındaki külahları düştü. İkincisi; sağlam îmânlı kimse olup cildine ağacın dallarıyla vurulur gibi nereden geldiği belli olmayan bir okun isabet etmesi gibi şehit olan kimsedir. Bu ikinci derecede yer alan kimsedir. Üçüncüsü ise îmânı sağlam olmakla beraber iyi ve kötü fiilleri de olup düşmanla karşılaşp şehit oluncaya kadar savaşıp kişidir. Bu da üçüncü kişinin derecesidir.”¹¹⁵³

Sindî; hadisi tahlil ederken “talh (الطَّلْح)” kavramını açıklamıştır: “Buna göre Talh: dalları büyük olan, kocaman, güzel ve hoş kokulu bir ağaçtır.”¹¹⁵⁴

Örnek 13:

عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ بْنِ الْحَدَثَانِ، قَالَ كَانَ عُمَرُ يَخْلِفُ عَلَى إِيمَانٍ ثَلَاثٍ يَقُولُ وَاللَّهِ مَا أَحَدٌ أَحَقُّ بِهَذَا الْمَالِ مِنْ أَحَدٍ وَمَا أَنَا بِأَحَقُّ بِهِ مِنْ أَحَدٍ وَاللَّهِ مَا مِنْ الْمُسْلِمِينَ أَحَدٌ إِلَّا وَلَهُ فِي هَذَا الْمَالِ نَصِيبٌ إِلَّا عَبْدًا مَمْلُوكًا وَلَكِنَّا عَلَى مَنَازِلِنَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَقَسَمْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالرَّجُلُ وَبَلَاؤُهُ فِي الْإِسْلَامِ وَالرَّجُلُ وَقَدَمُهُ فِي الْإِسْلَامِ وَالرَّجُلُ وَعَنَاؤُهُ فِي الْإِسْلَامِ وَالرَّجُلُ وَحَاجَتُهُ وَ وَاللَّهِ لَئِنْ بَقِيتُ لَهُمْ لَيَأْتِيَنَّ الرَّاعِي بِجَبَلٍ صَنْعَاءَ حَظُّهُ مِنْ هَذَا الْمَالِ وَهُوَ يَرَعَى مَكَانَهُ.

Mâlik b. Evs b. Hadesân'dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: Ömer b. el-Hattâb (r.a.) üç kere and içerek şöyle dedi: Allah’a yemin ederim ki bu malda hiçbir kimse bir diğerinden daha fazla hak sahibi değildir. Ben de bu malda bir başkasından daha fazla hak sahibi değilim. Allah’a Andolsun ki, kölelerden başka bu mallarda her bir Müminin hakkı vardır. Fakat bu mallar konusunda Yüce Allah’ı ve Allah Rasûlü’nün sünnetince taksim edilmiş bir payımız vardır. Bu (taksime) göre de kişinin Müslüman olduktan sonra bu uğurda çektiği sıkıntılar, İslam dinindeki kıdemi, İslam dinine sağladığı fayda ve kişinin ihtiyacı göz önünde bulundurularak yapılacaktır. Allah’a kasem olsun ki, ben (aranızda, bu görevde) kaldığım sürece San’a da sürüsünü güden çoban bile bu maldan payına düşeni alacaktır.”¹¹⁵⁵

¹¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1/291.

¹¹⁵⁴ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel, 1/94.

¹¹⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1/389.

Sindî; Ömer'in (r.a.) hakkında konuştuğu mallar için şu açıklamaları yapmıştır: “Burada mevzu bahis olan mallar “fey” mallarıdır. Fey, Müslümanların savaşmaksızın ya da cihada çıkmaksızın kâfirlerden almış oldukları mallardır.”¹¹⁵⁶

Sindî; hâşiyelerinde metinlerin sağlıklı bir şekilde anlaşılmaları için hadislerde yer alan ıstılahları açıklamıştır. Kısa bir biçimde yalın ifadelerle vermiş olduğu bilgiler ile okuyucunun ilgili kavramlar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamış bunun yanında metinlerde yer alan ve anlamayı nispeten zorlaştıran durumlardan birisi de ortadan kalkmıştır. Sindî; bu kavramları açıklarken konu hakkında bilgi veren klasik eserlerden istifade etmiş, genellikle bu kaynakların isimlerini de zikretmiştir.

4.3.14. Özel İsimlerle İlgili Açıklamaları

Sindî hâşiyelerinde hadis metinlerinde yer alan kimi özel isimler hakkında açıklayıcı bilgilere yer vermiştir. Bu özel isimler şahıs ismi, yerleşim yeri, yerleşim birimlerinin mevkileri, dağlar, ovalar, denizler, kabileler, boylar, renkler, gelenek ve görenek gibi birçok konu hakkında olabilmıştır.

Örnek 1:

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمَائَةِ لَا تَكَادُ
بِحَدِّ فِيهَا رَاحِلَةً

Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “İnsanlar ancak bir araya gelmiş yüz deve gibidirler, içlerinden neredeyse bir tane binek devesi bulamazsın.”¹¹⁵⁷

Sindî; hadisi tahlil ederken “Râhile (رَاحِلَةٌ)” kavramını açıklamıştır: “Râhile, dişi binek devesi olan bu hayvan güçlü ve kuvvetli bir binek hayvanı olup insanların sefer esnasında binek ya da yük taşımak için tercih ettikleri bir binek hayvandır. Asaleti, görüntüsü, yaratılış itibarıyla göze hitap eden güzelliği sayesinde dişisi ve erkeği tercih edilmektedir.”¹¹⁵⁸

Örnek 2:

طَوَى لِعَبْدٍ آخِذٍ بِعَنَانٍ فَرَسَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

¹¹⁵⁶ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel, 1/124.

¹¹⁵⁷ Buhârî, “Rikâk”, 35.

¹¹⁵⁸ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel, 2/23-24.

Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Ne mutlu o kimseye, ona müjdelers olsun çünkü o atının dizginlerini Allah yolunda cihad için tutmuştur.”¹¹⁵⁹

Sindî; hadis metnini incelerken metinde yer alan “Tûbâ (طُوبَى)” kavramı hakkında şu açıklamaları yapmıştır: Ebûbekir el-Kastallânî “kelime cennetin isimlerinden biri ya da cennette bulunan ağaçlardan birinin adıdır” demiş. Ben de derim ki: Kavram burada özel bir isim olarak değil de “müjdelers olsun, ne mutlu ona ki” gibi övgü anlatan bir sözcüktür.”¹¹⁶⁰

Örnek 3:

وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ ثُمَّ رَقَدَ رَقْدَةً بِالْمُحَصَّبِ ثُمَّ رَكِبَ إِلَى الْبَيْتِ فَطَافَ بِهِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ

Enes b. Mâlik'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) Mina'dan ayrıldıktan sonra Muhassab denilen yere geldi. Burada öğle, ikindi ile akşam, yatsı namazlarını cem ederek kıldı. Muhassab'ta biraz dinlenip uyudu. Uyandı bineğine binip Kâbe'ye git ve Beyti tavaf etti.”¹¹⁶¹

Sindî; hadisi tahlil ederken metnindeki “Muhassab (المُحَصَّب)” kavramını açıklamıştır:

“Muhassab: Mekke ile Mina arasında yer alan gâyet geniş bir alandır. Mina'ya ise daha yakındır. Aynı zamanda buraya Ebtah, Batha, Hayfu Benî Kinâne gibi isimlerle de anılmaktadır. Sınırları “Cebel'ül-Ayra” ile “Cebel'ül-Münhana” adlı iki dağın arasında kalan bölgedir.”¹¹⁶²

Örnek 4:

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَقْرَمِ الْخُرَاعِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ كُنْتُ مَعَ أَبِي بِالْقَاعِ مِنْ مَرَّةٍ فَمَرَّتْ رَكْبَةٌ فِإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ يُصَلِّي . قَالَ فَكُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى عُفْرَتِي إِنْطِئِهِ إِذَا سَجَدَ أَيْ بَيَاضِهِ

‘Ubeydullah b. Abdullah b. Akram el-Huzâî'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Babamla beraber Arafat'taki Nemire ovasındaydım. Oraya bir kâfile de gelmişti. Baktım ki Allah Rasûlü (s.a.s.) namaz kılıyordu. Secde esnasında kollarını koltuklarına yapıştırmadığı için koltuk altlarındaki beyazlığı gördüm.”¹¹⁶³

¹¹⁵⁹ Buhârî, “Cihâd”, 70.

¹¹⁶⁰ Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 2/66.

¹¹⁶¹ Buhârî, “Menâsikü'l-Hacc” 141.

¹¹⁶² Sindî, Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî, 1/239.

¹¹⁶³ Tirmizî, “Salât”, 92.

Sindî; hadisi tahlil ederken “Nemire (نَمِيرَة)” ismi hakkında bilgiler vermiştir: “Nemire; Arafat’ta yer alan bazı dağlar için kullanılan özel bir isimdir.” Aynı şekilde metinde yer alan “kâ (القاع)” “Rakba (الركبة)” kavramlarını da açıklamıştır: “Ka’: Yeryüzü şekillerinden olup yeryüzünün düz olan kısmı ova, plato demektir. Rakba ise seferde yirmi ve fazla olan kervan, kafile, süvari demektir.”¹¹⁶⁴

Örnek 5:

عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ مَا يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ قَالَ يَقْتُلُ الْعُقْرَبَ وَالْقُوسِيقَةَ وَالْحِدَاةَ وَالْعُرَابَ وَالْكَلْبَ الْعَقُورَ

İbn Ömer’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü’ne (s.a.s.) ihramlı bir insanın hangi hayvanları öldürebileceği soruldu: Allah Rasûlü (s.a.s.): “Akrep, fare, çaylak, karga, saldırgan köpek” dedi.¹¹⁶⁵

Sindî; hadisi tahlil ederken “Füveysika (الْفُؤَيْسِقَة)” kavramını açıklamıştır: “Bu, yuvalarından çıkıp insanlara zarar veren bir çeşit küçük fare familyasıdır.”¹¹⁶⁶

Örnek 6:

أُنْبَأَنَا الْعَضْبَانُ بْنُ حَنْظَلَةَ، أَنَّ أَبَاهُ، حَنْظَلَةَ بْنَ نُعَيْمٍ وَفَدَ إِلَى عُمَرَ فَكَانَ عُمَرُ إِذَا مَرَّ بِهِ إِنْسَانٌ مِنَ الْوَفْدِ سَأَلَهُ مِمَّنْ هُوَ حَتَّى مَرَّ بِهِ أَبِي فَسَأَلَهُ مِمَّنْ أَنْتَ فَقَالَ مِنْ عَنَزَةٍ فَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ حَيٌّ مِنْ هَاهُنَا مَبْغِيٌّ عَلَيْهِمْ مَنُصُورُونَ.

Gadban b. Hanzala’dan (r.a.) rivâyet edilmiştir: “Babam Hanzale b. Nuaym bir toplulukla birlikte Ömer’e gittiler. Heyetle karşılaşan Ömer onlara kimlerden olduklarını soruyordu. Benim yanıma gelince” “bana sen kimlerdensin” dedi? Ben de ona: “Ben Aneze kabilesindenim” dedim. Bunun üzerine şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.s.) “kabilenizin olduğu tarafı işaret ederek şöyle buyurdu: “Şu taraflardan bir kabile saldırıya uğrayacak fakat onlar muzaffer olacaklar.”¹¹⁶⁷

¹¹⁶⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’t-Tirmizî*, 1/283-284.

¹¹⁶⁵ İbn Mâce, “Menâsikü’l-Hacc”, 88.

¹¹⁶⁶ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ müsnedi’l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 2/9.

¹¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/288.

Sindî; hadisi tahlil ederken hadis metnin de yer alan “‘Aneza (عَنْزَة)” kavramını açıklamıştır: “*Bu bir kabilenin adıdır.*”¹¹⁶⁸

Örnek 7:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكْثُرَ الْمَالُ وَيَفِيضَ حَتَّى يَخْرُجَ الرَّجُلُ بِزَكَاةٍ مَالِهِ فَلَا يَجِدُ أَحَدًا يَقْبَلُهَا مِنْهُ وَحَتَّى تَعُودَ أَرْضُ الْعَرَبِ مُرُوجًا وَأَنْهَارًا " .

Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivâyet edilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Kişi zekâtını vermek üzere evinden çıkıp zekât verecek kimseyi bulamayacak kadar malların çoğaldığı ve Arabistan’da yerler yeşillenip, çayırlıklara ve akan nehlere dönmeyinceye kadar kıyamet kopmayacaktır.*”¹¹⁶⁹

Sindî; kıyamet alametlerinin yer aldığı hadis metninin bu kısmını izah ederken (مُرُوجًا) “murûcâ” kelimesini açıklamıştır: “Kelime (مرج) “merc” kelimesinin çoğulu olup mera yani otlak yer anlamındadır.”¹¹⁷⁰

Hadis metinlerinde yer alan ve hakkında bilgi sahibi olmanın metnin daha iyi anlaşılmasını sağlayan özel isimler hakkında bilgiler vermesi, Sindî’nin hadis hâşiyelerinde görülen durumlar arasında yer almıştır. Sindî bu bilgiler için kaynaklara başvurmuş, bu bilgileri sade bir dille ve özet bir biçimde eserlerinde yer vermiştir.

4.3.15. Hadislerde Geçen Yerler Hakkında Bilgiler Vermesi

Sindî; hâşiyelerinde hadis metinlerinde yer alan mekân isimleri hakkında bilgiler aktarmıştır. Bunlar birer mahalle, şehir, köy, kasaba gibi yerleşim birimleri olabildikleri gibi; kuyu, bağ, bahçe, tarla, çayır, çimen, kır, bayır gibi bir yer bazen de bir ev, kale, bahçe gibi insanların toplu olarak yaşadıkları yerler olabilmektedir.

Örnek 1:

عَنْ مُعَاذَةَ، أَنَّ امْرَأَةً، سَأَلَتْ عَائِشَةَ قَالَتْ أَتَقْضِي إِحْدَانَا صَلَاتَهَا أَيَّامَ حَيْضِهَا فَقَالَتْ أَخْرُورِيَّةٌ أَنْتِ قَدْ كَانَتْ إِحْدَانَا تَحِيضُ فَلَا تُؤْمَرُ بِمَضَاءٍ .

¹¹⁶⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, 1/93.

¹¹⁶⁹ Müslim, “Zekât”, 18.

¹¹⁷⁰ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi Müslim*, 326.

Mu'âz'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, bir kadın Âişe'ye (r.an.) gelerek: “Bizden biri hayız günlerinde kılamadığı namazları daha sonra kaza eder mi?” diye sorunca Âişe: “Sen Harûra'daki insanlardan mısın? Bizden biri (Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) zamanında) hayız olduğu zaman kılamadıkları namazlarının kazasıyla emredilmezdi” dedi.¹¹⁷¹

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan (أَحْزُورِيَّةُ أَنْتِ) “Sen Harûri misin?” sözü hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “Sen Harûra'dan mısın? Sözü: “Sen Haricîlerden misin” demektir. Zira Haricîler buraya yani Harûra bölgesine nisbet edilerek tanınıyorlardı. Harûra bölgesi Kûfe'ye yakın bir bölgenin ismi olup bunların hayız konusunda ifrata varan görüşleri vardır.”¹¹⁷²

Böylece Sindî hadis metninde yer alan Harura'yı tanıtarak okuyucuyu konu hakkında bilgilendirmiştir.

Örnek 2:

عَنْ قَرْظَةَ بِنِ كَعْبٍ، قَالَ بَعَثَنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى الْكُوفَةِ وَشِيعَنَا فَمَشَى مَعَنَا إِلَى مَوْضِعٍ يُقَالُ لَهُ صِرَارٌ . فَقَالَ أَتَدْرُونَ لَمْ مَشَيْتُ مَعَكُمْ قَالَ قُلْنَا لِحَقِّ صُحْبَةِ رَسُولِ اللَّهِ . صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . وَلِحَقِّ الْأَنْصَارِ . قَالَ لَكِنِّي مَشَيْتُ مَعَكُمْ لِحَدِيثٍ أَرَدْتُ أَنْ أُحَدِّثَكُمْ بِهِ فَأَرَدْتُ أَنْ تَحْفَظُوهُ لِمَمْشَايَ مَعَكُمْ إِنَّكُمْ تَقْدُمُونَ عَلَى قَوْمٍ لِلْقُرْآنِ فِي صُدُورِهِمْ هَزِيئٌ كَهَزِيئِ الْمَرْجَلِ فَإِذَا رَأَوْكُمْ مَدُّوا إِلَيْكُمْ أَعْنَاقَهُمْ وَقَالُوا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ . فَأَقْلَبُوا الرَّوَايَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ . صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . وَأَنَا شَرِيكُكُمْ .

Karaza b. Kâ'b'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir. Ömer b. el-Hattâb (r.a.) bizi Kûfe'ye gönderdi. Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktığımız zaman bizi yolcu etmek üzere Medine dışında Sirâr denen yere kadar bize eşlik etti. Sonra bize: “Buraya kadar gelmemin sebebini biliyor musunuz? deyince ona: “Bizler Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) sahâbe ve aynı zamanda Ensâr'dan olduğumuz için”, dedik. Ömer (r.a.): “Ben sizlere anlatmayı dilediğim bir söz için sizinle yürüdüm, sizinle yürümen esnasında onu bellemenizi diledim. (Bu söz şudur) Sizler göğüsleri Kur'ân okuyarak kaynayan kazan gibi fokurdayan bir topluluğa gidiyorsunuz. Sizleri gördükleri zaman sizlere boyun eğecekler ve bunlar Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) sahâbileridir diyecekler. Sizler de Allah Rasûlü'nden (s.a.s.) hadis rivâyetini azaltınız, ben de (sevap konusunda) sizin ortağınızım.”¹¹⁷³

¹¹⁷¹ Tirmizî, “Tahâret”, 80.

¹¹⁷² Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*, 1/156.

¹¹⁷³ İbn Mâce, “Mukaddime”, 3.

Sindî; bu hadisi tahlil ederken metinde yer alan ve Hz. Ömer'in kabileyi yolcu etmek üzere geldiği mevki olan “Sirâr” (صِرَار) hakkında şu açıklamayı yapmıştır: “*Burası Medine’ye yakın bir mevkinin adıdır*” şeklinde bilgi paylaşmıştır.¹¹⁷⁴

Örnek 3:

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ . رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ . قَالَ اخْتَجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجَيْرَةَ مُحَصَّفَةً أَوْ حَصِيرًا، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِيهَا، فَتَتَبَعَ إِلَيْهِ رَجُلٌ وَجَاءُوا يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ، ثُمَّ جَاءُوا لَيْلَةً فَحَضَرُوا وَأَبْطَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْهُمْ، فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِمْ فَرَفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ وَحَصَبُوا الْبَابَ، فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ مُغَضَّبًا فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " مَا زَالَ بِكُمْ صَنِيعُكُمْ حَتَّى طَنَنْتُ أَنَّهُ سَيَكْتَبُ عَلَيْكُمْ، فَعَلَيْكُمْ بِالصَّلَاةِ فِي بُيُوتِكُمْ، فَإِنَّ خَيْرَ صَلَاةٍ الْمَرْءُ فِي بَيْتِهِ، إِلَّا الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ.

“Zeyd b. Sâbit’ten (r.a.) rivâyet edilmiştir. “*Allah Rasûlü (s.a.s.) mescidde kendisi için hurma yapraklarından ya da hasırdan küçük bir hücre edindi. Orada gece namazlarını kılmaya çıktı. İnsanlar O’nu takip ettiler ve O’nun namaz kılmaya geldiler. Sonra bir gece gelip toplandılar da Allah Rasûlü (s.a.s.) ağır davranarak onların yanına çıkmadı. Bunun üzerine onlar seslerini yükselttiler ve kapıyı çaldılar. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s.) onların yanına öfkelenerek çıktı ve şöyle dedi: Bu yaptığınızı o kadar çok devam ettirdiniz ki, bunun sizlere farz kılınacağını zannettim. Sizler bu namazı evlerinizde kılınız çünkü kişinin (farz namazları dışında) en hayırlı namazı evinde kılmış olduğu namazıdır.*”¹¹⁷⁵

Sindî; bu hadisi tahlil ederken: Hadis metninde yer alan ve Allah Rasûlü’nün namaz kılmak için hücre olarak edindiği yerin neresi olduğu hakkında herhangi bir kayıt yer almamıştır. Fakat hadisenin geçtiği yer Medine-i Münevvere’de bulunan Mescid-i Nebvî’dir” diyerek Allah Rasûlü’nün (s.a.s.) ve sahâbenin namaz kılmak için seçmiş oldukları mekân hakkında bilgi vermektedir.¹¹⁷⁶

Sindî; hadis hâşiyelerinde metinlerde yer alan özel isimleri açıklamıştır. Bu isimler hakkındaki bilgiler bazen ayrıntıya varacak kadar uzun bazen de çok kısa bir biçimde sunulmuştur. Ayrıca konu hakkında ilgili eserlere başvurmuştur.

Örnek 4:

¹¹⁷⁴ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni İbn Mâce*, 1/25-26.

¹¹⁷⁵ Müslim, “*Salâtü’l-Müsâfirin*”, 29.

¹¹⁷⁶ Sindî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ sahihi Müslim*, 277-278.

Âişe'den (r.an.) rivâyet edilmiştir: *Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) kızı Fâtıma (r.an.) Yüce Allah'ın (c.c.) Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) Medine ve Fedek'te fey olarak verdiği mallardan olan mirasını ve Hayber'in humusundan kalan malları istemek üzere Ebûbekir'e (r.a.) haber gönderdi.*¹¹⁷⁷

Sindî; bu hadisi tahlil ederken hadis metninde yer alan ve bugünkü adı Hâit olan, Medine'ye yaya olarak yaklaşık iki ya da üç günlük mesafede olan Medine ve Hayber arasında yer alan Fedek arazisi hakkında da açıklamalarda bulunmuştur: “*Fedek; Medine'ye üç günlük mesafede yer alan bir mevki adıdır.*”¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁷ Buhârî, “Fedâilü Ashâbi'n-Nebî”, 12.

¹¹⁷⁸ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahihi'l-Buhârî*, 2/750.

SONUÇ

Emevî devleti halifelerinden Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) Hicâz'ın hadislerini en iyi bilen, Şam ve Hicâz arasında gidip gelen, yirmi beş yıl devlet ricaliyle olan yakın ilişkileri neticesinde yazı ve yazı malzemelerine kolay bir şekilde ulaşabilen, bu anlamda devletin imkânlarından da rahat bir şekilde istifade edebilecek olan İbn Şihâb es-Zührî'yi (ö. 124/742) hadis tedvîniyle görevlendirdi. Bu ilk resmi tedvînle birlikte daha çok insanların zihinlerinde muhafaza edilen hadis metinleri kısa bir zaman içinde bir araya getirildi. Tedvîn dönemi sonrası bir araya getirilen hadis metinlerinin daha iyi anlaşılması için h. IV. asırdan itibaren önce şerhler daha sonra hâşiye, ta'lik, zeyil gibi açıklama türü eserler tasnîf edilmişlerdir.

İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında kaleme alınan hâşiyeler h. VI/XII. asırdan itibaren hadis alanında da tasnif edilmeye başlamışlar. Rivâyetü'l-hadîs ve dirâyetü'l-hadîs olmak üzere ikiye ayrılan hadis ilimleri alanında telif edilen eserler üzerine kaleme alınan hâşiyeler oldukça büyük bir yekûn oluşturmuştur. Hadis hâşiyeleri; hadis ilimleri başta olmak üzere hadis şerhleri, dîbâceler, hâşiyeler, hadis bölümleri, bir ya da birkaç hadis gibi hadis ilimlerinin birçok alanında telif edilmişlerdir.

İslamî ilimler alanında başta hadis, tefsîr, fıkıh, fıkıh usûlü olmak üzere pek çok alanda birden fazla hâşiye telif eden Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1138/1726) ilk fetih hareketlerinin Hz. Ömer döneminde başlayıp Hz. Muâviye'nin devam ettirdiği ve Emevî halifelerinden Velîd b. Abdülmelik (85-96/705-715) döneminde Sind valisi olarak atanan Muhammed b. Kâsım es-Sakafî (ö. 96/715) döneminde tamamen fethedilen Hint alt kıtasındaki Pakistan'ın Sind bölgesinde yer alan Tette yerleşim biriminde on yedinci yüzyılın ortalarına doğru dünyaya gelmiştir. Sindî, ilk eğitimini çevresinden saygı gören, fakîh, zâhid, âlim bir zat olarak tanınan babası Şeyh Abdülhâdî'nin Tette şehrinde kendi adına kurduğu, dersler okuttuğu medresede aldıktan sonra ilme olan iştiağı hasebiyle önce bölgedeki bir diğer ilim merkezi Tüster'e, daha sonra Hicâz bölgesine geçmiştir. Burada dönemin önemli isimlerinden dersler okumuş, ilmi icâzetler almış, daha sonra Medine'ye yerleşerek burayı vatan edinmiştir. Sind bölgesiyle Hicâz bölgesi arasındaki ilmi irtibat İslam dininin bölgede genel kabul görmesiyle başlamış, bölgelerdeki siyasi otoriteler zaman içinde el değiştirmiş olsa da bu ilmi münasebet varlığını tarih boyunca devam ettirmiştir. Sindî'nin ilim tahsili için bu bölgeyi tercih etmesinde bu ilmi irtibatın bir neticesi olarak görmekte pekâlâ mümkündür.

Sindî, birçok alanda eser tasnîf etmiş velûd bir musanniftir. Eserlerinin büyük bir kısmı ilgili ilim alanlarındaki klasik eserler üzerine tasnîf edilmiş açıklama türü eserlerden olan hâşiyeler şeklindedir. Hâşiyelerinin kâhir ekseriyeti ise başta *Kütübü sitte* olmak üzere

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i gibi klasik hadis eserler hakkında olması, onun hadis muhaşşisi olarak maruf olmasını sağlamıştır. Sindî'nin hadis hâşiyeleri büyük övgülere mazhar olmuş özellikle Ebû Dâvûd'un *Süneni* için kaleme aldığı, *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd* adlı hâşiyesi ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eseri için tasnîf ettiği hâşiyeleri için: "Hiçbir muhaddisin ve kârinin kendilerinden müstağni kalamayacağı eserler", şeklinde tavsif edilmişlerdir.

Sindî; amelde Hanefî mezhebine tabi olsa da fıkıh ilmine olan vukûfiyeti, hadis ilmindeki mahareti ve ilimler sahasındaki geniş malumatı ile sıkı bir mezhep takipçisi olmamıştır. Sahih hadislerle amel etme görüşünü yeğleyip bunu da yer yer mensubu olduğu amelî mezhebin genel görüşüne tercih ettiği yerler olmuştur. O'nun bu tercihleri sert muhalefetle karşılaşmış, ilmi anlamda tartışmalara yol açmış, bunun için dönemin âlimleriyle münazaralar yapmış, fikri tartışmalara girmiş, reddiyeler ve nakzı reddiyeler telif etmek durumunda kalmıştır. Yine bu dönemde gündemde olup tartışma konusu olan durumlar için fikir beyan etmiş, görüşler ortaya koymuştur. Namazda; ta'dîli erkânın hükmü, ellerin konumu, elleri kaldırmanın keyfiyeti, küçük yaşta vefat eden gayri Müslimlerin çocuklarının ahiretteki durumları, insanın fillerinin yaratılması konusu bunlar arasında yer almıştır. Ayrıca bu tercihleri onun hadislerle amel etme düşüncesini ön planda tuttuğu şeklindeki bir görüşe sahip olduğu biçiminde yorumlamak da pekâlâ mümkündür.

Bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Açıklama türü eserler arasında yer alan ve İslami ilimlerin pek çok alanında telif edilen hâşiyeler, hadis ilimlerinin hemen hemen her alanında tasnîf edilmişlerdir. Hadis alanında kaleme alınan bu hâşiyeler hadis ilimlerine önemli katkılar sunmuşlardır.

2. Çok eskiye dayanan ve genelde Hint alt kıtasıyla Hicâz bölgesi özelde ise Sind bölgesiyle Hicâz bölgesi arasındaki ilmi irtibattan istifade eden Sindî; eğitimini devam ettirmek gayesiyle gelip yerleştiği Hicâz bölgesinde ders halkaları oluşturmak, müderrislik yapmak, talebeler yetiştirmek, eser telif etmek, ilim tahsili için bölgeye gelen ilim taliplileri için özel dersler yapmak gibi pek çok ilmi faaliyette yer almıştır.

3. Tahsil hayatı, ilmi faaliyetleri ve ilmi seyahatleriyle Sind bölgesiyle Hicâz bölgesi arasında bir köprü görevi üstlenen Sindî; her iki bölgedeki ilmi otoritelerin irtibatını sağlamıştır. Sindî'nin de içinde yer aldığı bu ilmi hareketlilik bir yandan Hint alt kıtasındaki bilgi birikiminin Hicâz bölgesine taşınmasına yardımcı olurken diğer yandan da Hicâz bölgesindeki bilgi birikimin Hint alt kıtasına taşınmasına vesile olmuştur.

4. Ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında Sindî'nin tefsirde yedi, hadiste on altı, fıkhıta dört, kelâmda iki, usûlde iki, diğerinde ise iki toplamda otuz üç eserinin olduğunu tespit ettik. Bu eserlerden on tanesinin günümüze ulaşmadığı genel kabulü tarafımızca da teyit edilmiştir. Ayrıca bu eserlerinden dokuz tanesinin matbaa marifetiyle basımının yapıldığı, geri kalan on dört tanesinin ise yazma halinde Türkiye başta olmak üzere Suûdi Arabistan, Kâhire ve Almanya gibi birden fazla ÷lkedeki farklı kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunların bir kısmına internet ortamında ulaşma imkânı olup araştırmacıların çalışmalarını beklemektedirler.

5. Araştırmalarımız neticesinde elde ettiğimiz bulgulara göre Sindî; eserlerinin tamamını Arapça kaleme almış, farklı bir dilde kaleme alınmış herhangi bir eserine ya da konu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

6. Sindî'nin hâşiyelerinde gördüğümüz ve onu diğer muhaşşilerden ayıran yönleri ise şöyledir:

* Hadis metinleri hakkında açıklamalarda bulunurken; her şeyden önce onun hâşiyeleri tekrar eden kuru bilgilerden meydana gelmemektedir. Zira o aynı zamanda bir müderris olup klasik hadis metinlerini ders kitabı olarak okuttuğu için gerekli gördüğ÷ elzem bilgileri eserlerine almıştır. Oysa ana metinler hakkında tasnîf edilen açıklama tür÷ eserlerin aslı itibarıyla metinleri açıklarken vermiş oldukları bilgilerin kuru bilgilerden meydana geldiği, bunların belli bir zaman sonra tekrara dönüşmesi bu eserler hakkında yapılan en önemli eleştirilerdendir. Dolayısıyla Sindî'nin hâşiyeleri bu iki eleştirden uzak, ana metinler hakkında gerekli gör÷len bilgiler sunulmuştur.

* Sindî eserlerini hâşiye mantığına uygun bir biçimde, ana metinlerdeki birçok kelime, kavram hakkında değil de sadece gerekli gör÷len kısımları açıklamak suretiyle kaleme almıştır. Oysa açıklama tür÷ eserler hakkında yapılan eleştirilerden birisi de aslı metinlerdeki her bir kelimenin açıklandığı bu eserlerin oldukça büyük bir yekûn oluşturdukları şeklinedir. Sindî'nin hâşiyeleri ise büyük yekûn oluşturmayan, elzem bilgilerin az ve öz bir biçimde bir araya getirildiği eserlerdir.

* Hâşiye tür÷ eserler ana metinlerin takriri esnasındaki ihtiyacın eseri olarak ortaya çıkan eserler olduğu için sadece lüzumlu gör÷len yerlerin açıklanması eğitim ve öğretimin verimli olmasına katkıda bulunmuşlardır. Öğrenci bu metotla ana metinle irtibatını devam ettirmiş, ana metinden kopmamıştır. Zira açıklama tür÷ eserlerin ana metinleri gölgede bıraktıkları, öğrencinin ya da okuyucunun aslı metindeki ana bilgiler yerine bu basmakalıp bilgilerle meşgul olduğu bunun da yaratıcılığı ortadan kaldırdığı, orijinaliteyi öldürdüğu ve bütün bunların ilim dünyasına herhangi bir katkı sunmadığı yapılan eleştiriler arasında yer

almaktadır. Sindî'nin hâşiyeleri yaratıcılığı ortadan kaldırmamış, orijinaliteyi öldürmemiş bunun yerine klasik metinler daha iyi anlaşılmış ve daha görünür olmalarını sağlamıştır.

* Sindî hadis hâşiyelerinde; hadisin sıhhati, senedi ve senedde yer alan râviler hakkında bilgiler verirken bunları belli bir düzen içinde vermektedir. Buna göre: Konu hakkında verilen hükümler varsa önce bunları özet halinde sunarak okuyucunun bundan haberdar olmasını sağlarken daha sonra farklı bir değerlendirmede bulunacaksa bunu da aktarmaktadır. Dolayısıyla Sindî bu konuda kuru bilgiler sunmak yerine canlı bilgiler sunmayı tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammet. “Osmanlı Döneminde Tefsir Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul, 21-22 Ekim 2011). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012.
- Aclûnî, Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-. *Hilyetü ehli’l-fazl ve’l-kemâl bi ittisâli’l-esânîd bi kümmeli’r-ricâl*. thk. Muhammed İbrahim el-Hüseyin, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu’ayb el-Arnâut - ’Âdil Mürşid. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ’Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru’l-İhâdîs, 1416/1995.
- Ahmetoğlu, Gülşen Yağır. “Hint Alt Kıtasında Ehli Hadis ve Ehli Kur’ân Ekolleri Arasındaki Temel İhtilaf Konuları”. *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (12 Haziran 2018), 27-54.
- Akkiraz, Mustafa Talha. *Osmanlı Tefsirciliğinde Bir Telif Yöntemi Olarak Telhis*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Altuncı, Muhammed. *el-Mu’cemü’l-mufasssâl fi’l-edeb*. Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1999.
- Anay, Harun. “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?” *Dergâh Dergisi* 7/76 (Haziran 1996), 12-22.
- Arslan, Sami. “İslam Kitap Kültüründe ‘Şerhi Meşrûha Bağlamak’: Kitap İsimlerinde Secî”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 123-150.
- Arvasi, İbrahim. *Hadisler Bağlamında Başkası İçin Fedakârlık Yapmak (İsâr)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Arvasi, İbrahim. “Muhadram Kavramının İstilahlaşma Süreci ve Bilimlere Göre Muhadram Kavramı”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 5/4 (05 Aralık 2024), 939-976.
- Âsım Efendi. *el-Okyânûsü’l-basît fi tercemeti’l-kâmûsi’l-muhît; kâmûsul-muhît tercemesi*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2013.
- Avcu, Ali. “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı Ve İslam Düşüncesine Katkıları”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 199-246.
- Aydeniz, Tuğba. *Osmanlı Devleti’nde Mekke’nin Yönetimi (1517-1617)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- Aydın, Ahmet. “18. Yüzyıl Medine’sinde Sindli Âlimler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (20 Aralık 2018), 1207-1220.
- Aydın, Ahmet. “Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’yi Konu Alan Çalışmalar”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Mart 2013), 29-77.
- Aydın, Ahmet. “Ebu’l-Hasen es-Sindî’nin Birgivi’nin Eserine Yazdığı Menhelül-Hüdât ilâ Mu’addili’s-Salât Adlı Şerhi Çerçevesinde Ta’dil-i Erkân Kavramı”. *Journal of International Social Research* 12/62 (28 Şubat 2019), 1690-1702.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV, 7. Basım, 2013.

- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçerisinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Bağdâdî, İsmail Paşa el-. *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, ts.
- Battî, Muhammed İshâk el-. *Fukahâ-i hînd. Lahor: İrâdetü's-Sekâfati İslâmî*, 1979. Basım, ts.
- Bayur, Yûsuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1987.
- Beldaş, Sâid. *el-İmâmü'l-fakîhü'l-muhaddisü's-şeyh Muhammed 'Âbid es-Sindî el-ensârî*. Beyrût: Dârü'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2002.
- Benli, Ali. "Trabzonî, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âşâr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: y.y., 1412/1991.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin el-. *es-Sünenu'l-kübrâ*, ts.
- Birişik, Abdulhamit. "Hint Alt-Kıtasında İslâm Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler". *Dîvân; Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17 (01 Aralık 2004), 1-62.
- Birişik, Abdulhamit. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Abdülazîz b. Bâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Useymîn, Muhammed b. Sâlih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Zahîr en-Nâsir. Dâru Türûki'n-Necât, ts.
- Câbiri, Muhammed 'Âbid el-. *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*. çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Cebertî, Abdurrahmân b. Hasan el-. *'Acâibü'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*. thk. Abdurrahîm Abdurrahmân Abdurrahîm. Kâhire: Maḥbatü'd-Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1997.
- Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf 'Cemâleddîn İbn Hişâm. *Metnu Kaṭru'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ*. b.y.: y.y., ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31. Basım, 2018.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-. *Tâcû'l-luḡa*. Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 2008.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşelî. Lübnân: Dârü'n-Nefâis, 3. Basım, 2012.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *Mu'cemü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Dârü'l-Fazîle, ts.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Ana Hatlarıyla Hadis*. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 15. Basım, 2017.

- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı: Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usulleri*. İstanbul: İFAV, 13. Basım, 2014.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadîs İlmi)*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 32. Basım, 2013.
- Çelik, İmam Rabbani. “Nail Okuyucu, ed. -Batı Gözüyle Tecdid: İslâm Dünyasında Tecdid Hareketleri (1700-1850)”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 38 (ts.).
- Çetkin, Muhammed. *Celâleddîn es-Süyûtî ve Arap Gramerindeki Yeri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Dahlân, Ahmed b. Zeynî. *Hülâsâtü'l-keîâm fî beyânî ümerâi'l-büldâni'l-harâm (kitâbü târîhi zeynî'd-dîn dahlân)*, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV, 19. Basım, 2014.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MÜ İlahiyat fakültesi, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, 9. Basım, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Zeyil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eşas b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmîd. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Efendioğlu, Mehmet. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Engin, Sezai. “Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazâr Üzerine Yapılan Hâşiyeye Çalışmaları Bibliyografyası”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 1/1 (2015), 77-98.
- Engin, Sezai. *Hadis Şerh Geleneğinde Hâşiyeye ve Ta'likalar*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensâr, 3. Basım, 2010.
- Erünsal, İsmail. “Molla Lütfi Zındıklık İthamıyla mı Öldürüldü?” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (01 Ocak 2016), 37-54.
- Fazlurrahmân. *İslam ve Çağdaşlık*. çev. Alparslan Açıkgenç - Hayri Kırbaçoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınlar, 1998.
- Fettenî, Muhammed Tâhir b. 'Alî eş-Şiddîkî el-Hindî el-Fettenî el-. *Mecma'u Biḥâri'l-Envâr fî Garâ'ibi't-Tenzîl ve Leḫâ'ifi'l-Aḥbâr*. b.y.: y.y., 3. Basım, 1387/1967.
- Fevâhirî, Muhammed Muhammed Muhammed İbrahim el-. *Fethü'l-vedûd 'alâ Süneni Ebî Dâvûd li'l-allâmeti'l-muhaddis Ebi'l-Hasen Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî min evveli'l-kitâbi ilâ âhiri bâbi'l-vudû fî âniyeti's-sefer*. Câmiatü'l-Medineti'l-'Âlemiyye Devletü'l-Mâlezya, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb el-. *el-Kâmûsü'l-muhîṭ li'l-fîrûzâbâdî ve bi hâmişihî ta'likât ve ş-şurûh*. el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 3. Basım, 1980.

- Fullanî, Sâlih b. Muhammed el-. *Katfû's-semer fî refi esânîd'l-müsannifât fî'l-fünûn ve'l-eser*. thk. Âmir Hasen Sabri. Cidde: Dârü's-Şûrûk, 1. Basım, 1984.
- Gültekin, Hasan. "Metin Şerhi". *Söylem Filoloji Dergisi* 5/1 (23 Haziran 2020), 137-148.
- Gümüş, Fatih - İmamoğlu, Abdullah Tâhâ. "İskilipli Mehmed b. Ömer'in Nuhbetü'l-Fiker Hâşiyesi ve Tercümesinin Neşri". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (30 Aralık 2016), 127-164.
- Habeşî, Abdullah Muhammed el-. *Câmi'ü's-şûrûh ve'l-havâşî*. Birleşik Arap Emirlikleri: el-Mecmu's-Sekâfî, 2004.
- Hasenî, Abdülhayy el-. *Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzir*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Ricâlü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Hîn, Mustafâ el- - Lehhâm, Bedî' es-Seyyid el-. *el-İdâh fî 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istulâh*. Beyrût: Dârü'l-Kelîmeti't-Tayyîb, ts.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. Dimaşk: Dâru Ya'kûb, 1. Basım, 2004.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ali el-Bağdâdî. *Sûretü'l-arz*. Beyrût: Dârü's-Sadr, 1938.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1. Basım, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce ve bi hâmişihî hâşiyeti's-Sindî*. thk. Sadikî Cemil el-Attâr. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2003.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-Afrîkî el-Mısırî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrût: Dâru Sadr, 1. Basım, ts.
- İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali. *Şerhü'l-mufasssâl li'z-Zemahşerî*. thk. Yâkub. E. Bedî. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tabâğî - Tâhîr Ahmed ez-Zâvî. Lübnân: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs (el-Meşhûr bi mukadimetü İbni's-Salâh)*. thk. Mustafâ Dîb Buğâ. Dârü'l-Mustafâ, 1. Basım, 2011.
- İbrahim, Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Dârü'd-Da've, ts.
- İnce, İrfan. "Muhammed 'Âbid es-Sindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kaan, Oktay - Koç, Bilal. "Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Zâhirü'd-Din Muhammed Babür Şah Gazi". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (01 Aralık 2013), 271-282.
- Kallek, Cengiz. "Berzencî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kallek, Cengiz. "Kalyûbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "Garîbü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Kândurî, Muhtiyâr Ahmed - Kû'sû, İ'câzü'l Alî. "Menhecü's-şeyh Ebi'l-hasan es-Sindîyyi'l-kebîr fi tenkîhi'l-müstalahâtî'l-usûliyyeti ve'l-fıkhiyyeti ve ihtimâmihî bi'l-mebâhisi'l-lügaviyyeti fi ta'likâtihi 'alâ Sahîhi'l-Buhârî". *Al-A'jâz Research Journal of Islamic Studies & Humanities* 1/1 (10 Haziran 2017), 70-80.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Kara, İsmail. "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not" 2010 (ts.), 68.
- Kara, Muhammet. "Beydâvî Özelinde Yakub el-Kemâhî'nin Nûru'l-Ef'ide Adlı Hâşiyesindeki Tefsîr Metodu". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (15 Ocak 2020), 7-31.
- Karagöz, İsmail (ed.). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım, 2010.
- Karaman, Hayreddin. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Basım, 2014.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn el-. *Kavâ'idü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hâdis*. thk. Muhammed Behcet el-Beytâr - Muhammed Reşîd Rızâ. Dârü'n-Nefâis, 2006.
- Kaş, Murat. "Mustafa Şevket Efendi'nin Risâlesi Işığında Zihin, Hâric ve Nefsü'l-Emr Kavramlarının Analizi". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/1 (13 Aralık 2014), 58-87.
- Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh Hacı Halîfe. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, ts.
- Kattân, Mennâ' el-. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Suriye: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- Kaya, Eyyüp Said. "Batılı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdîd". *İslâm Araştırma Dergisi* 50 (2011), 27-50.
- Kaya, Eyyüp Said. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kaya, Mesut. "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîri/Zemahşerî Şerhi Örneği". *Marife* 15/1 (31 Aralık 2015), 9-31.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyye, ts.
- Kettânî, Abdülhayy b. Abdülkebîr el-. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyehât ve'l-müselâlat*. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Khalîq, Ahmad Nızamı. "Evrengezîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kılıç, Zülal. *Hadis Tarihindeki Yeri Bağlamında Kâdî 'İyâz'ın Hadîs Usûlü Anlayışı*. Ondukuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kinnevcî, Ebü't-Tayyîb Muhammed Sıddîk Hân b. Hasan b. Ali b. Lütfillah el-Hüseynî el-Buhârî el-. *Fethü'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1992.
- Kıral, Bilgen. "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020), 170-189.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2012.

- Konukçu, Enver. “Bâbürlüler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koroğlu, Mehmet. *Nizamiyye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Kûfi, Ali b. Hâmid b. Ebûbekir el-. *Fethü’s-sind (cecnâme)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dârü’l-Fikr, 1992.
- Kurşun, Zekeriya. “Hicaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. “Hicaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde ‘alâ Tefsiri’l-Kâdî el-Beyzâvî Örneği*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- Maden, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade’nin Envârü’t-Tenzîl Hâşiyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer. *Şeceretü’n-nûri’z-zekiyye fî tabakâti’l-mâlikiyye*. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Mechûl. *Terâcîmü a’yâni’l-medîneti’l-münevver fî’l-karni “12” el-hicrî*. thk. Muhammed et-Tûncî. Cidde: Dârü’s-Şûrûk, ts.
- Mengi, Mine. “Metin İncelemesi Aşamaları Terimleri ve Bunlardan Biri Metin Tahlili”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2007), 407-417.
- Mer’eshî, Dr. Yûsuf Abdurrahman el-. *Mu’cemu’l-meşâyihât ve’l-fehâris ve’l-berâmic ve’l-esbât*. Riyâd: Mektebetu’r-Rüşd, 2002.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibiddin b. Muhammed el-. *Hülâsâtü’l-eser fî a’yâni’l-kârni’l-hadi-’aşer*. el-Matbatü’l-Vehibe, 1284.
- Murâdî, Ebü’l-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed el-Hüseynî el-Buhârî el-. *Silkü’d-dürer fî a’yâni’l-karni’s-sânî ‘aşer*. Beyrût: Dârü İbn Hazm ve’l-Beşer, 3. Basım, 1988.
- Musakhanov, Orkhan. “Muhammed Hayât es-Sindî’nin (ö. 1163/1750) Fethü’l-Vedûd ‘alâ Vahdeti’l-Vücûd İsimli Vahdeti Vücûd Reddiyesinin Tahkiki ve Eleştirisi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (29 Aralık 2018), 94-132.
- Müslim, Ebu’l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, en-Nîsâbü’rî. *el-Müsnedü’s-sahîhi’l-muhtasari bi nakli’l-adli ani’l-adli ilâ Rasûlillah*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-’Arabîyye, ts.
- Nafi, Basheer M. “İbn Abdulvehhâb’ın Hocası: Muhammed Hayât es-Sindî ve Ashabu’l-Hadis Metodolojisinin İhyası”. çev. Ahmet Aydın. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (01 Aralık 2013), 203-228.
- Necm Abdullah, İbrahim Mekhûl. *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ terâcîmi’l-Buhârî li’l-imâm Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî*. Câmîatü’t-Tikrit, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Nesâî, Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb en-. *es-Sünen*. Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, ts.

- Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Mu'azzam Hüseyin. Lübnân: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2016.
- Okumuş, Mesut. *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Öğüt, Salim. "Harem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ötenkaya, Yûsuf. "Sünni Politik Tarih Yazımında Karmatî İsmâîlîlerinin Heterodoksluğu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (Şubat 2018), 619-649.
- Özcan, Azmi. "Sind". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özsoy, Seyhan. *Gelenekle Modernizm Arasında Hamîdüddin Ferâhî Ve Müfredâtü'l-Kur'ân Adlı Eseri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Özsoy, Seyhan. *Hiz. Ali'nin Arap Dili ve Belâgatine Katkısı*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2022.
- Özşenel, Mehmet. *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Özşenel, Mehmet. "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özüdoğru, Bekir. "Kara Halil Efendi ve Nüzhe Hâşiyesi Özelinde Osmanlı Dönemi Hadis Usûlü Literatüründe Hâşîye Yazıcılığı". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2022), 605-636.
- Pirlanta, İsmail. "Babür Şah'ın Hayatı ve Kişiliği". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (30 Aralık 2016), 215-245.
- Râmihürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân er-. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. M. Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1404.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emir es-. *Semârâtü'n-nazâr fî ilmi'l-eser*. thk. Râid b. Sabrî Ebî Alfa. Suûdi Arabistan: Dârü'l-Âsime, 1. Basım, 1996.
- Saraç, M. A. Yekta. "Şerhler". *Türk Edebiyatı Tarihi*. ed. Talat Said Hamlan. osman. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Saylan, İbrahim. "Yûsuf Şükrü Harpûtî'nin Hayatı ve Eserleri". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 7/13 (11 Mayıs 2020), 87-123.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed es-. *el-Cevâhir ve'd-dürer tercümetü şeyhi'l-islâm İbn Hacer*. thk. İbrahim Bâces Abdülmecîd. Dâru İbn Hazm, 1999.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-l karni't-tâsi'*. Beyrût: Dârü'c-Cîl, ts.
- Selmî, Abdullah b. Uveykil es-. "el-Mütûn ve's-şürûh ve'l-havâşî ve't-takrîrât fî't-telîfi'n-nahvî". *el-Mecelletü'l-Ahmediyye* 4 (1999 1420), 245-273.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dımaşkî es-. *Mu'cemü'l-maṭbû'âti'l-'Arabiyye*. Kâhire: Matbatü's-Serkîs, 1928.

- Sezgin, Fuat. *Târihü't-türâsi-l'Arabî (GAS)*. thk. Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, 1991.
- Sinanoglu, Mustafa. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Behcetü'n-nazâr 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler, 336789, 131 yk., 21 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Ecvibe 'ale'l-mesâ'ili'l-fikhiyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, 01410-011, 24-25 yk., 25 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *el-Füyûzâtü'n-nebeviyye fî halli'l-gâzi'l-Birgiviyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 00433, 16 yk., 17 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *el-İfâdâtü'l-medeniyye fî'l-irâdeti'l-cüziyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Tercüman, 00633, 29 yk., 21 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Erba'üne hadîsen mine'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, 01410-008, 19-22 yk., 25 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*. Beyazıt Kütüphanesi, Beyazıt, B1117, III+307+I yk., 29 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Hâşiye 'alâ Süneni'n-Nesâî*. Mısır, 1312.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Hâşiyetü's-Sindî (Sahîhu'l-Buhârî)*. Mısır: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 549321, 256 s.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Kifâyetü'l-hâce fî şerhi İbn Mâce*. Edirne Selimiye Kütüphanesi, Selimiye Yazmalar, 760, 288 yk., 29 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Menhelü'l-hüdât ilâ mu'addili's-salât*. Süleymâniye Kütüphanesi, Laleli, 298709, 87 yk., 17 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Risâle fî'z-zikr*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, 01410-014, 31-32 yk., 25 st.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Risâletü cevâbi suâlin verede fî kelimetü't-tevhîd*. Berlin Devlet Kütüphanesi, Doğu El Yazması Koleksiyonları, 10. https://www.qalamos.net/receive/DE1Book_manuscript_00007414
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Muhammed b. Abdülhâdî et-Tettevî el-Medenî es-. *Tehzîbü'l-beyân fî tertîbi'l-Kur'ân*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 00409-010, 102-106 yk., 15 st.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *el-İfâdâtü'l-medeniyye fî'l-irâdeti'l-cüziyye*. thk. Ali b. Abduh Ali el-Almeî'. Mektebetü'r-Rüşd, 2008.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Fethü'l-vedûd bi şerhi Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Zekî el-Hûlî. Medine: Mektebetü Leyne, 1. Basım, ts.

- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ müsnedi'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Ebu Mu'âz Târik İvezullah. Dârü'l-Ma'sûr, 2010.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi Müslim*. thk. Ali b. Ahmed el-Kindîrî el-Merer. Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetü Beynune lî-Neşri ve't-Tevzi', 2011.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ sahîhi'l-Buhârî*. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2013.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni İbn Mâce*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 2003.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Haleb: Mektubâtü'l-Metbu'âtî'l-İslamiyye, 1986.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es-. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni't-Tirmizî*. thk. İmtiyâz Ahmed Abdurraûf el-Cemâlî es-Sindî vd. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2021.
- Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî es- - Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Sünenü'n-Nesâî bi şerhî'l-hâfiz Celâlidîn es-Süyûtî ve hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*. Beyrût: Dârü'l-Me'ârif, 1990.
- Suat, Donuk. "Siyer-i Veysi'ye Yazılan Zeyiller ve Nev'î-Zâde Atâyî'nin Zeyl-i Siyer-i". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/38 (2015), 1-39.
- Subhi es-Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2012.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Mirkâtü's-su'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Muhammad Şâhib Şerîf. Lübnân: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şensoy, Sedat. "Ta'likât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsin min be'di'l-karni's-sâbi*. Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Tahhân, Mahmûd et-. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. Pakistan: Büsrâ, 2010.
- Tahhân, Mahmûd et-. *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1996.
- Tahir Efendi, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Taşköprü, Ali. *Muhammed 'Âbid es-Sindî'nin (ö. 1257/1841) İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yeri*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tinbüktî, Ahmed Bâbâ et-. *Neylû'l-ibtihâc*. Trablus: Dârü'l-Kâtib, 2. Basım, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sünenu't-Tirmizî*. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1. Basım, ts.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İSAM Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. "Hâşiyetü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Tüleydî, Muhammed b. Abdillâh et-. *Türâsü'l-meğâribe fî'l-hadîsi'n-nebeviyye ve'l-ulûmîhi*. Beyrût: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1995.
- Ünal, Halit. "Ahîzâde Yûsuf Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Abdülhak b. Seyfüddîn Dihlevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Üremiş, Ali. "Sind'de İslam Fetihleri I". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 37 (22 Haziran 2017), 477-488.
- Vâdi'î, Ebu Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-. *et-Ta'likâtü'l-hisân alâ mukaddimeti lisâni'l-mîzân*. Sana: Dârü'l-Âsâr, ts.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- Yıldız, Güllü. *Siyer Yazıcılığında Şerh-Hâşiye Geleneği ve Moğultay b. Kılıç'ın (762-1361) ez-Zehrü'l-Bâsim Adlı Eseri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- Zabîhurrahmân. "Bilâdü's-Sind'de Bir Arap Hanedanlığı: Hebbârîler (H. 247-416/M. 862-1026)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/1 (30 Haziran 2020), 135-164.
- Zabîhurrahmân. *Sind Bölgesinin Fethi ve İslamlaşması (H. 15-416/M. 636-1026)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Zabîhurrahmân. "Sind Fatihî Muhammed b. Kâsım'ın (ö. 96/715) Sind Bölgesindeki Fetih ve İslamlaştırma Faaliyetleri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (16 Ocak 2021), 398-419.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b Muhammed b. Abdirrezzâk Murtazâ Hüseyinî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Mustafâ Hicâz. Kuveyt, 1. Basım, 2001.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed ez- - Sibt İbnü'l-Acemî. *el-Kâşîf ve hâşiyetuhû*. thk. Muhammed A'vâme - Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb. Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1992.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kâhire: Mektebetü Vehb, ts.
- Zerkeşî, Bedrüddîn ez-. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Dârü't-Türâs, 2008.
- Ziriklî, Ebû Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimeşkî ez-. *el-A'lâm (Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin)*. Beyrût: Dârü'l-ilm li'l-Melâyin, 7. Basım, 1986.

ÖZ GEÇMİŞ

██████████ dünyaya geldi. 1999 yılında Ağrı Merkez İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 2009 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2012 yılında Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim dalında “Hadisler ’de İsrâ Hasleti” adlı tezle yüksek lisansını tamamladı. 2016-2019 yılları arasında Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezinde ihtisas eğitimini tamamladı.

2001 yılında Ağrı/Diyadin İsa ağa köyü cami imam hatibi olarak göreve başladı. 2003-2013 yılları arası Ağrı/Taşlıçay Aşağı Toklu köyü cami imam hatibi olarak görev yaptı. 2013-2016 yılları arası Ağrı/Diyadin ilçe vaizi olarak görev yaptı. 2020 yılında Ağrı/Diyadin İlçe Müftüsü olarak görev yaptı.

02/08/2023 Yılında Düzce/Yığılca İlçe Müftüsü olarak atanan İbrahim ARVASI evli ve dört çocuk babasıdır.